రాజపోషకులు.

ఆనరెబల్ బొబ్బిలి మహారాజాగారు.

కె. సి. ఐ. ఇ.

శ్రీ. పిఠాపురము రాజాగారు.

శ్రీ. మునగాల రాజాగారు.

సంపాదకీయభూమిక.

ఇది యాంధ్రులచరిత్రయందు ద్వితీయభాగము. గ్రంథకర్త గారు మాచదువరులకు చిరపరిచితులు గావున వారిని గుఱించి నేమియు విశేషించి వ్రాయఁ బని లేదు.

చరిత్రలు వ్రాయుట సులభసాధ్యము గాదు. అందును నిదివఱకు మార్గ మేర్పడని పట్టులను సాధించుట కష్టతరము. ఆంధ్రజాతిచరిత్రమునకు రాచబాటనైన మొదట వ్రాసినవారు మా గ్రంథకర్తలగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారు అని నుడువుటలో సాహసం బేమియును లేదు. దుర్గమ ప్రదేశములకు మార్గ మేర్పఱుపఁబూనువారు అనేకతెరువుల త్రోవల శోధింపవలసియుండును. అం దొకకొన్ని నైజముగ నిక్కటి యుపయోగకారులయి యుండవచ్చును. అట్టివానిని మహత్తరోపయోగమునకయి త్యజింపవలసి యుండును. మార్గనిర్మాత ప్రమాదవశంబున నొక్కొక్కెడ నుపయోగపరిమితి నిర్ణయించు గానలేక పోవచ్చును. పరిస్థితివైపరీత్యంబువలన నుపయుక్తంబగు దార్ఢ్యంబు విషమంబుగఁ గాన్పించుట గూడఁ గలదు. ఈవిధముగఁ బొసఁగు లోపము లన్నింటికిని ప్రథమమార్గనిర్మాత

యుత్తరవాది యనుట లెస్స యగును గదా? అట్లే ఆంధ్ర సారస్వత ప్రపంచంబునం గూడ ప్రాథమికోద్యమం బగునట్టి గ్రంథరాజంబుగ నెఱసు లుండిన నెడల సవ్యానిని బుధులు సంస్కరించిన నాంధ్రదేశంబునకు గ్రంథకర్తల కనేక లాభము గలుగఁజేసినవారే యగుదురు. ఆవశ్యకము మాకుఁ గల దగుటను జేసియే యీ మహా కార్యంబునకుఁ గడంగియున్నారము. ఆ ప్రచరిత్రాధ్యయనపరు లెల్లరును మాకు సాయపడఁ గోరెదము.

గ్రంథకర్తగారు పీఠికలోఁ దమ కీసంస్కృతము రచించుట యందు గలిగిన ప్రోత్సాహానిరుత్సాహ కారణంబులను వ్రాసి కొనియున్నారు. అవి యెల్లను ప్రస్తుతరచనకు సంబంధించని వారిస్వవిషయంబులు.

వీరు ఆంధ్రులచరిత్రమును వ్రాయుటయందు ప్రథమ లగుటవలన వీరి యభిప్రాయములు గొందఱకు సమ్మతములు గాకపోవచ్చును. కొన్ని సందర్భముల నద్యాపి ప్రమాదజనితంబు లయినను గావచ్చును. కాని ఏవిషయమునుగురించి యైనను, నుపక్రమించువారు సంపూర్ణముగఁ దమవ్యాదయంబును విప్పి చెప్పినం గాని చర్చనీయాంశంబులు తెల్లమగుట లేదు. అందువలన వారికిఁ గొంత స్వాతంత్ర్యం బిచ్చుట ధర్మమని తలంచి మేము ఈ గ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయముల విషయ

మున జోక్యము గలుగఁ జేసికొనినవారము గాము. సహృదయు లగుఁ జదువరు లిందు సంస్కారంబు లవశ్యములని తోఁచినచో మాకును గ్రంథకర్తగారికిని తెలిపినఁ గృతజ్ఞులమయి యుండఁ గలము.

విజ్ఞానచంద్రికాకార్యస్థానము.
మేనెల 20-1912

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

"క. వినఁదగు నెవ్వరు సెప్పిన
వినినంతనె వేగపడక వివరింపఁదగున్
గని కల్ల నిజము దెలిసిన
మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు మహిలో సుమతీ."

జనాదరము.

చిన్ననాఁటనుండియు దేశచరిత్రమునం గలయభిరుచిచేత దానినే యభిమానవిద్యగా నభ్యసించి దేశాభిమానము నన్నుఁ బురికొల్ప నస్మద్దేశచరిత్రమును మాతృభాషలో వ్రాసి భాషాసేవయు దేశసేవయు సలుపవలయు నన్న సంకల్ప ముదయించిన మాత్రాన సామర్థ్యాసామర్థ్యముల నించుకయు నాలోచింపక బుద్ధిచాపల్యమును మరల్చుకొనలేక యీకార్యమును నిర్వహింపసమర్థులగు విద్యాధికు లుపేక్షాపరులై యుండుటచేత నేమయిన గానిమ్మని సాహసించి చరిత్రరచనకుం గడంగి శ్రీవిజ్ఞానచంద్రికామండలివారి యనుగ్రహంబునం జేసి రెండేండ్లనాఁడు ప్రథమభాగమును బ్రకటింపఁగలిగితిని. తలపెట్టినకార్యము ప్రాథమిక మగుటచేతనో, కష్టసాధ్య మని యెఱింగియుండుట చేతనో, కేవలము నామీఁదం గలవాత్సల్యాతిశయముచేతనో,

నా గ్రంథమునందలి దోషములను బెరిగిలోపక గుణములనే గ్రహించి నాయుద్యమమును ఘనముగా శ్లాఘించి యాంధ్ర వార్తాపత్రికలు నా కత్యంతమును ప్రోత్సాహమును గలిగించిరి. ప్రథమభాగముయొక్క ద్వితీయముద్రణపత్రికలో నా పత్రికాధిపతుల కెల్లరకు నాకృతజ్ఞతను దెలుపుకొనుచున్నాను.

జయంతి రామయ్యగారి జాబు.

అప్పుడు డిప్యూటీకలెక్టరు హోదా వహించుచుండి యిప్పుడు చెన్నపురిలో నాలుగవ ప్రెసిడెన్సీ మెజస్ట్రేటుగా నున్న శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులు బి. ఏ. బి. ఎల్. గారికి నా గ్రంథమును బంపుకొనగా గ్రంథస్వీకారమును తెలుపుచు చుమారు మూడుమాసములకు వెనుక నీక్రిందిజాబు వ్రాయుచు పంపి యున్నారు.

NAIDUPETA
NELLORE
28. 8. [illegible]

Dear Sir,

Please allow me to thank you heartily for the copy of your ఆంధ్రులచరిత్ర which I shall read with great interest. I am more than ordinarily interested in the subject-matter of your book, being a fellow-worker in the same field.

I received your book some time ago but could not acknowledge it immediately not knowing your correct address.

I am now writing in the hope of this letter finding you. It is a happy sign of the times that young men of your type are coming forward to study and expand the past history of their motherland.

Yours very truly

(Sd) [illegible] RAMAAYYA.

[ఆంధ్రులచరిత్రమును నాకు పంపినందులకు నేను మీకు హృదయపూర్వకముగా వందనము చేయుచున్నాను. నేను మిక్కిలి సంతోషముతో దానిని బఠించెదను. ఒకేకృషియందు మీవలె నేనును పాటుపడుచున్నవాఁడ నగుటచేత మీగ్రంథములోనికథాంశమునం దసాధారణమైన శ్రద్ధగలవాఁడనై యున్నాను. కొంతకాలము క్రిందటనే మీగ్రంథము నాకు చేరినది కాని మీసరియైన చిరునామా నాకు తెలియనందున వెంటనే గ్రంథస్వీకరణమునుగూర్చి మీకు తెలుపలేను.

ఈజాబు మీకు చేరునన్న యూహతో నిప్పుడు వ్రాయుచున్నాను.

తనమాతృదేశముయొక్క పూర్వచరిత్రమును బఠించి విస్తరింపఁ జేయుటకు మీవంటి యౌవనవంతులు ముందుకు వచ్చుచుండుట కాలముయొక్క శుభచిహ్నమని చెప్పఁదగి యున్నది.]

శ్రీరామయ్యపంతులుగారు వ్రాసినజవాబు నాకు వెం-
టనే చేరగలిగినందుల కెంతయు సంతసించితిని. ఈచరిత్రమును
మిక్కిలి సంతోషముతోఁ బఠించెద నని వ్రాసినందునకు నేనును
మిక్కిలి సంతోషించితిని. తరువాత రెండుమాసములకుఁ జెన్న-
పురిలో ప్రెసిడెన్సీకాలేజిభవనమున నన్నయభట్టారకవర్ధంతి
మహోత్సవము జరుగుటకుఁ బూర్వ మాకాలేజిభవనమున
వారిదర్శనము లభించెను. అట్టి ప్రథమసందర్శనకాలమున జరిగిన
సంభాషణములోఁ బంతులుగారు చరిత్ర మింకను జదువలేదని
వక్కాణించిరి. అనంతర మనేకసందర్భములలో వారితోఁ గలసి
సంభాషించుట సంభవించినను ప్రథమచరిత్రగ్రంథమును గూ-
ర్చిన ప్రశంస వచ్చియుండలేదు. ఏయేచరిత్రాంశముల నాతో
నేకీభవింతురో ఏయేచరిత్రాంశముల నాతో నేకీభవింపరో
తెలిసికొనవలయు నన్న యపేక్ష గలిగియుండెను గాని వారిప్పు-
డును గ్రంథమును జదివినట్లు చెప్పియుండనందున నట్టియపేక్ష-
ను వదలుకొని మిన్నకుండవలసినవాఁడ నైతిని.

ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాదిసంచిక

ఇట్లుండ, ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాది సంచి-
కలో "ఆంధ్రభాషామహాసంఘము" మను శీర్షికతో [illegible] రామయ్య-
పంతులుగారు వ్రాసిన యొక చిన్నవ్యాసము ప్రకటింపఁబడి-
యెను. ఆంధ్రులచరిత్రమును గూర్చి యందిట్లు వ్రాయఁబడినది.

"సమగ్రమును సప్రమాణమునగు నాంధ్రదేశ చరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యము. అట్టి గ్రంథములు ప్రస్తుతము పూర్తిగా లేవు. కాని చరిత్ర వ్రాయుటకుఁ గావలసిన సాధనము లనేకములు గలవు. సర్వజ్ఞుఁడగు నీశ్వరుని సంకల్పమువలన మనపూర్వికులు ప్రాయికముగ నిర్ధనులై తమతమ కాలములం దుండిన భూపతులను వారి మంత్రులు మొదలుగాఁ గల యితర ధనవంతులను నాశ్రయించి వారిని తమ కృతులకుఁ గృతిపతులుగా నొనర్చుటయు నట్లు చేయునప్పు డాకృతిపతులను వారి పూర్వులను స్తుతించుటయు సమకూరినవి. ఈ స్తవములలో నతిశయోక్తుల క్రిందఁ గొంతభాగమును గొట్టివేసినను చారిత్రోపయోగము లగు నంశములు గలవు. కృతులయందు బహుళముగ కాలనిర్ణయము లేదు. కాలనిర్ణయము కలిగి యితరవిషయములలోఁ గృతులఁ బోలియున్నవి తామ్రశిలాశాసనములు. మఱియు నీశాసనములు తొల్లి లిఖింపఁబడినవె కాని వాటి ప్రతులు కాకయుండుటఁ బట్టి పరము ప్రమాణములుగా నంగీకరింపఁ దగియున్నవి. ఇట్టి శాసనములు వేలకొలఁది గలవు. శాసనములు, కృతులు, పురాణములు మొదలగు సాధనములను సావధానముగా నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించిన యెడల దేశవృత్తాంతము చాలవఱకుఁ దెలియును. తెలిసినప్పుడు ప్రస్తుతము పలువురు ననుకొనునట్లు మనదేశము పూర్వకాలమం దంధకారబంధురమగు ప్రాకృతస్థితిలో నుండినది కాదనియు, నాఁడు

కాలములయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావంతులును లోకహితైక పరాయణులు నగు మహాపురుషు లుండి రనియు, స్త్రీపుంసి యుల వంశమునందుఁ బుట్టిన తమ భాగ్య మనల్ప మనియు, బ్రతి యాంధ్రునకును దోఁచుటయె గాక యుత్తరరామచరిత్రలోని యీ క్రిందిపద్యముయొక్క భావ మింతమందుని కెందఱికిఁ కయిన బోధ కలుగక మాన దని చెప్ప సాహసించెదను.

శ్రీరాముఁడు:—

చం. అలఘుతరార్కవంశకలశాబ్ధిశశాంకులు సర్వలోకపూ
జ్యులు నగుపార్థివుల్ తమవిశుద్ధచరిత్రముచేత యింపుగా
న్నెలగతి లోక మెల్లెడల నింపినతోరపుకీర్తి వ్యాపక
గలుష మొకింత నావలనఁ గల్గినచో నిఁక సమ్మతింగాల్చ నా

రావుసాహెబు కృష్ణశాస్త్రి, బి. ఏ.

గారి యభిప్రాయము.

చెన్నపురిరాజధానిలో దొరతనమువారి భాషాపరీక్ష కులుగా నున్న రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి, బి. ఏ. గారు నాచే రచియింపఁబడిన కృష్ణదేవరాయచరిత్రమునుగూర్చి ౧౯౧౧ వ సంవత్సరము జూను ౨౦-వ తేదిని నాకు వ్రాసిన జాబులో ఆంధ్రులచరిత్రమునుగూర్చి వారియభిప్రాయ మిట్టి వాక్యములలోఁ దెలిపియున్నారు.

"Already from your Andhrulacharitram a copy of which was kindly made over to me for perusal by

శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము

[illegible]

"The Hon'ble Mr. N. Subba Rao Pantulu I had come to judge of your beautiful style, correctness of statement and laborious research as being eminently fitted for the sort of work that you have undertaken to do."

(మాననీయులైన ఎన్. (న్యాయపతి) సుబ్బారావుపంతులు గారివలన మీయాంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతి యొకటి పరిశీలనార్థము నాకొసంగఁబడినందున మీయొక్క చక్కనిశైలియు, యథార్థకథనమును, విశేషపరిశ్రమతోడి పరిశోధనయుఁ జూడ మీరు పూనినట్టివంటి పనిని నిర్వహించుటకు మీరు మిక్కిలి తగియున్నారని తలంచియే యుంటిని.)

కృష్ణశాస్త్రిగారితో నాకు పరిచయము లేకపోయినను, ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతిని వారికి పంపకపోయిన లోపము నాయందున్నను, నేను కోరియుండక పోయినను నా గ్రంథమును జదివినపిమ్మట వారికిఁ గలిగిన యభిప్రాయమును ఆదరపురస్సరముగాఁ దెలిపినందుకు వారికి నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

ఇతరవిద్యాధికుల యభిప్రాయములు.

ఇతరవిద్యాధికు లనేకు లనుకూలాభిప్రాయము లొసంగి యనేకవిధములుగాఁ బ్రోత్సాహమును గలుగఁజేసియున్నారు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిం దుదాహరించుట మాని నెల్లూరులో న్యాయవాదులుగా నున్న శ్రీయుత వంగోలు వెంక

ఉరంగయ్యపంతులు బి.ఏ. బి.ఎల్. గారు పంపిన యభిప్రాయమును

మాత్ర. మీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

"విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలికయందు తాము చేర్చిన

నాయకమణి నా నెన్సైక్లోపెడియాంధ్రులచే గను జలిగెను. మా

విమర్శవిస్తృతియు, పరిశీలనానైపుణ్యమును కనబడుచున్న

ములుగ నున్నవి. తెలుగుభాషను నిదివఱకు ప్రచురింపబడిన సాహి

త్యమూలము లగుకావ్యములును కాదాచిత్కముగ శాస్త్రమున

నొండె ధర్మవిషయమున నొండె రాజవంశచరిత్రలకు సంబంధ

గ్రంథము లుండినవి కాని భాషాంతరాపేక్ష లేని నవయుగ

యుండు గూర్చిన మనమాతృభాషయందు సకలశాస్త్రములకు

యపరిచయము బొందఁగలిగిన యువకులకు యుక్తదానము లగు

దేశికుల మతాలమున నాంధ్రప్రపంచమునకు నమూనాగ నున్న వి.

ఈరీతిగాఁ బరిచయము లేని విద్యార్థులకు నాడు గ్రంథ

ములను జదివి, నేను కోరియుండక పోయినను నాకు సంతోష

నందులకు నా కృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాను.

ఇట్లు దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు, ఇతర విద్యార్థులు,

ఆంధ్రపత్రికాధిపతులు సదభిప్రాయము లొసంగి యున్నారు.

చేత నాంధ్రపత్రిక ౨ వ యుగాదిసంచికయందు శ్రీ

రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసిన వాక్యములకు వారి

లకు నిరుత్సాహపడవలసినపని లేదని మా యభి

చరిత్ర భాగరచనకుఁ గడంగ సాహసించితిని. ఈ గ్రంథము

మహాంధకారబంధురమైనదుష్కారణ్యముగా నుండలేదనియు,
ఆకాలమునం దీదేశమును బరిపాలించుచు సర్వలోకప్రఖ్యాతులై
తమవిశుద్ధచరిత్రముచేతం దమకీర్తిని లోకమెల్లెడల వ్యాపింపం
జేసినట్టి యర్కకులకలశాబ్ధిశశాంకు లెవ్వరో వారియుదంత
మెట్టిదో వివరించుచు సమగ్రమైనట్టియు సప్రమాణమైనట్టియు
స్వహస్తలిఖితమైనచరిత్రమును రామయ్యపంతులుగా రాంధ్ర
ప్రపంచమునకుం గనుపఱచినయెడల మహోపకారమును
జేసినవా రగుదురు. అప్పుడు చరిత్రకారుండు తనయభిప్రాయ
మును మార్చుకొనుటకును సందియము లేదు.

చర్చలు.

నాటకగ్రంథములలోం జర్చలంగూర్చినభాగము లుం
డినయెడలం బరిశీలనములుగ నుండు నని కొందఱు చెప్పుదురు;
ఇది కొంచెమునకు వాస్తవమే కాని చరిత్రము వ్రాయంబడిన
యున్నదేశముయొక్క చరిత్రము నెఱుకపఱచునట్లు వ్రాయునప్పుడు
చర్చచేసి సందిగ్ధములుగ నున్నయనేకాంశములను సిద్ధాంతము
చేసి స్థిరపఱచిన గాని నిర్ణయమునకు యథార్థస్థానమునకు
నిశ్చయమునకుం గనుగనచరిత్రకారుండు పరిశోధనచేయం
దగ్గును. కావున వ్రాయంబడుగ్రంథము విమర్శలలోం
గూడియుండవలెను. ఇట్టివిమర్శనచరిత్రగ్రంథములు భాష
కాలనిర్ణయశాసనాదిసాధనములతో శోధింపంగలవు.

సమగ్రము - సప్రమాణము.

సమగ్రమును సప్రమాణము నగు నాంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యమె కాని యొక్కసారిగా సమగ్రమును సప్రమాణము నగు చరిత్రము వ్రాయుట సాధ్యము గాదు. ఒకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టినది ఇంకొకనికి నప్రమాణముగఁ గన్పట్టుచుండును. ఒకకాలమునందు సమగ్ర మనిపించుచున్నది మఱియొకకాలమున నసమగ్ర మనిపించుకొనును. కాలము గడచిన కొలఁది, జనసామాన్యమునకు స్వదేశచరిత్రమునం దభిరుచి పుట్టిన కొలఁది, విద్యాభివృద్ధి కలిగిన కొలఁది, చరిత్రసాధనములు పెంపొందిన కొలఁది, చరిత్రపరిశోధన మభివృద్ధి గాంచిన కొలఁది, ఉత్కృష్టమేధావంతులు జనించిన కొలఁది, దేశచరిత్రము దినక్రమప్రవర్ధమానమై వన్నెగాంచుచుండును. అంతియ కాని సమగ్రమును సప్రమాణము నగుచరిత్రమొకనిచే గాని బహుజనులచే గాని యేకకాలమునందు వ్రాయ నలవి కాదని తెలిసికొనవలయును.

ఆంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుటకు శాసనములు ముఖ్యాధారములు. ఇయ్యవి వేలకొలఁది గలవు. కొన్ని ప్రకటింపఁబడినవి. మఱికొన్ని ప్రకటింపఁబడవలసియున్నవి, ఇంకను వేలకొలఁది ప్రతు లెత్తుకొనఁబడవలసియున్నవి. వీని నన్నిటిని శోధించి సమన్వయించుకొనవలయును. ఇంకను భావికాలమున శిలాశాసనములు తామ్రశాసనములు బయలుపడి క్రొత్తచరి

త్రాంశములను వెల్లడింపవచ్చును. అట్లగుటవలన సమగ్ర
మయినట్టియు, సప్రమాణ మైనట్టియు దేశచరిత్రము వ్రాయుట
కెవ్వనికి సాధ్య మగును? నాయాంధ్రులచరిత్రము సమగ్ర
మయిన దని నే నెన్నఁడును చెప్పి యుండలేదు. నే నపేక్షించున
దెల్లఁ జరిత్రజ్ఞు లగువారు నా గ్రంథమును జదివి గుణదోషపరిశీల
నముచేసి యనురాగముతో నాకుఁ దెలిపి సుకర మైన మార్గ
మును జూపి తోడ్పడవలయు ననియె.

భాగవివరణము.

ఈద్వితీయభాగమునందు కొండవీటిపంటరెడ్లచరిత్రమును
గూడఁ జేర్చుటకు మొదట సంకల్పించినవాఁడ నైనను, విజ్ఞాన
చంద్రికామండలివారు ద్వితీయభాగము ౪౦౦ పుటలకన్న మించి
యుండరా దని శాసించి యున్నందున, కాకతీయచరిత్రము
ముగించునప్పటికే ౩౮౪ పుటలు నిండి యుపోద్ఘాతాదులతో
౪౦౦ పుట లగుచున్నందున, పంటరెడ్లచరిత్రము నిందుఁ జేర్చు
టకు సాధ్యపడక పోయినది. అదియునుం గాక పంటరెడ్లచరి
త్రము విస్తరించి వ్రాయవలసియున్నది కావున దానిని మూఁడవ
భాగములోఁ జేర్చి సాధ్య మయినంత శీఘ్రకాలములో ననఁగా
౨-౩ మాసములలోనే ముద్రింపఁ బ్రయత్నించెదను. కాబట్టి
యీభాగమునందు క్రీ. శ. ౧౧౦౦ సంవత్సరము మొదలుకొని
క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమునకు - ననఁగా - కాకతీయ

చక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాంతమునకునుఁ గలచరిత్రను మా[illegible]
మే వ్రాయఁబడినది.

పరస్పర విరుద్ధాంశములు.

ఈచరిత్రము రెండేండ్లనుండి వ్రాయఁబడుచు వ్రాసి[illegible]
భాగ మెప్పటి దప్పుడు ముద్రింపఁబడుచు వచ్చుటచేత నాకా[illegible]
మునం దెలియని విషయములు మఱియొక కాలమునం దెలి[illegible]
గొనుట తటస్థించుటచేత నట్టివిషయములు కడపటి ప్రకరణ[illegible]
లలోఁ జేర్పఁబడుచువచ్చినవి. అట్టిసందర్భములయందుఁ గడప[illegible]
ప్రకరణములలోని విషయములే ప్రామాణ్యములుగా నంగీక[illegible]
పఁదగిన వని చదువరులకు మనవి చేయుచున్నాఁడను.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి కాలము నేను నిర్ణయిం[illegible]
నదే సరియైన దని చెప్పఁజాలను. శ్రీయుత శేషగిరిశాస్త్రు
లు ఎం. ఏ గారు పండ్రెండవశతాబ్దము మధ్య నున్న త్రిభు[illegible]
[illegible]చోడదేవుని చోడబల్లినిగా భావించి యతని [illegible]
[illegible] నన్నెచోడుఁడే నన్నెచోడకవి యని సిద్ధాంతము చేసినా[illegible]
కాని త్రిభువనమల్లుఁడు చోడబల్లి కాఁజాలఁడు. [illegible]
[illegible] త్రిభువనమల్లుని కొడుకైన నన్నెచోడుఁడు [illegible]
[illegible] శాసనములం గన్పట్టుచున్నది. కుమారసంభవమున[illegible]
[illegible] నన్నెచోడకవి చెప్పికొనియున్నాఁడు. [illegible]
[illegible]

వర్ణింపఁబడినాఁ డనియు, నేను పేర్కొనిన గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు గృహస్థుఁడు గావున కుమారసంభవకృతిపతి కాఁజాలఁ డనియు, అజంగమ మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖమత మునకు సంబంధించినవాఁ డనియు, అతఁడు కదంబలూరు కన్నడ శాసనములో నుగ్గడింపఁబడె ననియు, అతనిచేఁ కుంభకోణ ములో నొకమఠము కట్టఁబడిన దనియు, అతఁడు నన్నయభట్టా రకునకుఁ బూర్వుఁడనియు, శ్రీయుత మానవల్లి రామకృ ష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు వాదించుచున్నారు. మఱియు కుమారసం భవములో,

"శా. ఖడ్గం బంతక వాహనుల్పరవాతిన్ భంజించు నశ్లిష్టయున్
దర్గంగా రథపత్రముల్ విఱిగి వేదండాంకురానీకముల్
నుర్గాడన్ భటకోరకంబు లలరన్ నూత్నాశ్వపుష్పావముల్
మర్గింతుల్ పరసైన్యపద్మవనముం మద్బాణవర్షంబునన్"

అనుపద్యములో "దర్గంగా, నుర్గాడన్, మర్గింతున్" అని భారతములో లేని ప్రయోగముల వంటి ప్రయోగములు గలవనియు,

"క్రౌంచపద వృత్తము:—

చంచుల నాస్వాదించుచు తేఁటుల్ కరువ్రు ప్రియులపు
నలరుచు దైరో
నూంచలములో లింగంచుకీశంస్థై వాడవ్వుఁగ నడదుష్టఁ
బలీనముల క్రిగి

డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రీతిఁ గొలుచుచుఁ బిలుచు
చుఁ గొలయు నిముద్య
త్రాంచగతులు నీక్షించుచు భాస్వజ్ఞ్వలనుఁను నరన
గానగలి వస్తు

అనువృత్తను భారతములోని క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమును
ను, కవిజనాశ్రయము, లక్షణసారము మొదలగులక్షణగ్రంథ
ములలో నుదాహరింపఁబడిన క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమునకు
విరుద్ధలక్షణము కలిగియున్న దనియు, నన్నయకుఁ బూర్వక
కర్ణాటకభాషలో నిట్టి క్రౌంచవృత్తములు గల వనియు,

"శా. ముక్తాముక్తఘనానురాగమదనవ్యాదికసంసేవ్యసా
త్యక్తాక్షరపదప్రభేదమవిద్యాదేవాశ్రితైకహా
భక్తాలంబకమంత్రకంక్రమపదసద్భావస్థితైకప్రఖ్యా
శాక్తేయో మునిచింత్యమానభరతాకాంతాపహా నవ్యశా

అనువృత్తబంధములో కృతికర్త, కృతిపతులనామములు గానఁ
బడియు, నదునోకొండవశబ్దముక కేవల వృత్తబంధముల
నవశ్యముగాఁ గృతిపతిపేరుక యు, కవిపేరుకయు నాను
పూర్వుల యాచారమై యున్న దనియు, నాటక నన్నయ
బ్రాహ్మణ్యమునం దిట్టియాచార మున్న దనియు,

నన్నయకుఁ బూర్వుఁడు ముప్పదియా యాచారము
మా కవిత్వకలవని భావించుచుండి మొదలగువారు కరో

రనియు, అట్లే నన్నెచోడుఁడు కూఁడ తనకుమారసంభవమున
మున్నదియగు అలంకారములఁ బేర్కొనియున్నవాఁడనియు,

కాఁబట్టి పైహేతువులచేత నన్నెచోడకవి నన్నయభ
ట్టారకునకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పుచున్నారు. ఇప్పటికీవిషయ
మున నా కేసిద్ధాంతమును స్థిరపడియుండ లేదు. ఇంకను బరిశో
ధింపవలసియున్న దని నాయభిప్రాయము.

కాకతి రుద్రాంబవిషయము.

కాకతి రుద్రాంబ కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతురు
కాని భార్య కాదని మల్కాపురశాసనముం బట్టి సిద్ధాంతీ
కరించియున్నాను. మల్యాల గుండయ దండనాథుని బూదపు
రపుశాసనములోఁ గూడ రుద్రదేవుఁ డనుపేరితో రాజ్య
ము చేసినరుద్రాంబిక గణపతికూఁతు రనియె యీ క్రిందిశ్లోకము
లలోఁ బూచింపఁబడియెను.

"తస్యాతిశస్యః క్షితిపో మదస్య సదా స్వవీర్యార్జిత ధర్మమూర్తి
సుత స్సమాసీ దసమానభూతి ర్గ్నావల్లభః శ్రీగణపాభిధానః
శత్రూ నాగు రిపోవ వీరసింహా స్కంధూ న్నృపో పాత్రనో
దారే ష్వేవ తుషోప నిక్యవిలస న్నితో న్యనీమే పాత్రణ
సౌందర్యాం చ ముఖాంకు శంబరరిపో ర్ద్వాశ్యాం వివేప స్వపా
(స) ద్ధర్మం నిశి శేప యః పరహితం వ్యాపా దిదేప ప్రభుః
రుద్రాంబభువి సద్భుద్రమున్ద్రే రుద్రముఖ్యాపతే
అస్మి న్నిపస్నిత్రవిక్రాంతే గుర్వీ ముక్వీ మ్మ్రికాయమ్ "

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.

శ్రీ వెంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరులైన మహారాజా శ్రీ శ్రీ సర్ రాజా గోపాలకృష్ణ యాచేంద్ర బహదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారు [illegible] సంగ్రహించి వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము యొక్క [illegible] [illegible] దానిని [illegible] చేయుచుండగా చందవర్ధాన్వయముగా [illegible] [illegible] సమగ్రముగా బ్రకటించిరి. అందు చరిత్రబద్ధములగు విషయము లనేకము లుండుటచేత నాకుపయోగపడెను. [illegible] వలసివచ్చినది. అంశములకు [illegible] ఉదహరించుచున్నా[illegible] చరిత్రమునందు వారివంశమునకు వారు చేసిన సిద్ధాంతముల [illegible] దోషము లని యెదుర్కొనిన ముఖ్యముల వా[illegible] [illegible] చెప్పెదను.

[illegible] కులము.

[illegible] క్షత్రియుల [illegible] [illegible] మునందు [illegible] క్షత్రియు లనియు [illegible] [illegible] కమ్మ, వెలమ, రెడ్డి [illegible] [illegible] బోధపడగలదు. [illegible] [illegible] [illegible] కాదు. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

జేసి రాచవా రయిరి. ఇక్కాలమునందు వీరిని రాజపుత్రు లనుట ధర్మ మగును. ఉత్తరదేశమునందలి రాజపుత్రులును వీరివలెనె చతుర్థకులమునుండి వచ్చినవారే యగుటచేత వీరా చవారు వర్ణమునందుఁ దాము తక్కువవార మనియు, ఉత్తర దేశపు రాజపుత్రు లెక్కువవా రని చింతింప నక్కఱ లేదు. ఇ ట్లని యొరులు వీరిని నధిక్షేపింపరాదు. గుణకర్మములచేత వర్ణవిభాగ మేర్పడినది కాని వర్ణాశ్రమధర్మము లేర్పడుటకుఁ బూర్వము నందఱును సమానులే యని యెఱుంగవలయును.

చరిత్రసాధనములు.

ఈచరిత్రరచనమునందు నాకు విశేషముగాఁ దోడ్పడి నవి శాసనములు, ప్రబంధములు. శాసనములు ఇండియన్ అంటిక్వేరి, ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా, ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండా గారములో మెకంజె, ఎల్లియాట్, మొదలగువారిచే భద్ర పఱుపఁబడిన "లోకల్ రికార్డ్సు" అను సంపుటములలోనుండి గ్రహింపఁబడినవిగా నెఱుంగవలయును. కొన్ని శాసనములు శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎం. ఏ. గారు దయచేసినారు. ఈచరిత్రరచనమునందు వీరిసాహాయ్యము నాకుఁ బ్రధానమై నదిగా నున్నందువలన వీరికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుండనై యుండ వలయును. రావుబహదరు వి. వెంకయ్య. ఎమ్.ఏ.గారు ఇండియన్ అంటిక్వేరిలో వ్రాసినదానిని సాధారముగాఁ జేసికొని నెల్లూరు శాసనసంపుటములను ఆంధ్ర ప్రబంధములను బరిశీలించి నెల్లూరి

చరిత్రమును వ్రాసినాఁడను. కాకతీయులచరిత్రరచనమునకు శాసనపరిశోధకు లగు రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి బి.ఏ. గారి యనుమకొండశాసనవ్యాఖ్యానము గూడ తోడ్పడెను.

పల్నాటివీరులను గూర్చిన చరిత్రము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని ద్విపద ప్రబంధములను జదివి యందలి కథాసారమును గ్రహించితిని. మనోహరముగా నుండుటచే శ్రీయుతులైన అక్కిరాజు ఉమాకాంతము గారు విశేషపరిశ్రమ చేసి వ్రాసిన యుపోద్ఘాతముతోఁ గూడినపల్నాటివీరచరిత్రము లోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమునుండి ద్విపదపంక్తుల నచ్చటచ్చటనుదాహరించుచు వచ్చినాఁడను. మఱికొన్ని భాండాగారములోని ప్రతులనుండి గ్రహించితిని. ఉమాకాంతముగారు ప్రకటించినభాగము శ్రీనాథవిరచితమైన గ్రంథములోనిదేనా యని యొకగొప్పసందేహము కలుగుచున్నది. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని ప్రతు లయోమయావస్థలో నున్నవి. రావువంశీయచరిత్రముయొక్క ప్రతిని శ్రీబొద్దికూరపాటి వేంకటరంగమునాయఁడు గారు దయతో నా కొసంగిరి. ఈగ్రంథమును రచించినవారు కీర్తిశేషు లయిన పుసబాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు. ఈగ్రంథకర్తల కందఱకును కృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాఁడను.

ఈచరిత్రములో ప్రకటించిన దేవాలయపటములను ఓరుగల్లునుండి పంపిన వాస్తవ్యు లగు శ్రీయుత యాదవాటి

హనుమంతరావుపంతులుగారికి కృతజ్ఞతావందనములు చెప్పు చున్నాను.

మఱియు నీ చరిత్రమును ముద్రించెడి శ్రీ జ్యోతిష్మతీ ముద్రాశాలాధికారులును విద్వత్కవిసింహులు నైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారు శాసనములలోని యనేక సందిగ్ధాంశములను దెలిపియు, అపరిశుద్ధములై యున్న శ్లోకములను దిద్దఁదగినట్లు దిద్దియు, వానిభావములను దెలిపియు ననేకవిధములుగాఁ దోడ్పడినందులకును నేను గ్రంథమును త్వరగా ముగింపక కాలయాపనము చేయుచున్నను ఓపిక వహించి గ్రంథమును ముద్రింపఁ జేసినందులకును, వారికిని, శాసనములం జదువుటయందుఁ దోడ్పడిన బ్రహ్మశ్రీ చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి పంతులు బి. ఏ. గారికిని మనఃపూర్వకములైన యనేకవందనము లాచరించుచున్నాఁడను.

చెన్నపురి.
౬౧-౫-౧౫

ఇట్లు విధేయుఁడు.
చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

రెండవ ప్రకరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాల్గవ ప్రకరణము.

అయిదవ ప్రకరణము.

౬

ఆఱవ ప్రకరణము

కాకతీయాంధ్రులు — రుద్రదేవమహారాజు

ఏడవ ప్రకరణము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

పదియవ ప్రకరణము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

పదమూఁడవ ప్రకరణము.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాప రుద్రదేవ చక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర

ప్రతాపరుద్రుడు శ్రీశైలమునకుం బోవుట

రామప్ప దేవాలయములోని చిత్రశిల్ప విశేషము.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మధ్య యుగము

మొదటి ప్రకరణము.

పండ్రెండవ శతాబ్ది స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర కర్ణాట ద్రావిడాంధ్ర భాగం
గులు సుస్థిర మైనయేకసామ్రాజ్యమును నెలకొలుపవలయు నన్న సంకల్ప
ముతోఁ దమతమ యాధిపత్యశక్తులను వినియోగించి దక్షిణాపథము నంతయు
భయంకర మైనయుద్ధరంగముగఁ జేసికొని విరోధులై పోరాడుచున్న రాజ
కీయవాతావరణమును; రాజ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహా
రాజులు సామాన్యముగ జైనమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలికరాజులు
సేనాధిపతులు మొదలగు నున్న రాజకీయోద్యోగులు ననేకులు జైనమతా
వలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకులై నందున జైనమతము జనసామా
న్యమునందు విజృంభించుచుండుటయు, జైనమతావలంబకు లయిన మాండలిక
రాజులు సేనాధిపతులు సామ్రాజ్యాధిపత్యము నాక్రమించుటకై ప్రయ
త్నించుచుండుటయుఁ, జూచి సహింపఁజాలక శైవ వైష్ణవ బ్రాహ్మణమతా
చార్యు లనేకులు దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమతమ మతసామ్రాజ్యములను
స్థాపించుటకై అభినివేశముతో మతబోధనలు గావించుచుండుటయు జైన బౌద్ధ
మత ప్రళయకారకులో యన సంస్కర్త లనేకులు బయలువెడలి మత
సాంఘిక వాతావరణమును; అల్లకల్లోలము గావించినకాల మగుటంజేసి పండ్రెం
డవశతాబ్దస్థితి అతిభయంకరముగ నుండెను. పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభ
మునఁ గర్ణాట మహారాష్ట్రదేశములు పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యమునకును,

ద్రావిడాంధ్రదేశములు పూర్వచాళుక్య చోళ సామ్రాజ్యములనియు, ఇం
గోత్కలములు కళింగ గాంగ సామ్రాజ్యమనియు, బేర్కొనఁబడి యుండెను.
ఆంధ్రభారతకృతిపతి యగు రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁడును చాళుక్య
చోడచక్రవర్తియు నగు మొదటికులోత్తుంగచోడదేవుని చరిత్ర మాంధ్రదేశ
మునకు సంబంధించినంతవఱకు నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున
సవిస్తరముగాఁ దెల్పి యున్నాఁడను.[1]

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౭౦ మొదలుకొని ౧౧౧౮ వ సంవత్సరము వఱకు
బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు శివభక్తుఁడై శైవమతావలంబకుఁడై
శివాలయములను బెక్కింటిని నిర్మించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను, పరమతసహనము
లేనివాఁ డని చెప్పుదురు. ఆకాలమునందలి బ్రాహ్మణు లక్కులోత్తుంగుని శైవ
ముగా నంగీకరించినవా రగుటచేత నతఁడు బ్రాహ్మణద్వేషిగా నుండెను.
ఆకారణముచేత నీతనికాలమున బ్రాహ్మణమతము వర్ధిల్లుచుండ లేదని చెప్ప
వచ్చును. ఆకాలముననే ఆర్యబ్రాహ్మణులు మతసంస్కారముల
బొందెను. దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన యార్యబ్రాహ్మణులు ద్రావిడులతో
సంపర్కమువలన శివారాధన మవలంబించినవా రయినను వారికి గ
ప్రధానమైనవైదికమతమే ప్రధానమతముగా నుండెను. ఈమతమును ప్రక
టింపఁజేసినవాఁడు కుమారిలభట్టు. ఈ వైదికమతోద్ధారకుని చరిత్రము
సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెల్పి యున్నా
గావున, నిచ్చట మరలఁ దెలుప లేదు.[2] కుమారిలభట్టుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁ
బడిన కర్మప్రధానమైనవైదికమతము నానాఁటికి వర్ధిల్లుచుండెను, కుమా
రిలభట్టుయొక్క ప్రతిపక్షు లయిన జైనబౌద్ధమతాచార్యులతో వాగ్వాదము
సల్పి విజయము గాంచినను, ప్రజాపాలనము సేయు మహారాజులను వ
శులఁ జేసికొని కొన్నివిధములుగా జైనులను బాధించి హింసించినను,
నిచే బోధింపఁబడిన మతము ప్రజారంజకముగ నుండక పోయెను.

---

౧. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౭౦౯-౭౧౮ పుటలు.
౨. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౨౪౭ - పుట.

వైష్ణవ మతము.

దక్షిణహిందూస్థానమునందు భక్తిప్రధానమైనవైష్ణవమతము శఠకోపుఁడు, నాథముని, పుండరీకాక్షుఁడు, రామమిశ్రుఁడు, యామునాచార్యుఁడు మొదలగు పరమభాగవతోత్తములచే బోధింపఁబడుచుండుటచేత తక్కువ జాతివారలనేకులు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరులై యున్నతస్థితికి వచ్చి భాగవతులచేఁ బూజింపఁబడుచుండిరి. అయినను వైష్ణవమతముకూడ రామానుజు లవతరించువఱకు కర్మప్రధానమైనవైదికమతమునుగాని, వైరాగ్యప్రధానమైనశైవమతమునుగాని, మించి విశేషవ్యాప్తిఁ జెందియుండలేదు.

శంకర మతము.

గౌతమబుద్ధుని తరువాత మతసంస్కర్తలలో జగత్ప్రఖ్యాతిగాంచిన శంకరుఁడెనిమిదవశతాబ్దాంతమున మలయాళదేశములోని కాలడి యనుగ్రామంబున నొక నంబూద్రిబ్రాహ్మణ కుటుంబమున నవతరించి బాల్యముననే వేదవేదాంతాది విద్యలనెల్ల గ్రహించి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్యాసియై మహాతత్త్వవేత్తయై వ్యాసకృత వేదాంతసూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును మహాభాష్యములను వ్రాసి, ఆసేతుహిమాచల పర్యంతమును సంచారముచేసి, అద్వైతసిద్ధాంతమును బోధించుచు, పరమతఖండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు, ధర్మవ్యవస్థకై భరతఖండంబున నుత్తరహిందూస్థానమున బదరీకేదారములోను, దక్షిణహిందూస్థానమున శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమున జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానంబున ద్వారావతిలోను, నాలుగు ప్రధానమఠముల నేర్పఱిచి శంకరమతములను స్థాపించి, జగద్విఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనిచే రచియింపఁబడిన సూత్రభాష్యమును, ఉపనిషద్భాష్యమును, గీతాభాష్యమును, ప్రస్థానత్రయ మందురు. మాయావాదమున నీ గ్రంథమును మించినది మఱియొక్కటి గానరాదని కొందఱు తత్త్వవేత్తల యభిప్రాయము. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని సిద్ధాంతములను కొన్నింటిని సంగ్రహించియు, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార

మని వచించియు, బౌద్ధులను శైవేంద్రుడను పౌరాణిక హిందూమతావలం-
బకులనుగఁ జేసె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు పౌరాణికమతములతోఁ గాలక-
సమాధానపడి తనమతమును మెల్లమెల్లగ వ్యాపింపఁజేసి ప్రఖ్యాతు-
డయ్యెను. ఇతఁడు రాజాధిరాజులను వశులనుగఁ జేసికొని బౌద్ధుల
హింసించె నని చెప్పెడికథ లెంతవఱకు విశ్వసనీయములో మనమిప్పుడు నిర్ధా-
రణచేయఁజాలము కాని, హిందూదేశమున బౌద్ధమతవినాశమునకుఁ గొంతవఱ-
కితఁడు కారణభూతుఁడై యుండవచ్చునని మాత్రము మన మూహింప వచ్చును.
ఇతఁడు కుమారిలభట్టు బోధించిన వైదికమతమును గురించి ప్రసంగించినవాఁడు.
ఈమహాసంస్కర్త ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు జీవించి బదరీకేదారమున
ముక్తిగాంచె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బోధించిన యద్వైతసిద్ధాంతము
వైదికమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణు లనేకు లంగీకరించిరి. క్రమముగా నొకండవ
శతాబ్దాంతమునను పండ్రెండవశతాబ్ది ప్రారంభమునను యాదవప్రకాశుఁ-
డను నద్వైతసన్యాసి యొకఁడు కాంచీనగరమునందు నద్వైతమతబోధనల
గావించుచు మహాప్రఖ్యాతి గాంచుచుండెను.

కాంచీనగరము.

అంతకుఁ బూర్వము జైనబౌద్ధమతాచార్యులకు ముఖ్యమగు ప్రధాన-
ముగా నుండిన యీకాంచీనగరము, పదునొకండవ శతాబ్దిమధ్యకాల-
బ్రాహ్మణాధీనమై వైదికవిద్యాబోధకస్థానమై, బ్రాహ్మణమతములకుఁ బ-
ట్టణమై, దక్షిణహిందూదేశమున విద్యాధికారస్థానమును బొందిన న-
గరముల సన్నింటికంటె మిక్కిలి వెలయుచుండుటచే నలుదిక్కులనుండి
బ్రాహ్మణవిద్యార్థు లనేకులు వచ్చి ప్రసిద్ధు లయిన యుపాధ్యాయుల
విద్యాభ్యాసమును జేయుచు వేదవేదాంతాది విద్యాభ్యాసముల నొనర్చు-
చునుండిరి. మతబోధకు లనేకు లాపట్టణమునకు వచ్చి తమ తమ
మతబోధనలు గావించుచుండిరి. అట్టివారిలో యాదవప్రకాశులను సన్యా-
సియొకఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధిని విని నానాస్థలములనుండి విద్యార్థు లనేకు-

శుశ్రూషఁ జేయుచు విద్యాభ్యాస మొనర్చుచు నుండిరి. అట్టివారిలో వైష్ణవమతోద్ధారకుఁడును మహాసంస్కర్తయు నగు రామానుజాచార్యుఁ డొకఁడు.

రామానుజాచార్యుఁడు.

శ్రీవైష్ణవమతము.

ఇతఁడు ద్రావిడదేశములోని భూతపురి యనునామాంతరము గల శ్రీపెరుంబూదూ రను గ్రామంబున ఆసూరికేశవసోమయాజి యను బ్రాహ్మణునకును, కాంతిమతి యను భార్యకును, శాలివాహనశకము ౯౩౯ వది యగు పింగళసంవత్సర చైత్రశుద్ధపంచమీ గురువారమున శార్ద్రానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు జనించెను.[1] ఆళవందా రను నామాంతరముగల సుప్రసిద్ధవైష్ణవమతాచార్యుఁ డగుయామునాచార్యుని శిష్యవర్గములోనివాఁ డగు శ్రీశైలపూర్ణుఁ డితని మేనమామ. రామానుజుఁడు తన పినతల్లియగు ద్యుతిమతికిని కమలాక్షభట్టునకును జనించిన గోవిందభట్టుతోడఁ గాంచీపురమునకుఁ బోయి యాదవప్రకాశునిఁ జేరి తన ప్రజ్ఞావిశేషముచేతను, మేధాసంపత్తిచేతను, అత్యల్పకాలములోనే వేదాంతవిద్యారహస్యముల నన్నిఁటిని గ్రహించి గురుబోధమును ధిక్కరించి శంకరుని యద్వైతసిద్ధాంతమును నిరాకరించి విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతబోధము మొదలుపెట్టి గురువుతో మతసిద్ధాంతవాదములు కావించుట యాతని వైష్ణవభక్తాగ్రేసరునిగాఁ జేసె. తుదకు గురువునకే తాను గురుఁడై యతనిచేఁ బూజింపఁబడె నని వైష్ణవమతగ్రంథములు ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లు రామానుజుఁడు శంకరునిమతమును భక్తిప్రపత్తులు లేని వట్టి జ్ఞానమ్మువలన ముక్తిలేదనియు, ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున జీవుఁ డీశ్వర స్వరూపము వలెనాఁ డయినను బూర్ణముగనీశ్వరస్వరూ

---

1. క్రీ. శ. [illegible] వ సంవత్సర మగుచున్నది. ఇది సరియైనదిగఁ గన్పట్టదు. ఇది చర్చింపఁ దగిన విషయము.

పము సంభవింపదనియును, ఖండించుచు ద్వైతవిధానమున శంఖచక్రగదా ధారియు గరుడవాహనారూఢుండును నగు లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుండని బోధించుచు వచ్చెను. చోడచక్రవర్తి శైవమతావలంబుండగుటవలన రామానుజుని మతబోధము సరిపడకుండెను. ఈచోడచక్రవర్తి యాంధ్రదేశాధిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుండగు కులోత్తుంగచోడదేవుండే గాని యన్యుండు గాండు. ఇతండు శైవభక్తుండగుటవలనం దన రాజ్యమునందలి ప్రజలెల్లరును శివునే దైవముగా నంగీకరింపవలసిన దని ప్రకటించెను. అందులకు రామానుజునిశిష్యులు నిరాకరించిరి. అందుపై నా చక్రవర్తి యాగ్రహము జనించి రామానుజునిబట్టి తనయొద్దకుం గొనిరమ్మని భటుల కుత్తర్వు చేసెను. పరమమాహేశ్వరాచారభక్తపరుండైన యా చక్రవర్తిగారి యుద్దేశమును రామానుజుండు విని మాఱువేషముతో నంతట కాంచీపురమును విడనాడి హొయిసలరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు గాంగవాడిదేశమునకుఁ బాఱిపోయెను.

విటలదేవరాయలు.

అప్పుడు విటలదేవరాయలు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతండు క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాధిపత్యము వహించినట్లుగఁ గన్పట్టుచున్నది.[1] ద్వారసముద్రము లేక హళేబీడు రాజధానిగ హొయిసలబల్లాలరాజులు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిరి. వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగ నుండిరి. ఈబల్లాలరాజైన విటలదేవరాయలు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యుని సామంతులుగ నుండిన మహామండలేశ్వరులలోఁ బరాక్రమశాలియై ప్రసిద్ధుడుగ నుండెను. రామానుజుండు తనశిష్యవర్గముతో నతనిరాజ్యమునఁ బ్రవేశించి జనులకు మతోపదేశమును చేయుచు రాజధానినగరమునకు [illegible] కొంతకాల మచ్చట నివసించి యుండెను. అప్పు డాదేశపు[illegible]

1. The Making of Mysore by S. Krishnaswa Aiyangar, M. A., p. 14.

కోమార్తను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు పట్టుకొని వేధించుచుండెను. అందువలన
నా రాజపుత్త్రిక దిగంబరయై పిచ్చిపట్టినదానివలెఁ దిరుగుచుండె నఁట.
జైనమతగురువు లెందఱో చికిత్సలు చేసినను ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడఁ
డయ్యెను.

రామానుజుఁడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాఱఁదోలుట.

రామానుజుని మాహాత్మ్యము తనశిష్యుఁడగు తొండనూరునంబి వలన
రాజభార్య శాంతలదేవి విని, రాజుతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "మనపుత్త్రికి మన
స్స్వాస్థ్యమును గలిగించి యిప్పటిస్థితి రామానుజుఁడు గొనివచ్చునేని యతఁడే
మనకు దైవము, అతఁడే ప్రభువు, అతఁడే గురువు." అనిచెప్పి రామానుజునికి
వార్త నంపించెను. రాజులయాశ్రయము మొదట రామానుజుని కంతగా
నిష్టముకాకపోయెనఁట గాని, మతవ్యాపనమునకు రాజుయొక్క సాహాయ్య
మత్యావశ్యకమని శిష్యులు ప్రార్థించుటచేత నంగీకరించి రామానుజుఁడు
రాజాంతఃపురమునకుఁ బోయెను. అంతట రాజు తనరాణితోఁ బ్రత్యుత్థాన
ముచేసి యతనికి నమస్కరించి లోనికిఁగొనిపోయి కూఁతును జూపెను.
దిగంబరయైయున్న రాజపుత్త్రికపై రామానుజుని పాదతీర్థమును గురాజ్ఞ
శిరసావహించిన శిష్యుఁడొకఁడు ప్రోక్షింప నామెను బట్టియున్న బ్రహ్మరా
క్షసుఁడు విడిచిపోయెనఁట. అంతట నామె మగవాండ్రయెదుటఁ దానున్నస్థితి
లో నుండుటకు సిగ్గుపడి ఆవలకు లేచిపోయి వస్త్రాలంకరణభూషితురాలయి
వచ్చి వారలకు నమస్కరించి నిలువంబడెనఁట. తల్లిదండ్రులు కోమార్తను
జూచి పరమానందము నొంది రామానుజుఁడు నిజముగా నాదిశేషుఁడయిన
యనంతునియొక్క యవతారమే యని విశ్వసించి యాతనిమతమును స్వీక
రించిరి. అంతట రామానుజుఁడు వారల నాశీర్వదించి విఠలదేవరాయని విష్ణు
వర్ధనుఁడని నామకరణము చేసెను. ఇట్లు విఠలుఁడు పూర్వమతకవచమును
వీడి నూత్నమతమును స్వీకరించి జైనులయెడ ననురాగమును విడిచి
వర్తించుచుండ జైనులకు రామానుజునియెడ ద్వేష మగ్గల మయ్యెను.

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము.

అంతట జైనులకును వైష్ణవులకును ఘోరకలహము ప్రారంభమై మిగుల చర్చ లతిభయంకరము లయ్యెను. మహారాజగు విష్ణువర్ధనుండు వైష్ణవమతమునఁ జేరినందున జైనులబల ముడిగిపోయెను. రామానుజుండు జైనాచార్యులను వాదమున గెలిచెనఁట. వైష్ణవపక్షపాతియైన విష్ణువర్ధనుండు [illegible] జైనదేవాలయములను నాశనముచేసి అదివఱకు జైనదేవాలయముల కొసఁగఁబడి దానముచేసిన మడులు మాన్యము లూడఁబెఱికి వైష్ణవదేవాలయముల కైంకర్యాదుల కొసంగెను. విష్ణువర్ధనుండు బేలూరిలో చెన్నిగరాయని, తలకాడులో కీర్తినారాయణుని, గదగులో వీరనారాయణుని, హేరె హళ్లిలో లక్ష్మీనారాయణుని, మఱియుకచోట మఱియొక నారాయణుని ప్రతిష్ఠింపించి, తొండనూరిలో తిరుమలసాగర మను పెద్ద చెఱువు త్రవ్వించి జైనదేవాలయముల రాలతో [illegible] గట్టించి [illegible] రామానుజ కూటమును నెలకొల్పి భక్తులపావనార్థము [illegible] నిర్మించెను. దొడ్డగురువహళ్లి గ్రామమునకు [illegible] యనియు, శ్రీరామానుజపుర మనియు నామకరణము చేసెను. ఇత్యాది క్రీ. శ. ౧౧౧౭-౮ సంవత్సరమున జరిగినదని శ్రావణబెళగొళస్థలపురాణమువలనఁ దెలియుచున్నది.[1] వైష్ణవమత మవలంబింపని జైనమతాచార్యు లనేకులు గానుగలలోఁ బెట్టి యాడఁబడిరి. పద్మగిరిలోఁ దియఁగఁబడిన జైను లనేకులు క్రూరముగా సంహరింపఁబడిరి.[2] ఈ ఘోరప్రళయమునకు భయపడి జైనమతావలంబకు లనేకులు శంఖచక్రధారణమును గైకొని వైష్ణవు లయిరి. ఈ విషయములు స్థలపురాణములలోను వైష్ణవమతగ్రంథములలోను వ్రాయఁబడినవి. ఇట్లని వైష్ణవగ్రంథములలోఁ జెప్పఁ బడియున్నను విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులసంబంధమును విడిచె ననుటకు శాసనములవలనఁ దెలియరాదు. వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁబడిన విష్ణువర్ధనుఁడు

---

1 The Indian Antiquary, Vo[illegible], May, 18[illegible].

2 Life And Teachings of Sri Ramanuja by [illegible] Srinivasa Aiyengar, B. A. [illegible]

హాలెవీడులోని జయగొండేశ్వర శివాలయమునకు క్రీ-శ. ౧౧౨౧-వ సంవత్సరములో భూదానము చేసినట్లుగ విరూపాక్షపురములోని యొక శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కేతమల్లుఁ డనువర్తకుఁ డొకఁడు ౧౧౨౧ వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనహొయసలేశ్వరుఁ డనుపేర నొక శివాలయమును గట్టించెను. మఱియు నీతనిపంచప్రధానులలోఁ గొందఱు జైనమతాభినివేశ పరవశులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. ఇంతియగాక ౧౧౨౩-వ సంవత్సరమున జైనమతావలంబిని యగుతనభార్యకు నొక గ్రామము నియఁగా నామె దానిని ౨౦౦ బ్రాహ్మణులకు విభాగించి యిచ్చెనఁట. ఆ సంవత్సరముననే యతనిభార్య శాంతలదేవి శ్రావణబెలగోల గ్రామములో గంధవారణమనుబస్తిని గట్టించెను. మఱియు ౧౧౨౫-వ సంవత్సరమున మహోపాధ్యాయుఁడును తార్కికచక్రవర్తియు జైనుఁడు నగు శ్రీపాలుఁ డనువానికి భూదానముచేసెను. ౧౧౨౯ వ సంవత్సరమున యాదవపుర మనుమేలుకోటలో చాముండికొండపై నుండు మార్బలతీర్థమునకు (శివాలయములోని యొకభాగము కాఁబోలు) దానశాసనము వ్రాయించెను. విష్ణువర్ధనుని కుమారుండును, జ్యేష్ఠపుత్రిక యగుహరియబ్బె యనునామెయు, ఆమెచెల్లెండ్రును జైనులనియే చెప్పఁబడుచున్నారు. మఱియుఁ దలకాడు ముట్టడించి వశపఱుచుకొని శైవులయిన చోళచక్రవర్తులచే నాశనముచేయఁబడిన జైనదేవాలయములు పెక్కింటిని పునర్నిర్మాణము చేసినవాఁడును విష్ణువర్ధనుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును, మహాయోధుఁడు నగు గంగరాజు జైనులకు జైనమతమునకు మాత్రమేగాక రాజునకును గొప్ప ప్రాపుగ నుండెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ౧౧౩౩-వ సంవత్సరమున సైన్యాధిపతి యగుగంగరాజు మరణముపొందఁగా వాని కొమారుఁడు బొప్పరాజు హాలెవీడులో తండ్రి జ్ఞాపకార్థము ద్రోహఘరట్ట మను జినాలయమును నిర్మించెను. ఈ ప్రతిష్ఠాపనకాలమునందు నయకీర్తి యను జినాచార్యుఁడు దివ్యప్రసాదమును రాజునకుఁ బంపఁగా వెంగాపురము గెలు మాసన్నపై దండెత్తిపోయి దానిసాధించి విష్ణువర్ధనుఁడు మఱలవచ్చుకాలమున నడిత్రోవలో వానిరాణి లక్ష్మీదేవి ప్రసవించి కుమారునిఁ గన్నసమయమున బ్రసాద మందెను. కాఁబట్టి

రాజు సంతోషపూర్వకముగా జైనమత గురువుల నాదరించి ప్రసాదమును స్వీకరించెను. జైనమతాచార్యుల శుభాగమనమునకు మిక్కిలి సంతోషించి తనకుమారునకు విజయనరసింహుఁ డని పేరు పెట్టి నాతని జైనాలయములోని దేవుని విజయపార్శ్వనాథుఁ డనఁబడునదిగా ప్రతిష్ఠ చేసెను. హొయిసళేశ్వరుని మహాలయమునకు ఎదురుగ నన్నూటనలుబదిగజముల దూరములో నున్న యీ జైనాలయ మిప్పటికిని జైనయాత్రికులచే దర్శింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి చరిత్రాంశములు విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులను హింసించెనని చెప్పు పుక్కిటిపురాణగాథలను వైష్ణవమతగాథలను బూర్వపక్షము చేయుచున్నవి. క్రీ.శ. ౧౧౨౫వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవమతమును స్వీకరించెనని శాసనములలోని యొకశాసనము దెలుపుచున్నది. ఈ విషయము లన్నియు సమన్వయించుకొనుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. ఏది యెట్లున్నను ఆకాలమున జైనులనేకులు వైష్ణవమతములోఁ జేర్చఁబడి గనుపట్టుచుండిరి. జైనులను బౌద్ధులను మాత్రమే గాక, ఏకాంతశైవాచారుల ననేకులను వైష్ణవులను గావించెను.

రామానుజుఁడు-తిరునారాయణపురము-మేలునాదిగిరి.

బౌద్ధులు వాదములందుఁ గెలువలేక క్రోధోన్మత్తులై విష్ణ్వాలయంబుల కపాయంబు లాపాదింప నుద్యుక్తులయినప్పుడు రామానుజుఁడు మాలదాసరులచే వారలంబట్టి ఘాతిగానుగలలోఁ వేయించి నశ్యరముగా నురుమాడించె. తన కుపకారముచేసిన యాపంచములయెడఁ బ్రసన్నుఁడై ప్రతిసంవత్సరంబునందును శ్రీనారాయణదేవుని మహోత్సవకాలమున ఏడవదినంబు మొదలుకొని తొమ్మిదవ దినంబుపర్యంతంబు దినత్రయంబును వారలు దేవాలయములోని బలిపీఠము వఱ కరుదెంచి కైంకర్యాదు లొనర్చి సేవించునట్లాజ్ఞాపించె నని ఆచార్యరత్నహారము మొదలగు గ్రంథములలో వ్రాయఁబడినది.

రామానుజుఁడు తనకుమారుఁడైన సంపత్కుమారునితో ఢిల్లీనగరము నుండి వచ్చునప్పుడు దారిదోపిడికాండ్రచే ముట్టడింపఁబడి చిక్కుపడియున్న

కాలమున మాలల సాహాయ్యముచే దానసహాయమునుండి తప్పించుకొన్నందు లకు ప్రత్యుపకారముగా మాలలకీస్వాతంత్ర్యము నొసంగెనని ప్రపన్నామృత మను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టిస్వాతంత్ర్యము మేలుకోటలోమాత్ర మేగాక బేలూరు శ్రీరంగ దేవాలయములలోఁగూడ సంవత్సరమున నొక నాఁడు కలుగఁజేయఁబడినది. ఆకాలమునఁ బంచములు బ్రాహ్మణులను దాఁకి నను బ్రాహ్మణు లపవిత్రత యని తలంపరఁట.*

రామానుజుని గ్రంథరచనము-మతవ్యాప్తి.

రామానుజుఁడుగూడ శంకరాచార్యునివలెనే వ్యాసవిరచిత బ్రహ్మ సూత్రములకును, ఉపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును, భాష్యములను వ్రాసెను. ఈ సంస్కర్తచే విరచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును శ్రీభాష్య మనెదరు. ఇతఁడు నయమునను భయమునను తనమతమును వ్యాపింపఁ జేసెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శివస్థలముగా నుండిన తిరుమలదేవాలయము నాక్రమించుకొని విష్ణ్వాలయముగ మార్చెను. చోడచక్రవర్తి మరణమునొందినతరువాత శ్రీరంగ ము మొదలగు వైష్ణవక్షేత్రములకుఁ జని మతబోధ గావించుచుండెను. కులో త్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడు విక్రమచోడుఁడే తండ్రి మరణానంతరము రామానుజుని తనదేశమునకు రప్పించి యాదరించెను. ఈతని సంప్రదాయ మును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. ఈసంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవు లని చెప్పు దురు. ఈతఁడు బౌద్ధమతాచారములను కొన్నింటిని గ్రహించి తన వైష్ణవమత మునందుఁ జొప్పించి మతవ్యాపనము గావించెను. ఇతఁడు ౧౨౦ సంవత్సర ములు జీవించి వైకుంఠపదవి కేఁగె నని చెప్పుదురు.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

క్రీ.శ. ౧౧౨౦-వ సంవత్సరమున చోడచక్రవర్తి యగుకులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు మరణమునొందెను. వేఁగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండిన

* The Life and Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyangar, p. 224.

విక్రమచోడుఁడు ద్రావిడదేశమునకుఁ బోయి సింహాసన మెక్కెను. విక్రమ చోడుఁడు వేంగిదేశమును విడిచిపెట్టిన తరువాత నాఁటినిఁ గొంతకాలము పల్లవ రాజులవలనఁ జిక్కు లెక్కువైనందున వేంగిదేశము విచ్ఛిన్నమై శ్రద్ధలేక యుం డెను. ౧౧౨౦వ సంవత్సరమున పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱుచుకొనియె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. అతఁ డాంధ్రదేశమును జయించి నాలు గయిదు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను. ఆ కాలమునందు విక్రమాది త్యుఁడు, వెలనాటిచోడునికుమారుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు వెల నాటి రెండవగొంకరాజును రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి ౧౧౨౬ – వ సంవత్సరమున మృతి నొందెను. చోడచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగుని మరణముతో చోడసామ్రాజ్యమునకును, విక్రమాది త్యుని మరణముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యమునకును, వైభవము క్షీణింప నారంభించెను. విక్రమాదిత్యునికిఁ బిమ్మట భూలోకమల్లుఁడు సింహాసనము నకు వచ్చెను. విక్రమాదిత్యుని మరణానంతరము నాలుగు సామంతులుగ నున్న మహామండలేశ్వరులలో నొక్కఁ డగు కాకతీయ ప్రోలరాజు ఆంధ్రసామ్రాజ్య భవననిర్మాణమునకై పునాదినుంపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇఁక నీ చరిత్రము మఱియొక ప్రకరణమునందుఁ దెలుపఁబడును; గావున నిచ్చట వివరింపలేదు. క్రీ. శ. ౧౧౨౭–వ సంవత్సరమునకే విక్రమచోడుఁడు వెలనాటిని మరల స్వాధీనము చేసికొన్నట్లు విక్రమచోడుని చేబ్రోలుశాసనములవలనఁ దెలియు చున్నది. అయినను ఆంధ్రదేశములోని పశ్చిమభాగమున నున్న మహామండ లేశ్వరు లందఱును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకే కప్పము గట్టుచుండిరి.

భద్రభూపాలుఁడు.

భువనైకమల్లునకుఁ గప్పముఁ గట్టుచుండిన సామంత ప్రభువులలో నొక్కఁ డగు భద్రభూపాలుఁడు దక్షిణాంధ్రదేశమునందును నాలుగు వెల నాటిని బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతని రాజరాజునకు సామంతుఁడుగాను,

బళదిశాధరణాంకుఁ డనియు, నరేంద్రచతురాననుఁ డనియు, రాజబిరుదములు గలవు. ఇతఁడు రవికులశేఖరుం డని చెప్పఁబడుటచేతఁ దెలుఁగుచోడులలోని వాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు తెనుఁగున బద్యకావ్యములువ్రాసి కవి రాజశిఖామణి, కవిబ్రహ్మ, అని పొగడ్తగాంచినవాఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నీతిశాస్త్రముక్తావళియును, సుమతిశతకమును మాత్రము గానిపించుచున్నవి.

కం. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి
క్ష్మావరదళనోపలబ్ధ జయలక్ష్మీ సం
భావితుఁడ సుమతిశతకము
గావించిన ప్రోడఁ గావ్యకములాసనుఁడన్.

అని తన నీతిశాస్త్రముక్తావళిని ప్రారంభించెను. ఇతనికవిత కుమార సంభవమువలెఁ గఠినముగాక ద్రాక్షాపాకముగనతిసరళముగా నుండుననియు, భావములు నూతనములై హృదయంగమములుగా నుండు ననియు నుడువుచు, బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య ఎం. ఏ.గారు రెండుపద్యములను ఆంధ్ర పత్త్రికయందు నుదాహరించి యున్నారు.1

ఉ. ఎత్తినకాలె కాని సిరి కెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ
జిత్తము లేదు గాన సిరిఁ జెందినవాఁడ పరోపకారమా
* యుక్తఁ జేయు మెవ్వరైనఁబదంపడి వేఁడఁ గొందమా
చిత్తమ కాని యిత్త మనుచిత్తము పుట్టునె యెట్టివారికిన్.

1. సాధారణనామసంవత్సర చైత్రశుద్ధప్రతిపత్ భానువాసరంబునఁ బ్రకటింపఁబడిన యాంధ్రపత్త్రిక సంవత్సరాదిసంచిక [illegible] పుటలో నీ క్రింది రెండుపద్యము లుదాహరించి యున్నారు.

*. ఈపాదమున గణభంగము గానిపించుచున్నది.

చ. అలుక ప్రతాపమీఁగి యలవాలము బుద్ధిపరాఙ్ముఖముల్
పలుకుట ప్రొద్దుపోక ప్రజబాధ దలంపమి పెన్ప్రమాదమా
బలవు వికారమొప్పు వినయంబు మహత్త్వము సేయు నాంకు వా
గ్జాలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరిపుష్టమౌ రవా.

చాగి బేటరాజు.

బిరుదాంకరుద్రుఁ డను సామాంకరముగల చాగి బేటరాజు పల్నాటి ప్రభువై భూలోకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. ఇతఁడు హైహయ వంశజుఁడు. ఈ రాజు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడును ఋగ్వేదశ పాఠియు నగు నొక బ్రాహ్మణునికి మాధవిపట్టణమున[1] ప్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర) దేవాలయములకు శాలివాహనశకము ౧౦౫౧ సౌమ్యసంవత్సరమున (క్రీ.శ. ౧౧౨౯—౩౦) దానశాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనము వ్రాయఁబడిన నాగస్తంభము మాడశాలయందే ప్రతిష్ఠింపఁ బడినది. ఈ శాసనములోని మొదటి రెండు శ్లోకములలో 'శేషుఁడు, వాసుకి, తక్షకుఁడు, కర్కోటకుఁడు, అబ్జుఁడు, మహాంబుజుఁడు, శంఖ ధరుఁడు, కులికుఁడు', అనెడు అష్టనాగములం గూర్చిన ప్రార్థన గలదు. పల్నాటిలోని మాచర్ల గ్రామము (మాధవిపట్టణము) లోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో మఱియొక నాగస్తంభముపై నింకొక శాసనము పండ్రెండవ శతాబ్ది ప్రారంభమునాఁటిది గలదు. ఆశాసనమునందును అష్టనాగములను గూర్చిన ప్రార్థనము గలదు. పల్నాటి రాజధాని యగు [illegible] నందు నొకానొక యాదవస్వామిచే నాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది.

---

౧. మాధవిపట్టణము తెనుఁగులో [illegible], గురిజాల యని యుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

2 మహాదేవచెర్లయు మాదేవిచెఱువు, మాదేచెర్ల, మాచర్ల, యని చెప్పబడుచున్నది.

చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగి బేటరాజు నలువురుకుమారులలోను రెండవవాఁ డగు వీరకాముని కొమారుఁడు బేటరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. ఈ యాదిత్యేశ్వరాలయమునకు దానశాసనములను వ్రాయించినవారిలో నొకానొక కన్నడ నాగిమయ్య కలఁడు. ఈశాసనములోని లిపిని వ్రాసినవారుకూడ కన్నడమువారె. శాసనముదిగువ వారినామములు కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఈవిషయములు పశ్చిమచాళుక్యుల యధికారము కొంతకాల మీదేశమున వ్యాపించె నని చాటుచున్నవి.

విశ్వబ్రాహ్మణులు.

మఱియు నీమాచెర్ల శాసనమునందు నింకొక విశేషవిషయము గలదు. ఆవిశ్వేశ్వర దేవాలయమును నాగస్తంభమును నిర్మించిన శిల్పకారులు కొనియాడఁబడి యున్నారు. బ్రహ్మకుమారుఁ డయిన విశ్వకర్మ యీశిల్పకారులకు మూలపురుషుఁ డనియు, సూర్యుని మామగారనియు, విశ్వకర్మ తనయల్లుఁడైన సూర్యునికి కిరణములను విష్ణుచక్రము మొదలగు దివ్యాయుధములుగా మార్చెననియుఁ జెప్పఁబడినది. విశ్వకర్మవంశజు లయిన ప్రసిద్ధాచార్యులు కొందఱు పేర్కొనఁబడి, వారు శివలింగములను విగ్రహములను చేయుటయందును, వానివాని స్థానములను గుర్తింగుటయందును, చతుర్విధము లయిన ప్రాసాదములను నిర్మించుటయందును, వాస్తుశాస్త్రములో ముఖభాగ మగు క్షేత్రగణిత జ్ఞానమునందును, వారల వృత్తికి సంబంధించిన పెక్కువిషయముల యందును నేర్పరులనియుఁ బ్రజ్ఞావంతులనియుఁ జెప్పబడి యున్నారు.

భూలోకమల్లుఁడు.

భూలోకమల్లుఁ డనునది బిరుదనామమే కాని నిక్కమైన పేరు గాదు. ఇతని మొదటిపేరు సోమేశ్వరుఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులలో సోమేశ్వరనామమును వహించినవారిలో నితఁడు మూఁడవవాఁడు. ఇతఁడు ౧౧౨౬ వ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండు సంవత్సరములు అనఁగా ౧౧౩౮ వ

సంవత్సరములవఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను. ఇతఁడు ద్రావిడాంధ్ర మగధ నేపాలరాజులను జయించి ఖ్యాతిగాంచె నని తెలియుచున్నది.[1] ఇతఁడు సంస్కృతమున మానసోల్లాసము, లేక, అభిలషితార్థచింతామణి యను మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇందు రాజధర్మములను గూర్చియు, ప్రజాధర్మములనుగూర్చియు, నానావిధవిషయములను గూర్చియు, వ్రాయఁబడియున్నది. అనఁగా — రాజనీతి, రాజ్యాంగము, జ్యోతిషము, నవగ్రహఫలములు, వైద్య, శాస్త్రము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పశాస్త్రము, అశ్వశిక్ష, గజశిక్ష, శునకశిక్ష, మల్లయుద్ధము, మొదలగువానింగూర్చిన విశేషాంశములు గలవు. ఇట్టి మహాగ్రంథము నితఁడు రచించుటచేతనే, సర్వజ్ఞభూపుఁ డనుబిరుదమును గాంచెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన చాళుక్యసంవత్సరమున నీమహాగ్రంథమును రచించెను. ఇతని తరువాత నితనికుమారుఁడు జగదేకమల్లుఁడు ౧౧౩౮-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను గాని, యాతనికాలమునందలి విశేషాంశము లేవియు గానరావు.

త్రైలోక్యమల్లుఁడు.

జగదేకమల్లుని సోదరుఁ డగు త్రైలోక్యమల్లుఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౭౨ యగు ప్రమోదూతసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఈసోదరులిరువుర పరిపాలన కాలమున వీరిక్రిందఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరులు కొందఱు నిరంకుశాధికారులై స్వతంత్రులై వీరి యధికారమును ధిక్కరించిరి.

బిజ్జలుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట.

కాలచుర్యుఁడును హైహయాన్వయుఁడు నగు బిజ్జలుఁడు చాళుక్యుల బలహీనతను దెలిసికొని, చాళుక్య సామ్రాజ్యమును నాక్రమింప గోరి [illegible] మహామండలేశ్వరులతో [illegible] [illegible] [illegible].

1. Jour. B. B. R. A. S., Vol. XI., p. 268.

ఇతఁడు త్రైలోక్యమల్లుని యొక్క యుద్ధమంత్రిగను, దండనాయకుఁడుగను ఉండెను. ఇతని ప్రయత్నమునకు కొల్లాపుర మహామండలేశ్వరుఁ డగు విజయార్కుఁడును, మహామండలేశ్వరుఁడును త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యస్థాపకుఁడునగు కాకతీయప్రోలరాజును, తోడ్పడి, ఇతనికి విజయమును సిద్ధింపఁ జేసిరి. కాకతీయప్రోలరాజు త్రైలోక్యమల్లుని ఓడించి యతని చెఱఁబెట్టి ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున విడిచి పుచ్చెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండలములోని యన్నిగెరికిఁ బోయి కొంతకాలము వఱకు దానినే రాజధానిగఁ జేసికొనియెను గాని, యాతని రాజ్యము మిక్కిలి క్షీణించిన దయ్యెను. క్రీ. శ. ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున బిజ్జలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినట్లు తెలుపుశాసన మొకటి కలదు గాని, శాలివాహనశకము ౧౦౮౪ (క్రీ. శ. ౧౧౬౨) వఱకు రాజబిరుదము లేవియును వహింపక మహామండలేశ్వరుఁడుగనే యున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇతఁ డా సంవత్సరమున త్రైలోక్యమల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్రరాజనని ప్రకటింపించెను. త్రైలోక్యమల్లుఁ డను రెండవ తైలపదేవుఁడు అన్నిగెరి నుండి మఱి కొంత దక్షిణముగా వనవాసికిఁ బోయి యచ్చటనే నివసించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౬ వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానిపించుచున్నది.[2]

కాలచుర్యులు.

ఈ కాలచుర్యులు హైహయాన్వయులు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారమని చెప్పుకొను సోమవంశరాజులు. వీరు చేదిదేశమును బరిపాలించుచుండిన యొక రాజకుటుంబమువారు. కల్యాణపురమును స్వాధీనము చేసికొని తైలపదేవుని కలిమిగొట్టిన బిజ్జలుఁడీ రాజకుటుంబములోని వాఁడే. హైహయాన్వయు లయిన యీ చేదిరాజులు కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని బిరుద

1. Jour. R. A. S., Vol. IV., p, 16.
2. P. S & O. C. Ins. No. 160.

నామమును వహించు చుండిరి. వీరిలో బిజ్జలుఁడును అట్టివాఁడై వర్తించి
యుండెను. "ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౭-౮ సంవత్సరములవఱకు
రాజ్యముచేసిన (చాళుక్య) త్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతి గానుండి, ౧౧౫౬
వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును తానే యాక్రమించి, లింగా
యతమతమును స్థాపించిన బసవేశ్వరుని కోడలగు బ్రాహ్మణునియొక్క
చక్కఁదనమునకు మక్కువగొని యామెను వివాహమాడి తన మంత్రినిగాఁ
జేసికొన్న యా బసవేశ్వరునిచేతనే చంపఁబడెను" అని, వెల్లూరి సుబ్బ[illegible]
రాజుయొక్క పూర్వుఁడయిన బిజ్జనయు యీబిజ్జలుఁడని యనుకొని భ్రాంతి
పడి శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు కవులచరిత్రమం దిట్లు వ్రా
యుచున్నారు.[1] మనుమసిద్ధిపూర్వుఁడయిన బిజ్జన నామధేయుఁడు రా[illegible]
కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడయిన బిజ్జలుఁడు చంద్రవంశపు రాజు. వీరిద్దఱి
రకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఈబిజ్జలరాజు చాళుక్యరాజ్యము నప
హరించిన వాఁడనుమాటయే నిలిచియుండెను. మఱియు నితఁడు గాని, ఇత
తరువాతివారు గాని, చిరకాలము రాజ్యఫలము ననుభవించి సుఖముగ
జీవింపకపోవుట యటుండ, స్వల్పకాలములోనే స్వకుటుంబపరివార సహిత
ముగ నాశనముకూడ గావలసివచ్చెను.

మత విప్లవము.

దక్షిణహిందూస్థానమున క్రీస్తుశకము ౧౨ వ శతాబ్దమున గొప్ప మత
విప్లవము సంప్రాప్త మయ్యెను. వైష్ణవులు పరవైష్ణవులై ద్వేషించుచుండె[illegible]
యిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడ. స్మార్తమత మొక్కవర్గమును, వైష్ణవమత మొ[illegible]
క్కవర్గమును, జైనమతము వేఱొకవర్గమున వృద్ధిబొందుచుండ, శైవమత[illegible]
క్షీణించుచుఁ బ్రారంభించెను. కావున శైవమతమునుగూడ నుద్ధరింపఁబయలు[illegible]
గొప్పసంస్కరణకర్త యొకఁడు కావలసియుండెను. అతఁడే బసవేశ్వరుఁ[illegible]

---

౧. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, ప్రథమభాగము, పుట ౭౭.

శైవమతోద్ధారకుఁడైన బసవేశ్వరుఁడు.

శైవమతోద్ధారకుఁ డయిన బసవేశ్వరుని చరిత్రము తెలుఁగుబసవ పురాణమునందును, కన్నడబసవపురాణమునందును, అత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁ బడినది.[1] బసవేశ్వరుఁడు శ్రీశైలమునకు పశ్చిమమున నుండు హింగులేశ్వ రాగ్రహారమునందు నివసించుచుండిన శివభక్తుఁడైన మండెంగి మాదిరాజను బ్రాహ్మణునికి జనించెను.[2] ఈబసవరాజు శివుని వాహన మైన నందియొక్క యంశముచేత భూమిమీఁద నవతరించె నని వీరశైవులు విశ్వసించుచున్నారు. కల్యాణపురాధీశ్వరుఁడైన బిజ్జలరాయునికడ బసవరాజునకు మేనమామ యైన బలదేవుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. బసవరాజు తల్లిదండ్రు లగు మదాలాంబికయు మాదిరాజును చిరకాలము తమకు సంతానము లేమిచే నొకనాఁడు సంతానార్థులై తమ కులదేవుఁ డగునందీశ్వరునికి మిక్కిలి భక్తితో ముడుపు గట్టిరఁట. తమ మతాచరణ విధుల ప్రకారము పూజార్చనలు ముగించిన తరువాత నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై మీకోరిక ఫలించు నని చెప్పి యంతర్ధాన మొందెనఁట. మదాలాంబిక గర్భమున నందీశ్వరుఁ డుదయించి మూఁడు సంవత్సరములు గర్భముననే యుండుటచేత నాసాధ్వీమణికి గర్భవేదన యధిక మయ్యెను. ఆవేదన భరింపఁజాలక ఆయమ నందినాథుని యాలయమునకుఁ బోయి ప్రార్థించెను. ప్రార్థనాదికము ముగిసిన తరువాత నామె

---

౧. తెలుఁగు బసవపురాణమును పాలకురికి సోమనాథకవి ద్విపదకావ్యముగా రచించియున్నాఁడు. ఇతఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలములోనివాఁడు. కన్నడబసవపురాణమును రచించినవాఁడు భీమకవి. ఇతఁడు దేవరాయల కాలములో నుండుటచేతను, తన గ్రంథమునందు పాలకురికి సోమనాథుని పేర్కొనియుండుటచేతను ఆంధ్రబసవపురాణమే మొదటిదిగా నూహింపఁదగి యున్నది.

౨. కన్నడబసవపురాణమునందు బసవరాజు కలాదిగి జిల్లాలోని బాగవాడి గ్రామమున జనించినట్లు చెప్పఁబడినది.

యింటికి మరలిపోయి సుఖనిద్రం జెందెను. నిద్రలో నాతనికి నందీశ్వరుండు ప్రత్యక్షమై నీగర్భమున వసించి యున్న పుత్త్రుండు నా యవతారముగ యనియు, వీరశైవమతస్థాపనకై పంపఁబడినవాఁడనియు, నతనికి బసవ (వృషభశబ్ద భవము బసవ) నామము పెట్టవలసిన దనియుఁ జెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. పిమ్మట నామె పుత్త్రునిఁ బ్రసవించినప్పుడె యాతఁడు లింగధారియై కన్పట్టెనఁట. ఏలయనఁగా, గర్భమునందే శివుఁ డతనికి శైవమ ముపదేశించుటచేత నీరీతిగా జనించెను. పిదప బసవేశ్వరుఁ డెనిమిదేండ్ల ప్రాయము లోపలనే సమస్తవిద్యలను నేర్చి మహాజ్ఞానియును సంపూర్ణుఁడుగా బడసెను. ఎనిమిదవయేఁట నతని తల్లిదండ్రులు శిష్టబంధువుల నందఱను పిలువ బంచి యతని నుపనయనము చేయఁ బ్రయత్నించుచుండఁగా నాఁడు తండ్రినిఁ జూచి "నాయనా! నేను శివపూజాధురంధరుఁడను; బ్రాహ్మణకులమునకు సంబంధించిన వాఁడను గాను; నేను వర్ణవ్యవచ్ఛేదమునకు విరోధమువంటివాఁడను. నాకు వర్ణభేదముతో నిమిత్తము లేదు" అని నిశ్చయముగాఁ బలికెను. అంత నుపనయన మహోత్సవమునకు విచ్చేసిన యాతని మేనమామయును బిజ్జలుని మంత్రియు నగు బలదేవయ్య మేనల్లుని వర్తనమున కద్భుతపడి మెచ్చుకొని తన కొమార్తను గంగాదేవి నిచ్చి వివాహము చేసెను.

వీరశైవసిద్ధాంతములు.

రామానుజునివలెనే బ్రాహ్మణమతమును నిరాకరించి నూతనమతసిద్ధాంతమును బోధించుటచేత బ్రాహ్మణులు బసవేశ్వరుని బాధింప మొదలుపెట్టఁగా నతఁడు స్వగ్రామమును విడిచి పవిత్రస్థలమునకుఁ బోవలసి వచ్చెను. ఒక నాఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వరాలయమునకుఁ బోయి పూజచేయుచున్న కాలమున, శివుఁడు ప్రత్యక్షమై అద్భుతములును అగణ్యములు నైనసిద్ధాంతములను బోధించి యిట్లనెను. "[illegible] శివవేషధారు లయినజంగములను శివుని యవతారము లని గ్రహించు మతము ననుసరింపుము; నిత్య పేరుగట్టి కర్మములందు వారి ననుకరింపుము

వారు నిన్ను తిట్టినను గొట్టినను వారికి సాష్టాంగ ప్రణామంబు లాచరింపుము; వీరశైవు లయినయెడ వారు నీకు శత్రువు లయినను వారిపట్ల మిత్రునిభంగి వర్తింపుము; లింగాయతులను దూషించువారిని శిక్షించుచు నా మతమును వ్యాపింపఁజేయుటకుఁ బ్రయత్నింపుము; శివున కర్పింపని యేవస్తువును భుజింపకుము; పరధన పరదారాపేక్షకుఁడవు గాకుండుము; ఇంద్రియాధీనుఁడవు గాక దృఢమైన హృదయము గలిగియుండుము; జంగముఁడ నేనే యని యెఱుంగుము. లింగాయతులను నీవు గాంచినప్పుడు వారికి నమస్కరింపుము; ఎల్లప్పుడును శివుని స్మరించుచుండుము; సత్యమును వచింపుము; సత్కార్యము లాచరింపుము'' అని యుపదేశించి బసవుని కౌఁగిలించికొని యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. శివుఁ డీవిధముగాఁ దన కుపదేశించిన మతసిద్ధాంతములను బ్రజలకు బోధించుచు నితఁడు వీరశైవమతమును వ్యాపింపఁజేయుచుండెను. అనేకు లీతనిమతము నవలంబింప సాగిరి. బ్రాహ్మణులు భయపడి యితనిజోలికిఁ బోవుట మానిరి.

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రియగుట.

తరువాత కొంతకాలమునకు బలదేవుఁడు మృతినొందెను. అప్పుడు రాజగు బిజ్జలుఁడు బలదేవుని బంధువర్గమును రప్పించి మంత్రిపదవి కర్హు లెవ్వరని యడుగఁగా నా మహాపదవి వహించుటకు బలదేవుని యల్లుఁడగు బసవరాజే యోగ్యుఁ డని విన్నవించిరి. బిజ్జలుఁడు దాని నంగీకరించి తనయుద్దేశమును దెలుపుటకు బసవరాజుకడకు కొందఱు మంత్రులను బంపెను. వారు నప్పడి గ్రామమునకు విచ్చేసి రాజసందేశమును బసవేశ్వరునకుఁ దెలియఁ జెప్పఁగా, వాఁడు మొట్టమొదటఁ దన కాపని యక్కఱలే దని చెప్పెను. అవచ్చిన వారు ఆ పదవి శైవమతవ్యాప్తి కనుకూలముగ నుండు నని విన్నవించి చేకొన వలసిన దని ప్రార్థింపఁగా, నంగీకరించి కళ్యాణపురికిఁ బోయెను. అతని జ్యేష్ఠసోదరి నాగలాంబికయు నతనితోఁ గూడ నుండెను. ఇతఁ డాపట్టణమునకుఁ బోయినప్పుడు బిజ్జలుఁడు పౌరజనంబులతో నెదురువచ్చి యేనుఁగును దిగి స్వాగత మిచ్చి యాస్థానమునకుఁ గొనిపోయి ప్రధానమంత్రిపదమునకు బ్రేమ

గాక,[1] సైన్యాధ్యక్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను, నియమించెను. ఇట్లు మహారాజునకుఁ దరువాతి మహారాజు తానై, తన యధికారము రాజ్యమునం దంతట నెఱపుచుండెను.

బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని గల సంబంధము.

బిజ్జలుఁడు తన చెల్లెలగు నీలలోచన యను దానిని బసవేశ్వరున కిచ్చి వివాహము చేసెనని బసవపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను జైనులు వ్రాసిన బిజ్జలరాయని చరిత్రమునందు మఱియొక విధముగాఁ దెలుపఁబడినది. బసవేశ్వరునకు మిక్కిలి యందకత్తె యగు పద్మావతి యను చెల్లెలు గలదఁట. బిజ్జలుఁ డామెను మోహించి వివాహము చేసికొనియెనఁట. ఏ యంశము సత్యమైనను బసవేశ్వరునకును బిజ్జలునకును బాంధవ్యము గలదనుట సందేహమును లేదు.

బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము.

ఇట్టి మహోన్నతపదవి బసవేశ్వరుఁడు వచ్చినను [illegible] తన దేవుని మఱవ లేదు. ఇతఁ డనేకాద్భుతకార్యముల నొనర్చినట్లుగ బసవపురాణము పేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి చెన్నబసవయ్య యను మేనల్లుఁడు కలఁడు. ఈ చెన్నబసవయ్య నాగలాంబిక పుత్రుఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి బసవేశ్వరుఁడు తనమతమును వ్యాపింపఁ జేయసాగెను. ఇతఁడు విశేషముగ లక్షలయిన జంగమగురువులను రాజుయొక్క ధనముతోఁ బోషించుచుండెను. ఇట్లు సర్వస్వాతంత్ర్యమును వహించి యథేష్టముగా ధనాగారములోని ధనము నంతయు జంగాలపాలు చేయుచుండుటఁ జూచి బసవేశ్వరుని విరోధిగా నుండిన మంచన్న యను మఱియొక మంత్రి, బిజ్జలునకు సంగతిని తెలియఁ జేసెను.[2]

1. Sir, W. Elliot's paper, Jour. R. A. S., Vol. IV. p. 20.

2. Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., pp. 78 & 89.

కొంతకాలము గడచునప్పటికి బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని విరోధము బలవ
రయ్యెను. బిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టి చెఱఁబెట్టఁ బ్రయత్నించెను. దీనిని దెలి
సికొని బసవేశ్వరుఁడు తన యనుచరులతోఁ దప్పించుకొని పోయెను. బిజ్జ
లుఁడు కొందఱు భటుల నతనివెంటఁ బంపెను. బసవేశ్వరుఁడు వారలను
దఱిమెను. అంతట రాజు స్వయముగా సైన్యమును దీసికొని బసవేశ్వరుని
వెంటఁ దఱిమెను. వీరశైవులనేకులు బసవేశ్వరునిపక్షమున నిలిచి ఘోర
యుద్ధముచేసి రాజుసైన్యము నోడించిరి. తరువాత రాజు బసవేశ్వరునితో
సమాధానము చేసికొని యథాప్రకార మతనిని పూర్వపదవియం దుంచెను.[1]
కాని యీమైత్రి చిరకాలము నిలిచియుండలేదు.

బిజ్జలరాయుని వధ.

బిజ్జలుఁడు బ్రతికియున్నంతవఱకుఁ దన మత మభివృద్ధిఁ గాంచ నేరదని
బసవేశ్వరుఁడు తలపోయుచుండెను. కళ్యాణపురమున బసవేశ్వరునికిఁ
బ్రియభక్తులగు నిరువురు శైవులు గలరు. బిజ్జలుఁడు తనమతస్థు లయిన
జైనులను ఆ యిరువురును దూషించెడు దూషణవాక్యములను సహింపనోపక,
వారి కన్నుల నూడఁ బెఱికించెను. ఈ ఘోరకృత్యమును బసవేశ్వరుని
శిష్యు లయిన వీరశైవులందఱును విని, బిజ్జలునిపైఁ బగదీర్చుకొనుసంకల్పముతో
బసవేశ్వరుని యింట సమావేశమై నిర్ధారణచేసికొనిరి. అంతట బసవేశ్వరుఁడు
బిజ్జలునిఁ జంపుచున్న జగద్దేవుని కుత్తరువుచేసి కళ్యాణపురిని శపించుచు నా
పట్టణమును విడిచిపెట్టి పోయెను. జగద్దేవుఁడీ ఘోరసంహారమునకు మొదట
కొంత సంశయించెను గాని, తల్లి ప్రోత్సహించుటచే ధైర్యసాహసములు
ముప్పిరిగొనఁ దనమిత్రులగు మల్లయ్య బొమ్మయ్య యను వీరశైవుల నిరువు
రను దోడుచేసికొనఁగా, వారొకనాఁడు మొలకత్తిఁ దిన్నఁగా నిముడ్చుకొని యంతఃపు
రమునకుఁ జని, రాజపరివారమును ద్రోచికొనిపోయి బిజ్జలుని సమీపించి మహో

1. Jour. R.A.S., Vol. IV., p. 2[illegible]; Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., p. 8[illegible].

దగ్గఱై హరహరా యని ఖడ్గములు దూసి పైఁబడి యాతనిని ముక్కలు చెక్క-
లుగఁజెలగి పాఱవైచిరి. ఈ క్రూరసంహారకు లంతట సంతృప్తులుగాక యింక
నొల్లక సాహసప్రవృత్తిచేఁ దప్పించుకొనివచ్చి పట్టుబడి రాముచేసిన పనికిం
గారణము చెప్పుచు కత్తులం ద్రిప్పుచు చెలరేఁగుచుండిరి.

ఘోరమైన మతయుద్ధము.

అంతట జైనులతోడను వీరశైవులతోడను నిండియుండిన కల్యాణ
పట్టణమున నీమహాఘోర సంహారవృత్తాంత మంతయు నొక్క క్షణములో
వ్యాపించి సంక్షుభిత మయ్యెను. పౌరజనంబులు, జైనులును శైవులును గను
నిరకతులం జేరి, ద్వంద్వయుద్ధము చేయఁ గడంగిరి. ఇట్లు మనుష్యులు మనుష్యు
లతోను, అశ్వికులాశ్వికులతోను, గజాధిరూఢులు గజాధిరూఢులతోను,
రథికులు రథికులతోను, బాలురు బాలురతోను, ఘోరముగాఁ బోరాడిరి.
పట్టణమంతయు నెత్తుటిరాసులతోను, మాంసఖండములతోను, కళేబరముల
తోను మునిఁగిపోయి, మిగుల భయంకరముగ నుండెను. బసవేశ్వరుఁడు
సంగమేశ్వరక్షేత్రమునకుఁ బోయి శివుని దేవాలయములోఁ గలిసిపోయెను.[1]

చెన్నబసవేశ్వరుఁడు.

జైనులు వ్రాసిన వృత్తాంతము మఱియొకవిధముగాఁ గనఁబడుచున్నది.
బిజ్జలుఁడు శిలాహార రాజగు కండకవోలాని యనువానిమీఁద కొల్హాపుర
ముపై దండెత్తి పోయెను. దండయాత్ర ముగించి మరలి రాజధానికి వచ్చు
నప్పుడు భీమానది యొడ్డున కొల్హాపుర ప్రదేశమున విడిసియున్నకాలమున
బసవేశ్వరుఁ డొకజంగమునకు జైనవేషమును ధరింపించి విషపూరిత మైన
యొకఫలము నిచ్చి యాతనికడకుఁ బంపెనఁట. బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డగుటవలన
ననుమానింపక యామాయవేషధారిచేతి ఫలమును స్వీకరించి దానిని

1. Jour. B. B.R.A.S., Vol. VIII., p. 96; Wilson's Mackenzie Mss. pp. [illegible]—310.

చూచి స్పృహతప్పి పడిపోయెనఁట. మాయావేషధారి యగునాజంగమదేవర తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. అంతట బిజ్జలునికుమారుఁడు మొదలగువారెల్లరును వచ్చిరి. బిజ్జలుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివినొంది, జరగినవృత్తాంతమంతయుఁ దెలిసికొని, తన కుమారుఁ డగుసోమేశ్వరునకు బసవేశ్వరునిఁజంప నుత్తరువు చేసెనఁట. తత్క్షణమే యిప్పుడిబిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టుకొనవలసినదనియు, జంగము లెక్కడఁ గానిపించినను చంపవలసినదనియుఁ, దనపరివారమున కాజ్ఞ చేసెను. ఈవార్త విని బసవేశ్వరుఁడు పాఱిపోయెను. ఇప్పుడిబిజ్జలుఁడు స్వసైన్యముతో నతనిని వెంబడించెను. బసవేశ్వరుఁడు మలయాళదేశమునకుఁ బాఱిపోయి ఉళవి యను ప్రదేశమున దాఁగెనఁట. ఇప్పుడిబిజ్జలుఁ డాపట్టణమును ముట్టడించె నఁట. బసవేశ్వరుఁడు తప్పించుకొనువెఱవు లేక యొక బావిలోఁబడి మృతినొందఁగా, నతనిభార్యయు విషముఁగ్రోలి ప్రాణత్యాగము చేసెనఁట. బిజ్జలుని కుమారుఁడు శాంతచిత్తుఁడైనవెనుక బసవేశ్వరుని మేనల్లుఁ డగుచెన్నబసవయ్య తన మేనమామయాస్తి నంతయు వశపఱిచి యతనిలోఁబడి యాలనిదయకుఁ బాత్రుఁడయ్యెనఁట.[1] ఈచెన్నబసవేశ్వరుఁడు లింగాయతులకు నాయకుఁడై బసవేశ్వరునికంటె నుత్తమస్థితికి వచ్చి చక్కని కట్టుదిట్టము లేర్పఱిచి వీరశైవమతము నుద్ధరించెనఁట.[2] వీరశైవమతమును బోధించుటకై ప్రణవ మీతనిలోపల నావిర్భవించెను. చెన్నబసవపురాణమును బట్టి చెన్నబసవఁడు శివుఁడనియు, బసవఁడు నంది

1. Wilson's Mackenzie Mss., p. 32[illegible].

2. మొట్టమొదట వీరశైవమతమును సంస్కరించి బోధించినవాఁడు ఏకాంతాదరామయ్య యనువాఁడనియు, బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డయినను వీరశైవులయెడ విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపలేదనియు, కొంతవఱకు సమ్మతిని గనఁబఱుచుచు వచ్చెననియు, విజాపురమండలములోని నిడుగల్లుశాసనము మొదలగువానివలనఁ దెలియుచున్నది. అయినే నవిషయ మింకను బరిశోధింపవలసియున్నదని డాక్టరు ఫ్లీటుగారభిప్రాయపడియున్నారు.

యనియు, బిజ్జలుఁడు ద్వారపాలకుఁ డనియు, బసవేశుఁడు శైలాదుఁ డనియు, వీరశైవులు ప్రమథగణంబు లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.–

కాలచుర్య వంశము.

బిజ్జలుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడియెను. అప్పటి నుండి బిజ్జలుని సంతతివారు ౧౧౮౩ వ సంవత్సరమువఱకును కల్యాణపురమును బరిపాలించిరి. బిజ్జలుని తరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకముఁడు, ఆహవమల్లుఁడు నను కాలచుర్యరాజులు మువ్వురు పరిపాలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. శా. శ. ౧౧౦౪ (=క్రీ. శ. ౧౧౮౨) వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమచాళుక్యరాజగు నాలుగవసోమేశ్వరుఁడు కాలచుర్యులనుండి తనపూర్వులు కోల్పోయినభాగములను మగుడ స్వాధీనము గావించుకొనెను. మిగిలినభాగములను దేవగిరియాదవులును, కాకతీయాంధ్రులును, ఆక్రమించుకొనఁగా బిజ్జలుని వంశ మంతరించినది.

చాళుక్య పరిపాలనము.

ఈ నాలుగవసోమేశ్వరునితోఁ జాళుక్య పరిపాలనముగూడ నంతరించెను. ఈచాళుక్యులపరిపాలనమునం దప్పటప్పటి కొందఱు వైశ్యులు మొదలగువారు బౌద్ధవిహారముల నిర్మించి దానధర్మములు మొదలగునవి చేయుచున్నను, అప్పటప్పటి బౌద్ధమతసంబంధము లయినచిహ్నములు గానంబడు చుండినను, బౌద్ధమతము క్షీణించినదనియే చెప్పవచ్చును. ఎగశైవమతము [illegible]ముతో జైనమతవిజృంభణము ముణఁగఁబోవుటయేగాక, క్రమక్రమముగా క్షీణింప నారంభించెను. వర్తకులు రాజకీయోద్యోగులు వీరశైవమత మవలంబించుటచేత నామతము వ్యాపించుచుండెను. జైనవిగ్రహముల స్థానములందంతట బ్రాహ్మణులవిగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపఁబడుచుండెను. ఈకాలమునందే దేవ

౬. చెన్నబసవపురాణమును పిడుపర్తి సోమనాథకవి పద్యకావ్యముగా వ్రాసియున్నాఁడు.

యొక్క మతసాంఘికస్థితి సంపూర్ణముగా మాఱిపోవుటకు ప్రారంభ మైనది. మఱల పౌరాణికమతము విజృంభింప నారంభించినది.

పౌరాణికమతము.

నిబంధన గ్రంథములు.

పురాతన మైన జీవతాత్పర్యము వర్ధిల్లుచుండెను. న్యాయ ధర్మ విషయములు పురాణములలోను స్మృతులలోను వెదఁజల్లఁబడి చెదరిపోయియుండుట చేతను, పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుండుటచేతను, వాని నన్నిటిని క్రోడీకరించి బ్రాహ్మణులును తదభిమాను లగురాజులును నిబంధన గ్రంథములను వ్రాయింప వలసివచ్చెను. న్యాయ ధర్మశాస్త్ర విషయములయందుఁ బెక్కుసందేహము లుత్పత్తిల్లుటచేత నిబంధనగ్రంథము లత్యావశ్యకము లయినవి. కాఁబట్టి యీ కాలమునందే యనేక నిబంధన గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. ఈ గ్రంథరచన పదునొకండవ శతాబ్దము మొదలు పదునాలుగవశతాబ్దాంతమువఱకు జరుగుచుండెను. ధారేశ్వరుఁడు, విజ్ఞానేశ్వరుఁడు, అపరార్కుఁడు, హేమాద్రి, సాయణుఁడు, మొదలగు నిబంధన గ్రంథకారు లెందఱో గలరు.

అనంతర రాజకీయ స్థితి.

దక్షిణమున హోసలబల్లాలరాజులును, ఉత్తరమున దేవగిరియాదవ రాజులును, పూర్వమునఁ గాకతీయాంధ్రులును ప్రబలియుండుటచేఁ బశ్చిమ చాళుక్యరాజ్యము సాల్వసోమేశ్వరునితోనే యంతరింపవలసిన దయ్యెను. ఈకాలమునందు హోసలరాజయిన వీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నలంబవాడి, బనవాసి రాజ్యముల నాక్రమించుకొని, పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు రామానుజునిశిష్యుఁ డగువిష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు. ఈవీరబల్లాలరాజు కల్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి సాల్వసోమేశ్వరు

సైన్యాధ్యక్షుఁ డగుబొమ్మరాజు సోదరుని యాదవసింగణుని రణరంగమున నో
డించి బిజ్జలునియొద్దనుండి చాళుక్యరాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. అటు
పిమ్మట సేవుణదేశమును బాలించుచుండిన భిల్లముఁ డను యాదవరాజు విజృంభించి
శాలివాహనశకము ౧౧౦౯ అనఁగా క్రీ. శ ౧౧౮౭ వ సంవత్సరమున కంకల
భూవిభుని దగు శ్రీవర్ధన మనుపట్టణమును ముట్టడించి ప్రత్యండకరాజును
ఖండనమున నుక్కడంచి, మంగళవేష్టకరా జగు వజ్రాణిఁ జక్కాడి, కల్యాణ
రాజ్యము నాక్రమించు హొయసలయాదవుని ముందునకు జనకుండా నిరో
ధించి, కృష్ణానది యుత్తరభాగము నంతయు నాక్రమించుకొని, దేవగిరిని రాజ
ధానిగఁ జేసికొని, పరిపాలనము చేయసాగెను. వంశలయము అనఁగా దక్షిణ
మహారాష్ట్రమును కర్ణాటమును విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు వీరబల్లాలరాజు
పరిపాలనము చేయుచుండెను. త్రిలింగరాజ్యమును కాకతీయప్రతాపరుద్రుఁడు
విస్తరింపఁ జేయుచుండెను. కళింగ గాంగ వంశజు లుత్కలరాజ్యమును గంగా
నదివఱకు వ్యాపింపఁ జేయుచుండిరి. వేఁగిదేశ మంతయు పేరికి మాత్రము
చోడచక్రవర్తులకు లోఁబడి యున్నను అనేకమండలములుగా విభాగింపఁబడి
మహామండలేశ్వరు లయిన తెలుఁగుచోడులచేతను, పల్లవులచేతను, చాళుక్యుల
చేతను, బరిపాలింపఁబడుచుండి తుదకు కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ గలి
సిపోయెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునందు దక్షిణహిందూస్థానమున నేక
చ్ఛత్రాధిపత్యమును వహింపఁగలయు నని యైదుసామ్రాజ్యములవారును
బోరాడుచునే యుండిరి. పండ్రెండవశతాబ్దమెల్ల సంగ్రామయుగముగా నుండెను
గావున, నీశతాబ్దమునందు మహామండలేశ్వరులుగ నుండి కృష్ణానదిమొదలు
కొని కాంచీపురమువఱకుఁ బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడరాజులవంశములను
గూర్చి రెండవప్రకరణమునందు వివరముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

మధ్వాచార్యులు.

ఈ శతాబ్దాంతమునందే మఱియొక సంస్కర్త బయలువెడలెను.
ఇతఁడే ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁ డగుమధ్వాచార్యుఁడు. ఈమధ్వాచార్యు

ఆనందతీర్థు లని మొట్టమొదట నామకరణము చేసిరి. ఇతఁడు శాలివాహన శకము ౧౧౨౧ కి సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౧౯౯ దవసంవత్సరమున దక్షిణ కన్నడదేశములోని యుడిపి గ్రామమున జనించెను. ఇతనిగురువుపేరు అచ్యుత ప్రేక్షుఁడు, తల్లిపేరు వేదవేది, తండ్రి పేరు మధ్యగేహాభట్టు. ఇతఁడును శంకర రామానుజులవలెనే ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను వ్రాసి ప్రసిద్ధికెక్కెను. జీవేశ్వరుల కైక్య మెన్నఁడును లే దని యితని సిద్ధాంత మైయున్నది. దీనినే ద్వైతసిద్ధాంత మందురు. ఇది శంకరాచార్యుని యద్వైతమతమునకు విరుద్ధ మయినది. ఈమతసాంప్రదాయికులు ద్వైతు లనియు, మాధ్వు లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నారు. ఉడిపి గ్రామమున వీరి ప్రధానాచార్యపీఠము గలదు. కర్ణాటకమునం దీమత ప్రచార మెక్కువగా నున్న దని చెప్పుదురు. ఈమత కర్త ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను మాత్రమేగాక యనేక ద్వైత మత గ్రంథములనుగూడ విరచించెను.

రెండవ ప్రకరణము.

తెలుఁగు చోడులు.

ఎనిమిదవ శతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్ర చోడుల యొక్కయు, మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తిఁ బ్రతినిధులుగా నుండి వేఁగిదేశమును బరిపాలించిన వెలనాటి చోడులయొక్కయుఁ, జరిత్రమును సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగముఁ దెలిపియున్నాఁడను. చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయచక్రవర్తులకును, లోఁబడిన సామంతులుగ నుండి, తెలుఁగుదేశములోని పొత్తపినాడు, పాకనాడు, కమ్మనాడు మొదలగు నాడులను బరిపాలించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన మఱికొన్ని చోడవంశములును గలవు. ఆచోడవంశములయొక్క చరిత్రము సంగ్రహముగ నీప్రకరణమున వివరించుచున్నాఁడను. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన చోడవంశములలోని యుపశాఖలన్నియును బ్రాచీనసాహిత్యగ్రంథములలోని గాథలలోఁ జెప్పఁబడిన కరికాలచోళుని వంశమునుండి యుత్పత్తి గాంచినట్లుగఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. వెలనాటిచోడులు తాము కరికాలవంశజుల మని చెప్పుకొనలేదు గాని, రేనాటిచోడులు మాత్రము తాము కరికాలవంశజుల మనియు, కాశ్యపగోత్రుల మనియుఁ, జెప్పుకొనియున్నారు. ఆ రేనాటిచోడులకును, ఈప్రకరణమునందుఁ దెలిపెడి పొత్తపినాడుల చోడులకును, కొంచెము కొద్దియో సంబంధ ముండియుండ వలయును. తంజావూరు చోడులతోఁ దమకు సంబంధము గలదని యెవ్వరును జెప్పుకొనలేదు.

కరికాలచోళుఁడు.

తాము పూర్వవంశజుల మనియుఁ, కరికాలుని సంతతివార మనియుఁ, జెప్పుకొని యుండుటచేత కరికాలుఁ డెట్టివాఁడో మనము తెలిసి

వలసె యున్నది. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాసారస్వతములోని గాథలలో నుదాహరింపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు కావేరీనది కానకట్ట కట్టించి గట్లుపోయించె ననియు, నితనితండ్రి జటచోడుఁడనియు, అతఁడయోధ్యను బాలించె ననియుఁ, దెలుఁగుచోడుల శాసనములయం దభివర్ణింపఁ బడియెను. చాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయిన విజయాదిత్యుఁ డయోధ్యను బాలించుచుండి దక్షిణాపథము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడినట్లుగఁ దూర్పు చాళుక్యచక్రవర్తుల శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగనే, అయోధ్యను బరిపాలించుచుండిన జటచోడుని కుమారుఁడు కరికాలచోడుఁడు కాంచీపురము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడి కాంచీపురమును బరిపాలించినట్లు తెలుఁగుచోడుల యొక్క కొన్ని శాసనముల వలనఁ దెలియుచున్నది. దీనిం బట్టి చూడఁగా, చోడులు చాళుక్యులగాథలను జూచి తమగాథలను గల్పించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. కరికాలునకు మహిమానుఁ డనుకుమారుఁడును, ఆతనికి గరికాలుఁడు, తొండమానుఁడు, దాసవర్మ యను మూవురు కుమారులును గలరనియు శాసనములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కరికాలుని వంశమునఁ దెలుఁగుబిజ్జన జనించెను. ఇతని వంశమునుండి రెండుశాఖ లుద్భవించినవి. దాసవర్మనుండి యొకశాఖ పుట్టెను.[2]

కొణిదెన చోడులు.

కరికాలవంశమున జనించిన దాసవర్మ మొదట పాకనాటిరాష్ట్రమును జయించి పొత్తపి పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. పొత్తపి యనునది కడపమండలమునందలి పుల్లంపేటతాలూకాలోని టంగుటూరునకు సమీపమునం దున్న పోతపి యను గ్రామమే గాని వేఱొండు గాదు.[1] ఈపొత్తపి రాజధానిగాఁ గల పొత్తపినాడును బరిపా

1. Annual Report on Epigraphy for 1888. Nos 188 & 205.

2. Annual Report on Epigraphy for 1907-08, Part II, paragraph 79.

లించిన చోడులను గూర్చి మఱియేమియుఁ దెలియదు. ఈపొత్త
శబ్దము పెక్కండ్రు చోడరాజులయొక్క బిరుదనామములలోఁ [illegible]
పఁబడి యున్నది. ఒకానొకప్పు డీరాజులకు పొత్తపినాటిలోని [illegible]
రాజధానిగ నుండుచు వచ్చె నని చెప్పుచున్న శాసనములవలనఁ దెలియ
చున్నది. దీనికిఁ బూర్వము స్కందపుర మని పేరుగలదు. ఈరాజులయొక్క
ప్రాచీనచరిత్రము దెలియరాదు. ఈపొత్తపినాటిని బరిపాలించిన వారి
సంతతివారు కమ్మనాటిని జయించి కొట్యదోనను రాజధానిగఁ జేసి
పరిపాలనము చేసిరి. ఈ కొట్యదోన పట్టణము ఇప్పుడు గుంటూరుమండల
లోని నరసారావుపేటకు సమీపమున గొండవీడు యను పేరఁ బరఁ
చున్నది. ఈ చారిత్రము కొన్ని శాసనములం బట్టి దెలియుచున్నది గాని
పొత్తపినాటిలోని వారు కమ్మనాటిలోని కేల్లు వచ్చిరో స్పష్టముగాఁ దెలి
సికొనుట కాధారము లేదు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యగు మొదటి కులో
త్తుంగుని పాలనావసానకాలమున నిదియని యొక్కఁడును దెలుపఁబడని కొం
కల్లోలము వేఁగిదేశమున సంభవించినట్లుగఁ గానఁబడుచున్నది. కులోత్తుం
గుని పరిపాలనకాలమున వేఁగిదేశమును బాలించెడి రాజప్రతినిధులు వెం
వెంటనే మారుచుండుటయు, కులోత్తుంగుఁడు తెలుఁగుచోడుని దత్త
నిఁగ స్వీకరించుటయు మొదలగువానియొక్క పూర్వోత్తర సంద
ములు విస్పష్టములు గాకయున్నవి. ఎట్లయినను కమ్మనాటిని బరి
పాలించిన చోడులు మూఁడుశతాబ్దములూరక యుండ లేకయుండి, వేఁగి
మునఁ గల్లోలము గలిగినప్పుడు సమయమును గనిపెట్టి కమ్మనాటిలో రా
మును స్థాపించి యుండవచ్చును. ఈ తెలుఁగుచోడుల శాసనములు కమ్మ
నాటిలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

బల్లయచోడదేవ మహారాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లయచోడదేవ మహారాజుయొక్క శ్రీ
౧౧౦౬-౭ వ సంవత్సరములోని శాసనము ప్రాచీన మైనదిగఁ గను

చున్నది. ఇతఁడు కమ్మనాటికి ముఖ్యపట్టణ మగు కొట్ట్యదోన అను కొట్టిదోన (కొణిదెన) యందు బల్లేశ్వరాలయ మనుపేరుతో నొకశివాలయమును గట్టించెను. దానిచిహ్నము లిప్పుడు గానరావు. ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మనియు, చోళాదిత్యుల మనియు, బిరుదనామములను వహించుట కొణిదెనచోడులకు సాధారణమై యుండెను. ఒరయూరు కావేరీతీరమున నున్నది. ఇది పూర్వము ప్రాచీనచోళమండలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈచోడబల్లి కుమారసంభవ మనుమహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుని తండ్రియై యటులఁ గుమారసంభవములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలుపడుచున్నది.

"చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగం డయి పాకనాటియం
దిరువదియొక్కవేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం
జరపరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్."

ఆ కాలమునందు కమ్మనాడు పాకనాటిలోని యొకభాగముగా నుండెను. పాకనాడు జయంకొండచోళమండలనాడులో నంతర్భాగమై యిరువదియొక్కవేల గ్రామములు గలిగి యుండెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుండైనబల్లయచోడమహారాజు కొట్ట్యదోన రాజధానిగాఁ జేసికొని యిరువదియొక్కవేలుగల పాకనాటిని బరిపాలించుచుండెను. బల్లయచోడునికొడుకు తామచోడుఁ డని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత, నిచోడబల్లి నన్నెచోడదేవునితండ్రి కాఁడని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. అయినను నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లి కగ్రమహిషి యైనశ్రీసతికిఁ దనూజుఁడ నని పైపద్యములోఁ జెప్పకొనియుండుటచేత చోడబల్లికిఁ బెక్కండ్రుభార్యలు గలరనియు, నన్నెచోడుఁడు పెద్దభార్య కొడుకనియు, తామచోడుఁడు మఱియొకభార్య యొక్క తనయుఁడనియు, మన మూహింప వచ్చును. కమ్మనాటిలో నంతర్భాగమైయుండిన దర్శిసీమలోని మున్నెపల్లిగ్రామములో చోడబల్లియొక్క రెండు శాసనములు గానంబడుచున్నవి.

"శ్లో. శ్రీమత్స్వోప్తవిభన్నచోడకనయః శ్రీవేత్యభూపాలకః
తత్పుత్రో౽రిపదాచలాపహపవిః కామక్షితీనాయకః
సూనుస్సూర్యకులాన్వయాన్బుధిశశీ శ్రీబల్లిభూపాలకః
గౌరీనాథపదాబ్జవన్దితగుణః సౌజన్యరత్నాకరః."

అను శ్లోక మాశాసనముల మొదట వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనింబట్టి భా[illegible] పెనన్నచోడునకు [illegible]కభూపాలుఁడును, వానికి కామక్షితినాయకుఁడును వానికి బల్లిభూపాలకుఁడును జనించినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. ఇందొక శా. శ. ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1145-46 వ సంవత్సరమ నను, మఱియొకటి శా. శ. ౧౦౮౮ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1166-67 వ సంవత్సరమునను, శ్రీమన్నాముండ[illegible] వ్రాయింపఁబడినవి. ఈశాసనములలో నన్నిచోడుఁడు చోడబల్లికిఁ బ్రపితామహుఁడై యుండఁగా, కొనిదెనశాసనములలో నన్నిచోడుఁడు చోడబల్లికి మునిమనుమఁడై యున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈ నెల్లూరిశాసనములలోని చోడులును, కొనిదెనశాసనములలోని చోడులు నొకవంశములోనివారై యొక్క ప్రదేశమునే పరిపాలించుచున్నవా రగుటచే నొకేవిధ[illegible] గానంబడుచున్నవి. కొనిదెనశాసనములలో మొదట గన్పట్టెడి "స్వస్తి-[illegible]ణసరోరుహవిహితవిలోచన ప్రముఖాఖిలపృథివీశ్వరకారిత కావేరీతీర [illegible] ప్రదీపాహితకుమారాంకుశ" యనెడి సంస్కృతవాక్యము, ఈ [illegible] శాసనములందును గానంబడుచున్నది. ఈ నెల్లూరిశాసనములలో: వంశ[illegible] చోడబల్లికిఁ బూర్వమందును, కొనిదెనశాసనములలోని వంశము పర[illegible]ను జెప్పిన వంశము సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించుట కైన శాసనము[illegible] [illegible]బడిన సంవత్సరములు బాధించుచున్నవి. ఆ సంవత్సర[illegible] సరియైనవి కావని సహేతుకముగ నిరూపించినఁ గాని సమన్వయము సాధ్యము గాదు. [1]

1. Nellore Inscriptions II, Nos. 48.49

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

ఇతఁడు కుమారసంభవ మను ప్రౌఢకావ్యమును రచించిన కవిరాజశిఖామణి. ఇతఁడు తనకుమారసంభవములోఁ దనతల్లిదండ్రులనుగూర్చి చెప్పిన పద్యమును మీఁద నుదాహరించి యున్నాఁడను. మఱియు నితఁడు సగరసుతులను, భగీరథుని, రాఘవుని, కరికాలచోడుని సూర్యవంశాధిపతులనుగాఁ జేర్చి వారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ్యధనుఁడ నని యీ క్రింది సీసపద్యములోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

“సీ. కుతలంబునడుకొనఁ గొలగొండఁగా నిల్పి
శరనిధిఁ ద్రొచ్చిరి సగరసుతులు,
మిన్నులపైఁ బాఱుచున్న యే ఱిలఁ దెచ్చి
వారాశినించె భగీరథుండు,
గోత్రాచలము లెత్తికొనివచ్చి కడచన్న
రత్నాకరముఁ గట్టె రాఘవుండు,
జలధిమహాసతి మొలనూలుగా జుట్టి
పాలించెఁ గరి గరికాలచోడు,
వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధియు మేరగాఁగ నిఖిలజగము
నేలిచనినవారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ్య
ధనుఁడ నన్నెచోడజనవిభుండ.”

ఈ నన్నెచోడునిగూర్చి కుమారసంభవములోని పీఠికయం దిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. —

---

౧. ఈ గ్రంథమును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణయ్యపంతులు ఎం.ఏ. గారు సూక్ష్మముగాఁ బ్రకటించి యుపోద్ఘాతము వ్రాసియున్నారు.

"ఇతఁడు కావేరీతీరమున నొరయూరను పురము రాజధానిగాఁ జోళమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమునుబట్టి పండితాదిత్యుఁ డనియుఁ, గవిత్వకౌశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు, బిరుదములు గలిగెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౪౦ వ సంవత్సరమునఁ జాళుక్యభానువులతో నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యెను."

ఈ పైనిజెప్పఁబడిన నన్నిచోడునికాలమును స్థలమును సరియైనవి కావని చరిత్రపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున నొరయూరు రాజధానిగఁ జోళమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు మొదటిపరాంతకునికుమారుఁ డగు రాజాదిత్యుఁడేగాని నన్నిచోడుఁడు గాఁడు.[1]

ఈరాజాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరాజయిన మూఁడవకృష్ణరాజుతో తక్కోలమను ప్రదేశమున యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యెను. కాఁబట్టి నన్నిచోడుఁ డాకాలమున నొరయూరును బరిపాలించుచున్నవాఁ డనుమాట నిరాధారమైనది. నన్నిచోడనామము గలవారు పెక్కండ్రు పాకనాటి కమ్మనాటి తెలుఁగుచోడులలోఁ గాన్పించుచుండుటచేతను, ఈ గ్రంథమునందు నన్నిచోడుఁడు పాకనాటిపేరు నుదాహరించి యుండుటచేతను, శ్రీశైలమునం దుండెడు తన గురువయిన మల్లికార్జునయోగి నభివర్ణించి తన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేతను, తప్పక నన్నిచోడుఁడు తెలుఁగుచోడులలో నివాఁడుగాని యన్యుఁడు గాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంతియగాక, పాకనాటి కధీశుఁ డైనచోడబల్లియొక్కయు, శ్రీపతియొక్కయుఁ బరాక్రమ[illegible] చెప్పికొనియుండుటచేత నితఁడు తప్పక తెలుఁగుచోడవంశములోనివాఁ డని చెప్పవలయును. పొత్తపినాటిని, పాకనాటిని, కమ్మనాటిని, బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడు లెల్లరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మని తమ్ము[illegible] చెప్పుకొనియున్నారు. "అవశ్యం [illegible] రాచార" [illegible] [illegible]లాచారము నవలంబించి మన కవియును నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మ[illegible]

1. The Early History of India by V. A. Smith p. 419.

విషయమును వాడుకొనుచుండిరే కాని వా రెన్నఁడు నొరయూరును బాలించినవారు కాకపోవుటయేమాత్రమే గాక, కన్నులతోఁ జూచినవారు గాఁగూడ నుండరు. కావున నన్నెచోడుఁడు తనకుమారసంభవములో,—

క. కలుషాన్నవిరులఁ బెరుగం
గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
బొలుపొందు నొరయూరికధిపతి
నలఘుపరాక్రముఁడఁ టెంకణాదిత్యుండన్."

అని చెప్పికొన్నది పితరులయాచారమును బట్టిగాని నిజముగ నొరయూరును బరిపాలించుచున్న హేతువుచేత నని యెంతమాత్రమును దలఁపరాదు. ఇంక నాకాలమున నితఁడు పాకనాటినిగాని, కమ్మనాటినిగాని, బరిపాలించుచున్నవాఁ డేమో కొంచెము విచారించి చూతము. ఆకాలమున రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడను రాజు వేంగిదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౩౪ మొదలు ౯౪౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికొడుకు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౯౪౫ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౫ వ తేదికి సరియైన శాలివాహనశకము ౮౬౭ వ సంవత్సరము మార్గశిర బహుళ త్రయోదశీ శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు తన సైన్యాధ్యక్షుఁడైనదుర్గరాజుచేత కమ్మనాటిలో ధర్మపురికి సామీప్యమున నిర్మింపఁబడిన కటకాభరణ జినాలయమునకు క్రీ. శ. ౯౪౫ వ సంవత్సరమున మల్లిపూడి యను గ్రామమును దానముచేసి యుండెను. ఈ గ్రామ మిప్పుడు పేరుమాసియున్నను, శాసనములో నుండు పొలిమేర గ్రామములు వంగవోలుతాలూకాలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇంతియగాక, గుంటూరుమండలములోని కారంచేడు గ్రామవాసి యగు మాసన్న యను బ్రాహ్మణునకు సైన్యాధ్యక్షుఁడైన దుర్గరాజుయొక్క ప్రేరణచేత అమ్మనంగనూరు, అంచెలి గ్రామములలో భూదానములను జేసియుండెను. కాబట్టి యీకాలమున నాదేశమును బరిపాలించుచుండినవాఁడు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడును, అతని

చిన్నకొడుకగు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడును, అగు పూర్వచాళుక్య పై శాసనములను బట్టి స్పష్టమగుచున్నది. 1

మఱియు నాశాసనములలో అమ్మరాజవిజయాదిత్యుని తండ్రి యగు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు తన దాయాదు లయిన యుద్ధమల్లుని రాజమార్తాండుఁడు, కంఠికవిజయాదిత్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధము చేసి రాజమార్తాండుని సంహరించి తక్కినవారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టెనని చెప్పఁబడినది. పై నుదాహరింపఁబడినవారిలో కంఠికవిజయాదిత్యుఁడే బేటవిజయాదిత్యుఁ డనువాఁడు. ఈ బేటవిజయాదిత్యుఁడు తన తండ్రి యైన అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనునకు వెనుక క్రీ. శ. ౯౨౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారము వహించియు, యుద్ధమల్లునికొడు కయిన తాళరాజుచేఁ బదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. ఇతనికొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు. ఇతఁడు చక్రవర్తిపదముఁ బడయలేకపోయినను, మహామండలేశ్వరుఁడుగ నుండి వేంగిదేశములోఁ గొంతభాగమును బాలించుచుండెను. ౯౪౫-౭౦ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్న యీ సత్యాశ్రయుని నన్నెచోడమహాకవి తన కుమారసంభవకావ్యమున నీక్రింది పద్యములోఁ జేర్కొనియున్నాఁడు.

"క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ
జన సత్యాశ్రయునిఁ బొట్టిచాళుక్యనృపుల్."

దీనింబట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూఱేండ్లకుఁబూర్వమె యాంధ్రకవితాసతి వర్ధిల్లుచున్నదని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ పైపద్యమునందుఁ [illegible]

1. Ep. Ind. Vol. IX., pp. 47 to 53; Copper-Plate [illegible] Nellore Inscriptions Part I. p. 154; Ann. Report on Epigraphy No. [illegible], Madras, 28th July 19[illegible] para 20.

బడిన పశ్చాద్భాగమునకుఁ దరువాతనే నన్నెచోడుఁ డున్నవాఁ డని నిశ్చ యముగాఁ జెప్పవచ్చును. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౦ వఱకుం వత్సరములకుఁ బరిపాలించిన తరువాత నతని సవతియన్నయగు రెండవచాళుక్యభీముని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు నగు దానార్ణవుఁడు ౯౭౦ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౯౭౩ వఱకు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. తరువాత వేంగిదేశ మరాజకమైనట్లు అనేకశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికి పూర్వచాళుక్యరాజకుటుంబములో సంభవించిన పరస్పరకలహములు కొంతవఱకుఁ గారణములుగా నున్నను, వేఱొక గొప్ప కారణముగూడఁ గానంబడుచున్నది. దక్షిణహిందూస్థానమునందు నాఁటి రాజ్యమునకుఁ బడమట రెండుశతాబ్దములనుండి వర్ధిలుచుండిన రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము నిర్మూలము గావింపఁబడి మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నెలకొల్పఁబడియెను. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తియైన రెండవకర్కలుని జయించి, పశ్చిమచాళుక్యవంశమున జనించిన [illegible] విక్రమాదిత్యుని కొడుకు నగు తైలపదేవుఁడు క్రీ. శ. ౯౭౩ వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కె, అదివఱకు రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులకు లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరు లయిన రాజులను వశపఱచుకొనుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆకాలమునందు రాష్ట్రకూటులకు సామంతులుగ నుండిన వైదుంబులు, బాణులు, నలంబులు, చోడులు మొదలగువా రాధిపత్యములకై తమలోఁ దాము పోరాడుచుఁ, గొందఱు స్వదేశములను విడిచి వేంగిదేశములోని దక్షిణభాగము లాక్రమించుకొనపోయిరి. మహాబలివంశమునందు జనించిన అగ్గపరాజను బాణుఁడు అన్నగారి అగస్త్యేశ్వరభట్టారకునకు పదియవశతాబ్దమధ్యమున భూదానము చేసినట్లుఁ దెలిపెడి శాసన మొకటి కమ్మనాటిలోని పొదిలిసీమలోఁ జేరిన సన్నమూరుగ్రామమునఁ గనఁబడుటచేత నా ప్రాంతము బాణులస్వాధీన మాయె నని యూహింపవచ్చును. ఆశాసనమునం దాతఁడు [illegible] రాధిపతి యని చెప్పఁబడినది. రాయవేలూరునకు దక్షిణభాగమునం దుండు 'పరైవడు' అనునదే [illegible] కొందఱిచే నిర్ధారింపఁబడినది. ఈబాణరాజులు మొదట గాంగపల్లవులకు,

పిమ్మట ద్రావిడచోళులకును, అటుపిమ్మట రాష్ట్రకూటులకును సామంతులై యుండినట్లు గాన్పించుచున్నది. ఏది యెట్లున్నను గాంగులు, వైదుంబులు, రాష్ట్రకూటులు, పశ్చిమచాళుక్యులు, పల్లవులు, తెలుగుచోడులు, మొదలగువారు వేంగిదేశముయొక్క దక్షిణభాగమును, పూర్వచాళుక్యరాజకుమారులు వేంగిదేశముయొక్క యుత్తరభాగమును కల్లోలపెట్టుచుండుటచేత దానార్ణవుని కాలమున వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండె ననుట కెంతమాత్రమును సంశయము లేదు.

క్రీ. శ. ౯౮౫ వ సంవత్సరమున రాజరాజకేసరివర్మ చోళసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుండై, వేంగిదేశ మరాజకముగ నుండుటయు తన్నాకాలమునం దనరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగమున పల్లవులు రేగుచుండుటయుం గాంచి యుపేక్షించినచోఁ దనసామ్రాజ్యమునకును భంగము సంభవించు నని యూహించి క్రీ. శ. ౯౯౯ వ సంవత్సరమున బహుసైన్యములం గూర్చుకొని వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి కలహకారులనెల్ల నడంచి దానార్ణవుని జ్యేష్ఠపుత్రుం డగు శక్తివర్మను వేంగిరాజ్యమున కభిషిక్తునిం గావించి, పిమ్మట స్వదేశమునకు వెడలిపోయెను. నాటనుండియుఁ జోడులకును బూర్వచాళుక్యులకును మైత్రి యొప్పుచుండెను. శక్తివర్మ తరువాత వేంగిదేశమును బరిపాలించిన విమలాదిత్యుఁడును, రాజరాజనరేంద్రుఁడును, చోడచక్రవర్తుల పుత్రికలను వివాహమాడినవా రగుటచేత రాజనరేంద్రుని పుత్రుం డగు కులోత్తుంగుని కాలమున రెండురాజ్యము లైక్యముగుట సంభవించెను. రాజనరేంద్రుని మరణానంతరమున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి వేంగి కళింగదేశములపై దండెత్తి వచ్చి చాళుక్యసైన్యాధిపతు లగు జననాథుని, రాజమయ్యను, [illegible]రాజును, విజయవాటిక (బెజవాడ) యొద్ద నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి జయించి రాజనరేంద్రుని పినతండ్రి యగు విజయాదిత్యుని వేంగి రాజ్యమునకభిషిక్తుం గావించెను. కాని క్రీ. శ. ౧౦౭౦ వ సంవత్సరమున కులోత్తుంగచోడుఁడు చోళసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుండై పినతండ్రి యగు విజయాదిత్యుని [illegible] వేంగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ [illegible]. ఈకాలమున నే కాకతీ[illegible]

గరికాలచోడవంశజుఁడును, తెలుఁగుచోడుఁడు నైన దాసవర్మ పాకనాటిని జయించి పొత్తపిరాజధానిగఁ బాకనాటిని బాలించుచుండెను. ఈదాసవర్మ సంతతివారే తరువాత కమ్మనాటిలోని కొణ్యదొనను (కొణిదెన) రాజధానిగఁ జేసికొనిరి. మొదటివారు స్వతంత్రులుగ నున్నను, తరువాతివారు కులోత్తుంగచోడునికి సామంతులుగ నుండిరి. ఈవంశములోనివాఁడే యగు చోడబల్లి క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి మన కుమారసంభవకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడకవి యితని కుమారుఁడే యైనయెడలఁ బండ్రెండవశతాబ్దారంభమునం దనఁగా నన్నయభట్టారకునకు నలువదియేబదిసంవత్సరములకుఁ దరువాతివాఁడుగా నుండవలయును. ఇది వాస్తవముగాక యితఁడు పైని నేనుదాహరించిన చోడబల్లయమహారాజునకు ముత్తాత యగుపొత్తపినన్నెచోడుఁడే యైనపక్షమున నన్నయభట్టారకునితో సమకాలికుఁ డైయుండవలయును.

మల్లికార్జున యోగి.

నన్నెచోడకవి తనకుమారసంభవమును మల్లికార్జునయోగి కంకితము చేయుచున్నాఁడ నని యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“ఉ. పూనిమహాగ్రహారపుర వృత్తిసమున్నతి దేవతాలయో
ద్యానతటాకసత్ప్రతినిధానములొక్కొ కారకంబు ను
స్థానములై మహింబరఁగు జంగమ మల్లయపేర నప్తసం
తానములొప్పసల్పుదుముదంబునఁదత్ప్రభునాజ్ఞ పెంపుసన్.”

మల్లికార్జునయోగియే తనకుఁ గవిత్వమును బ్రసాదించినవాఁ డని యీ క్రిందిపద్యములో మనోహరముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“ సీ. శరధినీరులు పయోధరములు కొనివచ్చి
కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చునట్లు,

చేనఁబండినవిత్తు చేనికిఫలకాంక్షఁ
జేర్చి గ్రమ్మఱఁ బెదవెట్టునట్లు,
రోహిణాచలపతి క్రూహించివరరత్న
సంచయంబున విభూషించునట్లు,
తీర్థాళి శర్థిఁ దత్తీర్థోదకంబుల
నెసకంబుగా నర్ఘ్యమిచ్చినట్లు,
నింగిముట్టియున్న జంగమపుల్లయు
వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవిత
దగిలి వారియంద నెగడింతు రవిదీ ప
పమున నర్చ లిచ్చుపగిది వోలె."

ఈమహాకవి యాశ్వాసాద్యంతపద్యములలోఁ గృతిపతి యగుమల్లి జునయోగిని శివునకు నభేదమును గల్పించి యభివర్ణించి యపూర్వం గురుభక్తిని వెల్లడించుచున్నాఁడు.

శివయోగి యైన యీమల్లికార్జునదేవుఁడు బసవేశ్వరుని తండ్రియైన [illegible] బడిన మండంగిమాదిరాజు కాలమున శ్రీశైలమున నివసించుచుండె ననుసంగతి [illegible]దులవలనం దెలియుచున్నది. ఈమండంగిమాదిరాజు బసవపురాణము న[illegible], [illegible]శ్వాయములలో వ్రాయఁబడి యున్నది. వీరశైవమతోద్ధారకుఁడయిన [illegible] తండ్రి యగు మండంగిమాదిరాజు ఇతనితోఁ బ్రసంగించినటుల [illegible] పురాణమునందు చెప్పఁబడినది. అందితఁడు యోగియై గుహలో [illegible] రాజ [illegible] నున్నటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈ [illegible] కార్జునదేవుని బ్రహ్మ[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ప్రాస్తావ [illegible] పుస్తకముగా[illegible]. [illegible] గామునందుఁ జెప్పినది [illegible] [illegible] [illegible]

బ్రాహ్మణుఁడై యుండవలయును. ఇతఁడాధారము లేవియును లేక కేవలము బసవపురాణములోని వాక్యముల నమ్ముటకు సాధ్యముకాదు. ఏలయనఁగా, రెండవశతాబ్దమధ్యమునందు జరిగినవృత్తాంతము పదునాల్గవశతాబ్దప్రారంభమున రచింపఁబడియుండుటచే నిందలి విషయము లనేకములు సత్యములయినచరిత్రాంశములుగ నుండఁజాలవు. కుమారసంభవ పీఠికయందు "ఇతని గురువును శైవకర్తయు నగు మల్లికార్జునయోగి ద్రవిడమండలమున జైనసమయాచార్యశ్రేయములో మేలిమిగన్న మాణిక్యవాచకునితో వాదించినట్లు తెలియుచున్న" దని వ్రాయఁబడి యున్నవిషయము సత్యమగు నేని మాణిక్యవాచకుఁడు వరగుణపాండ్యభూమండలాధిపతితో సమకాలికుఁడు గావున, మన నన్నెచోడుఁడును మల్లికార్జునయోగియు తొమ్మిదవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవా రని యూహింపవలసివచ్చును. ఇది విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁబడదు. అయిన ననేకహేతువులచేత నితఁడు క్రీ.శ, ౧౧౨౦-౪౦ సంవత్సరముల మధ్యనున్నవాఁడని చెప్పవచ్చును. ఈకుమారసంభవకావ్యమును బఠించితిమేని తప్పక యిది నన్నయభట్టారకునికిఁ బూర్వమున రచింపఁబడినకావ్యమని బోధపడఁగలదు. ఇతరములయినప్రమాణములు గాన్పించనంతవఱకు నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టునకు నఱువదిడెబ్బది సంవత్సరములకుఁ దరువాత నున్నవాఁడనియే నిశ్చయింతము. నన్నెచోడుఁడు పాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధముచేసి రణరంగమునఁ దెగెనని పీఠికయందు వ్రాసినది నిజమగునేని నేను చెప్పినకాలము తప్పక సరిపోవును. ఆకాలమునందు కమ్మనాటికిఁ బైనున్న పల్లవుఁడుమొదలగు వానిని పశ్చిమచాళుక్యులకుఁ గప్పముగట్టుచు సైన్యాధిపతులుగ నున్న హైహయవంశజులు పరిపాలనము చేయుచుండిరి. వారలతోడ నైన యుద్ధమున నితఁడు మరణము నొంది యుండవచ్చును. ఇతఁడు యుద్ధములోఁ జనిపోవుటకుఁ గారణము కృతిముఖంబున మగణము తరువాత రగణము నిలుపుటయే యని అథర్వణాచార్యుఁడు తనఛందస్సునం దీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియున్నవాఁడు.

" క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము
వగవక కృతిమొదల నిలుపువానికి మరణం

బగు నిత్య-మంత్రము, మడియుఁడె
యగు నని యిడి తొల్లి వెంకనాదిత్యుఁ డనిన్."

ఇది కారణ మైనను గాకపోయినను ఇతఁడు యుద్ధములో మరణము గాంచె ననుమాట వాస్తవమునకు సందియము లేదు. ఇతఁడో ద్దాదు రాజ్యముచే నని చెప్పుదురు. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ దనకుమారసంభవమున నిట్లు:—

"క. పురుషుఁడు పురుషున కని న
స్థిరజీవిత లోభయుతమతిని వినయిత్తుఁడై,
స్మరకలహామునితేఁ బ్రాణే
శ్వరి నాయుధనమితేఁ దెలచువాఁడు మానదగన్."

"ఉ. మంచిగఁ బ్రీతిఁ బాయక సమస్తజనంబులు సన్నుతింపఁ గొల్వఁ జే
యించిన ధన్యుఁ డౌదుహీను పెడిక టీపకు సీనపిల్ల నా
సించి విభుండు దాసికకు సేవకుఁడై మనుకంటె ముందరా
ర్జించినకీర్తి నిల్వ గతిసెకుఁగా ననిదాపు సేగితో."

అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు రచించిన కుమారసంభవము పది యాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇది కాళిదాసు కావ్యమునకుఁ దెలుఁగు గాఁ జెప్పఁబడినది. దీనిలో గణపతిజననము, మదనదహనము, మదనవిలాపము, పార్వతీవివాహము, కుమారోదయము, తారకాసురయుద్ధము, దేవరాజయము వర్ణింపఁబడినవి. ఈ కవిరాజశిఖామణి కావ్యములో వర్ణన లత్యద్భుతములై మనోహరములై యున్న వనియు, ఏకశ్లేషకావ్యము వ్రాసినవాఁ డైనను సకలకా వ్యలక్షణములను బుద్ధినిపుణతచేత నప్పుడు తెలుంగిచ్చి తీర్చిన చిత్రములవలె మనో రంజకములుగా నున్న వనియు, రాజకవులలోను కవిరాజులలోను శ్రేష్ఠుఁ డనుట యతిశయోక్తి గాదని వర్ణింపఁదగుదు సంభావించి

టించిన బ్రహ్మశ్రీ రామకృష్ణయ్య ఎం, ఏ గారి యభిమతోక్తు లొప్పిదము లను టకు సందియములేదు. ౨

---

౨. ఈ కవియొక్క కైవ తెలియుటకై కుమారసంభవము నుండి యీ క్రిందిపద్యము లుదాహరించుచున్నాఁడను. మదనదహన సమయమున:—

“ క. కనికోపించెనొ, కానక
మనుగోపించెనొ మహోగ్రముగ నుగ్రుఁడు నూ
చినఁగాలెనొ చూడక యటు
మనుగాలెనొ కాఁగ నిమిషమున నఱగాలెన్.

క. గిరిసుత పైఁ గామాగ్నియు
హరు పై రోషాగ్నియుం బదంగజు పైను
ద్ధురకాలాగ్నియు రతి పై
యురుశోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట సెగసెన్.”

రతి సహగమనోద్యుక్తయై చితిఁ జొరఁజనునప్పు డాకాశవాణి యాత్మ హత్య వారించిన శోకాగ్నితప్త యగుచు:—

క. ఉరవునఁ బూరితపై లో
హరసములోఁ గాలుపట్టు లంగజు శోకో
ద్ధురశిఖి రతి తను విమ్ముగ,
గరఁగియుఁ బొడవఱ లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమట నెడఁ జొందె నిలుపదు చిత్తంబు
మూర్ఛిల్లి పడఁ బాసె పోవ దొండె,
నూఱట గొని యుండె సాఱదు శోకాగ్ని
వారిమూలగొని కాలిపోవదొండె,
బుగ్గ కుజలము లొక్కటఁ గట్టుకొన దొండె
బొడ వంశయుఁ గరంగి పోవ దొండె,

కామచోడదేవమహారాజు.

ఇతని పేరింకను కొట్యదొనయందు కామేశ్వరాలయము ప్రక్కరాతి పలకపై నుండు గాని యదియు నిప్పుడు గానఁబడదు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౦౫౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౩౭ వ సంవత్సరమున కొట్యదొనలోని బల్లేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ నాపట్టణములోని శంకరస్వామి యాలయమండపముమీఁది యొక స్తంభము పై దానశాసనము గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౦౬౭-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౪౫-వ సంవత్సరమున శ్రీయదేవి సైదేవాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగఁ గన్పట్టుచున్న శాసనములో శ్రీయదేవి కామచోడమహారాజునకుఁ బట్టమహిషి యని చెప్పఁబడి యున్నది. ఆసంవత్సరమునకే చేయఁబడిన మఱియొక భూదానశాసనములో శ్రీయదేవి బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ గోడలు అని చెప్పఁబ

బయ్యెల్లియార్యులు వస్త్రంబుఁ బడకొండె,
  తాం దిక్కుగాఁ జూసి పోర దొండె,
నిట్టి పదళని దుఃప్రార్థఁజెప్ప ముంచఁ
  దలఁచిరా కాక పోవక బ్రదుకు నాడు
ప్రాణ మెడవలో నాకాశవాణి చెప్పఁ
  మగుడఁ జెలఁ జెట్టి నని రతి మూఁగుచుండె. ॥

వీరపురుషులు యుద్ధమునకు వెలువడుచుండ వారి వీరపత్నులు మంగళ లునవయ్యో, గంధమాల్యములును, వీరముద్రికలును ధరించి ఎట్టిరహస్య [illegible] డగుపతిం గనుంగొని చెప్పుచున్నది.

ఉ. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

యున్నవి. పీఠంబట్టి యితఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ బుత్త్రుఁడని స్పష్టపడుచున్నది. ఈ కామచోడదేవమహారాజునకు భీమన ప్రెగ్గడగ నున్నట్లొక శిలాశాసనమువలనను, గుండయదండనాయకునిపుత్త్రుఁడు రామన్న దండనాయకుఁడు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నున్నట్లు మఱియొక శాసనమువలనను, శ్రీధరభట్టు పురోహితుఁడుగ నున్నట్లు వేఱొక శిలాశాసనమువలనను దెలియ వచ్చుచున్నది. ఇతనికొడుకు త్రిభువనమల్ల దేవుఁడు.

త్రిభువనమల్ల దేవచోడమహారాజు.

ఈతఁడు శా.శ. ౧౦౨౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమునఁ దనతండ్రి పొత్తపికామచోడదేవమహారాజునకును, తల్లి శ్రియ దేవికిని, పుణ్యముకలుగుటకొఱకు కొల్యదొనలోని భీమేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసియుండెను. ఈ భీమేశ్వరాలయమును ఇతని సేవకులలో గోపరు గట్టించిరని మఱియొక శిలాశాసనమువలనఁ గనబడుచున్నది. శంకర మహాదేవాలయములోని మఱియొక శిలాశాసనమును బట్టి శ్రియాదేవి, పొత్తపి కామచోడదేవుఁడు, నతనికిఁ దల్లిదండ్రులని యుదాహరింపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి యీతఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకు మనుమఁ డగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు కొల్యదొనలోని కొండపై త్రిభువనమల్ల శ్రీకేశవదేవాలయమును నిర్మించెను. ఆదేవాలయములోని శాసనములలో నాకొండకు "అభినవశ్రీవత్స శాద్రి" యనుపేరు గలిగియున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది. కమ్మనాటిని బరిపాలించిన కొణిదెనచోడులలో ని త్రిభువనమల్లచోడదేవుఁడు మిక్కిలి పరాక్రమ వంతుఁడుగఁ గనబడుచున్నాఁడు. ఇతని పట్టమహిషి మాబలమహాదేవి. కేశన యనువాఁ డితనికిఁ బ్రెగ్గడగ నుండె నని యొకశిలాశాసనములవలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది ఇతనిశాసనములు కమ్మనాటిలోని వంగవోలు సీమలోను దర్శి సీమలోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇతని పరిపాలనము క్రీ.శ. ౧౧౨౪-౨౫ వరకు సంవత్సరము వఱకు జరుగుచుండె నని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ

నికి నన్నిచోడుఁడు, కన్నరదేవచోడుఁడు, శ్రీచోడదేవుఁడు నను మువ్వురు కొడుకులు గలరు.

నన్నిచోడ మహారాజు.

ఈ నన్నిచోడమహారాజు తనతండ్రియైన త్రిభువనమల్ల బేతచోడమహారాజునకును, తల్లియైన మాబలమహాదేవికిని, పుణ్యముకలుగుటకొఱకు త్రైవతకాద్రిపై నున్న కేశవస్వామి యాలయమునకు శా.శ. ౧౦౭౦ వ సంవత్సరము, అనఁగా క్రీ.శ. ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమున భూదానము చేసెను. క్రీ.శ. ౧౧౫౧-వ సంవత్సరమున మరల నాదేవునికే మఱియొక భూదానము చేసెను. బొప్పూడి గ్రామములోని శివాలయమునకు సమీపమున నున్న స్తంభముపై నన్నిచోడునియొక్కయు, వాని యిద్దఱుసోదరులయొక్కయు నామములను దెలిపెడి శాసనము మఱియొకటి గలదు. ఈ శాసనము క్రీ.శ. ౧౧౫౭-వ సంవత్సరములోనిది. ఈ శాసనము శిథిలమయినదిగ నున్నది. నన్నిచోడునకు అన్నమంత్రి మహాప్రధానిగ నుండె నని యొకటిరెండుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి యీనన్నిచోడుఁడు క్రీ.శ. ౧౧౬౦ సంవత్సరకాలమున నున్నవాఁడని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.

సామంత మండలేశ్వరులు.

ఈ కోనదేవచోడులలో ప్రాచీనులు చోడచక్రవర్తియగు కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకు సామంతులుగనున్నను, వారలు స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరి. గాని, తరువాతివారు రానురాను స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయి చోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులుగా నున్న మహామండలేశ్వరులయిన వెలనాటి చోడులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయవలసినవారయిరి. వెలనాటివారు, కాకతీయచక్రవర్తుల యధికారము విజృంభించినతరువాత తెలుఁగుమండలములయందు స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయిరి. వీరలును వెలనాటి వారలను గొలువవలసిన వారైరి. సామంతచోడులు వైభవకాలంబులందు ...

చెప్ప నక్కఱలేదు. వీరు దేశాభిమానము, భాషాభిమానము, దేవతాభక్తి గల వారలు. వీరు నాటిలోఁ బెక్కు శివాలయములను నిర్మించిరి. ఆ శివాలయములకుఁ బెక్కు భూదానములను గావించిరి. వీరు కీర్తినారాయణులనియు, తెంకణాదిత్యులనియు, జగనొబ్బగండలనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరులనియు, బిరుదములను వహించుచు వచ్చిరి. ఈ పొత్తపిచోడులలోఁ గడపటివారి చరిత్రము కాకతీయులఁగూర్చిన ప్రకరణములో వివరింపఁబడును.

నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులు.

కొంతకాలము చాళుక్య చోడచక్రవర్తులకును మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును లోఁబడి నెల్లూరు మొదలుకొని ద్రావిడదేశమునందలి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమును బరిపాలించి మండలేశ్వరు లని ప్రసిద్ధిగాంచిన విక్రమసింహపుర తెలుఁగుచోడులను గూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగా వివరింతును. ఇప్పటి నెల్లూరు, పూర్వ మీచోడుల పరిపాలన కాలమున విక్రమసింహపుర మని పేర్కొనంబడుచుండెను. ఈ తెలుఁగుచోడులు తాము సూర్యవంశజు లనియు, కశ్యపగోత్రు లనియు, కరికాలాన్వయు లనియు, తమ శాసనములయందుఁ జెప్పుకొని యుండిరి. యిదివఱకే చెప్పియుంటిని. ఈచోడవంశము నభివర్ణించుచు తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ బైసంగతినే యీ క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"ఉ. అంబుజనాభునాభి నుదయంబయి వేధ మరీచిఁగాంచె, లో
కంబుల కెల్లఁ బూజ్యుఁడగు కశ్యపుఁ డాతనికిన్ జనించె, వి
శ్వంబు వెలుంగఁజేయఁగ దివాకరుఁ డమ్మునికుద్భవించె, వా
నిం బొగడం జతుశ్శ్రుతులు నేరవయున్న వి నాకు శక్యమే."

ఇంతియ గాక కరికాలుఁడు త్రిలోచనపల్లవుని జయించె ననియు,

కావేరినది కాలువట్టి పట్టించె ననియుఁ గూడ నీ క్రింది పద్యములో సూచిం
యున్నాఁడు.

"శా. ఆసేతం బృథివీశు లందుకొనఁ గావేరిసింధుల్ ముఖుల
జేసెన్ మజ్జన, ముంగుటంబుర పాలించెం బల్లవోద్ధతుల
ల్లాసంబొందఁగ, ఫాలలోచనము, లిలంగట్టెఁ గావేరి,
లాసాధ్యాబలదిఙ్ముఖుం డసు కలికాలత్రా వధుం డెట్టిఁడే.

ఇతని వంశమునందు మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు వి
యు జనించిరి. వీరిలో మొదటివాని కొడుకు తన విద్యాధర సూక్ష్మ రాజ
గ్రామునం జెక్కు నియుండెను. ఈచోడభూపాలుఁడు మధురాపట్టణము
జయించుటచేతను, ఆంధ్రదేశమునకుఁ బొత్తపి యను పట్టణమును నిర్మించుట
కను, మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డని ప్రఖ్యాతిఁబడియె నఁట. విక్రమ
మహాపురిచోడులలోఁ జెక్కుండు మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డనుటకు
దునామముగాఁ దమ శాసనములందుండఁ, తెల్గుకొన శాసనములలో వ్రా
చుండిరి. కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మధురాంతక పొత్తపిచో
వంశంబెంచక పోయినను విజ్ఞతను మాత్రము,

ఉచ. పరువపరాక్రమం దగుచుఁ బల్లవపాటల నుదగ్రు వైనవ
[illegible] నిరుపుర నానింగలయు నెన్నఁ జుపర్ణనిమత్సరంబు
మురరిప్రసన్నభుండు పదుమువ్వరగం దడగంగఁ జెట్టెఁ
[illegible] దెలుంగ బిజ్జఁ డరిభూధరభూపాలుఁడనన్."

అని యాభివర్ణించియున్నాఁడు. తెలిగన అభ్యుదయంబు, రిఖనము
విగ్రహము గలిగియుండునట్టి విజయస్తంభము కొలను నిర్మించి
ప్రస్ఫురింపబడినది. ౨

౨ కోయంబుత్తూరు మండలములో [illegible] గాలము అను స్థలముకు
నైనే మారణము నన్ను [illegible]

రెండవ ప్రకరణము.

మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు నున్న కాలము మనకుఁ దెలియరాదు. బిజ్జన మొదటివాని వంశమున జనించె నని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటం జేసి యీ యిరువురకు నడుమఁ గల కాలము దీర్ఘమైయుండవలయును. ఈ నెల్లూరు తెలుఁగు చోడులనుగూర్చిన చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వ మీ దేశభాగము (నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము) యొక్క పూర్వచరిత్రమును గొంత దెలిసికొన వలయును.

నెల్లూరు పూర్వచరిత్రము.

తొమ్మిదవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణహిందూస్థానమునఁ బాండ్యుల బల పరాక్రమములు క్రమక్రమముగా క్షీణించుచుండినవి. ఆదిత్యచోడుఁడు గాంగపల్లవరాజయిన అపరాజితుని నోడించి వాని రాజ్య మాక్రమించుకొన్నాఁడనను,[1] మొదటి పరాంతకుని శాసనములు నెల్లూరు సరిహద్దునకు విశేషదూరముగాని కాళహస్తికి సామీప్యమునఁ గనిపట్టఁబడినందునను, చోడులు తమ రాజ్యమును నెల్లూరు మండలములోని దక్షిణభాగమునకు వ్యాపింపఁజేసి వేంగిదేశపాలకులగు తూర్పుచాళుక్యులకుఁ బొరుగువారయి రని యూహింపవచ్చును. చోడుఁడైన మొదటి పరాంతకుఁడు గాంగపల్లవులకు సామంతులయిన బాణులను జయించినట్లుగఁ జెప్పుకొనియెను. బాణరాజుల శాసనములు గొన్ని కాళహస్తి సామీప్యమున నున్న గుడిమల్లము కడఁ గానిపించినవి.[2] ఈభాగము పెరంబాణప్పాడి యను పేరం బరఁగుచుండెను. పదియవశతాబ్దమధ్యమున రాష్ట్రకూటులు చోడరాజ్యములో నొకకొంతభాగము నాక్రమించుకొనుటచేఁ గొంతకాలము చోడుల ప్రభ కొంచెము తగ్గినంతమాత్రమున చో

నిర్ధారణము చేసినారు. అయినను నెల్లూరు మండలములో నాయుడుపేట డివిజనులో ఉప్పూరు అనెడి గ్రామ మొకటి కలదు. ఇప్పటి యీ శాసనములలో నీ గ్రామము ఉప్పూరు అని వాడఁబడి యున్నది.

1. Annual Report on Epigraphy for 1906-07, p. [illegible]
2. Annual Report on Epigraphy for 1909-10, p. 23

డుల యధికారము నెల్లూరు మండలములోని దిగువభాగమునకు వ్యాపించుట కభ్యంతరము గలిగినదని యొంతమాత్రమును దలంపరాదు. కాబట్టి నెల్లూరు మండలములోని యుత్తరభాగము వేంగిదేశములోను దక్షిణభాగము జయం గొండ చోళమండలములోను జేరియుండె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవ చ్చును. అయినను నెల్లూరునకు దిగువభాగమునందలి దేశమున మొదటిరాజేం ద్రుఁడు మొదలుకొని మొదటికులోత్తుంగచోడునికాలమువరకు శాసనము లేవియు నంతగాఁ గానంబడకుండుటచేత నాభాగము చాలకాలము నిర్జనారణ్యముగా నుండె నని యూహింపఁబడుచున్నది. మొదటిపరాంతకుని కాలమునుండియు ద్రావిడదేశమునందుఁ బెక్కుదేవాలయములు స్థాపింపఁబడి పెక్కుశాస నములు లిఖియింపఁబడి యున్నవి. ఈభాగము చోడులక్రిం దున్నను మొదటికులోత్తుంగుని కాలమువఱకు నొక్కశాసనమైనఁ గానరాదు. శాసన ములు మాత్రమేగాక పేరుకెక్కిన పురాతనదేవాలయము లయిన నాప్రదే శమునఁ గానరావు. ఆ ప్రదేశమున శైవులకుఁగాని వైష్ణవులకుఁగాని పవిత్రము లైనపుణ్యక్షేత్రము లేవియును గానరావు. ఈ ప్రదేశము అనంతపురము, బళ్లారి, కడప, కందనోలు మండలములతోఁ జేరి దండకారణ్యములో నొకభాగ ముగానుండి చాలకాలము నిర్జనప్రదేశముగానే యుండెను. ఆ కారణ చేతనే యీ ప్రదేశమునందు పురాతనదేవాలయములుగాని, పురాతన బ్రాహ్మణా గ్రహారములుగాని లేకపోయెను. మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కాల మున వేంగిచోడరాష్ట్రములు కలిసిపోయినప్పుడు రామానుజుని కాలమున నుద్ధరింపఁబడిన వైష్ణవమతప్రచారంగ కొంతటి కాంచీపురమునుండి యుత్తరభాగ మునకుఁ బ్రాకెను. కులోత్తుంగుని పరిపాలనావసానసమయమునను, వెలనా టిచ్చోళ సామంతమండలికరాజకుటుంబములవారు తెలుఁగు దేశములో నంపాదించు కుదురుకొనుటచేత నిబ్బరమైన యీ భూప్రదేశము జనాకీర్ణమై వర్ధిల్ల మొదలుపెట్టెను. తరువాత దేవాలయములు నిర్మింపఁబడుచు వచ్చెను. క్రమ కాలమునందుఁ గట్టఁబడిన దేవాలయములు మొదటిగాని మొదటి కులో

త్తుంగచోడచక్రవర్తికాలమునకుఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినవి కాని, వానికిఁ బూర్వము నిర్మింపఁబడినవి కావు.

నెల్లూరు మండలములోని శిలాశాసనము లనేకములు మొదటికులోత్తుంగచోడుని తరువాత లిఖియింపఁబడినవే. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ముప్పదిరెండవ పరిపాలనసంవత్సరమున గూడూరు తాలూకాలోని రెడ్డిపాలెమునందలి పాండురంగేశ్వరునకును, పావనవినాయకదేవునకును, భూదానములు మొదలగునవి చేయఁబడి శాసనము లిఖింపఁబడినది. అందిభాగము రాజేంద్రచోడమండలములోని కడలగొండ 'పవ్వత్తిరికోట్టి మ'ని వ్యవహరింపబడియెను. పైఁజెప్పిన దేవతలు కాకండి యను మహానగరమున వేంచేసియున్నటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ శాసనమున నడవులును బోలములును బావులును నానావిధ ఫలవృక్షములును దానము చేయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇది దేవదాన మనియు, దీనికి పన్ను తీయఁబడదనియు, నందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.[1] ఇతనిచేఁ బడి యీ భాగమును బరిపాలనముసేయుచుండిన మహామండలేశ్వరు లగు తెలుఁగుచోడు లెవ్వరో తెలియరాదు. ఇతని కొడుకగు విక్రమచోడుని కాలమున నున్న సామంతు లయిన తెలుఁగుచోడులశాసనములు గొన్ని వినంబడుచున్నవి.

మధురాంతకపొత్తపిచోడ బేటరాజు ౧౧౨౧.

ఇతఁడు తెలుఁగు విజ్జనవంశమున జనించిన మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడును, పరకేసరివర్మ బిరుదాంకితుఁడు నగు విక్రమచోడుని కాలమున సామంతులలోఁబడిన మాండలికుఁడుగ నుండి పొత్తపినాటిని బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు విక్రమచోడుని విజయమునకై క్రీ. శ. ౧౧౨౦-౨౧ వ సంవత్సరమున నొకదానశాసనమును వ్రాయించుటయే పైయంశమును స్థాపించుచున్నది. ఇతని శాసనము పొత్తపినాటిలోని నందలూరు గ్రామమునఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ బేటరాజును, మఱియొక తెలుఁగుచోడుని శాసనము

1. Nellore Inscriptions. Vol. I. p. 443, G. 87.

లోఁ గన్పడుచున్న కేశవనాథాలయమునకు, మిక్కిలి ధనమిచ్చి విగ్రహంబుటకు తెలుఁగు
భూపాలుని మనుమఁ డగు నల్లసిద్ధిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౦౩ వ సంవత్సరమున
బరిపాలనము సేయుచున్నందున నాలు మనుమలకు నడుమ కాలము మిక్కిలి దీర్ఘ-
మైనది గనుక నిద్దఱు పేర్కొనిన యని చెప్పుటకుఁ గొంచెము సందేహము
గలుగుచున్నది. విక్రమచోడ చక్రవర్తి కాలమునఁ బొత్తపినాటికిఁ బరి-
లకుఁడుగ నుండిన మతిరాజు తెలుఁగుచోడుని నామము గానంబడుచున్న-
అతఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడవిమలాదిత్యుఁడు. ఇతనికి [illegible]
మధురాంతకపొత్తపిచోడ వేలురాజునకు నెట్టి సంబంధము గలదో యెఱుఁ-
గవలయును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుఁడు

౧౧౭౯-౧౧౨౮.

ఇతఁడు సిద్ధిరాజునకుఁ గుమారుఁ డనియుఁ, బొత్తపినాటికి ప్రభువ-
నందలూరు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ విమలాదిత్యుని
యుగసిద్ధిరాజు శాసన మొకటి నందలూరునఁ గానంబడుచున్నది. విక్రమ-
దుని విజయమునకొఱకు విమలాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౭౮ వ సంవత్సర-
మునఁ గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ మధురాంతకపొత్తపిచోడ విమ-
లాదిత్యుని కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరుఁడు నందలూరులోని సోమనాథస్వామి
దేవాలయముయొక్క తొలుదొల్తటి [illegible] మతియొక [illegible]
ము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ సిద్ధిరాజును, విమలాదిత్యుఁడును, సోమేశ్వ-
రుఁడును నెల్లూరిమండలాధీశ్వర రాయనారాయణ [illegible] యగు మనుమసిద్ధిరాజు పూర్వు-
లతో నెట్టి సంబంధము గలవారో స్పష్టముగా దెలియరాదు. [illegible]
విశ్వనాథ [illegible] యగు మనుమసిద్ధిరాజు [illegible] యగు
రాజుయొక్క [illegible] మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములో

---

* Annual Report on Epigraphy, for 1907. No 576, 584.

దానియందు బేటరాజునకు సిద్ధిరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁడు కలఁడని చెప్పఁబడి నది గావున, ఏములాదిత్యుఁ డాసిద్ధిరాజునకు కొడు కని చెప్పవచ్చును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడబేటరాజునకు "దాయభీమరాజు, నల్లసిద్ధిరాజు, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు" అను మువ్వురు కొమారులు గలరు. వీరిలో నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమును జయించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇం దెంత మాత్రమయిన సత్య ముండు నేని చోడచక్రవర్తి యైన మూఁడవ కులోత్తుంగ చోడునికిఁ బూర్వము జరిగియుండును. ఎందులకన, నల్లసిద్ధిరాజు తమ్ముఁడైన ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుత్త్రులయిన మనుమసిద్ధిరాజు, బెమ్మసిద్ధిరాజు మూఁడవ కులోత్తుంగచోడదేవునకు సామంతమాండలికరాజులుగనుండి కప్పముగట్టువారుగ నుండిరి. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన మూఁడవకులోత్తుంగ చోడదేవుని శాసనములలోఁ గొన్నిట నాతఁడు కాంచీపురమును వశపఱుచుకొనుటయు, జయవిజృంభణముతో నగరము సొత్తెంచుటయుఁ జెప్పఁబడుట చూడ, నల్లసిద్ధిరాజునుండి గైకొనియె నని యూహింప నవకాశము గలిగించుచున్నది.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

మూఁడవ త్రిభువనచక్రవర్తి కులోత్తుంగచోడదేవుని పరిపాలన కాలమున శా. శ. ౧౧౧౫ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౩ దవ సంవత్సరమున నీ సిద్ధిరాజు కోవూరు గ్రామమును నెల్లూ రనియెడు విక్రమసింహపురములోని యొక విష్ణ్వాలయమునకు దానము చేసినట్లు దెలిపెడి శాసన మొకటి ప్రాచీనమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇందు సంస్కృతభాగములో సిద్ధిరాజుపేరు గలదుగాని, ద్రావిడభాగములో ఆ నామము చాలభాగము శిథిలమై పోయినందున స్పష్టముగఁ దెలియరాకున్నది. ఇంతియగాక జయంగొండచోడమండలములోని యొకభాగ మగు పేదకుల వలనాటిలోని నెల్లూరనెడు విక్రమసింహపురములోని నాగరీశ్వరదేవునకు పూగినాటిలోని రొమ్మంపల్లి గ్రామములోఁ గొన్ని భూములను దానము చేసినట్లు తెలిపెడు

నెల్లూరు శాసనమున మనుమసిద్ధిరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. గాంబట్టి ఆ రెండు శాసనములలోని సిద్ధిరాజు మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరా జని యూహింప వచ్చును. ఇతఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజునకుఁ [illegible] డనియు, చోడతిక్కనృపాలుని మంత్రియగు మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ [illegible] ధును [illegible] సైన [illegible] సిద్ధిరాజు [illegible] రాజ్యపాలనము [illegible] సహించినట్లుఁ జెప్పఁబడిన [illegible] రాజునకుఁ శాసనము [illegible] నెల్లూరునఁ గనుపట్టదు. [1]

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

ఇతని శాసనములు తెలుఁగుదేశమునందును, అరవదేశమునందును గానవచ్చుచున్నవి. ఈ తమ్ముసిద్ధిరాజునకుఁ [illegible] శాసనములలో [illegible] ఇతని వంశావళి చెప్పఁబడినది గాని, [illegible] శాసనములలో [illegible] నాంచెను శోధించి యున్నది.

[illegible] వంశమున [illegible] రాజు జనించె నని, [illegible] రాజు [illegible] నని, [illegible] శ్రీదేవిగర్భమున తమ్ముసిద్ధి [illegible] దలు [illegible] రులు పుత్త్రులైరనియు, వారిలో [illegible] సిద్ధి తమ్ముసిద్ధికి [illegible] డనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. '[illegible]' యనుటకు '[illegible]' యని [illegible] శాసనసంపాదకులు పొరఁబాటుగ [illegible] యుండు [illegible] యని [illegible] [illegible] చున్నది. ఇందు [illegible] సిద్ధిరాజు [illegible] [illegible] యని, [illegible] [illegible] చినతమ్ముఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజు రాజ్యపాలనము చేయు [illegible] చెప్పఁబడినది. శా. శ. [illegible] వ [illegible] సంవత్సరమున (క్రీ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] శ్రీరంగము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] బ్రాహ్మణులకు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నెల్లూరు [illegible]

---

[1] [illegible] Ep. Ind. Vol. V. p. 142.

శాసనమునఁ జేర్పఁబడినది. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగ చోడ దేవుని ౩౬-వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీదానశాసనము వ్రాయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడినందున, నితఁడు మూఁడవకులోత్తుంగచోడ దేవునికి లోఁబడి పరిపాలనము చేయుచుండిన రాయని ముంధరశ్వయఁ డని తేటపడుచున్నది.

మఱియును, ఇతని శాసనములు చెంగల్పట్టు మండలములోని కాంచీపురము, తిరువొత్తియూరు, తిరుప్పాసూరు గ్రామములలోను, ఉత్తరార్కాడు మండలములోని తిరువాలంగాడు గ్రామములోను, గానంబడుచున్నవి. కాంచీపురశాసనములో నితఁడు గండగోపాలునికి శ్రీదేవిగర్భమున జనించిన పుత్త్రుఁడనియు, మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గడగొట్టుతమ్ముఁ డనియు, వ్రాయఁబడియున్నది. గండగోపాలుఁ డనునది యొక్కసిద్ధిరాజుయొక్క నామాంతరము. తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు ద్రావిడదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౨౦౭ మొదలుకొని ౧౨౦౮ వఱకు గానంబడుచున్నవి.

భుజబలవీర నల్లసిద్ధనచోడదేవ మహారాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరా జను నామము గల మఱియొక సిద్ధిరాజు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవకులోత్తుంగునకు సామంతుఁడుగ నుండినటుల కొండూరు, నెల్లూరు, ఆత్మకూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికి బేటరా జనుకుమారుఁ డుండెను. క్రీ. 1223-24 సంవత్సర ప్రాంతమునందున్న మధురాంతక పొత్తపి బేటరాజు పైఁజెప్పినవానిపుత్త్రుఁడై యుండవచ్చును. ఈ బేటరాజు తండ్రి యగు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు మఱికొన్ని శాసనములందుఁ గన్పట్టెడి. భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు నొక్కఁడే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈ భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు వల్లూరుపురము రాజధానిగఁ జేసికొనెను అని చెప్పఁబడినది. ఈ వల్లూరుపురము మార్గవాడి వేయి మహారాజపది యను పేరుగల దేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. కడపకు వాయవ్యపుమూల ౭ మైళ్లదూరమున నున్న వల్లూరు పూర్వము గొప్పపట్టణమై, వల్లూరుపుర మను పేరఁ బరఁగుచుండెను.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౫౭-౫౮ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకిచ్చిన దానశాస
నమునుబట్టి కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనుచుండెనని తెలియుచున్న
ఈ నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినమాట సత్యమే యై
నయెడల రెండవరాజాధిరాజునకుఁ దరువాత కాంచీపురమునకుఁ బుట్టిన సంక్షో
భములో నితఁడు కొంతకాలము ఆ ప్రాంతము పాలించియుండవలయు నని యూ
హింపవలసి యున్నది. అప్పుడు స్వల్పకాలము కాంచీపురము చోడుల
మునుండి తొలఁగి పోయినది. క్రీ. శ. ౧౧౬౬ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వ
మునఁగాని, పరమునఁగాని, త్రిభువనవీరదేవుఁ డను కులోత్తుంగచో
కాంచీపురమును ముట్టడి చేసికొని యుండును. ఇతఁ డసంఖ్యాకము లయి
గజబలంబులతోడఁ గాంచీపురముపై దండెత్తి అనేకము లయిన దిక్కు
ములను గాలించి విరోధు లయిన రాజులనెల్ల జయించి కాంచీపురమును
ప్రోద్భాసిల్లఁ జేసినవానికిఁ గాంచీపురము కొండలుగ ముక్కలు
చేసి కప్పరును వధించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడినది. ఈ భుజబలవీర
పెద్దచోడదేవమహారాజునకును, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజునకును నల్లసిద్ధిరాజునకు
నెట్టి సంబంధముగలదో గానరాకున్నది తెలియరాదు. తెలు
గుచోడులు, పల్లవులు, నాగవంశజులు మొదలగు వారిలో నల్లసిద్ధిరా
జు మనుమసిద్ధిరాజు నను పేరులుగలవారు పెక్కండ్రు గానఁబడుచుండు
టచే వారికి గల సంబంధము తెలిసికొనుట బహుకష్టసాధ్య మగుటచేఁ దా
నిపుడు లేదు.

భుజబలవీర ఎఱ్ఱసిద్ధనదేవచోడ మహారాజు.

ఇతఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవరాజరాజునకు సామంతుఁడు
గన్పట్టుచున్నాఁడు. నల్లసిద్ధిరాజు తండ్రి యగు ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజును ఇతఁ
డును నొక్కఁడుగారని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడును కాంచీపురాధిపతి య

1. M. E. R. 1906-07, para 37.
2. S. I. I. Vol III, p. 2. 3.

గప్పను గ్రామనిసకుల మహిమలూరు శాసనమునం బేర్కొనఁబడినది. ఇతని రాజ్యప్రతిపాలకుఁడు గొల్లపైడి బయ్యపనాయకుని కడగొట్టుఁదమ్ముఁ డగు బమ్మినాయకుఁ డని (భీమనాయకుఁడు) పై మహిమలూరు శాసనమునందే పేర్కొనఁబడియున్నది. ఈశాసనము శాలివాహనశకము ౧౧౩౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౨౧౭-౧౮ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. భీమనాయకుఁ డితని మహాప్రధానిగను, సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ మనుమసిద్ధిరాజునకు క్షత్రియరాయణుఁ డనియు, అయ్యనసెంగనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుఁడనియు, భుజబలవీరుఁ డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, నీ మొదలగు బిరుదము లెన్నిగో చెప్పఁబడినవి. భావి పరిశోధనముల వలనఁ గాని యీ తెలుఁగు చోడులలో నీ పేరులుగల వారికిం గల పరస్పరసంబంధబాంధవ్యములను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుట సాధ్యము గాదు. తెలియని వారిని గూర్చి గ్రంథబాహుళ్యముచేసి వ్రాయుటయు నంత మహోపకారముగాఁ గనఁబడదు.

తిక్క-భూపతి.

ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజునకు కొడుకని తిక్కనసోమయాజి విరచితంబైన నిర్వచనోత్తరరామాయణంబునఁ దెలుపఁబడినది. అందు:—

"క. తద్వంశంబునఁ బోషిత
విద్వజ్జనుఁ డహితభుజగవిహగేంద్రుఁడు ధ
ర్మాధ్యక్షమూర్తి వరదో
హిద్వర్గస్మరుఁడు మనుమసిద్ధి జనించెన్.

సీ. మూర్తిప్రతాపంబు వైరిమదాంధకా
రమున కఖండదీపముగఁ జేసి,
చరితంబు నిఖిలభూజననిత్యశోభన
లతకును నాలవాలముగఁ జేసి,

కరుణ దీనానాథ కవిబంధుజనచకో
రములకుఁ జంద్రాతపముగఁ జేసి,
కీర్తిజాలముఁ ద్రిలోకీశారికకు నఖి
లామరాజిత పంజరముగఁ జేసి,
గీ. సుందరీజనంబు డెందంబునకుఁ దన
నిరుపమాన మైన నేర్పుకలిమి,
నతి ప్రసిద్ధిచేసి యసదృశలీలమైఁ
బరఁగె మనుమసిద్ధి ధరణివిభుఁడు."

అని తిక్కభూపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. తెలుఁగుచోడులలోఁ దిక్కనృపతి సుప్రసిద్ధుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బాల్యముననే అసహాయశూరుఁడై యుద్ధములను జేసి విజయములను గాంచుచు వచ్చె ననుటకు దృష్టాంతములు గలవు.

తిక్కరాజు పృథ్వీశ్వరరాజును జంపుట.

ఈతిక్కభూపతి శైశవమునం దనఁగాఁ బదునాఱేండ్ల ప్రాయము నకు లోపలనే పృథ్వీశ్వరరాజుతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున వాని మస్తకమును ద్రుంచి దానితోఁ గందుకక్రీడ గావించినాఁడని నిర్వచనోత్తర రామాయణమునం దీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

"ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి చోళతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె, నృపు లెవ్వరి కీచరితంబు గల్గునే,
శైశవలీలనాఁడు బలశౌర్యధురంధరబాహుఁడైన పృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేర్పునఁ గందుకకేళి సల్పఁడే."

ఈపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన పృథ్వీశ్వరరాజు వెలనాటిచోడులలోని వాఁడై రాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడై పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడు వెలనాటి మనుమగొంకరాజునకును జయాంబికకును దనయుఁడు. ఇతని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౬౩ మొదలుకొని ౧౧౮౦ వఱకును గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు బ్రదికియున్నకాలముననే క్రీ.శ. ౧౧౮౬-౮౭ వ సంవత్సరమున నిడునిడ్లి యగు జయాంబిక తాను గట్టించిన పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమునకు గంగైకొండచోడవలనాటిలోని యంతర్భాగమగు ప్రోలనాటిలో నున్న నరలండవాడ యను గ్రామమును దానము చేసెను. కాఁబట్టి పృథ్వీశ్వరరాజు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నుండెననుటకు సందియము లేదు.

దానశాసనములు.

ఈతిక్కభూపాలుని దానశాసనము లనేకములు చెంగల్పట్టుమండలములోను, నెల్లూరుమండలములోను గానంబడుచున్నవి. ఇతఁడు జయంగొండచోళమండలములోఁ జేరిన పేరూరునాటిలోని యంతర్భాగమైన చేదికులమాణిక్యవలనాటిలోని విక్రమసింహపుర మనియెడు నెల్లూరులో నుకపేట యను మనుమకేశ్వరపురములో నిర్మింపఁబడిన మనుమకేశ్వర పెరుమాళ్లకు మండనాటిలోని ఈడత్పూరు గ్రామమును పన్ను చెల్లింపకుండు పద్ధతిని దానము చేసెనని రామతీర్థ దేవాలయములోని యొక యంకశాసనముఁబట్టి తెలియుచున్నది. ఇందు తిరుకాళత్తిదేవుఁడని తిక్కనృపతి పిలువఁబడుచున్నాఁడు. ఇత్యాది శ్రీభువనచక్రవర్తి య్యగు యాదవకులోత్తుంగచోడుని ౩౧ వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీశాసనము లిఖియింపఁబడినది. యాదవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ౩౭ వ పరిపాలన సంవత్సరమున తిరుకాళత్తిదేవుఁడు పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు ఆయుకూరు శాసనమువలనను తెలియుచున్నది. కావున నితఁడు పేరియాదవ కులోత్తుంగచోడునకు లోఁబడినవాఁడై యాతనిరాజ్యకాలమున నుండెను. ఇతని దానశాసనములు కొట్టూరు,

కందుకూరు, తాలూకాలలోఁ జెప్పులు గలవు. ఇతఁడు శాసనములలో చోడతిక్కన్నృపతి యనియు, తిరుకాళత్తిదేవచోడమహారాజనియు, భుజబలవీరతిరుకాళదేవచోడమహారాజనియు, వ్యవహరింపఁబడుచు న్నాఁడు. మూఁడవకులోత్తుంగుని దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలవంతుఁడై స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసెను.

తిక్కరాజు విజయములు.

తిక్కనకవి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ దిక్కభూపాలుని వర్ణించు వర్ణనాసందర్భమున మజీకొన్ని చరిత్రాంశములనుగూడ వక్కాణించి యున్నాఁడు. వాని నీక్రింద నుదాహరించెదను.

సీ. లకుమయ గురుములూరికి నెత్తివచ్చిన
గొనఁడె యాహవమున ఘోటకముల,
దర్పదుర్జయు లగు దాయాదనృపతుల
నవనిలోనఁ బఱపఁడే యాగ్రహమున,
శంభురాజాది ప్రశస్తారిమండలి
కముఁజేచ్చి యేలఁడే కంచిప్రోలు(?)
జేదిమండలము గాసిగఁజేసి శాళవ
పతి నియ్యకొలుపఁడే పలనమునకు
రాయగండగోపాలు నరాతిజయుఁడు
రాయపెండార బిరుదాంకితుడు నుజయు
రాయగండాంకు బండియరాయుఁ దిక్క
ధరణివిభుఁ బోల రాజుల కరిది గాదె."

"మకరమలాస్థ[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

లమొయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యనా
మము దక్కంగొనితిక్కభూవిభుఁడుసామర్థ్యంబు చెల్లింపఁడే?"

ఈ పైపద్యములలో నితఁడు శంభురాజాది శత్రువులను జయించి కాంచీపురమును పాలించె ననియు, చోడుని సింహాసనముపైనుంచి చోడస్థాపనాచార్యబిరుదమును గైకొనియె ననియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన విషయము లన్నియు సత్యము లనుటకు సందియము లేదు. మూఁడవ కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి తనకు రాజ్యపదవిని వహించిన మూఁడవ రాజరాజచోడుఁడు సమర్థుఁడుగాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను, గృహకలహములవలనను, మధ్యఁ గొంతకాలము రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనవలసిన వాఁ డయ్యెను. ఇట్టికాలమున మారవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు వలనను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరునివలనను, పల్లవుం డైన కొప్పెరుంజింగదేవుఁ డనుమహామండలేశ్వరునివలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహామండలేశ్వరుఁ డైన యీతిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరుని జయించి, రాజరాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యుఁ డనుబిరుదమును వహించెను. గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిన హొయసలరా జయిన వీరసోమేశ్వరుని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౩౪ మొదలుకొని ౧౨౬౭ వఱకును గానంబడుచుండుటచేతను, అతనితోఁ దిక్కభూపతి సమకాలికుఁ డని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, తిక్కరాజకాలము మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుఁడు గూడ చోళుని సింహాసనమునఁ బాదుకొల్పె ననియు, అతఁడును తిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులచేఁ బోరాడుచుండినవాఁడని, తెలియుచుండుటచేత, నిరువురును చోళసింహాసనమునకై పోరాడువారిలోఁ జెఱియొకపక్షము చేరి యుద్ధము చేసి రని యూహింప నగు. కాంచీపురమునందలి అరుళాళేశ్వరుయాలయమునందలి క్రీ. శ. ౧౨౩౯-౪౦ నగు సంవత్సరమున తిక్కనృపతిచేసిన దానశాసనము గానంబడుచున్నది.

తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు.

తిక్కభూపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁడని యొకశాసనమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అరుళాళప్పెరుమాళ్ల దేవాలయములోని యొకశాసనమునఁ దన మత మిట్టిదని ప్రకటించినాఁడు. "ఎవ్వఁడు శ్రీవరదరాజస్వామి చరణసరోరుహములను బూజించుచున్నాఁడో అతఁడే నాకు తల్లియు, తండ్రియు, గురువును, ధనమును, పుత్త్రుఁడును, మిత్త్రుఁడును అగుచున్నాఁడ"ని చెప్పియుండుటచేత, నితఁడు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁడని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాంచీపురములోని శ్రీవరదరాజస్వామి దేవాలయము సుప్రసిద్ధమైనది. ఇతఁడు వైష్ణవమతమునకుఁ బోషకుఁడగుటవలననే యితనికాలమునను, ఇతని సంతతివారికాలమునను, వైష్ణవమతము పాకనాడు, కమ్మనాడులలో విశేషముగా వ్యాపించినది. అనేకవిష్ణ్వాలయములు కట్టింపఁబడినవి. వానికి వసతు లేర్పఱుపఁబడినవి. ఇతఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁడయ్యు నన్యపరమతసహనము గలిగియుండినట్లు గానంబడుచున్నాఁడు.

తిక్కరాజు కవిసార్వభౌముఁడు.

ఇతనికిఁ గలికాలభూవిభుఁడను నామాంతర ముండినటులను, ఇతఁడు విద్వాంసుఁడై, కవిసార్వభౌమబిరుదాంకము గలిగియుండినటులను, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రిందిపద్యములవలనఁ జక్కఁగాఁ దెలియుచున్నది.

సీ. భృత్యానురాగంబు పెంపుఁ జెప్పఁగ నేల
పరివారసన్నాహబిరుదు గలుగ,
వందిప్రియత్వంబు వర్ణింపఁగా నేల
పాఠకపుత్త్రాళి పరఁగుచుండ,
సకలవిద్యాపరిశ్రమముఁ దెల్పఁగ నేల
కవిసార్వభౌమాంక మమరి చెల్ల,

సుభగతామహిమఁ బ్రస్తుతి సేయఁగా నేల
మన్మథనామంబు మహిమ నెగడ,
గీ. నుభయబలసీరుఁ డనుపేరు త్రిభువనములఁ
బ్రచురముగ ఘోరబహుసంగరముల విజయ
లక్ష్మిఁ జేకొను బాహుబలంబు సొంపు
పొగడ నేటికిఁ గలికాలభూవిభునకు.

తిక్కనకవి యితనిని సకలవిద్యాపరిశ్రమము గలవాఁడనియు, కవిసార్వభౌములయెడ దయము గలవాఁడనియు వర్ణించియున్నాఁడు కాని యీతఁడు రచించిన గ్రంథము లెవ్వియు దొరకియున్నవి కావు. విక్రమార్కచరిత్రమును రచించిన జక్కయకవి ప్రపితామహుఁడగు పెద్దయామాత్యసుకవి తిక్కభూపాలుని యాస్థానకవి యైనట్లు విక్రమార్కచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యము వలన స్పష్టమగుచున్నది.

"గీ. అనుచు నెల్లూరి తిరుకాళమనుజవిభుని,
సమ్ముఖంబున సాహిత్యసరణి మెరసి,
మహిమ గాంచిన పెద్దయామాత్యసుకవి
మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్పు."

మంత్రి భాస్కరుఁడు - సిద్ధనామాత్యుఁడు.

ఈతిక్కభూపాలునకు సిద్ధనామాత్యుండు మంత్రిగ నుండె నని కేతన కవికృత మైన దశకుమారచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ. స్థాపితసూర్యవంశవసుధాపతి నాఁ బరతత్త్వధుర్య వా
చాపతి నా నుదాత్తనృపనీతిబృహస్పతి నా గృహస్థగౌ
రీపతి నాఁ గృపారసనరిత్పతి నాఁ బొగడొందె సిద్ధిసే
నాపతి ప్రోడ తిక్కజననాథుని కాప్తమంత్రియై."

ఈసిద్ధనామాత్యుఁ డాప్తమంత్రిగ నుండుటయే గాక సేనాపతిగఁ గూడ నుండె నని పైపద్యమునుబట్టియే తెల్లమగుచున్నది. ఇతని యింటిపేరు కొట్టరువువారు. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైన మంత్రిభాస్కరునికిఁ బుత్త్రుఁడు. శూరవరాగ్రణి యగు ఖడ్గతిక్కనకుఁ దండ్రి. కవిబ్రహ్మ యైన తిక్కన సోమయాజికిఁ బెదతండ్రి. ఈ కొట్టరువు వంశమువారిలోఁ బెక్కండ్రు తెలుఁగుచోళరాజులకడఁ బ్రధానమంత్రులుగను, సేనాపతులుగను, ఆస్థాన కవీశ్వరులుగను ఉండి యాంధ్రప్రపంచమునం దంతట విఖ్యాతిఁ గాంచి యున్నారు. వీరిలో మంత్రిభాస్కరుఁడు గుంటూరుసీమకుఁ బాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమును మొదట రచింపఁగా నది యేకారణముచేతనో అరణ్యకాండము తక్క తక్కినకాండము లన్నియు శిథిలములయి పోవుటచేత హుళక్కిభాస్కరాదికవులు దానిం బూరించి రని యు, ఆరామాయణమే భాస్కరరామాయణ మనుపేరఁ బరఁగుచున్న దని యు నాంధ్రులచే విశ్వసింపఁబడుచున్నది. గాని మంత్రిభాస్కరునిఁ బట్టి గాక హుళక్కిభాస్కరుని బట్టియే యాగ్రంథమున కాపేరు వచ్చిన దని మా యభిప్రాయము. ఇది చర్చాంశము గనుక గ్రంథవిస్తరభీతిచేతను, మఱియొక తావున నీవిషయమునుగూర్చి చెప్పవలసి యుండుటచేతను, ప్రస్తుతము దీ నాచర్చ నిట వివరింపం బూనుకొనలేదు.

మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించెనను, రచించి యుండక పోయినను, ఆతఁడు ప్రసిద్ధకవి యనుటకు సందియము లేదు. తిక్కనసోమ యాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

“ సారకవితాభిరాము గుంటూరివిభుని
మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహుఁ దలఁచి
దైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు
వేఱ నాకృతిగుణములు వేయు నేల? ”

అని తన కావ్యము స్వగుణముచేఁ గాక పోయినను, తన పితామహుఁ డైన మంత్రిభాస్కరుని సారకవిత్వమహిమచే నైనను, లోకాదరణమునకుఁ

శాస్త్రి యగు నని స్పష్టముగఁ జెప్పకొని యున్నాఁడు. తన తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁ డాకాలమునం దంతటి ప్రసిద్ధుఁడు కాకయుండినయెడల తిక్కనవంటి కవిరాజశిఖామణి యిట్లు చెప్పకొని యుండునా? కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమునందు తిక్కనసోమయాజి తాత యైనమంత్రిభాస్కరుని నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"శా. శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డర్థార్థిలోకావన
వ్యాపారవ్రతుఁ డంచుఁ జెప్ప సుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాదప్రణతాంతరంగు విబుధశ్రేయస్కరున్ భాస్కరున్."

కేతనకవి యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినట్లుఁ జెప్పకపోయినను 'శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁడు' అనియు, 'సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు' అనియు, చెప్పుటచేత నతఁడు కవియగుట నూహింపవచ్చును. ఇంక గుంటూరివిభుత్వమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. "ఏకాలమునందు మంత్రిభాస్కరుఁ డుండె నని ప్రతిపక్షులు తలంచుచున్నారో యాకాలమున గుంటూరును బరిపాలించుచున్న ప్రభుఁ డొకఁడు కలఁ డని శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలమున గుంటూరురాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడు శ్రీమన్మహామండలిక గుంటూరి యుదయరాజు, అతని మంత్రి బొల్లన, సేనాని రాయసపెగ్గడయు, నైనట్లుగా బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి వారి యాలయస్తంభమునఁ గల శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి చూడఁగా గుంటూరుపాలకుఁడుగాని, మంత్రిగాని, సేనానిగాని, మంత్రిభాస్కరుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది" అని యొక విమర్శగ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము శ్రీ. శ. ౧౨౧౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము వ్రాయఁబడినకాలమునఁ దిక్కభూపాలుఁడు నెల్లూరుమండలమును బరిపాలించుచున్నాఁడు. మంత్రిభాస్కరుని మూఁడవకుమారుఁడగు సిద్ధనామాత్యుఁ డాతని మంత్రిగ నుండె నని తెలిసికొనియుంటిమి. కాబట్టి మంత్రిభాస్కరుఁ డింతకుఁబూర్వము నలువది యేఁబది సంవత్సరముల

క్రిందట నుండియుండును. అప్పుడితఁడు గుంటూరునకుఁ బాలకుఁడుగ నుం
డెనని నమ్ముట కేవిధమయిన యభ్యంతర ముండును? ఉదయరాజునకుఁ గాని,
అతని పూర్వులకుఁగాని, బొల్లనమంత్రికిఁ బూర్వుఁడు భాస్కరుఁడు మంత్రిగ
నుండియుండు నని యేల తలంపరాదు? ఇంతకును శాసనములో నుదాహ
రింపఁబడిన మండలేశ్వరుఁడు "గొంటూరియుదయరాజు" అని చెప్పఁ
బడినంతమాత్రమున నాతఁడు గుంటూరిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడై యున్నట్లు సిద్ధాం
తము చేయవచ్చునా? కానిండు. సిద్ధాంతమైనదనుకొందము. బొల్లనయేకాని
యితరమంత్రు లెవ్వరు లేరని యెట్లు నిర్ధారణము సేయవచ్చును? వట్టి కుత
ర్కములవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. భాస్కరునితండ్రి కేతన వెలనాటిని
బరిపాలించుచుండిన త్రిభువనమల్లదేవచోడరాజునకు మంత్రిగ నుండెను.
భాస్కరుని మూఁడవకొడుకు సిద్ధనామాత్యుఁడు తిక్కభూనాథరామునికి
నాప్తమంత్రియు, సేనాపతియు నై యుండెను. నాలుగవ కొమారుఁడు
కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగ నుండెను. కొమ్మనా
మాత్యుని పుత్త్రుఁడు తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిగ
నుండెను. సిద్ధనామాత్యునికొడుకు ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజునకు సేనాధి
పతిగ నుండెను. తండ్రులును, తమ్ములును, కొడుకులును, మనుమలును, మంత్రి
త్వాదిపదవులను వహించియుండఁగా మంత్రిభాస్కరుఁడు సామాన్యగృహస్థుఁ
డని నమ్మించుటకై ప్రయత్నపడుట మిక్కిలి శోచనీయము. ఇంతియ కాక
కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమున విక్రమసింహపురవర్ణనమును, చతుర్వారా
ధీశ్వరుం డగు మనుమసిద్ధిమహీవల్లభునకుఁ గరుణారసపాత్రం బైన కొట్టరువు
తిక్కనామాత్యుండు నిజకులక్రమాగతం బగు మంత్రిపదంబున వర్తిల్లుదు,

"గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు చుల్కట్టు
చామరములు జమిలిశంఖములును
గంబగట్లు భూమి కావిళ్ళఁగాఁగఁ జెం
పెసఁగు రాచపదవు లెల్లఁ బడసె."

అని మంత్రిపదంబు నిజకులక్రమాగతం బయిన కైవడిని యున్నాఁడు.

తిక్కనామాత్యుని కంకితము చేయఁబడిన దశకుమార చరిత్రములోని వాక్య ములకంటెఁ బలవత్ప్రమాణము లయినవి మఱి యెవ్వి కలవు? ఈ తిక్క రాజు మంత్రియైన సిద్ధనామాత్యునకు ప్రోలాంబికయందు నేడుగురు పుత్త్రులు జనించి రని దశకుమారచరిత్రములోని యీ క్రింది సీసపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

సీ. విపులనిర్మలయశోవిసరగకృత్కృత
దిక్కండు నాఁ దగు తిక్కనయును,
దర్పితక్రూరశాత్రవసముత్కరతమో
భాస్కరుం డనఁ దగు భాస్కరుండు,
నప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన
కేతనుం డనఁదగు కేతనయును,
నిజభుజాబలగర్వనిర్జితారిప్రతి
మల్లుండు నాఁ దగు మల్లనయును,
శ్రీయుతుండు సాహర్తినారాయణుండు
మల్లనయు నతివిక్రముం డనుండు,
చిన్నభాస్కరుండును బుధప్రీతికరుఁడు,
పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు దలర.”

మనుమక్ష్మావల్లభుండు.

తిక్కభూపాలుని కొడుకు మనుమక్ష్మావల్లభుండు. ఇతనినే మను మసిద్ధి యని చెప్పుదురు. ఇతఁడు మొదట చోడచక్రవర్తి యగు మూఁడవ రాజరాజచోడునకు సామంతుఁడుగ నుండి తరువాత మూఁడవరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తికాలమున స్వతంత్రుఁడై కడపట కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తి యగు గణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తనకాలమున మహావీరుఁడై శత్రురాజుల నెదుర్కొని పోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చె నుగాని, తనతండ్రి యైన తిక్కభూపతివలె నదృష్టశాలిమాత్రుఁడు గాఁడు.

ఈతనికిఁ గవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము నంకితముచేసి యుండుటచేత, ఇతనికీర్తి యాంధ్రప్రపంచమున నాటుకొని శాశ్వతమై నిలిచియున్నది. ఇతఁడు విక్రమ సింహపురము రాజధానిగఁ బాకనాటిని బరిపాలించెను. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవాఁడు.

బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము.

పూర్వము ముక్కంటికాడువెట్టి యను పల్లవరాజు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పున నుండు దేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను గల్పించి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసియుండెను. అధిరాజేంద్రచోళమండల మనియెడు పశ్చిమపాకనాటిలోని పేరంగండూరుగ్రామము వానిలో నొక్కటిగా నుండెను. ఈగ్రామము నేఁబదిరెండు భాగములుగా విభాగించి ముక్కంటికాడువెట్టి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుండెను. అప్పటినుండియు నా బ్రాహ్మణులు పుత్త్రపౌత్త్ర పారంపర్యము నిరాతంకముగా ననుభవించుచుండిరి. ఇట్లుండ [illegible]డూరు లోనుండు వ్యవసాయదారులు తమదేశమునందు గొప్పకఱవు జనించుట చేత తమదేశమును విడిచి వలస వచ్చి, యీగ్రామములోని చెఱువున కుత్తరభాగమున వసతు లేర్పఱచుకొని నివసించుచుండిరి. మఱియు ఇనంబ్రోలు గ్రామవాసు లయిన వెలమలు కొందఱు తమగ్రామమున మహామారి జ్వర మంకురించి ప్రజానాశనము గలిగించుచుండుటచేత నాగ్రామమును విడిచి యీ బ్రాహ్మణాగ్రహారమునకుఁ జనుదెంచి తామాక్రమించుకొనెడు పొలముల లో నెంతపంటపండునో యంత మొత్తమును పన్నుగాఁ జెల్లించుబద్ధులై యొడంబడిక చేసికొని గుడిసెలుకట్టుకొని కాపురముండుచువచ్చిరి. తరువాత మీనరాశియందు శని ప్రవేశించుటచేత దేశమునఁ గాటకము సంభవించెను. ఆకారణముచేత బ్రాహ్మణులు గ్రామమును విడిచిపెట్టి పోయిరి. కాటకము వదలిపోయిన తరువాత మఱికొంతకాలమునకు బ్రాహ్మణులు మరల స్వగ్రామమునకు వచ్చిరి. వెలమలు తమ యొడంబడిక ప్రకారము బ్రాహ్మణులకు పట్టుబడి చెల్లింపరైరి. ఇంతియగాక యా యగ్రహారము పరిపాలనము చేయుటకే

ప్రభువులై యుండెను. అందుచేతనే బ్రాహ్మణులు పరిపాలనము చేయునట్టి ప్రభువగు మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ బోయి తమ కష్టములనుగూర్చి మొఱపెట్టుకొనిరి. మనుమసిద్ధి సదయాహృదయుఁడై ఇనంబ్రోలువారు అయిన వెలమలకు కర్తయైన మంచి ఘోటకాలోని ప్రజల సాహాయ్యమును బడసి వారి వివాదమును గూర్చి విమర్శ జరిపెను. ఆవిమర్శలో సాక్షులు బ్రాహ్మణుల పైనటులఁ దేలినందున విజయరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తియొక్క పదుమూఁడవ సంవత్సర పరిపాలనకాలమున అనఁగా శా. శ. ౧౧౮౫ (క్రీ. శ. ౧౨౬౨-౬౩) దవ సంవత్సరమునఁ దశరథ తిరుకాళదేవ మహారాజు పుణ్యముకొఱకు మనుమసిద్ధిరాజు కోడూరు గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెను. ఈ విషయములు కడప మండలములోని నందలూరి యీశ్వర శాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నవి.[1] దీనిఁబట్టి పదుమూఁడవ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము కడపమండలములో మహామారిజ్వరము (ప్లేగు) గాని, అటువంటివే మఱియొక యంటువ్యాధిగాని వ్యాపించి యుండెననియు, అట్టి సమయములయందు స్వగృహములను విడిచిపెట్టి పొలములలో గుడిసెలు వేసికొని కాపురముండుట శ్రేయస్కర మని ప్రజలు తెలిసికొని యున్నారనియుఁ పైశాసనములోని విషయములు స్పష్టముగఁ దెలుపుచున్నవి. ఈశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన కోడూరు గ్రామము కడపమండలములోని పుల్లంపేట తాలూకాలో నున్నది. పెరంగండూరు గ్రామమిప్పుడు గానరాదు. పైశాసనమును బట్టి మనుమసిద్ధిరాజు పేరికిమాత్రము విజయరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నున్నటు లగపడుచున్నను, స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయుచుండెనని తెలుపుచున్నది. ఈ మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క ఔదార్యవీరత్వాది మహిమాదులు నిర్వచనోత్తర రామాయణమునఁ గవిబ్రహ్మచేఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి.

మనుమసిద్ధి శత్రురాజులను జయించుట.

ద్రావిడోర్వీపతి గర్వంబు దునిమి కర్ణాటదర్ప విఘాతంబు గావించిన

[1] Annual Report on Epigraphy of 1907. No. [illegible]

విజయస్థాధీశ్వరుని, రక్కసగంగని, మహారాష్ట్రసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రింద నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములంబట్టి గ్రహింప నగు.

"మ. ద్రవిడోర్వీపతిగర్వముం దునిమి శౌర్యంబొప్పఁ గర్ణాటద
ర్పవిఘాతంబు నొనర్చి వైరిమనుజేంద్రశ్రేణికిఁ గొంగఁడా
నవనిం జేర్కొనియున్నయట్టి విజయస్థాధీశ్వరుం గాసిగా
నొవిచెం జోళసమస్తసిద్ధి యనిఁ బ్రాయేటం బ్రగాఢోద్ధతిన్.

* * *

ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగురక్కసగంగనిఁ జెంజలంబు పై
భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడిఁ గాఁచి యోర్చి గా
జ్యాంగము లెల్లనిచ్చి తన యాశ్రితవర్గుల కృత్తి యొప్పఁగన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్.

* * *

శా. శృంగారంబు నలంకరించియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణిచే
దంగంబుల్ మెఱుఁ గేదవించ యుమహారాష్ట్రసామంతు సా
రంగుం దోలి తురంగముం గొనిన సంగ్రామంబులం దృప్తుఁడు
ప్రాంగస్ఫారయశుండు మన్మవిభు పంపై చన్న సైన్యంబునన్.

ఇందలి మొదటిపద్యమున ద్రవిడోర్వీపతిగర్వమును దునిమి కర్ణాట దర్పవిఘాతంబు గావించి శత్రురాజమండలికి గొంగఁడై యున్న విజయస్థాధీశ్వరుని బ్రాయేటనే మన్మసిద్ధి సమరంబునఁ బ్రగాఢోద్ధతిఁ గాసిగా నొవిచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన విజయస్థాధీశ్వరుండు త్రిభువనచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁ డగు విజయగండగోపాలదేవుఁ డని తోఁచు చున్నది. ఈవిజయగండగోపాలదేవుని శాసనములు కాంచిపురమునం గానం బడుచున్నవి గాన, నీతఁడు ద్రావిడమండలమును జయించి పాలించినవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఇంతియగాక యితఁడు పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁ డయిన జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని యుద్ధమున నోడించి కప్పముకట్టుగఁ

గానంబడుచున్నది. వైవానిలో విజయస్కంధేశ్వరునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములు విజయగండగోపాలునకు మాత్రమే వర్తించుచున్నవిగాని, మఱియొకనికి వర్తింపఁజాలవు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ మొదలుకొని ౧౨౬౮ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లుగాఁ గానంబడుచున్నది. ఇతని శాసనములు కాంచీపురమునందు మాత్రమేగాక, నెల్లూరుమండలములోని గూడూరు, నెల్లూరు, సూళ్ళూరుపేట తాలూకాలలోఁ గానిపించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి తండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్యమాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి మఱల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించె నని తెలిసికొనియుంటిమి కదా. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు కడు తొందరపాటునకును వెడసాడక కాంచీపురము మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలివచ్చి నెల్లూరునకు దిగువనున్న దేశమును కల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండెను. క్రీ. శ. ౧౨౫౭వ సంవత్సరమునఁ గాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యాంధ్రదేశమునుండి పాండ్యరాజులను బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమున నొకదేవాలయములో నొకదానశాసనమును వ్రాయించెను.[1]

అయినను, జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి సంవత్సరము నందనఁగా ౧౨౫౮ వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమార్గమున నాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి తెలుఁగుచోడులను జయించి మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువు లయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి నెల్లూరిలోని పల్లికొండపెరుమాళ్లదేవునకు మండసాడులోని దూరవడిసండ గ్రామమును దానముచేసె నని తెలిపెడి శాసనము

1. Ind. Ant. Vol XXI. p. 202; Ep. Ind. Vol VII. No. 588, Kielhorn's List of Inscriptions of Southern India.

నొకదాని రంగనాయకస్వామి దేవాలయములోని యొక్క స్తంభమునఁ వ్రాయించెను. ౨. ఆసంవత్సరముననే విజయగండగోపాలదేవుఁడు కాకతీయులసాహాయ్యమును బడసికాని, పడయకకాని జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని, వాని సైన్యములను నెల్లూరుమండలమునుండి పాఱఁద్రోలి యుండవలయును. ఈవిజయగండగోపాలునినే తరువాత మనుమసిద్ధి యెదిరించి పోరాడి విజయముగాంచి యుండవచ్చును. విజయత్తాధీశ్వరుండు జయించిన ద్రవిడోర్వీపతి సుందరపాండ్యుఁడుగాక కాంచీపురాధిపతియైనవీరరాజేంద్రచోడుని క్రీస్తుశకము యొక్క మొదల ౧౨౪౦ దవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే మనుమసిద్ధి వాని జయించి యుండవలయును. పైనఁజెప్పినదే వాస్తవ మైనయెడల ౧౨౪౦ దవ సంవత్సరము తరువాతనే నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచింపఁబడి యుండవలయును. ఈ త్రిభువనచక్రవర్తి విజయగండగోపాలుఁడు, మనుమసిద్ధిరాజునకు సమకాలికుఁడు. ఇతఁడును తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగానే కనఁబడుచున్నాఁడుగాని, సిద్ధిరాజుకుటుంబమునకు నితని కెట్టిసంబంధము గలదో తెలియరాదు.

ఇంక రెండవపద్యమునందుఁ జేర్పఁబడిన గంగయసాహిణింగూర్చి విచారింతము. ఈ గంగయసాహిణి, కాకతీయగణపతిదేవుని సైన్యమున కధ్యక్షుఁడును, రాజప్రతినిధియై నిజాము రాష్ట్రములో నిప్పుడు చేరియుండిన నల్లగొండసీమలోని పానగల్లు మొదలుకొని మార్జవాడిదేశము (కడపమండలములోని వల్లూరు రాజధాని) వఱకుఁగల దేశమునంతయుఁ బరిపాలించుచుండిన యొక యున్నత రాజకీయాధికారిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఇతనికి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డని బిరుదుండుటచేతనే రక్కసగంగ యని పేర్కొనఁబడి యున్నాఁడు. ఇతనిచరిత్రము గణపతిదేవునిగూర్చి వ్రాయుచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున, నిచ్చట విస్తరించి వ్రాయలేదు. ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి పాకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాఁచికొనియెనో, ఎట్లాతఁ

1 Nellore Inscriptions, Vol. II. No. 81.

దాత్రీధుండై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్టితఁడు దాతృవత్సలవృత్తి యేర్పడు నట్లుగా గాంచికొన్న రాజ్యాంగములన్నియు నిచ్చి పదముఁ గైకొనఁ బంచెనో, యింతమాత్రము బోధపడకున్నది. ఇదియే వాస్తవ మగు నేని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, జెప్పఁబడిన విషయములయొక్క సత్యతనుగూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. ఏతద్విషయమై మఱియొకతావున వివరింపఁ దలంచితిని.

ఇంక యీయాదవపద్యమున నితఁడు మహారాష్ట్ర సామంతుఁడైన సారంగుని జయించె నని చెప్పఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన సారంగుఁడు, అతి విషమహాయాదవ ప్రాభవరేఖావంతుఁడును, పరబలశ్వేతాంతుఁడును, శరణాగతవజ్రపంజరుఁడును, మండలీకరకందోళియు, జీవరత్నచక్రనారాయణుఁడును, అగు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర శ్రీసారంగపాణిదేవరాజే గాని, యన్యుఁడు గాఁడని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండి అద్దంకిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని తండ్రి మాధవదేవరాజు. ఇతఁడు మనుమసిద్ధికి సమకాలికుఁడైయుండెను. గోవిందనాయకుఁ డితనికి మంత్రిగ నుండెను. ఇతని వంశమువారు మహారాష్ట్రములోని శృంగదేశమునుండి వచ్చినట్లుఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ జెప్పఁబడిన సారంగుఁ డితఁడే యనుటకు సందియము లేదు. ఇట్లు మనుమసిద్ధి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోడఁ బోరాడి విజయములను గాంచినట్లుఁ గవితిక్కన వ్రాసియున్నాఁడు కాని, సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, దెలుపఁబడిన చరిత్రాంశము లిందలి చరిత్రాంశములకు మిక్కిలి విరుద్ధములుగాఁ గానిపించుచున్నవి.

అక్కన బయ్యనలు.

అక్కన బయ్యనలనువారు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క దాయాదు లని సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను శైవగ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునకుఁ బ్రతాపచరిత్ర మను నామాంతరము గలదు. దీని గాసె సర్వప్ప యను

నాతఁడు ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. ఈకవికాల మెప్పుడో మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియరాదుగాని, యితఁడు ప్రతాపరుద్రునికి తరువాత నుండినవాఁడని చెప్పవచ్చును. అందువలన సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయము లన్నియు యథార్థము లని విశ్వసింపరాదు. ఈసిద్ధేశ్వరచరిత్రమును బట్టియే కూచిమంచి తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడును, అనుపముఁడు నగు జగ్గకవి సోమదేవరాజీయ మను పద్యకావ్యమును రచియించెను. అక్కన బయ్యనలను దాయాదులు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి రాజ్యము నాక్రమించుకొని పరిపాలించుచుండ, మనుమసిద్ధిరాజుపక్షమున నతనిమంత్రియు నాస్థానకవియు నగు తిక్కనసోమయాజి కాకతీయుల రాజధాని యగు యేకశిలానగర మను నామాంతరముగల యోరుగంటికిఁ బోయి, గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భారతాఖ్యానమును వినిపించి, యాతనివలన బహుమానములను బడసి, యతనితో మనుమసిద్ధి దురవస్థను జెప్పఁగా, నాతఁడు సదయహృదయుఁడై సోమయాజులరాయబారమును మన్నించి, బహుసైన్యములతో వచ్చి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి, మనుమసిద్ధిని బునఃప్రతిష్ఠితునిఁగావించి, వెడలిపోయె నని సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని యీ క్రిందిపద్యముల వలన బోధపడఁగలదు.

"తగుమాట విను మొక్కధర్మకార్యంబు
సూర్యవంశంబున సొబగొందుక్షత్రి
యార్యపూజితవర్యుఁ డామనుమసిద్ధి
రాజు దా నెల్లూరు రమణతో నేల
* * *
అక్కన బయ్యన లధికబలిష్ఠు
లక్కట సిద్ధిరాయనిఁ బాఱఁద్రోలి
దక్కినరాజ్యంబు దామె యేలుచును
నొక్కకాసైనను జక్కఁగ నివరు
వారల దండించి వారి నెల్లూరు

వారికిప్పించు మవారణఁ బ్రీతి
ననిన, గణపతిరాజు జట్లకా కనుచు

* * *

వెలసి గణపతియు విజయంబునకును
గుడిగుడుదముల సేన గొలిచి యేతెర
నెలనాడు చేరియు వీడెల్ల గాచి
వెలనాటిరాజును వెసగెల్చి వాని
యున్నసంబులుగొని యటుచని రాజు
గున్నన కొల్లూరు కూడనేతెంచి
యక్కన బయ్యన నచట సాధించి

* * *

కొల్లూరు ప్రజలను కేర్పువాటిల్లఁ
జెల్లించె మన్మసిద్ధిరాజునకు
కొల్లూరిపట్టంబు నేర్పునోఁ గట్టి
కల్లిలి కోద్భూతి సముద్యమములను
గలుగ దేనిమిదియు నగుపట్టణముల
నయకొండ సాధించి యామన్మసిద్ధి
రాజుకిచ్చియుఁ దన రాజ్యంబు దిశలఁ
బూజకెక్కఁగ ఘనరాజకేయసుండు
ఘనశిలాశాసంబు దాఁ గట్టించె నచటఁ
గొనకొని కొల్లూరఁ గొణ్ణలలుండి
మనుమసిద్ధికి రాజ్యమహిమలు దెల్పె."

ఈ గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడిన యక్కన బయ్యన లనువారి నామము శాసనములందును వినంబడుచున్నవి. మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు పందుహారుసీమలోని పెంట్లాలలోఁ గాన్పించుచున్నవి. అయ్యవి ౧౨౫౭ మొదలుకొని ౧౨౬౨ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. కడపమండలములోని

నందలూరుశాసనములలో నొకదానియందు మనుమసిద్ధి [illegible] గ్రామ మును ౧౨౪౭-వ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు దానము చేసినట్లుగ వ్రాయఁ బడినట్లు చెప్పియున్నాను. ఆశాసనములోనే మనుమసిద్ధిరాజు కాకతీయ గణపతిదేవునితో స్నేహము సంపాదింపవలయు నని కోరికగలిగియున్నట్టుగఁ దెలుపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి ౧౨౪౭ నాఁటికి మనుమసిద్ధికిని గణపతిదేవ చక్రవర్తితో మైత్రి లేనట్టుల స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నాఁటికే యా సంవత్సరముననే గణపతిదేవుని సామంతుఁడైన మనుమగండగోపాలునితో యుద్ధముచేసి జయించుటకూడ నీయంశమును బలపఱచుచున్నది. కనుక ౧౨౪౭వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే వారియిరువురకు మైత్రి యేర్పడి యుండవలయును. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున రుద్రమదేవి కాకతీ యసింహాసన మధిష్ఠించినట్టుల త్రిపురాంతకములోని యొకశాసనమునఁ జెప్పఁ బడియున్నందున, గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమునకే మృతుఁడై యుండుననుటకు సందియము లేదు. కనుక సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు అక్కన బయ్యనలు సిద్ధిరాజును పాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొనుట ౧౨౪౮, ౧౨౪౯ సంవత్సరములలో జరుగవలసియుండునుగదా. ఆసంవత్సర ములలో మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యాభివృద్ధికై సిద్ధిరాజుచేతను, అతనికి సామంత లుగ నున్న పల్లవరాజులచేతను, కందుకూరుసీమలోని దేవాలయాలలోఁ జేయఁ బడిన దానశాసనములు గనంబడుటచేత నాకాలమునందు సిద్ధిరాజు రాజ్య పదభ్రష్టుఁ డయ్యె నని విశ్వసింపరాదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందలి అక్కనబయ్యనలచరిత్రము కల్పిత మని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. తిక్కనసో మయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి మహాభారతమును తెనిఁగించియుండలే దని యాగ్రంథములలోని గద్యలనుబట్టియు మనము సుల భముగా గ్రహింపవచ్చును. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమున రచింపఁబడియుండవచ్చును. అట్లయినను పైసంవత్సరము గాని, మఱుసటిసంవత్సరము గాని, సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁ డైయున్న కాలమున తిక్కనమంత్రి యజ్ఞమును జేసి, తెనుఁగు భారతము రచించి గణ

పతిదేవుని కొల్వుకూటమున వినిపించినాఁ డని విశ్వసించుటకంటె వింతవిష
యము మఱియొకటి యుండఁబోదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని
విషయములను సమన్వయింపగలసినపక్షమున నిట్లు సమన్వయింప వచ్చును.
అక్కన బయ్యనలు కొల్లూరునుండి సిద్ధిరాజును పాఱఁద్రోలఁగా సిద్ధిరాజు
కందుకూరుసీమలోని సెంత్రాలకోటలోఁ జేరి యందు నివసించి యుండును.
ఆకాలమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునికడకుఁబోయి యాతనివలన
మన్ననలను గాంచి, తన వచ్చినపని దెలుపఁగా నాతఁడు తనసైన్యమును బంపి
అక్కన బయ్యనలను కొల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి మనుమభూపతిని బునరభి
షిక్తునిఁ గావించి యుండును. తిక్కనభారతాఖ్యానమును వినిపించినాఁ
డనియు, తిక్కన బౌద్ధులను వాదమునఁ గెలిచినాఁడనియు, బౌద్ధులక్రూర
మారణాగ్రహమునఁ దిక్కన యొడంబడినాఁడనియుఁ జెప్పుట కవికల్పితము
లని స్పష్టముగఁ జెప్పఁదగును. పాఠపరిశోధనములవలనఁగాని, మన కీవిష
యము చక్కఁగా బోధపడఁజాలదు. మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నంత
వఱకు స్వతంత్రుఁడై స్వల్పరాజ్యములోనే తృప్తిఁగాంచి కాకతీయసైన్యా
ధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచుండె నని నాయభి
ప్రాయము.

కాటమరాజ మనుమసిద్ధిరాజుల యుద్ధము.
ఖడ్గతిక్కన పౌరుషపరాక్రమములు.

పసులమేపు బీళ్లనిమిత్తమై కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును
వివాదము పొసఁగి మహాయుద్ధము జరిగినటులఁ గాటమరాజుకథవలనఁ
దెలియుచున్నది. ఈయుద్ధకథనము ద్విపదలో రామరావణయుద్ధముగ వర్ణింపఁ
బడినది. మనుమసిద్ధి రావణుఁడుగఁ బోల్పఁబడియెను. కాటమరాజుతండ్రి
పెద్దిరాజు. పెద్దిరాజుతండ్రి వల్లురాజు. ఇతఁడు చాత్రేయగోత్రోద్భవు లయిన
యాదవులసంతతిలోనివాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇతఁడు గనిగిరిసీమలోని
అలవలపాడున కధిపతిగ నుండెను. కాటమరాజు కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డ
పాడున కధిపతిగ నుండెను. దేశమున ననావృష్టి సంభవింప యాదవు లనం

బడు గొల్లవాండ్రెల్లను తమతమ పసులమందలను దోలుకొని దక్షిణముగను వచ్చి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పసులబీళ్లను గొన్నిటిని పుల్లరికైకొని పసులను మేపుకొని పుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయిరి. అందుపైని సిద్ధిరాజునకుఁ గోపమువచ్చి అన్నంభట్టను బ్రాహ్మణుని రాయబారిగాఁ గాటమరాజునొద్దకుఁ బంపించెను. కాటమరాజు పుల్లరిచెల్లింపఁ [illegible]. అంతట మనుమసిద్ధిరాజు కాటమరాజును శిక్షించుటకై బహుసైన్యములంగూర్చుకొని దండెత్తి వచ్చెను. కాటమరాజుకూడ బంధుజనులను మిత్రులను గూర్చుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయ్యెను.

అప్పుడు తిరునామాలతిప్పరాజు, శ్రీకంఠరాజు, పెదసంగచోక్క రాజు, పెదవరదరాజు, అర్లకొండ అద్దిరాజు, ఆదిగన్నె మూడిరాజు, గయికొండ గంగరాజు, ఉర్లకొండ సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉప్పుశాస్త్రి, చిన్నముప్పిరాజు చంద్రశేఖరుఁడు, దేవముని వెంకళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాళహస్తి పాపతిమ్మరాజు, వెలకంచి వెంకళపతి రాజు, శ్రవణగిరిపట్టణము భక్తకేశవుఁడు మొదలగు యోధులు మనుమసిద్ధికిఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసేనలకందఱకు నాయకుఁడై ఖడ్గతిక్కన సిద్ధిరాజుసేనల నడిపించుకొని వచ్చెను.

పల్నాటిప్రభు వయిన పద్మనాయఁడును, పుల్లగొండప్రభు వయిన చల్ల పిన్నమనాయఁడు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్టిప్రోలురాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నాచకొల్లనాయఁడు, కేతిముద్దయ్యనాయఁడు, పాచయ్యనాయఁడు, ముమ్మయ్యనాయఁడు, పుత్రదురాజు, మొదలగుగూర్జర వీరులును, కాటమరాజునకుఁ దోడ్పడవచ్చిరి. ఈసైన్యముల కంతకుఁ బెద్దన నాయనిమంత్రియు నారాధ్యబ్రాహ్మణుఁడు నగు బ్రహ్మయ్య నాయకుఁడై నడిపించెనఁట. ఉభయసైన్యములును పాలేటియొడ్డున నున్న పంచలింగాలకొండకడ నెదుర్కొన్నవి.

సిద్ధిరాజు సేనాపతి యగు ఖడ్గతిక్కన, తిక్కరాజుమంత్రియును తిక్కనసోమయాజి పెద్దతండ్రియు నగు సిద్ధనామాత్యుని కొడుకులలోనెల్ల పెద్దవాఁడని యిదివఱకే తెలిపియుంటిని. ఇతఁడు [illegible]

వాఁడు. దశకుమారచరిత్రమునందు కేతనకవి యీతని నీక్రిందివిధమున నభి వర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. వేఁడినవర్థార్థి కృపణవృత్తి నెఱుఁగని
దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ,
నెదిరినజము నైన బ్రదికిపోవఁగనీని
శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడు గాఁగ,
శరణుచొచ్చిన శత్రువరు నైనరక్షించు
కరుణయు తనకు సంగాతి గాఁగఁ,
బలికినఁ బాండవప్రభు నైన మెచ్చని
సత్యంబు తనకు సహజుఁడు గాఁగఁ,
గీ. జగతి నుతికెక్కె రాయవేశ్యాభుజంగ
రాజ్యరక్షైకదక్షుఁడు రాజమూర్తి
గంధవారణబిరుద విఖ్యాతకీర్తి
దినపతేజుండు సిద్ధయ తిక్కశౌరి."

మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజిగృహం బీవిధంబుగా నుండు నని మిక్కిలి మనోహరంబుగా వర్ణింపఁ బడినది.

"సీ. ఎగనిశాంతంబు వేదవినాదంబుఁ
బాయ దెప్పొద్దు మ్రోయుచుండు,
భూసురప్రకరంబు సేసలు చల్లంగఁ
బాయకెన్నియొ కుటుంబములు బ్రదుకు,
బ్రాహ్మణావళికి ధారలువోసినజలంబు
సతతంబు ముంగిట జాలువాఱు,
రిపులు వోఁకినపత్త్రికల పుత్త్రికలను
బాయక గణకుల్ వ్రాయుచుండ్రు,
గీ. మాసమునకైన తిక్కనమంత్రియింట,
మదనసుమునకైన తిక్కనమంత్రియింట,

మహితయశుఁడైన తిక్కనమంత్రియింట,
మంత్రిమణి యైన తిక్కనమంత్రియింట."

అహా! ఇమ్మహానుభావుఁడు పరశురామునివలెను, ద్రోణాచార్యునివలెను, కృపాచార్యునివలెను, అశ్వత్థామునివలెను, బ్రహ్మతేజము దాల్చుట మాత్రమే గాక, మహాశాస్త్రములు బాగుగ నెఱింగినవాఁడై దుష్కర్మముల కొడిగట్టక మానినదై ధర్మయుద్ధంబునఁ బ్రాణంబు లర్పించుటకు నైన సిద్ధపడియుండగాని, అపయశంబు పాలఁబడుటొల్లఁడయ్యెను గదా! అభినవదండి యైనకేతనకవి పొగడ్తలు పొల్లులుగాక తిక్కనసేనాపతియందు నన్వర్థంబులై సార్థకంబు లగుచున్నవి. తిక్కనసేనాని, సిద్ధిరాజు సంస్తుతిం గాంచి కాటక్కఁడనే యాదవులను జయించిరమ్మని సైన్యములతో ముందుగాఁ బోయి, శత్రువులను మార్కొనియెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను. కడకు తిక్కనసైన్యమంతయు నాశ మయ్యెను. తిక్కన యుద్ధభూమిని నొక్కఁడు నిలిచియుండుటను ప్రతిపక్షనాయకుఁడైన పిన్నమనాయఁడు చూచి—

"పోయనిలుపుమోయి భూసురోత్తముఁడ
సరిగాదు మాతోడ సమరంబుఁ జేయ
అగ్రజుల్ మీరు యాదవులము మేము
ఉగ్రము మామీఁద నుంపంగరాదు."

అని పలికెనట. అందుపైని తిక్కన, సైన్యమంతయు నాశ మగుటకుఁ జింతించి మఱల సైన్యమును గొనివచ్చి కలపడియెదంగాక యని గుఱ్ఱమును ద్రిప్పుకొని పురంబునకు వచ్చెనట. పౌరజనంబులు పరాజితుఁడై పాఱివచ్చిన తిక్కనయోధునిఁ గాంచి నవ్వువారును, కేరడము లాడువారును, నై యాతని మనస్సునకుఁ జింత గలిగించిరి. పౌరజనంబులు మాత్రమే గాక, యింటికిఁ బోయి నతోడనే వృద్ధుఁడైనతండ్రి సహా కడు "యుద్ధమున నైనంబారక యిట్లు పాఱివచ్చితివి, కడుపుచెఱుపఁబుట్టితి" వని నిందించెనట! ఆ దినంబు తిక్కన స్నానమునకు వచ్చినపుడు భార్య స్త్రీల కుంచవలసినట్లుగా రజోవ్రత్తలంబున నీళ్ల

చెందెనుంచి దానికి నులకమంచమును చాటుపెట్టి దానిమీఁదఁ బసుపుముద్ద యుంచెనఁట! దానిం జూచి సిగ్గుపడి ఖేదపడుచుండఁగా, భార్య—

“క. పగఱకు వెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగతనంపు నాయకులందఱ్
మగువాఁడువార మైతిమి
నగచేసికి జలకమాడవచ్చినచోటన్.”

అని యెకసక్కెము లాడెనఁట!

అన్నములోఁ బోయునప్పుడు పాలు విఱిఁబోఁగా తల్లిసైతము పరిహాసముగా—

“కం. అసదృశముగ నరివరులఁ
బసమీఱఁగ గెలువలేక పందలయి న్న
వసిపైబడి విఱిగివచ్చినఁ
బసులు న్విఱిగినవి, తిక్కఁ! పాలున్విఱిగెన్.”

అని పలికెనఁట! ఇంకఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది? ఇట్టిపలుకు లెల్లను కాలమునకై నాఁటి మానాభిమాని యైన యమ్మహాయోధుఁడు చేసినపనికిఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై, “ఈసారి మఱలఁబోయి శత్రువులను మార్కొని జయంబుఁగొందు; అయ్యది సంప్రాప్తంబు గాదేని ప్రాణం బుండుదనుకఁ బోరాడి వీరస్వర్గంబైనఁ జూఱఁగొందు. మానాభిమానములు గల వారుఁ డిట్టి రోఁత బ్రదుకు బ్రదుకఁడు.” అని పలపోసి, యెన్ని యెన్నివిధముల వారించినను వినక, సిద్ధిరాజు మొదలుకొని మఱల సైన్యముం గొనిపోయి శత్రువులను మార్కొని మహాసంగ్రామంబు గావించెను. చరిత్రకారుఁడు యుద్ధభూమిని నాటకండు చేయుచున్న యుద్ధక్రమము నిట్లువర్ణించుచున్నాఁడు.

“మ. కదియుచు వాజి రాహుతులమైదుముకించుచుఁ దిక్కుఁడాఱ్చినన్
వెదరి సక్రమించి కడుఁజిద్దుకు వెరులు విఱచుస్తురై
యెడతెగ దాలు బాహ్మలుఁగు లల్లడ యల్లడ యాఁగెఁ జెంచనత్
యడలక యూఁడఁకేత తరులమిలకందల కన్నరూపులై.”

ఇట్లే బ్రాహ్మణుఁ డగు నందూరి గొమ్మనామాత్యుఁడు క్రొత్తవగ్గలి సరభూములందుఁ గళింగరాజులతోఁ బోరాడి చూపిన యుద్ధనైపుణ్యమును మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమునందు,

"సీ. నెలకట్టివాటునఁ జెలఁగి కంటీని యాఁటోఁ
గూడ గుఱ్ఱంబులు గుదులు గ్రుచ్చు,
బ్రతిమొగం బగునరపతుల శస్త్రచయముఁ
గడిమమై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచుఁ,
బందంపుగొఱియల పగిది సేనంగుల
ధారశుద్ధిగ నసిధార దునుముఁ,
జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేసులఁజెండో
వడిఁ గాండమేసి మావతుల తలలు,
గీ. తల పుడి వ్రేసి మావంతుఁ దలలు శత్రు
రాజశిరములు ద్రొక్కించు రాఁ గదియఁగ
వాగె నుబ్బెడు తన వారువంబుచేఁ
మహితశౌర్యుండు గొమ్మనామాత్యవరుఁడు."

అని మిక్కిలి మనోహరముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. ఆకాలమునం దీ బ్రాహ్మణమంత్రివరులు రాజ్యతంత్రమునందు మాత్రమె గాక యుద్ధతంత్రము నందును బ్రవీణులై యుండి రనుట ప్రత్యక్షప్రమాణము శిష్టమైన యాంధ్రసార స్వతమునం గనుంగొనఁ గలము.

ఇట్లు ప్రచండవిక్రమాఢ్యులై ఘోరసంగ్రామమున శత్రుసేనల మార్కొని పీనుంగుపెంటలు గావించుచు రణకేళి సల్పుచుండి, యూపక వెర లును వెనుదీయక మహోద్రగులై తీక్ష్ణసైన్యములై బడి కత్తులఁ గఠారుల నీఁటెలం బొడిచి చక్కాడుచుఁ బెద్దకాలంబు పోరాడి సుభయసైన్యంబులం బెక్కండ్రు వీరభటులు నేలఁగూలిరి. అంతటఁ ఏర్చు డుబాయఁడు ఖడ్గతిక్క నను సమీపించి "ఓ విప్రోత్తమా. యుద్ధము చేయుట బ్రాహ్మణులకుఁ బాడిగాదు. మిమ్ముం జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్యాదోషంబు వాటిల్లు గా

మనంబు తల్లడిల్లుచున్నది. పోలంగుట నీకును మాకును గూడ శ్రేయస్కరం బని యూహింతు" నని గొంతెత్తి గంభీరవాక్యంబులు వలుకఁ దిక్కనయు "ఓ సాయఁడా! రణశూరుఁడవై యుద్ధము సేయఁజాలక పంద క్రియ ధర్మపస్నంబు లేల వదిలెదవు? వానిం గొన్ని కసెలుంగుదునుగాని, వీరుండ వౌదు వేని కదలక నిలుచుండి యుద్ధంబుచేసి చేతనయ్యేని నా ప్రాణంబులు గొని విజయపతాక మెత్తుము. కాదేని శరణుచొచ్చి మాపుల్లరి మాకుఁ బెట్టుము," అని హెచ్చరింపఁ జిన్నమసాయఁడు బ్రహ్మహత్యాదోషమునకు వెఱచి యేమి చేయుటకును తోఁచకను గాళ్లు నాడక నిశ్చేష్టితుఁడై చూచుచుండ, వాని మంత్రి బ్రహ్మరుద్రయ యనువాఁడు కేవెంచు "తిక్కన నేఁదలంపడి పోకార్చెద నేమటుంచు" నని తన ప్రతివీరునిపై హయంబును బఱపి యుద్ధము చేయఁగా నిరువురగుఱ్ఱంబులు నిలువోటుల నేలంగూల, నిరువురను గత్తులుదూసి "హార హారా" యని యభిమన్యు లక్ష్మణకుమారులవలె ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ గలియంబడి యుభయసైన్యంబులవారును నివ్వెఱపడి చూచుచుండఁ బెద్దయుం బ్రొద్దు పోరాడి తుదకు నేలకొఱిగిరి. ఆపాటుంగని తిక్కన సైనికులలో నాంచేషు లయిన వారి ఏత్రింశద్విధముగాఁ జెప్పకొని యాశ్రయించిరని యొకకవి చెప్పుచున్నాఁడు.

"సీ. ధైర్యంబు విడనాడి తలఁగియుండుటఁ జేసి
చలియించి మందరాచలము తిరిగె,
గాంభీర్య మెల్ల నొకదెస యుండుటఁ జేసి
కాకుత్స్థుచే వార్ధి కట్టువడియె,
జయలక్ష్మి యొకవంక నుండుటఁ జేసి
జారిపోయి బలిదానవుఁడు గూలెను,
సాకార మెల్ల నొకచో నుండుటఁ జేసి
మరుఁడు చిచ్చునఁబడి మడిసెనయ్యె,
గీ. దిక్కదండనాథు దేవేంద్రపురికిఁ బ
వయస కొఱఁగి నగము తిరుగుచుండు

నధికట్టువిడుచు నచ్యుతు గాదమూను
మరుఁడు మరలఁ గలుగు మగలరాజ."

అని తనసైనికులెల్ల హాహాకారంబులు సేయుచుండఁ బ్రాణంబులు దేహంబును విడిచినవిధం బాకవిశరుఁడే మరల నిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

"సీ. నందిని బుత్తెంచె నిందుశేఖరుఁడుని
వన్నదే తెమ్ము రారాద్రిశదశు,
గరుడుని బుత్తెంచె నరహరి రాకచ్చె
వడి సిద్ధతిక్కన శైవల్యమునకు,
హంసను బుత్తెంచె నజుఁడు నిశదశను
భయమలమిత్ర రా బ్రహ్మసభకు,
నైరావతముఁ బంపె నమరేంద్రుఁ డిష్టుఁడు
దివమున కేతెమ్ము తిక్కయోధ,
గీ. యనుచు వేఱువేఱ సర్దిలోఁ బిలుకంగ
వారువీరు గూడ వచ్చివచ్చి
దివ్యయోగియైన తిక్కనామాత్యుఁడు
సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చిపోయె."

తరువాత కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున నిరువురునుగూడ వీరస్వర్గమును జూఱఁగొన్నట్లుగాఁ గాటమ రాజుచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ యుద్ధము జరిగినది యెప్పుడో సరిగాఁ జెప్పుట కేయాధారమును గానఁబడలేదు. కందుకూరుసీమలో, గుండ్లపాలెములో భ్రమరేశ్వరాలయములో శాసనములవలనను ఏ విషయము సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడియెను గాని, యందుఁ జెప్పఁబడిన కాలము వేఱు గను నాయకులు వేఱుగ నున్నారు.[1] అందుకుంటర్కులెవరు చెప్పినగండ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున శక. ౧౧౭౦ శాలివాహ సం. కార్తీక ౧౫ మీ గురువారమున జరిగినట్లుఁ దెలుపఁబడినది. అందుఁ జెప్పఁబడిన

1. Nellore Inscriptions, Vol. II, Kandukur, 26.

సంవత్సరమునకును తిథివారంబులకును బొసఁగుపాటు గానరాదు. ఇది కాటమ రాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకుఁగాక, వల్లురాజునకు నల్లసిద్ధిరాజునకు జరిగిన యుద్ధముగాఁ జెప్పఁబడియెను. మనుమసిద్ధిరాజునుగూడ నల్లసిద్ధిరాజని చెప్పి యుండరేమో. కాటమరాజుతాత వల్లురాజు. ఈశాసనమును ఎవ్వరో కొండయ్యకొడుకు రామయ్య యనువాఁడు వ్రాయించినది గాని, యొకరాజు గాని యాఁతనిమంత్రులు గాని వ్రాయించినది కాదు. అది యెప్పుడు వ్రాయఁ బడినదియుఁ దెలియరాదు. దీని నన్నిటిని బరిశీలించిచూడఁగా నది విశ్వాస పాత్రమైనదిగా గనుపట్టదు.

క్రీ. శ. ౧౨౬౦వ సంవత్సరాంతమువఱకు మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికి యున్నట్లుగా శాసనములు గానంబడియుండుటచేత నాసంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే కాటమరాజుకథ నిజమైనయెడల మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొంది యుండవలయును. కృష్ణామండలములోనంది గామసీమలోని అనమంచి పల్లె గ్రామమునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయము ముందఱి రాతిపలకమీఁది శిలాశాసనములు నాలిఁగింటిలో నొకదానియందు శాలివాహనశకము ౧౧౮౨వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౦వ సంవత్సరమునందును; మఱియు, కృష్ణామండలములోని నూజవీడుసంస్థానములోఁ జేరిన గొండనాయని వరగ్రామముయొక్క చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయముసమీపమునందలి యొకరాతిమీఁద చెక్కఁబడిన శాసనములో శాలివాహనశకము ౧౧౭౫వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౫౩వ సంవత్సరమునందును "మనుమరాజు" భూదానములు చేసినట్లుఁ జెప్పఁబడి యున్నదని స్యూయల్ దొరగారి గ్రంథమునుండి కాఁబోలు నొక్క యాంధ్రకవులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియున్నది.¹ ఆశాసనములందుఁ జెప్పఁబడిన మనుమభూపతి నెల్లూరును బాలించిన యీమనుమసిద్ధిరాజు కాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

---

1. Lists of the Antiquarian Remains in the Presidency of Madras by Robert Sewell, Vol. I, pp. 48, 51.

తిక్కనసోమయాజి.

తిక్కనసోమయాజి మంత్రిభాస్కరుని మనుమఁ డనియు, కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁ డనియు, నిదివఱకుఁ దెలిపియుంటిని. ఆపస్తంబసూత్రుండును, గౌతమగోత్రుండు నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరివిభుఁడు దండనాథుఁడుగా నుండెను. గుంటూరివిభుఁ డనఁగా గుంటూరికరణ మని యొక విమర్శగ్రంథమునందు నవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినది. కొమ్మన దండనాథుఁ డని తిక్కనసోమయాజియే విరాటపర్వములోని యా[illegible]పద్యమునఁ బేర్కొనియున్నాఁడు.

" సీ. మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్ర
మహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యనఘుఁడు కేతన
మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ
మ్మనదండనాథుఁడు మహితకీర్తి
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రప
విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది,
గీ. యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి
తుష్టిఁ దీవించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యొలమి నిట్లని యానతియిచ్చె నాకు. "

తిక్కనసోమయాజి యొకవేళఁ బక్షపాతబుద్ధితోఁ దనతండ్రి సామాన్యుఁడైయుండఁగా దండనాథుఁ డని పేర్కొనియుండవచ్చు నని చెప్పవచ్చునేమో? తిక్కనసోమయాజికిఁ దనకావ్యము నంకితముచేసిన కేతనకవియుఁ గొమ్మనామాత్యుని ధైర్యంబున హిమవంతునితోడను, గార్యంబున నర్జునునితోడను బోల్చి, సూర్యవంశకభూపాల సుచిరరాజ్యవనవసంతుఁ డని యా[illegible]పద్యములో మనోహరముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. స్వారాజ్యపూజ్యుండొ నాగవాధీశుండొ
నాఁగ భోగమున మానమున నెగడె,
రతినాథుఁడో దినరాజతనూజుఁడో
నాఁగ రూపమున దానమున నెగడె,
ధరణీధరేంద్రుఁడో ధర్మసంజాతుఁడో
యనఁగ ధైర్యమున సత్యమున నెగడె,
గంగాత్మజన్ముఁడో గాండీవధన్వుఁడో
యనఁగ శౌచమున శౌర్యమున నెగడె,
గీ. సూర్యవంశభూపాల సుచిరరాజ్య
సచివసంఘుండు బుధలోకవత్సలుండు
గౌతమాన్వయాంభోనిధి శీతకరుఁడు
గుణనిధానంబు కొట్టరు గొమ్మశౌరి."

కాఁబట్టి గొమ్మనామాత్యుఁడొక సామాన్యకరణముగా నుండవచ్చు నని చేసిన ప్రశంస యప్రశస్తమైనదనియు, నిరాధారమైనదనియుఁ జెప్పుట కెంత మాత్రము సందియము లేదు. ఇట్టి గొమ్మనామాత్యునకును అన్నమాంబికకును జనియించినవాఁడు మన యీ తిక్కనసోమయాజి. ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజు కడ మంత్రియుఁ గవియునై విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు సిద్ధిరాజు కడ మిక్కిలి మన్ననగలవాఁడై యతనితోడ సమానప్రతిపత్తి గలవాఁడై వరుసచేఁ బిలువఁబడుచున్నట్టును నట్టివరుసలో మనుమభూవల్లభున కీకవి మామ వరుసగ నయియున్నట్టును నిర్వచనోత్తరరామాయణము మొదట తిక్కనకవిని గూర్చి మనుమభూపతి చెప్పినటు లున్న యీ క్రింద పద్యమునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది.

"క. ఏ నిన్ను మామ యనియెదు
దీనికిఁ దగ నిమ్ము భారతీకన్యక నా
కిప్పుడ తగు దయను
మానాయకులకు చిత్తమున కింపగుచున్."

ఇట్లు సిద్ధిరాజుచేఁ గోరఁబడి తిక్కన తాను రచించిన నిర్వచనోత్తరరామా
యణకావ్యము నాతని కంకితము చేసెను. ఈ నిర్వచనోత్తరరామాయ
ణము ప్రథమంబున రచింపఁబడిన దగుటంజేసి కొందఱు ఎందుఁ దిక్కనా
ర్యుఁడు తన పాండిత్యాతిశయమును దన కవిత్వనిపుణతయును జెప్పుకొ
నకవినిందయుఁ జేసియున్నాఁడు. ఇట్టిది యాంధ్రకృతిభారతమునఁ గాన
రాదు. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి యజ్ఞము
చేసియుండలేదనియు, వయస్సు చిన్నవాఁడు కాఁడనియు, నిర్వచనో
త్తరరామాయణములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్త్ర కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర
బుధారాధనవిధేయ తిక్కననామధేయ ప్రణీతంబైన" అను గద్యమునుబట్టియు
మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. భారతము రచించునప్పటికి తిక్కన
యజ్ఞము చేసినటులు భారతములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్త్ర కొమ్మనా
మాత్యపుత్త్ర బుధారాధనవిరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతంబైన" అను
గద్యమునుబట్టియే విస్పష్ట మగుచున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణము
1208 వ సంవత్సరమునకుఁ బరిగిన విషయములను తెల్పియుండుటచేతను
అప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు గనుకను, భారతము మనుమసిద్ధిరాజున
కంకితము చేయఁబడక హరిహరనాథున కంకితము చేయఁబడియుండుటచేతను
భారతము మనుమసిద్ధిరాజు మరణానంతరము కొన్ని సంవత్సరములకు రచియిం
పఁబడిన దని చెప్పవలసియున్నది. ఈ మంత్రిపుంగవుఁడు మనుమసిద్ధిరాజున
కతిసేనానియుఁ దనకు పెదతండ్రికొడుకు నగు తిక్కనయు మరణము
నొందినతరువాత విరక్తభావము జనించ రాజకార్యధూర్వహత్వమునుండి
తొలఁగి వైదికమార్గనిష్ఠ మగువర్తనముం బ్రతిజ్ఞనంది యగ్నిష్టోమ మనుష్ఠ
ష్ఠానాచరించి సోమయాజియై మహాభారతమును రచించి జగద్విఖ్యాతిం
గాంచెను. ఇతఁడు రాజకార్యధూర్వహుండై యున్నకాలమునందే మహా
భారతమును రచింపఁబూనుకొని కొన్నిపర్వములను వ్రాయఁబాటుగాని చేసినవాఁ
డు కాదు. ఇతఁడుగణపతిదేవుని యాస్థానమునకుంబోయి భారతాఖ్యానము
వినిపించెననుటయు విశ్వాసపాత్రమైనవిషయము గాదు. ఇక్కవినిదియు

మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొందిన వెనుక బహుకాలము వఱకు జీవించి యు
న్నట్టుగఁ గనంబడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుఁడైన మారనకవి
౧౨౯౫ వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన రెండవ
ప్రతాపరుద్రుని సేనాధిపతులలో నొకఁడగు నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన
కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేత తిక్కనసోమయాజి ౧౨౯౦ వ సంవత్స
రము వఱకు జీవించి యుండవచ్చును.

సకలవిద్యాసామ్రాజ్యపట్టభద్రుఁడైన యిమ్మహాకవివరుండు—

"ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబుగల్గి య
ష్టాదశపర్వనిర్వహణసంభృతమై పెనుపొందియుండు నం
దాదిదొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్."

అని నన్నయభట్టును ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండనియు, విద్యాదయితుండనియు
మాత్రమే చెప్పియున్నాఁడుగాని, ప్రథమాంధ్రకవినిగాఁ జెప్పియుండలేదు.
అదియునుంగాక, తిక్కన యాదికవీంద్రులను నూతనసుకవీశ్వరులను నిర్వ
చనోత్తరరామాయణమునందు స్తుతించుటచేత నన్నయాదులకు బూర్వము
నందుఁగూడ నాంధ్రకవీంద్రు లనేకు లున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది. [1]

కవిబ్రహ్మయనియు, కవిలోకచక్రవర్తి యనియు, నాంధ్రకవి ప్రపం
చముచే నిరంతరము సంకీర్తనము సేయంబడుచున్న యిమ్మహానుభావుని గుణ

---

౧. నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వము అనేకశతాబ్దములనుండి యాం
ధ్రసారస్వతము వర్ధిల్లుచున్నట్టుల నానాదృష్టాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది.
క్రీ. శ. ౬ ౭ శతాబ్దమునుండి యాంధ్రకవిత్వము వర్ధిల్లుచున్నదనుటకు తెలుఁ
గుశాసనములలోని పద్యరచనలే సాక్ష్యముగ నున్నవి. రాజరాజనరేంద్రునకు
సమకాలికుఁడగు [illegible] రాజునకు ముద్రామాత్యుఁ డనునొక యాంధ్రకా
వ్యము [illegible]చే నంకితము చేయఁబడినట్టుల దెలియుచున్నవి. కవి
[illegible] వేతాళపంచవింశతి యను తెలుఁగుప్రబంధమును [illegible]
[illegible] నంకితము చేసెనని తెలియుచున్నది.

విశేషంబులను గూర్చియు, పర్వదినగణ మహిమాదులను గూర్చియు, మహో త్తరకవిత్వసంపత్తినిగూర్చియు, సారవిహీనంపుఁ బలుకులతో గ్రంథభాగము గావించుచు నేనిచట వర్ణించి చదువరులమనంబుల కించుక శ్రమంబు కలిగింప నిష్టములేక, అభినవదండి నా వినుతిఁ గాంచిన కేతనకవి యత్యంతము మిగుల రసవత్తరంబుగా రచించి యమ్మహాకవికే యంకితము గావించిన దశకుమార చరిత్రములోని పద్యములనే చదువరులకుఁ గర్ణగోచరములుగా నిక్రింద నుదా హరించుచున్నాఁడను.

"సీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డనునాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు,
చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డనుశబ్దమున కర్థమైనవాఁడు,
దశదిశావిశ్రాంతయశుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డని చెప్పఁబడుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యావిచక్షణుఁ డెవ్వఁ డనిన వాఁ
డని చూపుటకు గురియైనవాఁడు,
గీ. మనుమసిద్ధిమహీశ సమస్తరాజ్య
భారధౌరేయుఁ డభిరూపభావభవుఁడు
కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు మూర్తిసుతుఁడు
దీనజనతా నిధానంబు తిక్కశౌరి.
క. అగు ననఁ గొమ్మయ తిక్కఁడు
జగతి నపూర్వార్థశబ్దచాతుర్యపరుఁడై
నెగడిన బాణోచ్ఛిష్టం
జగత్త్రయం బనినపలుకు సఫలం బయ్యెన్.
క. కృతులు రచియింప సుకవుల
కృతు లొప్పఁ గొనంగ నొరులకుం దిక్కన కా
కృతినిభుఁడు వితరణశ్రీ
యుతుఁ డన్నమసుతుఁడు తిక్కఁ డొకఁడె జక్కన్.

క. అభినుతుఁడు మనుమభూవిభు
సభఁ దెనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుండై తా
నుభయకవిమిత్రనామము
త్రిభువనముల నెగడ మంత్రి తిక్కఁడు దాల్చెన్.

సీ. సగరకచంద్రుల సత్ప్రబంధములొప్పఁ
గొనునను బుధకీర్తనకుఁ దెరవు,
లలితనానాకావ్యములు చెప్ప నుభయభా
షలయందు ననుట ప్రశంస త్రోవ,
యర్థికిఁ బెక్కండ్ర నగ్రహారంబులు
గా నిచ్చె ననుట సాగద్దపాలము,
మహితదక్షిణలైనబహువిధయాగంబు
లొనరించెననుట వర్ణనము దారి,

గీ. మనుమకొండంత గిన్నయుఁ బ్రకటమూర్తి
నిజము లై చెంపుసొంపారి నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యు తిక్కన కొలది సచివు
లెంత వారైనఁ దెన్నంగ నొందఁగలఁడు?''

ఈ పైపద్యములం బట్టి తిక్కనసోమయాజి విబుధజనవర సంస్తుత్యం బైన పాండిత్యమునను, కవిత్వమునను, చతురరాజనతికార్యనిర్వహణ ధురంధరత్వమునను, స్వామిభక్తి సామ్రాజ్యవైభవమునను, వైదికమార్గనిష్ఠాప్రారంభమునను, లోకప్రసిద్ధిం గాంచి హరిహరనాథభక్తిభావనిర్మలచిత్తుండై యుత్తమంబైన గృహస్థధర్మంబును నిర్వహించుచుండె ననుటచే యీయన ప్రతిభా విశేషమును దెలిసికొనఁ జాలఁగలము. ఈకవినిగూర్చి పైపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన మాటలు సత్యంబులు. అందతిశయోక్తి యేమియు లేదని నొక్కి చెప్పఁగలను. తిక్కనకృతమైనమహాభారతకావ్యభాగ మాంధ్రభాషలో నద్వితీయమైన దనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఇంత చక్కని కావ్యము ప్రపంచములో మఱియే భాషయందైన నుండునన్న విశ్వాసము

నాను లేదు. లేయునేల? ప్రపంచమునందలి సమస్తభాషలలోని యుత్తమోత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవిని గూర్చి రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగారు ఆంధ్రకవులచరిత్రమునం దిటుల వ్రాసియున్నారు.

“కాని తిక్కనసోమయాజివలె సమానముగా వ్రాయుట యింక నెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుఁగుభాషయం దనేకగ్రంథము లున్నను తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగాఁగాని, దానిని మించునట్లుగాఁగాని, కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు నేఁటివఱకు నొక్కరుఁడును గానఁబడ లేదు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాకమై మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈతనికవిత్వమునఁ బాదపూరణమునకయి తెచ్చిపెట్టుకొను వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు. పదములకూర్పుయందేకాక యర్థసందర్భమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును. ఏవిషయము చెప్పినను, యుక్తియుక్తముగాను సార్థకముగాను నుండును; ఎక్కడ నేయేరసము లుంచ దగునో యేపదములు ప్రయోగించి రసము పుట్టింపవలయునో యాతనికిఁ దెలిసినట్లు మఱియొకరికిఁ దెలియదు; ఈతనికవిత్వము లోకోక్తులతోఁగూడి జాతీయముగా నుండును; ఈ ఘనపదలాలిత్యమును, యుక్తిబాహుళ్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాశక్తిప్రౌఢియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకౌశలమును అన్యులకు రావు.”

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతమునకుఁ టీక వ్రాసిన బ్రహ్మశ్రీ, కురుగంటి వేంకటరంగశాస్త్రులవారు కవినిగూర్చి యిటుల వ్రాసియున్నారు.

“ఏవిషయమునం జూచినను నితనితోడ సమానుండని చెప్పఁదగిన కవి యొక్కఁడు నిప్పటికి వినఁబడఁడు. ఇఁక నధికుఁడు లేఁడని చెప్పనేల? ఈమహాకవి కవనముంగూర్చి యెంత చెప్పినం జెప్పవలసినదే యుండునుగాని యొకప్పటికైనం దనివిదీఱఁ జెప్పినట్లుండదు......ఈమహాకవి గ్రంథముం జూచి నేర్చుకొనవలసిన విషయములు కొన్నికోట్లు గలవు. ఆంధ్రభాషాకవిమర్మ మాతనికిఁ దెలిసినట్లు మఱి యేయాంధ్రకవికి నిప్పటికిఁ దెలియలేదని యెయ్యు నిరాక్షేపముగఁ జెప్పవచ్చును.”

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలా సంపాదకు లగు శ్రీయుత వెంకటలక్ష్మణ
రావుపంతులు, ఎమ్. ఏ. గారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"తిక్కనకృత భారతము సంస్కృత మహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణ
మని మనవారు కొంద ఱనుకొనుచున్నారు; కాని, అది గొప్పపొరబాటు.
ఇట్లనుకొనుట మనము తిక్కనయెడ నొక యపరాధము సేయుటయు. సంస్కృతా
ంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంతముగఁ జదివిచూచినయెడల
నాంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములోనుండి కథమాత్రము
గ్రహించి దాని నెంతో వేయిరెట్లధిక మనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర
మహాకావ్య మని చెప్పక తప్పదు. మూలములోని యర్థాలంకారములును,
రసభావములును, మానవస్వభావవర్ణనలును, తెలుఁగుమహాభారతమునం దెచ్చ
టఁ జూచినను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుఁబుట్టిం
చెడి యనేకదీర్ఘసంవాదములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెలుఁగు
నందు లేనేలేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలము
లోని ముఖ్యకథనుమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినటుల
తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లు చేయక సంస్కృతములోనున్న 'చ' కుఁ
దెనుఁగున 'చ' పెట్టెదా లేదా యని యిప్పటి కొందఱుకవులవలెఁ జూచుకొ
నుచుఁ దిక్కన తెనిఁగించియుండినచో నతనికావ్యము ప్రపంచములోని యుత్తమ
కావ్యములలో నొకటి యైయుండదు. కావున తిక్కనకృతమహాభారతము
స్వతంత్రకావ్య మనియే చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహా
భారతమునుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని కాని, యది మిక్కిలి
తక్కువయోగ్యతకలదని గాని, చెప్పుట నాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృత
మహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయము. కావ్యముగను, ఇతిహాసము
గను, దానియోగ్యత గొప్పదని చెప్పకుండఁగూడదు. కాని, మూలములోని
ప్రతిపద్యమునకుఁ దాఁచినట్లు దెనుఁగున నొక్కొక్కపద్యముండినగాని యది మంచి
కావ్యము గాలేదని యనేకాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయ మైనందున నది
యసత్య మని చూపుటయే నాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపు

ముద్దవంటిది ఆంధ్రభారత మాముష్మికో [illegible] శాంకరమునకు [illegible] గారమును
దీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవమునకుఁ [illegible] కుణ్డలము
వంటిది. ఉభయభారతములలోని యీ భేదము [illegible] వ్యాసుని బుద్ధివైభవ
ము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము."

ఇట్లాధునికవిద్వాంసులు మాత్రముగాక [illegible] ప్రాచీనులగు
పూర్వకవులుగూడ పలికియున్నారు. [illegible] తెనుగుకవులలో నొకఁడును
ప్రబంధపరమేశ్వరపదప్రఖ్యాతుఁడు నైన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తాను రచియించిన
హరివంశమునందు నన్నయభట్టును [illegible] ప్రశంసించుచు నొక
పద్యములను రచించి నన్నయభట్టారకుని [illegible] మహిమ [illegible]
డని సూచించెను.

"ఉ. ఉన్నతగోత్రసంభవము నూర్జితసత్త్వము భద్రజాతి సం
పన్నము శుద్ధశాస్త్రపరిపాలితమున్ [illegible] గజేంద్ర భా
వోన్నయ సూచకంబు నయి [illegible] నన్నయభట్టమస్తకం
బెన్న నిరంకుశోక్తిగతి [illegible] ప్రకాశించు దవదాన."

అనుపద్యమున విద్వత్కవికుంజరుం డయిన నన్నయభట్టారకుని వినుతించెను.

"మ. తన కావించినసృష్టి తక్కొరులచేఁ గానంగ రా కుండఁగ
మునఁ దాఁ బల్కినపల్కు [illegible] నా వాణి ప
త్తనుసీతం [illegible] నా [illegible] సృష్టిం [illegible]
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వ [illegible]."

అని తిక్కనసోమయాజిని శివబ్రహ్మ [illegible] దెప్పియున్నాఁడు.

ఈకవిరత్నము నిర్వచనోత్తర రామాయణమును, మహాభారత
మును మాత్రమేగాక, విజయసేనము [illegible] ప్రబంధ
మును, కవివాగ్బంధన మనియెడు ఛందస్సును, [illegible] మును, రచించె
చెప్పుదురు. విజయసేనము మిక్కిలి శ్రావ్యమైన [illegible] గ్రంథము గా
శైలి [illegible] కొన్నిపద్యము లిందుఁ బ్రకటించుచున్నా

రెండవ ప్రకరణము.

"సీ. ఘనసారకస్తూరికాగంధముల నన్ని
గంధవాహంబులు గలిపికలిపి,
కుసుమితవల్లికాలసితవీథులఁ జొచ్చి
గని పరాగవ్యూహములఁ మునిఁగిమునిఁగి,
సముచితకావేరీతరంగసంగతులతోన
కస్తిఁగలకాటు కలిపికలిపి,
కుముదకన్యల నీటికాలంబులుదూఱి
గాలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపితెలిపి,

గీ. యామునీనమ్ము నప్పుగాంభీర్యమ్మున గట్టు
పాలువోలె విప్రవరుఁడు వోలె
నట్టువోలెఁ దాను నచ్చినచెలివోలె
మలయుచుండు మందమారుతంబు."

"సీ. మదనసాకారముం గోరి దేవత దృష్టి
గోపికామూర్తిగానియు నోకొ,
సితకాంతిరంబ నిస్తులసుధాధారని
రంభనిమోహంబు దాల్చె నోకొ,
విధికామిని త్రిలోకవిజ్ఞానపరసీమ
విధ గందిరంపంగ దెలసె నోకొ,
శృంగారనవరసశ్రీవిలాసోన్నతి
కుందరాకారంబు నొంచె నోకొ,

గీ. కాక యీమె వదూటి కనుపుఁబుట్టిన
భామికల యిట్టి రామణీయ
కంబు గలుగ నదుమఁ గన్నియాపై మహి
పాలకుఁడుఁడు దృష్టిపఱచె నద్ది."

ఉ. "పల్లవపుష్పసంపదలఁబంచి వసంతుఁడు కాపు గాళ్ళై
యుల్లవసంబు సంకటము తెవఁగఁ దా రొదిసంబుమీఱిన

ట్లల్లన క్రోలి క్రోలి మలయానిలుఁ డందుఁ బురాణపత్త్రముల్
దుల్లఁగఁజేసె సత్త్రియయఁ బలుక్కము కాముఁడు విచ్చలింపఁగన్."

కవివాగ్బంధన మనులక్షణగ్రంథమును దాని రచియించినట్లుఁ దిక్కనసోమ యాజి యీ క్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

"క. తనరం గవివాగ్బంధన
మనుఛందం బనని వెలయ మార్గములోఁ ది
క్కనసోమయాజి చెప్పెను
జనులెల్ల నుతింప బుధుల సమ్మతి గాఁగన్."

తిక్కనసోమయాజి కృష్ణశతక మొకటి చెప్పెనని వెంకటరంగకవి యీ పద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు.

మ. "అరయన్ శంతనపుత్త్రుపై విదురుపై నక్రూరుపైఁ గుబ్జపై
నరుపై ద్రౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నందవ్రజశ్రేణిపై
బరఁగం గల్గు భవత్కృపారసము నాపైఁ గొంత రానిమ్ము నీ
చరణాబ్జంబులు నమ్మినాఁడ జగదీశా కృష్ణ భక్తప్రియా."

ఇట్టి కృష్ణశతక మొకటియుండెనేని యది తిక్కనసోమయాజికృత మైనది గాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

తిక్కనసోమయాజి మతము.

ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి [illegible] యీ క్రింది నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని పద్యము దెలుపుచున్నది.

మ. "అమలోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకశీలుండ న
న్నమకుం గొమ్మనమంత్రికిన్ సుకుండఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుఁడన్."

మఱియును భారతము రచించునప్పటికిఁ బరిపక్వస్థితిం గాంచి అద్వైతమునకు నిజతత్త్వమును దెలిసికొని పరతత్త్వమునే గొల్చుచుండెనని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతములోని విరాటపర్వమున మొదటఁ జెప్పఁబడిన దేవతాస్తుతి,

పరతత్త్వస్తుతి స్ఫుటముల నీక్రిందిపద్యము వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

"ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముఁ దాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చు పరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్."

ఇతఁ డద్వైతియనియు, హరిహరోపాసకుఁ డనియు, స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. గావున నిపుణతత్త్వవేది ప్రసిద్ధ కృష్ణకవికథను జెప్పినాఁ డనుట యుక్తియుక్తముగ లేదు.

తిక్కనవంశమువారు.

తిక్కనసోమయాజిగారి వంశమువారు నెల్లూరుమండలములోఁ బెక్కండ్రు గలరఁట. ఇవియు వాస్తవములైనయెడల తిక్కనవంశము తామరతంపరయై వర్ధిల్లుచున్నది గాని యీవంశములం దిక్కనవంటి వారొక్కరైనను బుట్టకుండుట మాత్రము మిక్కిలి వింతగాఁ దోఁపకమానదు. కొట్టరువువంశమువారు పాటూరువా రయియున్నారఁట.

అథర్వణాచార్యుఁడు.

ఇతఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును, వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని, అథర్వణఛ్ఛందమును, భారతమును వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకమహాకవి. వైదికులలోఁ త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును వ్రాసినది మఱియొక యథర్వణుఁడనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడనియుఁ, గొందఱు పండితులు తలంచుచున్నారు. అయినను హేమచంద్రుని నామ మా గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన నది యంతవిశ్వాసపాత్రమైన వాదముగా దలంపరాదు. అయినను, హేమచంద్రులుగూడ నిద్దఱొకరున్న సాధ్యవగ నుండవచ్చును. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము వ్రాసిన యథర్వణుఁడు వేఱయినను గాకపోయినను వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని వ్రాసినవాఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునఁ గాని, పదుమూఁడవశతాబ్దాదిని గాని యున్నట్టు మనము నిశ్చయింపవచ్చును. అథర్వణకారికలలోఁ జెప్పఁబడిన తెలుఁగక్షరము

లనుగూర్చి నమూన్యలు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునకు జరిగియుండవలెనని దక్షిణహిందూస్థాన ప్రాచీనలిపిశాస్త్రమును రచియించిన బర్నెల్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి యాకాలమునకుఁ దరువాతనే యథర్వణాచార్యుఁ డుండెనని మన మూహింపవచ్చును. అధర్వణాచార్యుఁడు కొంచెమించుమించుగాఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమువాఁడై యుండవలయును. ఇతఁడు మహాభారతమును విరాటపర్వము మొదలుకొనియే ప్రారంభించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోఁ లేనిలక్షణములఁ జెప్పఁబడిన అథర్వణాచార్యుఁడు వికృతివివేకములోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈతఁడు రచియించిన తెలుఁగుభారతమిప్పటికిఁ బ్రకటింపఁబడలేదు గాని యందలిపద్యము లనేకములు లక్షణగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడియున్నవి. ఈతనిజీవితచరిత్రము తెలియరాదు. ఇతఁడు జైనుఁడని కొందఱు తలంచుచున్నారు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములనుబట్టి చూడఁగా నితఁడు విరాటోద్యోగభీష్మపర్వములను రచించినట్లును, కవిత్వము సంస్కృతపద బహుళము గాకుండ రసవంతముగనుండుననియు రావుబహాదరు వీరేశలింగముపంతులు గారు తమ కవులచరిత్రమునం దెలిపియున్నారు.

గీ. "ధర్మతనయు యుష్మదాజ్ఞానిగళవిని
బద్ధమగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమత్తగజము విడిపడ్డచో నడ్డ
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వ
శాఖోధ్వజ మింద్రమనుట మర్జునుఁడు గా
నీకము దివ్యశతాంగము
నా కవ్వడికబ్బియున్న నతఁ డేమగునో.

క. ఆకర్ణదురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో

గండన ప్రకరణము.

సాగ నదీసుతుఁ డనియు న
న్నాగోధ్వజుఁ మొఱఁగనమ్ము నరుఁ జూపి తగన్''.

(విరాటపర్వము.)

శా. "ధృష్టద్యుమ్నశిఖండిముఖ్యులగు గాంగేయాదులం గూడి శ్రీ
కృష్ణుం గొలముస్త్ర యోగ్యతఁ దలఁచి మర్దింపంగ నుత్సాహస
ధృష్ణుం దమ్ము సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
యుష్మత్సంఖ్యముఁ గట్టఁగట్టెనె మదస్ఫూర్జద్గ్రహుండాలమున్''.

(ఉద్యోగపర్వము.)

క. పదిదినము లయిదు ప్రొద్దులు
పదపడి రక్షాంగ్ని నొక్క పగలున్ రేయున్
గదనంబుఁ జేసి మడిసిరి
నదిసుతుడు గురుడు కర్ణ శల్య సాగకుపుత్రకుల్''.

(భీష్మపర్వము.)

కేతనమహాకవి.

కేతనకవి తిక్కనసోమయాజి కాలమునందుండి యాతనికిఁ దన దశకుమారచరిత్రము నంకితముచేసి మెప్పు గాంచినవాఁడు. ఈతఁడు దండివిరచితమైన దశకుమారచరిత్రమును దెనిఁగించుటచేతఁ బండితు లేతని నభినవదండి యని పొగడిన ట్లీక్రింది యాంధ్రభాషాభూషణములోని పద్యములోఁ గవియే చెప్పుకొనుచున్నాఁడు.

"క. వివిధకళానిపుణుఁడు నభి
నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేతన్
భువిఁ బేరుగన్నవాఁడను
కవిజనమిత్రుఁడను మూలఘటికాన్వయుఁడన్.''

ఈ కవి యింటిపేరు మూలఘటికవారని యీ పద్యమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు శివభక్తుఁడు, కవిత్వముచెప్పి తిక్కనసోమయాజిని మెప్పించుట

సాధ్యము గాదని సూచించుచు తానిచేత మెప్పుగాంచిన ప్రౌఢకవి నని ఘనతగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

"గీ. కవితఁ జెప్పి యుభయకవిమిత్రు మెప్పింప
నరిది బ్రహ్మకైన; నరుఁడు మెచ్చఁ
బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన
ప్రోడ నన్ను వేఱె పొగడనేల?"

ఇతఁడు వేఁగివిషయములోని విల్లుగోల యను నగ్రహారమున ఘటికి, మారయకును సంకమాంబకును జనించిన ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, ప్రోలనార్యుని తమ్ముఁడు. బండారు కేతదండాధీశుని మఱఁది, సంస్కృతాది భాషాశాస్త్రప్రావీణ్యమున నుతిగన్నవాఁడు. అట్టి విఖ్యాతియగుఁ గేతనార్యుని రావించి యాదరంబున నాసనార్ఘ్యపాద్యతాంబూలాంబరాభరణదానాద్యుపచారంబులఁ బరితుష్టహృదయుం జేసి 'నీవు సంస్కృతాద్యనేకభాషాశాస్త్రవిశారదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్క శాస్త్రంబు రచియించి నన్నుఁ గృతిపతిం జేయవలయు' నని తిక్కనసోమయాజి ప్రార్థింపఁగా, నతఁడు దశకుమారచరిత్రమును దెలిఁగించి యాతని కంకితము చేసినట్లుగా నతఁ డాకృతియందు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు దశకుమారచరిత్రము మాత్రమే గాక కాదంబరిని, విజ్ఞానేశ్వరీయ మను యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రమును, దెనిఁగించెను. ఆంధ్రభాషాభూషణమను శబ్దశాస్త్రమును రచియించెను. ఇతఁడు తన యాంధ్రభాషాభూషణము రచించుటకు ముందుఁ దెనుఁగున వ్యాకరణ మెద్దియు రచియింపఁబడియుండ లే దని,

"క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రేఁ జెప్పెద వి
ద్వన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాది కవిజనంబుల కరుణన్."

అని చెప్పియున్నంతమాత్రమున నదివఱకుఁ దెలుఁగులో వ్యాకరణము తెలుగునవి లే వని యెంతమాత్రమును దలఁపఁ రాదు. నన్నయభట్టారకుని

బహుశాస్త్రములను ముందే యాంధ్రకవితాకన్య జనించి వర్ధిల్లుచుండఁగా వ్యాకరణాది గ్రంథములు లేవని యెట్లు విశ్వసింపవచ్చును? ఆంధ్రభాషాచరిత్ర మను ప్రత్యేక గ్రంథమున నీ విషయమునుగూర్చి సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁ దలంచి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చటఁ జర్చింప మానుకొనుచున్నాను. ఈ తని కవిత్వము తాను చెప్పుకొన్నట్లుగాఁ దిక్కనసోమయాజి మెచ్చునంత రస వంతముగానే యున్నది. దశకుమారచరిత్రమునుండి యిం దనేక పద్యము లుదాహరింపఁబడి యున్నవి గావున శైలి దెలుపుటకై తెనుఁగుకాదంబరినుండి నొకపద్యము మాత్ర ముదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. కడువేడి వెల్లించు పుడమి వేఁచినఁ బొద్దు
లాకాశగతియైన లేమొ లనితలంప,
వాత్యాభిహతి లగ్గ వాడి బియన్నరు
లవనిఁ జెనుట లేమొ లని తలంప,
కడకడగా నివు లుడికిన జలనిధుల్
కనదగ్నివృత్తి లేమొ లని తలంప,
వనములఁ గార్చిచ్చు దవరిన వనదరు
లంబుసంధగము లేమొ లని తలంప,
తే. వాడియుండెగాని కడిగాని సురగాడ్పు
వెసఁగె వడయాగాలి వెగసి పెచ్చి
దాసదహన కడరి వేవుల కధూసం
తాపకారి యగు నిదాఘకాల."

బయ్యనామాత్య కవి.

మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమున భోజరాజీయము, రసాభర ణము మొదలగు గ్రంథరాజములను రచించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన యనంతా మాత్యుని ముత్తాత యగు బయ్యనామాత్యుఁడు కవిత్వము చెప్ప తిక్కనసో మయాజిచే 'భవ్యభారతి' యని పొగడ్తఁ గాంచెనని యనంతామాత్యుఁడు తన భోజరాజీయములోనిదైన—

"చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్త నా వినుతి జేకొని పంచమవేద మైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి 'ధర్మభా
రతి' యనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యొప్పుఁ డే."

అను పద్యములోఁ జెప్పి యున్నాఁడు. ఈ బయ్యనామాత్యుని రచించిన గ్రంథము లేవో తెలియరాకున్నది. ఇట్లే యనేకమహాకవుల గ్రంథము లంత రించియున్నవి. ఆంధ్రదేశభాషాభిమానులెల్లరును ప్రాచీనాంధ్రసారస్వతమునకై పరిశోధనలఁ గావించినఁ దప్పక యనేక గ్రంథము లిప్పటికిని బయల్పడక మానవు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

మనుమసిద్ధిరాజు మరణసంవత్సరము తెలియఁబడకుండుటచే నెప్పటివఱకు కాతఁడు పరిపాలనము చేసియుండెనో చెప్పఁజాలము. అయినను సిద్ధిరాజు మరణానంతరము విక్రమసింహపురమునకు దక్షిణభాగమునం దున్న దేశమంతయు కాకతీయసేనాధిపతుల వశమయ్యె నని చెప్పవచ్చును. తెలుఁగుచోడులకును కాకతీయ సేనాధిపతులకు నప్పుడప్పుడు పోరాటములు జరుగుచుండుట స్పష్టమైనవిషయము. కాకతీయసైన్యాధ్యక్షులలోఁ బ్రముఖులయిన గంగయసాహిణి, త్రిపురారిదేవుఁడు, మొదలగువారు మిక్కిలి బలవంతులును, పరాక్రమవంతులు నైనందునఁ దెలుఁగుచోడులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనిరి. శా. శ. ౧౧౯౭వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౭౫వ సంవత్సరప్రాంతమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నాగదేవమహారాజు విక్రమసింహపురమునఁ బరిపాలనము చేయుచున్నట్లు నెల్లూరుసీమలోని కామిరెడ్డిపాడులో వెలసియున్న దుర్గాపరమేశ్వరి నైవేద్యమునకై అయ్యూరు ప్రభువు లగు ఇటమరెడ్డి మారతోయ లను వారు చేసినదానశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈశాసనమునం దేర్కొనంబడిన [illegible] నాగదేవరాజు కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులయొక్క రాజకీయాధికారియు సేనాపతియు నైనటుల మఱికొన్ని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు

స్వాగతంపు-దీపాలంకారము.

క్రీ. శ. ౧౨౭౭-౭౮వ సంవత్సరమున విక్రమసింహపురాధిపతి యైయున్న
మలను, అంగపర్రువాడులోని భూములను గొన్ని భీమనదేవునకు దాన
ముచేసినటులను, ఈమండలములో వెలసియున్న చోక్కనాథస్వామి యాలయ
ములో శాసనము వ్రాయించెను.

నెల్లూరు నాగరాజులు.

పైని జెప్పిన నాగదేవుఁడు నాగవంశమున జనించిన వాఁడుగఁ గనుపట్టు
చున్నాఁడు. ఇతఁ డాంధ్రచక్రవర్తిని యగు రుద్రమదేవికాలము నుండి నెల్లూ
రుమండలములోని కొంతభాగమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుం
డెను. చోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతులుగ
నుండిన నాగవంశజాలమని చెప్పుకొనిన రాజులు కొందఱు నెల్లూరుమండల
మున నప్పుడప్పుడు పరిపాలనము చేయుచువచ్చిరి. రాజరాజదేవచోడచక్ర
వర్తియొక్క ౧౮వ పాలన సంవత్సరమున సాత్రేయగోత్రజుఁడును, అహి
చ్ఛత్రపురాధీశ్వరుండును, ముష్యగేహాధీశ్వరుండును, ఫణిమండలాధిపతియును,
శివపాదశేఖరుం డను బిరుదాంచితుఁడును, కులోత్తుంగచోడపట్టశేఖరదేవుని
కుమారుఁడు నగు సిద్ధరాజుయొక్క దానశాసనము గూడూరుసీమలోని మల్ల
మను గ్రామములోని సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుని యాలయములో వ్రాయఁబడి
యున్నది. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి యీ
యాలయమునకే వ్రాయించిన దానశాసనములోఁ దా నాత్రేయగోత్రజుఁడ
ననియు, ఫణిమండలాధీశ్వరుఁడ ననియు, అహిచ్ఛత్రపురాధిపతి ననియు,
శివపాదశేఖరుఁడ ననియు, రాజరాజపట్టుకట్టియ్యరాజా కొమరుఁడ ననియు,
చెప్పుకొన్న సిద్ధరాజుకూడ పైనుదాహరించిన సిద్ధరాజువంశములోనివాఁడే
యనుట కించుకమాత్రమును సందియము లేదు. ఈ సిద్ధరాజుకొడుకు సిద్ధరాజు,
తన జ్యేష్ఠసోదరి యగు పద్మలదేవి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క భార్య యని
గూడూరుసీమలోని రెడ్డిపాలెములో నున్న పాండురంగస్వామి యాలయ
ములోఁ దాను వ్రాయించిన దానశాసనమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఈ
సిద్ధరాజుయొక్క భార్య ఒరయూరుచోడుఁ డనుకూరశ్వారు శక్తిదేవరాజు

కొమార్తె యగు ఇమ్మడి శ్రియాదేవి యని యచ్చటిదే మఱియొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనములంబట్టి తెలుఁగుచోడరాజులకును తెలుఁగు నాగరాజులకును సంబంధబాంధవ్యములు గలవని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్శిసీమలోఁ జేరిన దర్శిపట్టణములోని యొక దేవాలయములో నాగవంశోద్భవుఁ డైన ఆసనదేవమహారాజుయొక్క శాసనములో నాఁటి వంశవృక్షము దెలుపఁబడినది. ఆశాసనము శ్రీ. శ. ౧౩౮౫-౮౬వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఆశాసనములోని వంశవృక్షమున ఆసనదేవరాజు తాతయగు వేములమలిదేవరాజునకుఁ దాత నాగరాజని యొక నాగరాజుపేరు గానఁబడుచున్నది. పైనుదాహరింపఁబడిన నాగదేవరాజు వీరిలో నొకఁడై యుండునేమో నిర్ధారించుటకుఁ బ్రస్తుతమున నొక్కయాధారమైన గానరాదు. దర్శి నాగరాజులు హారితగోత్రుల మని చెప్పుకొనియున్నారు గావున, వారికిని పైఁగూడూరుశాసనములలోని యాత్రేయగోత్రజు లయిన నాగరాజులకు నేవిధమయిన సంబంధము లేదని యూహింప వలసెనది. నాగరాజులనుగూర్చి మఱియొక ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగా వివరింపఁబడును గావున, నిచ్చట వ్రాయుట విరమించుచున్నాఁడను.

ఇమ్మడి తిక్కరాజు.

మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ బిమ్మట సిద్ధిరాజుకొడుకగు రెండవతిక్కరాజు గద్దెయెక్కినటులఁ గానిపించుచున్నది. ఈ యిమ్మడితిక్కరాజు శా. శ. ౧౨౦౦ (క్రీ. శ. ౧౨౭౮) సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డైనటుల గూడూరు సీమలోని కృష్ణాపట్టణములోని శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన రెండవయేఁటనే అనఁగా శాలివాహన శకము ౧౨౦౧ వ సంవత్సరమున మీనమాసమున శుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు గండగోపాలపట్టణ మనియెడి కొల్లిత్తుఱై పట్టణమున నివసించునట్టి వర్తకులు తమయాస్థానమునందు సమావేశులై తాము చేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకారము ఆరేవుపట్టణములో నెగుమతిచేయఁబడునట్టియు, దిగుమతి చేయఁబడునట్టియు, బట్టలయొక్క మదింపు విలువనుబట్టి నూటికి నాలుగుకాంతున కొల్లిత్తుఱై గ్రామము

లోని మనుమసిద్ధిక్ష్మాపతి యాలయ నిర్మాణమునకును, ధూప దీప నైవేద్యాలంకారాదుల కొఱకును, వినియోగించునటుల దానశాసనము వ్రాయించిరి. 1

కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవు పట్టణము.

ఆ కాలమునందు కొల్లితుర్తి యనియు, గండగోపాల పట్టణ మనియుఁ జెప్పఁబడిన కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండె నని శైవశాసనమును బట్టి విస్పష్టమగుచున్నది. పదునెనిమిది విదేశములనుండి వైశ్యులందలమంది విదేశవర్తకులును, అనేక నాడులనుండియు, పట్టణములనుండియు, పంచమండలములనుండియు వచ్చినట్టి వర్తకులును, ఆ రేవుపట్టణమున నివసించుచుండి రని యాశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నాకాలమునందు కృష్ణాపట్టణము (Kistnapatam)గొప్ప రేవు పట్టణము గా నుండెననియు, విదేశములతో విరివిగా వర్తక వ్యాపారము జరుగుచుండె ననియుఁ, జక్కఁగా బోధపడుచున్నది. ఇతఁడు విశేషకాలము రాజ్యపాలనము చేసినట్లు గానరాదు.

మనుమగండగోపాలుఁడు.

ఇమ్మడి తిక్కరాజునకు వెనుక మనుమగండగోపాలుఁడు రాజ్యపాలనము వహించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౮౨-౮3 వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డైనటుల నెల్లూరుసీమలోని కొడవలూరు చెఱువులోని యొక రాతిమీఁద వ్రాయఁబడిన శిలాదానశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులలో మనుమగండగోపాల నామము గలవా రిరువురు గనుపట్టుచున్నారు. ఒక మనుమగండగోపాలుఁడు నెల్లూరునకు దక్షిణభాగమునను, మఱియొక గండగోపాలుఁడు నెల్లూరున కుత్తరభాగమునను, పరిపాలనముచేసినట్లు శాసనములవలనఁ దెలుపడుచున్నదిగాని, వీరిరువురకు నెట్టిసంబంధము గలదో బోధపడకున్నది. వీరిలో మొదటిమనుమగండగోపాలుఁడు, తిక్కరాజునకు వెనుక వెనువెంటనే రాజ్యపదవిని బొందక, కాకతీయసైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు అంబదేవమహారాజుయొక్క సాహాయ్యము

(1) Nellore Inscriptions. Vol I. p. 417, Gudur (45)

చేత రాజ్యపదవిని బొందినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈ మొదటిమనుమగండ గోపాలుని విక్రమసింహపురంబునఁ దాను సింహాసన మెక్కించినటులఁ త్రిపురాంతకుని సోదరుఁడగు అంబదేవమహారాజు త్రిపురాంతకమునఁ దనచే లిఖింపఁబడిన యొక దానశాసనమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. రెండవ మనుమగండగోపాలుఁడు కాకతీయచక్రవర్తిని రుద్రమదేవికి వశ్యుఁడై కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొకఁడై యుండెను. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు యొక్క పెంపుడుపుత్రుఁడును, రెండవ తిక్కరాజు సోదరుఁడును, నగు విజయాదిత్యదేవుని పుత్రుఁడని తోఁచుచున్నది. ఒక కాకతీయసైన్యాధిపతి తాను యుద్ధరంగమున నా మనుమగండగోపాలుని సంహరించితి నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఆ మనుమగండ గోపాలుఁడు మొదటివాఁడో, లేక మఱియొక వంశమునకుఁ జెందినవాఁడో, ప్రాచీనపరిశోధనమునఁగాని, తెలియునది కాదు. మొదట రాజ్యమును గోల్పోయి కొని తరువాత కాకతీయసైన్యాధిపతి యగు అంబదేవునిచే సింహాసన మెక్కింపఁబడిన మనుమగండగోపాలుని చరిత్రమును బట్టియే సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, వర్ణింపఁబడిన మనుమసిద్ధిరాజుయొక్కయు; అక్కనబయ్యనలయొక్కయు గాథ యిట్లు వలఁ గల్పింపఁబడినదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది.

రాజగండగోపాలదేవుఁడు.

మనుమగండగోపాలుని వెనుక విక్రమసింహపురాధిపత్యమును వహించినవాఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడతిరంగనాథుఁడు. ఇతనినే రాజ గండగోపాలదేవుఁ డందురు. ఇతని కాలమునఁ గాంచీపురచోడులయొక్క యధికారము సంపూర్ణముగా నంతరించి పోయినందున నితఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి యను బిరుదమును వహించెను. ఇతనిశాసనములు గూడూరు నెల్లూరు సీమలలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౯౦-వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కినటుల శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన పరిపాలన సంవత్సరములంబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. కాంచీపురచోడుల యధికార

ముంతరించినవెనుక నితఁడు స్వతంత్రుఁడై కాకతీయరుద్రమదేవికిని, కొంత కాలము కాకతీయప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తికిని ప్రత్యర్థిగనుండి క్రీ.శ. ౧౩౧౪ గవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసి తుదకుఁ, బ్రతాపరుద్రునిచే జయింపఁబడి రాజ్యము గోలుపోయినట్టులఁ గనంబడుచున్నది. ఇతనికిఁ బిమ్మట కాంచీపురమువఱకుఁ గల దేశమును ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధిపతి యగు ముప్పిడినాయకునిచే జయింపఁబడి కాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడినది. ఇతఁడు తాను గావించిన దానములన్నియును నెల్లూరులోని శ్రీరంగనాయకస్వామి దేవాలయమునకే చేయంబడియుండుటచేత నితఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁదగును. ఇతనితో విక్రమసింహపురచోడుల చరిత్ర ముంతరించినది.

తెలుఁగు పల్లవరాజులు.

చాళుక్యచోడసామ్రాజ్యము శిథిలమై దురవస్థలపా లగుచున్న కాలమునఁ దెలుఁగుచోడులవలెనే ప్రాచీనపల్లవరాజవంశములలో జనించిన నవీన పల్లవరాజులు కొందఱు తమ పూర్వులు గోల్పోయిన రాజపదవులను మరల సంపాదింపవలయు నని ప్రయత్నపడినట్టులఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీనాంధ్రపల్లవరాజుల చరిత్రమును నా యాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున విస్తరించి యున్నానుగదా. ఆపల్లవరాజులసంతతివారు పెక్కండ్రు పూర్వచాళుక్యచక్రవర్తులకును, చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును లోఁబడిన సామంతులుగ నుండియుఁ, బిమ్మట చాళుక్యచోడసామ్రాజ్య మస్తమించుకాలమునఁ గొందఱు స్వాతంత్ర్యమును వహించి తెలుఁగుచోడరాజులతోను, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోను బోరాడుచు వచ్చి, తుదకు తెలుఁగుచోడులకును, కాకతీయులకును లొంగి, క్రమము రాజ్యభాగములను గోల్పోయిరి. ఈనవీన పల్లవరాజుల చరిత్రముగూడ తెలుఁగుచోడుల చరిత్రమువలెనే స్పష్టముగాఁ దెలియంబడక చరిత్రకారులకు కసటుఁబుట్టించునదిగా యున్నది. అయినను తెలిసినంతవఱకు నిట సంగ్రహముగా వివరించుచున్నాఁడను. మొదటికులోత్తుంగచోడదేవచక్రవర్తి బ్రదికియున్న కాలముననే అమ్మరాజను నామాంతరముగల

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నందివర్మమహారాజు కవపమండలములోని ప్రొద్దుటూరు రాజధానిగఁ గొంత యాంధ్రభూభాగమును బరిపాలించుచుండెను.

నందివర్మ మహారాజు.

ఇతఁడు ముక్కంటికాడువెట్టి వంశమున జనియించిన నాగపరాజునకు దుర్గాదేవియందు జనించిన పరాక్రమశాలి యగుపుత్త్రుఁడు. ఇతనిరాజ్యము నెల్లూరుమండలములోని పూగినాడువరకు వ్యాపించి యుండెను. ఇనుగరాజు సమస్తరాజు నితని కన్నలు. భీమరాజు బంధురాజు నితనికిఁ దమ్ములు. ఇతఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౫౮ అగు విక్రమసంవత్సర శ్రావణబహుళఅమావాస్య (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౦౫-౬వ సంవత్సరమున) చోడపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు పెనుగోడు మొదలగు సీమలను బాలించుచు ఆనసామంతులతోడ సఖ్యమును వహించియుండి యొకానొక చంద్రగ్రహణసమయమున పూగినాడులోని మిదికల్లు, గుడిమిట్ట, బడ్డిమడుగు, కోటూరు, తుప్పలపురము, రావిపాడు, ఇద్దుకులపాడు, జద్దుపడె మా, సంగము, గోనుగుంట, గుడిపాడు గ్రామములను బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములుగా నిచ్చుటయేగాక, పొదమూరులోని యిరుగేశ్వరునకును, చాళేశ్వరునకును, దేవళములను మండపములను గోపురప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు వింధ్యవాసిని యను గుడిని కట్టించెను. పోడరసముద్రం బను చెఱువును త్రవ్వించెను. పంటకాల్వలను ద్రవ్వించి తూములను గట్టించెను. శ్రీపదధరేశ్వరునకును, చాళేశ్వరునకును, భూదానములను జేసి పూలతోఁటలను వేయించెను. తల్లి దుర్గాదేవిపేర నొక మండపమును, తన యన్నయగు సమస్తరాజుపేర గోపుర ప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు నింకెన్నెన్నో దేవస్థానములకును, బ్రాహ్మణులకును, భూదానములు మొదలగునవి చేసి విఖ్యాతయశుఁడయ్యెను. ఇతఁడు వహించిన బిరుదములనుబట్టి స్వతంత్రుఁడని కనంబడుచున్నను, వెలనాటిరాజులలో గొంక చోడచక్రవర్తికి లోఁబడియున్న యొక మహాసామంత ప్రభువనియే యూహింపఁ దగియున్నది. తాను కాంచీపురములోని కాడువెట్టివంశ యొక్క పాదభక్తుఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత కార్తికేయుని కులలంచించిన కాడు

డని చెప్పఁబడెను. అయినను వేంగడము (తిరుపతి) లోనుండు వేంగడ నాథుని సందర్శించినవాఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత మతసహనము వహించినవాఁ డని వ్యక్తమగుచున్నది.

అల్లుం తిరుకాళత్తిదేవరాజు.

ఇతని శాసనములు కొన్ని నెల్లూరుసీమలోఁ గానిపించుచున్నవి గాని, యితఁడు స్వతంత్రుఁడు గాక తెలుఁగుచోడరాజుల క్రింది సామంతుఁడుగనుండి పాలనము సాగించెనని యున్నది. ఈ తిక్కరాజు పల్లవుఁడని కండవరము గ్రామములోని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది గావున, నీతనికిని మనుమసిద్ధిరాజుతండ్రి యగుచోడతిక్కరాజునకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఇతఁడును దేవస్థానములకును బ్రాహ్మణులకును, అగ్రహారములు భూదానములు మొదలగునవి చేసియుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౮౫ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఆకాలముననే కడపమండలములో సిద్ధనదేవమహారాజు పరిపాలనము చేయుచుండె నని కడపమండలములోని చింతలపుత్తూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.

త్రిభువనమల్లిదేవమహారాజు.

ఈపల్లవరాజును దాను పల్లవుఁడ ననియు, భారద్వాజ గోత్రుఁడ ననియు, ముక్కంటి కాడువెట్టివంశజుఁడ ననియు, కామకోట్యంబికభక్తుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁడును నైపల్లవరాజుల వంశములోనివాఁ డనియే చెప్పఁదగును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౧౮-౧౯వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడును దేవతాభక్తియుఁ బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి యనేకాగ్రహారములను దానము చేసియున్నాఁడు.

ఇమ్మడిదేవమహారాజు.

ఇతఁడును శ్రీశైలమునకుఁ బూర్వదేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను నిర్మించిన ముక్కంటికాడువెట్టియొక్క వంశజుఁడ నని పైవారివలెనే చెప్పుచు బిరుదములను వహించియుండెను. ఇతనితండ్రి భీమరాజునకును, తల్లి సిరియాదేవికిని, పుణ్యముగా నాగలాపురమునందు చెన్నకేశవపెరుమాళ్లను ప్రతిష్ఠచేసి

యీదేవర యర్చకత్వమునకై శ్రీరంగభట్టారకుని నియమించెనని వివ మించి, యతనికిని అనేక బ్రాహ్మణవర్యులకును భూదానములు మొదలగునవి చేసియున్నాఁడు. ఇతఁడును స్వతంత్రుఁడుగాక, మఱియొకనికి లోఁబడి యుండెననియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈపల్లవరాజు క్రీ. శ. ౧౨౭౦-౮౦ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

మహారాజసింహుఁడు.

పల్లవుఁడైన యీమహారాజసింహుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన వాఁడుగఁ గానిపించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాశాసనములలో, కొప్పరంజింగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁబడినవాఁడు. ఇతని దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౩ మొదలుకొని ౧౨౭౮ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతని శాసనములు కందనూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకము నందును, గోదావరి మండలములోని ద్రాక్షారామమునందును, గన్పట్టుచుండుటచేత నాకాలమునం దితఁడు తెలుఁగుదేశమునందు స్వాతంత్ర్యముతో సంచరించుచున్నవాఁడని తేటపడుచున్నది గాని, యేకారణముచేఁ దెలుఁగుదేశమునకు వచ్చెనో, ఎంతకాలముండెనో, భూమిపరిశోధనములవలనఁ దెలియఁదగినదే గాని, ప్రస్తుతసాధనములంబట్టి దెలియరాదు. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవుని యొక్క యవసానకాలమునందును, రుద్రమదేవియొక్క పరిపాలనకాలము నందును, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చి తుదకు కాకతీయులకు వశ్యుఁడై యుండెనని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడొకచోటనుండి పరిపాలనము చేసినట్లు గానఁబడలేదు. ఇతఁడు కాంచీపురమునం దున్నకాలమున మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియగు తిక్కరాజుచే జయింపఁబడినటుల నిదివఱకే తిక్కరాజుచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాఁడను.

మఱికొందఱు పల్లవరాజులు.

త్రిపురాంతకశాసనములలోఁ గన్పట్టెడి అల్లాడ పెర్మాడిదేవచోళ రాజు, విజయగండగోపాలదేవమహారాజు, పొడఁకనూరిసిద్ధిరాజు మనుమఁడో

అల్లాడనాపరదేవమహారాజు, అండలూరి విజయాదిత్యదేవుని మనుమఁడు మధుసూదనదేవమహారాజు, భీమయదేవమహారాజు కొడుకు సిద్ధయదేవుల విజయదేవుఁడు, విజయాదిత్యదేవమహారాజు మొదలగు పల్లవరాజులు పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమునఁ దెలుఁగుచోడరాజులకు సామంతులుగనుండి వర్ధిల్లుచుండిరి. పల్లవులలోఁ గొందఱును, తెలుఁగుచోడులలోఁ గొందఱును, తాము రాజ్యాధికారములను వహించినవారు గాకపోయినను రాజకుటుంబములయందు జనించినంతమాత్రముననే మహారాజబిరుదములను వహించి తమతమ దానశాసనములయందు వానిని వ్రాయించి ముందుకాలమునఁ జరిత్రకారులకుఁ జిక్కుచిక్కులను గల్పించియున్నారు.

యాదవచాళుక్యరాజులు.

చాళుక్యచోడ ప్రభువు లగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడదేవునకును, మూఁడవ రాజరాజచోడదేవునకును, సామంతులుగ నుండిన కొందఱు తాము చాళుక్యవంశజుల మనియును, యాదవవంశజుల మనియును జెప్పుకొని యున్నారు. వీరిశాసనములు చిత్తూరుమండలములోని కాళహస్తిలోను, చెంగలుపట్టుమండలములోని రామగిరిలోను, దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలలోను గానఁబడుచున్నవి. మఱికొన్ని శాసనములు వేంకటగిరిసమలోని చావలపల్లి గ్రామమునను గనుపట్టుచున్నవి. ఈశాసనములవలనఁ దెలియఁదగిన ముఖ్యాంశ మెట్టిదనఁగా, యదువంశములోఁ జేరిన భుజబలసిద్ధరాజను నామాంతరము గల రాజమల్లదేవుఁడు పాకనాటిలో నాగపడొలను ప్రదేశమునకు బ్రాహ్మణుల నరువురను రప్పించి యాగ్రామముల నిప్పించి యాపట్టణమునకు రాజమల్లచతుర్వేదిమంగళ మని నామముంచెను. ఆకాలముననే యాతఁడు చావలపల్లి గ్రామమునందు విజయదేవి యను నామాంతరముగల కమలమహాదేవి యను తన దేవిపేరఁ గమలమహాదేవిపుత్తూరి యనుకటాకమును నిర్మించెను. వీరిశాసనము లున్నవిష్ణ్వాలయము నాకాలమున యాదవనారాయణపెరుమాళ్లకోవెల యని పేర్కొనఁబడుచుండెను. అదియుఁగూడ నాకాలముననే కట్టఁబడి యుండును. ఇప్పుడు చెప్పఁబడు గాళహస్తిని తిరునగరీశ్వర మొదలియారుని దేవళము

దానికన్నను బ్రాచీనమైనదిగ నుండెను. రాజమల్లుఁడను పెద్దరాజు శక్తిదేవరాజుకొడుకు. ఇతఁడే కానహస్తిలోని రెండుశాసనములలో శక్తిదేవుం డని పేర్కొనంబడియున్నాఁడు. ఈతఁడుపడమటివాఁడు మూఁడవరాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండెను. ఈశక్తిదేవరాజునకును, ఆవంశములోనివాఁడే యగు తిరుకాళత్తిదేవునకును, నరసింహదేవునకు నెట్టి సంబంధము గలదో భావిపరిశోధనములనుబట్టియె సిద్ధాంతము నగును. తెలుఁగుచోడవంశములోనివాఁ డగు మదురాంతకపొత్తపిచోడయుల్లసిద్ధిరాజు రాజమల్లునకు సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచున్నట్లుల నూహింపఁదగియున్నది.*

మత సాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితులు.

తెలుఁగుచోడరాజులపరిపాలనకాలమున దేశములోని మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితిగతు లెట్లుండెనో దానినిగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. ఆంధ్రదేశముయొక్క యాగ్నేయభాగమునం దనఁగా కాంచీపురము, కడప, నెల్లూరు పట్టణములను నడుమనుండు దేశముయొక్క మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితిగతులను చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల పరిపాలనమునుబట్టియుఁ గాక పేరికిమాత్రము వారికి సామంతులుగనుండి విశేషమైన యధికారమునంతను వహించిన తెలుఁగుచోడరాజులయొక్కయు, వారిసామంతులయొక్కయు పరిపాలనమునుబట్టి తెలిసికొనవలసియున్నది. పండ్రెండవశతాబ్దముమొదలుకొని పదునాలుగవశతాబ్దమువఱకు నిన్నూఱుసంవత్సరములకాల మీ తెలుఁగుచోడరాజులు పారతంత్ర్యమునం జిక్కి స్వాతంత్ర్యముకొఱకు తమలోఁ దాము పోరాడుచుండుటయు, పారతంత్ర్యమునుండి విడఁబడి స్వతంత్రులగుటకై చేసిన ప్రయత్నములన్నియు భగ్నము లగుచుండుటం జూచినప్పుడు స్థూలదృష్టికి మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితు లభివృద్ధికి హీనదశయం దున్నట్లు తోఁచవచ్చునుగాని, కొంచెము పరిశీలనచేసి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచినచో నట్టి యభిప్రాయము సరియైనదికాదని తోఁచకపోదు. సామంతమాండలిక రా

* Nellore Inscriptions Vol. III. P. 1407. N. 1.

శైవమతస్థులై వైష్ణవులతోఁ గలహించి పోరాడుచున్నను, ఆకాలము నందలి పరిపాలనాపద్ధతులనుబట్టి మతసాంఘికస్థితుల కంతగా నలజడి కలిగి యుండునని తలంపరాదు. గ్రామపరిపాలనము ప్రజలస్వాధీనమునందుండుట చేఁ ప్రభుత్వముచేయు రాజులు మహారాజులు మారుచుండినను గ్రామపరిపాలనాపద్ధతులు మారకుండెను. అందువలన దేశమున రాజకీయపుఁగలవర మెంత యున్నను, మతసాంఘికస్థితులు చెక్కుచెదరక యుండెను. ప్రభుత్వముచేయు రాజులుగాని, రారాజులుగాని, ప్రజల మతసాంఘికస్థితులయందు జోక్యము కలుఁగఁజేసికొన్నప్పుడే గొప్పసంక్షోభము జనించును. ఈ తెలుఁగుచోడరాజు లెన్నఁడు నట్టి జోక్యమును గలిగించుకొన్నట్టు దృష్టాంతములు గానరావు. ఈచోడరాజులలోఁ జొక్కంద్రుఁడు వైష్ణవమత మవలంబించి పెక్కువిష్ణ్వాలయ ములను నెలకొల్పి వసతులేర్పాటుచేసి నూతనవైష్ణవమతమును వ్యాపింపఁ జేసిరి. అయినను, మతసహనబుద్ధిగలిగి శైవులతో వైరమును బెంచుకొనక కొందఱు శివాలయములకును వృత్తుల నేర్పఱచుచువచ్చిరి. కమ్మనాటిచోడులు శైవులుగను, పాకనాటిచోడులు వైష్ణవులుగనుండిరి. ఈ తెలుఁగుచోడరాజుల కాలముననే యీ యాంధ్రభూభాగమునకు దక్షిణమునుండి వైదిక బ్రాహ్మణు లును, ఉత్తరప్రదేశములనుండి నియోగి బ్రాహ్మణులును వచ్చి స్థిరనివాసులైరి.

చాళుక్యచోడచక్రవర్తులలోఁ గడపటివారగు రాజరాజనరేంద్రు ని తరువాతివారు వేంగీదేశమునం దుండక ద్రావిడదేశమునం దున్నవారగు చుండుటచే వారి కాంధ్రభాషకంటె ద్రావిడభాషయే యభిమానపాత్ర మయ్యెను. అయినను వారికి సామంతులుగ నుండిన మన యీ తెలుఁగుచోడరాజుల కాలమున మాఁగయీ యాంధ్రభాష మహోత్కృష్టదశకు వచ్చెననని చెప్పుటకు నన్నెచోడుఁడను రాజుపేరు చెప్పఁజాలును, వీరి పరిపాలనయందు దేశవ్యాపారాభివృద్ధియు క్రమముగాఁ జనాభివృద్ధియు, వర్తకాభివృద్ధియు, సస్యసమృద్ధియు, లభించుచుండెను. అరణ్యములు ఛేదింపఁబడి గ్రామములు పట్టణములు నిర్మింపఁబడినవి. చక్కనిబాటలు ఏర్పఱుపఁబడినవి. బాటల కిరుప్రక్కల వృక్షములును, అచ్చటచ్చట బాటసారులకు విశ్రాంతిగృహము

లును నెలకొల్పఁబడుచు వచ్చినవి. కొలఁదియేండ్లు ఆనకట్టలు కట్టి తటాకము నిర్మించి వానింబట్టి పంటకాలువలు త్రవ్వించి వ్యవసాయదారులకు జలాధారములనుగల్పించుచు వచ్చిరి. వీరికాలమునందు కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణముగనుండెను. ఈరేవుగుండ విదేశములతోడ విస్తారముగా వర్తకవ్యాపారము జరుగుచుండెను. విదేశవర్తకు లెందఱో యీదేశమునకువచ్చి యిచ్చట నివసించుచుండిరి. విదేశవర్తకులు సహితము స్వదేశవర్తకులతో స్నేహభావముంచి వీరుచేయు ధర్మకార్యములకుఁ దామును తోడ్పడుచు నుండిరి. ఈవ్యాపారుల వారు నాగరికులై శైవులు వైష్ణవులు నగుచు నగ్రవర్ణములవారితో సమానగౌరవము గలవార మని చెప్పుకొనుట ప్రారంభమయ్యెను. ఈవిషయము మఱియొక తావున విస్తరించి వ్రాయఁబడును.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవులైన మహారాజులు.

క్రీ. శ. ౧౦౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౭౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున నాగులనుగూర్చియు, నాగకులస్థులనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకుఁజర్చించి నాగుల యావంతియుఁ బాఠకులకుఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరలచరిత్రం బామూలాగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁ గోరినయెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడిన పురాణేతిహాసశాస్త్రగ్రంథములు మొదలగువానిని శోధించి పరిశోధించి యొక ప్రత్యేక గ్రంథమును వ్రాయవలయునే గాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁ సాధ్యముకాదు. ఆర్యులీజంబూద్వీపమునం బ్రవేశించినకాలమున నీదేశమునందును దీని సమీపదేశములయందును సురాసురయక్షగంధర్వకిన్నరకింపురుషసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరగరుడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈజాతులలోని వీరనాయకు లనేకసహస్రసంవత్సరములు గడచిపోఁగా దివ్యపురుషు

దై దేవతలై పురాణగాథలయందునఁ బ్రశంసింపఁబడుచుండిరి. వీరిలో గరుడోరగాదు లే ప్రదేశమున నన్యోన్యకలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁ దాము యుద్ధములు సేయుచు దాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు కశ్యప ప్రజాపతియొక్కయు అతనిభార్యలగు కద్రూవినతలయొక్కయు సంతాన మైనట్లు మహాభారతమున వర్ణింపబడినచందమును ప్రథమభాగచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాను. కద్రూసంతాన మైననాగులు నాగధ్వజముగలవారు. వినతాసంతాన మైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేక నాగరాజులు కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం జేర్చఁబడిరి.* అనలతేజులుగను, దీర్ఘదేహులుగను, భుజవీర్యవంతులుగను, మహాభారతమున కద్రూతనయులగు నాగరాజు లభివర్ణింపఁబడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతావలంబకులనుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు శివుని నాగభూషణునిగాఁ జేసి యుందురు. అకారణమున నాగు లనేకులు శైవులు శాక్తేయులునై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయు నన్న భావముతో మఱికొంతకాలమునకు వైష్ణవులు విష్ణువును శేషశయనునిగను, గరుడవాహనారూఢునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడజాతివారును

---

*. కద్రూసంతానములో శేష వాసు ఐరావత తక్షక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినాగ ఆపూరణ పింజర ఏలాపుత్ర వామన నీలానీల కల్మాష శబలార్యక ఉగ్రక కలశ పోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండ ఆప్త కర్కోటక శంఖ వాలి శిఖ నిష్టానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గర పిండక కంబలాశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర ఎల్వక బిల్వ పాండర మూషకాద శంఖశిర పూర్ణభద్ర హారిద్ర ఆపరాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్ర శంఖపిండ విరజ సుముఖ కౌణపాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కర అకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన నాగరాజు లనేకులు చేర్చఁబడిరి.

ధనుర్విద్యయందుఁ గుశలు లగుటంజేసి ప్రాచీనకాలంబులఁ గొన్ని యాస్త్రం-
బులకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ బేరులు
పెట్టఁబడినవి. ఇవ్విషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి
శ్రీరామచంద్రుండు దండకారణ్యమార్గమునఁ బంచవటికి వచ్చి సీతను
గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై కిష్కింధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో
సఖ్యముచేసికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుఁడు హనుమదాదుల
నురగులపట్టణ మగుభోగవతీపురంబునకుఁ బంపె నని రామాయణమునందుఁ
జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును జెప్పిన సంపాతియు,
సీతనుగొనిపోవునపుడు రావణునకడ్డుపడి యుద్ధముచేసి చనిపోయిన సంపా-
తితమ్ముఁడు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారై యుండియున్నారు. ఆకాల-
మునందు వాసుకి యను నాగరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న భోగవతీపుర-
మిప్పుడు వస్తర(బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్భాగమున నున్నట్లుగఁ గాన్పించు-
చున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యముయొక్క పదునొకండవ, పండ్రెండవ, పది-
మూఁడవ శతాబ్దముల చరిత్రమును సంగ్రహముగా నిచ్చట వివరింపఁ
బోవుచున్నాఁడను. ఆకాలమునం దీప్రదేశము చక్రకోట్యమండల మను
పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్రభారతకర్తృపోషకుఁడైన రాజరాజనరేంద్రు-
నకును, అతనికుమారుండైన రాజేంద్రచోడుఁ డను నామాంతరముగల కులో-
త్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుఁడైన ధారావర్షుఁ డను నాగరా-
జాకాలమున నీచక్రకోట్యమండలమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయు-
చుండెను.

చక్రకోట్యమండలము

ఈచక్రకోట్యమండలమునకు రాజధాని చక్రకోట్యము. ఈపట్టణము
నుబట్టి దేశమునకు నీనామము గలిగినది. చక్రకోట్యమే చక్రకూటమని శాస-
నములయందు వాడఁబడుచు వచ్చినది. చక్రకూట మనునది చిత్రకూటము-
గాఁ [illegible] ఇప్పుడు [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] రాజ్యములోని యింద్రావతీనదీతీరమున నున్నది. ఇంద్రావతీ

యమునానది బస్తరు రాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రనది యనినగూడ దీనికిఁ బేరుగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పఁబడిన చిత్రకూటాద్రి కాదు. ఈచిత్రకూటము పురాణప్రసిద్ధమయినదిగఁ గూడ గనఁబడుచున్నది. శిశునాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడపటివాఁడగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీచిత్రకూటరాజ్యమును మందసారుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కాములుఁ డనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరనియు వీరలును మఱికొందఱు రాజులును గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధము చేసి యోడిపోయి చెఱబెట్టఁబడిరనియు, నారాజులెల్లరును క్షత్రియాచారసంస్కారములు నెల్ల విడిచి శూద్రప్రాయులై పోయిరనియు మార్కండేయాదిపురాణములయందుఁ జెప్పంబడియెను. శాసనములందు చక్రకూట్యము సక్కరకోట్టమని వ్రాయఁబడినది. ఇప్పటి బస్తరురాజ్యము మధ్యమాగాణములలోనిది. గోదావరి జిల్లాకుఁ బశ్చిమోత్తరమునను విశాఖపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమునను నున్న గోండ్వానాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జిత్రకూటరాజ్యము దక్షిణకోసల చేదిరాష్ట్రములకును కళింగాంధ్రదేశములకును నడుమనున్నది. దీని యిప్పటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని సంతతివారిప్పు డీదేశమును బరిపాలించుచున్నారు.

జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు.

ఆంధ్రభారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగా వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలించుచుండినకాలమునఁ బదునొకండవశతాబ్దమధ్యమున జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు చక్రకూట్యమండలమును పాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడును యువరాజును నగు రాజేంద్రచోడుఁడు చక్రకూట్యముపై దండెత్తిపోయి యాపల్లెనాయుని ముట్టడించి యీధారావర్షునితో యుద్ధము చేసి జయించి యిక్కవిపలనఁ గప్పము గైకొని దక్షిణకోసలములోని వాయిరానగరమును (వజ్రాకరము)

ఘుట్టడించి యాదేశములోని యనేకగజయూథములను బట్టికొనిపోయెనని రా జేంద్రచోడుని శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినది.[1] నగరపురము మిక్కిలి పురా తన మైనపట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. క్రీస్తుశకారంభమునఁ గావేరీతీ రమున నురయూరు రాజధానిగ ద్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు సుప్రసిద్ధి గాంచియుండిన కరికాలచోళచక్రవర్తి పైని చెప్పఁబడిన నగరపురాధిపతితో సఖ్యము గలిగియుండెనని శిలప్పదికారమను ద్రావిడకావ్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.[2] నగరదేశభూపాలురలో నొకఁడగు ధారావర్షుని యొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతనికుమారుఁడగు సోమేశ్వ రుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనమున వంశావళి చెప్పఁబడియున్నదిగాని యాభాగమునందలి యక్షరములు చెదరిపోయినందున వంశావళి చ క్కఁగా నవగాహముకాకున్నది. ఈధారావర్షునకుఁ బూర్వమున నొక ధారా వర్షుఁడు పేర్కొనఁబడి వానివంశమునం దీధారావర్షుఁడు జనించినట్లుగఁ జెప్పఁబడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజవంశములనుగూర్చిన చరిత్ర మును వ్రాసిన డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు సింధుకులులను (సైంధవులను) మూఁడు శాఖలవారిని పేర్కొనియున్నారు. అందు మొదటిరెండుశాఖలవారును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటిశాఖ యెలుబ ర్గిశాఖయందురు. బొంబాయిరాజధానిలో బీజపురమండలములోని బాగల కోటపట్టణమునకుఁ బదిమైళ్లదూరమున నున్న భైరాన్మట్టి యను గ్రామమున మహాసామంతమండలేశ్వరుఁడైన నాగాదిత్యునిచే వ్రాయింపఁబడిన యొక శాసనమున నీసింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చక్కనిగాథ పేర్కొనఁబ డినది. ఈసైంధవులు నాగజాతివారనియు, అనంతుఁడు వాసుకి తక్షకుఁడు మొదలగు నాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను ధ్వజమునందుఁగల నాగధ్వ

---

1. South. Ind. Inscriptions Vol. III. PP. 182 and 1[illegible] and Vol. [illegible] P. 235.

2 The Tamils 1800 Years ago P. 37; Silappathi-garam. V. II. P. 204.

లనియు, వ్యాఘ్రలాంఛనులనియు, భోగవతీపురాధీశ్వరులనియు స్పష్టముగ వర్ణింపఁబడియున్నారు. ఈసింధువంశముయొక్క మూలపురుషుఁడు సింధునదీగర్భదేశమునందలి అహిచ్ఛత్రపురమునందు ధారణేంద్రుఁ డను నాగరాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్రుఁడైయుండెనఁట.

అతఁడు జనించినవెంటనే సింహవ్యాఘ్రముచే పెంపఁబడియెనఁట. అతఁడు కదంబరాజపుత్రికను పెండ్లాడఁగా వారలకు మువ్వురుపుత్రులు కలిగి సింధురాజవంశస్థాపకు లైరి. తరువాత ముప్పదియొక్కరు రాజులు జనించి ప్రభుత్వము చేసిరి. తరువాత సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట క్షత్రరాజు (కమ్మయరాజు) జనించెను. అతనికి సాగరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు రేవకాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలాంబయందు పోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖాండవమండలేశ్వరుని తనయ యగు ఉజ్జ్వలదేవియందు సేవ్యరాజు పుట్టెను.[1] ఈపైని పేర్కొనంబడినపోలయసింధురాజును వానికొడుకు సేవ్యరాజును చక్రకోట్యమండలేశ్వరుఁడైన జగదేకభూషణధారావర్షునకును సోమేశ్వరునకును సమకాలికులై యున్నారు. కాఁబట్టి ధారావర్షుఁడు పైఁజెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించినవాఁడై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, మొదలగువారివలెనే యీనాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి దక్షిణహిందూస్థానమునకు వచ్చినవారమని చెప్పుకొనుచున్నట్లు పైని యుదాహరింపఁబడిన భైరాన్‌మట్టి శాసనమువలన బోధపడుచున్నది గాని, యితరాధారము లేవియును బలపఱుపకుండ నీశాసనములోని గాథలను విశ్వసింపరాదు.

ఈజగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు చంద్రాదిత్యుఁ డను నామఁడు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తాను కరికాలచోడవంశజుఁడ ననియు, కాశ్యపగోత్రుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనియుండుటచేత తెలుఁగుచోడుల తెగలోనివాఁడుగఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిశాసనము పైని సింహలాంఛనము

1. Ep. Ind. Vol. III. P. 23[illegible].

గలదు. శాసనపరిశోధకులీశాసనములం బరిశీలించి యితఁడు తెలుగుచో
డులలోనివాఁ డని సిద్ధాంతీకరించిరి.[1] ఇతఁడు ముదటికులోత్తుంగచోళ
చక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు కులోత్తుంగచోళ
చక్రవర్తికిఁ గప్పముచెల్లించి యొడంబడికచేసికొన్న తరువాత నిచ్చటనే యుండి
పోయి ధారావర్షునికి సైన్యాధిపతిగను, సామంతుఁడుగ నుండె నని తోఁ
చుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తనరాజధాని యగు బరసూరపట్టణమునందు
(Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్ర మనుపేరిట నొక మహాతటాక
మును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారమును బొంది వర్ధనాడులో
యొక గ్రామమునుసయితము శివాలయమునకు దానము చేసెను. వర్ధనాడను
నది విశాఖపట్టణమండలములోని వడ్డాది ప్రాంతప్రదేశమై యున్నది. జగదేక
భూషణధారావర్షమహారాజునకు గుండమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁ డను
కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షుని వెనుక చక్రకూటరాజ్యాధిపత్యమునకై వానికుమారుఁ
డగుసోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మధురాంతకదేవునకును విరోధ
ము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినట్లు శాసనములందు గానంబడుచున్నది. ధారా
వర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుకాలమున నే వానికి లోఁబడి
సామంతుఁడుగనో లేక స్వతంత్రుఁడుగనో మధురాంతకదేవుఁ డను నాగ
రాజు భ్రమరకోట్యమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్నట్లు మధురాం
తకదేవుని రాజపురశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.[2] ఛిందకనాగవంశోద్భవు
లయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మధురాంతకదేవుఁడును తాను నాగవంశోద్భ
వుఁడ ననియు, భోగవతీపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యాఘ్రలాంఛనము గల
వాఁడ ననియు నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, మహేశ్వరపాదారాధకుఁ

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము పు. ౨౫౧.
Annual Report on Epigraphy, 19[illegible]. Para 65.
2. Ep. Ind. Vol. IX. pp. 174-[illegible].

వ్రాయఁ దనశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకోట్యమండల మనునది చక్రకోట్యమండలములో నొకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకోట్యమండలమునకు నామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయుచుండెననుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతకదేవుఁడు సామంతుఁ డనియే యూహింపవలసి యున్నది. అయినను భావిపరిశోధనమువలననే యీవిషయ మిదమిత్థ మని నిర్ణయింపఁబడయును.

మధురాంతకదేవుఁడు శా. శ. ౯౮౭ వది యగు ప్రభవసంవత్సర కార్తికశుద్ధ బుధవాసరానూరాధానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు కన్నరదేవరాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి నాగలమహాదేవియొక్కయు, నాయకకుమారునియొక్కయు, మాద్రక నాయకునియొక్కయు, ఉంగరాజకుమారునియొక్కయు, పుల్లశెట్టియొక్కయు సమ్మతినిగైకొని మేడిపాత్రుఁ డను బ్రాహ్మణునకు భ్రమరకోట్యమండలములోని రాజపురగ్రామమును ధారాపూర్వకముగ దానముచేసెను. ఈరాజశాసనము నతిక్రమించి యీదానమునకు భంగము కలిగించువారు కాశీనగరములో వేయిలింగములను బ్రద్దలుగొట్టినపాపమునకు, వేయిమంది బ్రాహ్మణులను నాలుగువేలగోవులను జంపినప్పుడు గల్గుపాపమునకు బొందుదురో అట్టిపాపమునే పొందుదు రనికూడ శ్లోకములు రచింపఁబడినవి. శ్రీధరేశ్వర నాయకుఁడు, నాగహస్తి, కరణదరియా యను వారలు సాక్షులుగను, ధేనుకాచార్యుఁడు లేఖకుఁడుగను పేర్కొనఁబడిరి. కుమారతుంగరాజు, భమదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దశార్ధనుఁడు, గానిరపాత్రుఁడు, సాధుసారంగుఁడు, వీరలచేఁ గలయముట్టఁబడినవనియు, ఇది మానవ్యప్రియొక్క స్వహస్తలిఖిత మనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభిప్రాయమును జెల్లించుచున్నదనియు శాసనమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది.

ఇట్టి మధురాంతకదేవుఁ డీకారణముచేతనో చక్రకోట్యమండలము నర్ధించుకొని పరిపాలనము చేయుచుండఁగా ధారావర్షుని పుత్రుఁ డగు

సోమేశ్వరదేవుఁడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపె నింతేగాక మెక్కెనటుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనముం బట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క యనుగ్రహముచేతఁ దనకు చక్రకూటసామ్రాజ్యము లభించెనని యీశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుం డుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీ రాజ్యము మధురాంతకదేవునిచే నాక్రమింపఁబడి పరిపాలింపఁబడుచుండె నని సూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఇతని కృష్ణపురశాసనములలో నొకదానియందు సమకాలికు లగు రాజుల పేరు లన్నియు పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు శిలమైయుండుటచేత నస్పష్టముగాఁ బ్రయోజనకారి గాకయున్నది. నారాయణపురము (Narayanapal) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల బిరుదావళి పేర్కొనఁబడియున్నది గాని యంతకన్న విశేషాంశము లేవియుఁ గానరావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁ డనియు, కశ్యపగోత్రుఁ డనియుఁ బేర్కొనఁబడెను. మఱియును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమాహేశ్వర సోమేశ్వరదేవుఁడని వక్కాణింపఁబడియుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడయిన స్వతంత్రరాజని చెప్ప నగుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.

రెండవధారావర్షునికొడుకు నగు నీతఁడే చక్రకోట్యమండలమును బాలించిన సోమేశ్వరనాము లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజమండలముపైఁ గవిసి వారల రాజధాను లగు, కళింగనగరము, లంజీపురము, రత్నపురము, లవణపురి, వేంగినగరము, భద్రపట్టణము, వజ్రపురము, మొదలగువానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. నారాయణుఁడు మధుకైటభుని నిర్జించినవిధముగా మొదటిసోమేశ్వరుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి కృష్ణనారాయణుఁ డన్న బిరుదనామమును వహించి యటుపిమ్మట శత్రువర్గముపైపునకుఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనముచేయు రాజులు మొదలగువారు నన్వరగ్రస్తులై యుండువారు

రాజధానీనగరంబులను దహించుటయే ముఖ్య ఘనకార్యముగాఁ దలపోయు చుండిరి. అప్పటి యాధారమునుబట్టి చక్రకోట్యమండలాధిపతి యైనసోమేశ్వరుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగిపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి విశదంబుగాఁ దన కృష్ణపురశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.[1] అయినను వేంగిరాజ్యమును బరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూట రాజధానిని దహించినట్లుగాఁ దమశాసనములందుఁ జెప్పుకొనియున్నారు. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులఁబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈ సోమేశ్వరునికాలమున కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికుమారుఁడైన వీరచోడమహారాజు రాజప్రతినిధిగానుండి వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతనిశాసనముకూడ సోమేశ్వరుని శాసనమునం దుదాహరింపఁబడినది. వేంగిపురమనునది ప్రాచీనవేంగిపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగిపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగిపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపతులచేఁ బరిగణింపఁబడుచుండె నని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వేంగిరాష్ట్రాధిపతు లైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకోట్యమండలాధిపతు లయిన నాగరాజులకును బలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగిపురమును మాత్రమే గాక రాజపురప్రాంతదేశమునందలి యగ్రహారముల నన్నిటిని దహింపించె నని చెప్పఁబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి ఆఱులక్షలతొంబదియాఱు గ్రామములను గైకొనియె నని సోమేశ్వరునిశాసనమున వ్రాయఁబడినది. ఇది వట్టి యతిశయోక్తిగాని వేఱొండు గాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్ని గ్రామములు కలవా యని సందేహింపవలసి యున్నది. ఒకవేళ నిజమనుకొన్నను సోమేశ్వరుఁడు నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించుటకు సప్రమాణమైన యాధారము లేవియును గానరావు. ఇతఁడు దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి అచట నోడఁగొట్టఁబడుటకుముందుఁ గొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇత్యాది జాజల్లదేవునిశాసనమును బట్టి యూహింపఁబడుచున్నది. జాజల్ల

1. Epigraphia Indica Vol. X. No. 4.

దేవుఁడు రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణకోసలమును బరిపాలనము సేయుచు క్రీ. శ. ౧౧౧౮ వ సంవత్సరమున నొకశాసనము వ్రాయించెను. అందులో సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంఖ్యాకమైన శత్రుసైన్యము నుగుమాడె నని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడో వివరముగఁ దెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచారింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁ డచక్ర కోట్యమండలాధిపుఁ డయిన యీసోమేశ్వరుఁడే యని కనుపడుచున్నది. మఱియును క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర శాసనములో సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున కన్నరదేవుఁడు సింహాసన మెక్కెనని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.[1] బరసూరపుర (Bursur) శాసనమునుబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౦౭ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు జీవించియుండె నని తెలిసికొనుచున్నారము 2. రత్నపురశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౮ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములయొక్క సామీప్యసంబంధమును బట్టి మన మీవిషయమున నంతఁగా సందేహింపవలసిన పనిలేదు. సోమేశ్వరునిశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడిన లంజికప్రాంతదేశము బాలఘట్టము మండలములోనిది. లవణపుర ప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని ప్రాగ్భాగము కాని యన్యము కాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైనపట్టణము. అయ్యది ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సాహిత్యమునం దెక్కఁబడుచు వచ్చినదనుటకు వయిరాగర మనుపేరిట ద్రావిడశాసనముల వ్రాయఁబడుచు తెలుఁగులకుఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు పండితులు చెప్పుచున్నారు. వజ్రపురము ప్రాచీనకాలమున నెట్టిప్రసిద్ధిని గాంచియుండినను ౧౦, ౧౧ వ శతాబ్దములయందంత పేరువహించియుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కియున్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మిప్పుడు చాందామండలములోని వైరఘుడ (Wairagarh) లేక వైరఘుడా యనునదియెగాని యన్యము గాదని తోఁచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతనకాలమునుండి వజ్రపుగనులకు బ్రసిద్ధికెక్కినది. ఒకప్పుడు దంతావళములను, గొప్పలద్దిచబ్బిలనును, ఘన్నులను

[1] Ind. Ant. Vol. IX. P. 181 2. 1914 P. 112

ప్రసిద్ధి కెక్కినది. అక్బరుచక్రవర్తికాలమునందును, బహామనీరాజులకాల మునందును ప్రఖ్యాతివహించియుండిన దని మహమ్మదీయచరిత్రములవలన స్పష్ట మగుచున్నది.[1] అక్బరుకాలమునం దీపట్టణమును చందుఁడను గోండురాజు పరిపాలనము సేయుచుండెను. అచ్చటి పురాతనములై శిథిలము లయిన శిలా ప్రదేశములు మొదలగువానిం జూచినను స్థానికచరిత్రములను విన్నను నాగ వంశజులయిన రాజు లచ్చట పరిపాలనము చేసియుండిరని తేటపడఁ గలదు. ఈ నాగజాతిశాఖ వా రెవ్వరో స్పష్టపడదుగాని నాగజాతివారిలో ఛిందకశాఖవా రని తోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవి పేరిట దుర్గను బూ జించుచుండిరి. భద్రపట్టణము భద్రావతి యని చెప్పంబడుచుండెను. ఈ భద్రావతి యిప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది వైరాగఢమునకు (Wairagarh) 20 మైళ్లదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు భాండక్ అని చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకూటరాజుల శాసనములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతము నను, మఱికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకోట్యమండలమునడుమ నింద్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దాని యుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన శాసనము లన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణభాగమునఁ బుట్టినశాసనములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగ మున గోండుభాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁ బడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈ నాగరాజుల తెలుఁగుశాసనము లింకను వెలుఁగులో ప్రకటింపఁబడియుండలేదు. ఈ మొదటిసోమేశ్వరుని కృష్ణపుర సంస్కృతశాసనములు మాత్రము ప్రకటింపఁబడినవి. ఈసోమేశ్వరునకు శాసన మహాదేవి, ధారణమహాదేవి యను నిద్దఱు రాణులు గలరు. ధారణమహాదేవి దానధర్మములనుగూర్చిన శాసనములు రెండు కృష్ణపురమునందుఁ (Kuruspal) గానంబడుచున్నవి. ఈ గ్రామము ఇంద్రావతీనదికిఁ బైకొక మైలుదూరములో

1. Aini Akbari; Garret's Edition Vol. III. PP. 228
Ind. Ant. Vol. XXVIII. P. 236.

నున్నది. ఇప్పటి రాజధాని యగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్లదూరమున
నున్నది. నారాయణపురమును కమిరపట్టణమును కృష్ణపురమునకు సామీప్య
మునందే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధారణమహాదేవి కృష్ణ
పురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికిఁ బెక్కుభూదానములను చేసి శాసనములను
వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రైతుల
మొదలగువారి నామములును సోమేశ్వరుని బిరుదాంకములు పెక్కులును
పేర్కొనఁబడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వరపాదారాధకుఁడనియు, మాణిక్యదేవ
పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నితఁడు శైవుఁడు గా [illegible]
యుండుననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. ఇతనికి ముక్కదేవి యను
తోఁబుట్టువు కలదు.

కన్నరదేవమహారాజు.

మొదటిసోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పుత్త్రుఁడగు కన్నరదేవుఁడు
రాజ్యభారమును వహించెను. శా. శ. ౧౦౩౩ ఖరసంవత్సరమునకుఁగా
క్రీ. శ. ౧౧౧౧-౧౨ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర
(Narayanapal) శాసనములోని వాక్యములవలన నీయాసంవత్స
రముననే మహారాజాధిరాజయిన సోమేశ్వరుఁడు మరణము నొందఁగా
నాతని కొడుకు కన్నరదేవమహారాజు సింహాసనమెక్కెనని తెలుపుచు
న్నది. మఱి రెండు శిథిలములయిన శాసనములందు కన్నరదేవుని నామము
గానంబడుచున్నది గాని యాశాసనముల కాలము చెప్పఁబడకుండుటచే వాని
నీకన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము తెలియరాకున్నది. గ్రామపరిశోధనము
వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కారో చెప్ప వలను గాదు. కన్న
రదేవమహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును తెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు

కన్నరదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠించిరో
చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను చాలకాలమునకు జగదేక
భూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు శాసనములు గానంబడుచున్నందున ప్రాచీన

శోధనమున సత్యము తెలియవలెను. కన్నరదేవమహారాజునకుఁ దరువాత జగదేకభూషణవిరుదసోమేశ్వరమహారాజే రాజ్యభారమును వహించె నని యూహింపవచ్చును. సోమేశ్వరనామమును వహించిన వారిలో నితఁడు రెండవవాఁడుగ నున్నాఁడు. కొందఱు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు నితఁడు నొక్కఁడే యని సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము సరియైనది కాదు. ఈవిషయము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురశాసనములవలన స్పష్టపడుచున్నది. మొదటిసోమేశ్వరునకు రాజభూషణబిరుద ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగదేకభూషణ బిరుదము శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని రాణులు శాసనమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరుని రాణి గంగామహాదేవి యని పేర్కొనఁబడినది. అతఁడు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పన్నెండవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు. ఇతఁడో పన్నెండవ శతాబ్దాంతమునందును, పదుమూఁడవ శతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు గనుక వీరిరువురును భిన్నులని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవసోమేశ్వరుని తెలుఁగుశాసన మొకటి నాగపురము మ్యూజియములో నున్నది.[1] ఈశాసనము మొదట సిరువంచనుండి నాగపురమునకుఁ బంపఁబడినది. ఇతరశాసనములఁ నాగ[illegible] జెప్పఁబడనివియు [illegible] జెప్పఁబడినవి. ఈరెండవసోమేశ్వరునకు రాణి యైన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీరసోమేశ్వరాలయమును, తనపేరిట గంగాధరేశ్వరాలయమును, అను రెండుశివాలయములను బ్రతిష్ఠించి భర్త యంగీకారమును గైకొని మహాప్రధాని యైన మాండలికసోమరాజు మొక్కయు, కార్యకర్త లయిన దామోదరనాయకుని మొక్కయు, మంగరునాయకునిమొక్కయు, చెంచనప్రెగడమొక్కయు, ద్వారికు లయినసోమినాయకునిమొక్కయు, గద్దెపు ఈరపరెడ్డిమొక్కయు,

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 3…

విరచుష్ట ప్రభుయొక్కయు, పరకోట గొమ్మనాయకునియొక్కయు సమక్షమున కేరమరక యను గ్రామమునుండి వచ్చునట్టి రాబడిని నైవేద్యాలకు ముఖ్యములకు శా. శ. ౧౧౩౧ సంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౨ భానువారమునాఁడు (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౦వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల ౭వ తేది) దానము చేసెను. ఈశ్వరదేవ మహారాజుయొక్క నారాయణపుర శాసనమునకును గంగామహాదేవియొక్క యీశాసనమునకు నడుమ నూటేండ్ల వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇద్దఱు మహారాజు లింత దీర్ఘకాలము పరిపాలించుట సాధారణముగాఁ గొంచెము సందేహాస్పదముగ నుండక మానదు. ప్రస్తుత మీశాసనములవలన నింతకన్న నధికము తెలియరాదు.

జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బిమ్మట నాతని కుమారుఁడయిన జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించినటుల నాతనికాలమునాఁటి రెండు తెలుఁగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బట్టపుమహిషియై యుండి దానధర్మములు చేసియుండుటచేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు వీరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క తనయుఁడే యనియు, అతని మరణానంతరము రాజ్యమును వహించినాఁడనియు నూహింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇతర నాగరాజులకుం గల బిరుదావళులే యితనిం గూర్చి ప్రశంసించిన శాసనములయందును జేర్పఁబడినవి. ఒక శాసనము దంతివాడ (Dantewara) యందును, మఱియొక శాసనము యశఃపురము (Jasanpal)నందును వ్రాయఁబడినవి.[1] దంతివాడ లేక దంతీవాడ(దంతీశ్వరము) ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు ౪౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. ఈరెంటియందును నరసింహదేవుని నామము గానంబడుచున్నది. యశఃపురశాసనము శా. శ. ౧౧౮౭వ సంవత్సరమునను

1. Epigraphia Indica Vol. X. Ins. No. 5.

దంతేశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౪౦ వ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినవి. అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౮ వ సంవత్సరమునను క్రీ. శ. ౧౨౨౪ వ సంవత్సరమునను జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని యీశాసనములనుబట్టి మనకు బోధపడుచున్నది. వీర సోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగ నుండిన మాండలికసోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండెనని యాశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది బోధపడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.

నరసింహదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట రాజాధిరాజ జయసింహదేవ మహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించెనని స్వర్ణపురశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇయ్యది జయసింహునిభార్యలగు లోకమహాదేవియొక్కయు, శాసనమహాదేవియొక్కయు, దానశాసనమై యున్నది. పంచప్రధానుల సమ్మతమున అధికాడ యను గ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండలేదు. స్వర్ణపురము (Sunarpal) నారాయణపురమునకు (Narayanpal) పదిమైళ్లదూరమున నున్నది. జయసింహదేవునిచరిత్ర మెంతమాత్రము దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రకూట రాష్ట్రమును బాలనము చేయుచుండెనటులఁ దమిరిశాసనముంబట్టి తెలియు చున్నది. ఆసంవత్సర మీహరిశ్చంద్రదేవుఁడు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహగమనము గావించెనని యాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నాగరాజులు క్రీ. శ. ౧౩౨౯ వ సంవత్సరమునందును చక్ర కూటరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచునే యుండిరి.

నాలుగవ ప్రకరణము.

అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీనగాథలు.

క్రీ. శ. ౨౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౦౭౫ వఱకు.

ఇప్పటి నైజాము రాష్ట్రములో ఓరంగల్లను పేరిటం బరఁగుచుండు ఓరుగంటికి సామీప్యముననున్న హనుమకొండయను అనుమకొండ యతి పూర్వకాలంబునఁ జేర్కొనంబడి ప్రసిద్ధచారిత్రము గలిగియున్నది. త్రిలింగ దేశమను నామాంతరముగల యాంధ్రదేశమునకు ఏకశిలానగరం బనఁబడు ఓరుగల్లు రాజధానిగ నుండుటకుఁ బూర్వ మొకప్పు డీయనుమకొండ రాజధానిగ నుండెను. క్రీస్తుశకారంభమున నీదేశ మాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ జేరియుండి శాతవాహనవంశజు లయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూఁడుశతాబ్దముల మధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆశాతవాహనచక్రవర్తులయొక్క చరిత్ర మాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగంబున సువిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడియున్నది. క్రీస్తుశకము ౨౩౦ దవసంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండవ శతాబ్దాంతమువఱకు నీయనుమకొండరాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁదగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడగు మూఁడవపులమాయి క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. అతనికాలంబుననే యనేకశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అనేకభాగములుగ వేర్పడినప్పుడు పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము [illegible]కును కాలచుర్యులకును, ప్రాగ్దక్షిణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేఱు రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణామండలములోని బేతవోలు (జగ్గయపేట) స్తూపమునందలి యొకశాసనములో "ప్రసిద్ధికెక్కిన యిక్ష్వాకువంశజుఁడను మాఢారిపుత్రునకుఁ బుత్రుఁడు నగు శ్రీవీరపురుషదత్తునియొక్క ౨౦

[illegible]వ పరిపాలన సంవత్సరమున వర్షఋతువులోని యొనిమిదవపక్షమున దశమి నాఁడు మహాకాండూరు గ్రామనివాసియును కమ్మకరాత్రవిషయమున నడతూరు గ్రామవాసి యగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుఁడును, ఆవేశనియు నగు సిద్ధార్థుఁడు తనతల్లి నాగలానితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుఁడు మూలశ్రీతోడను, కుమారిక నాగబంనునికతోడను, సోదరుఁడు బుద్ధనికునితోడను, వానిభార్యతోడను, సిద్ధార్థునియొక్క కొమారితతోడను, వేలగిరి గ్రామమునం దుండిన రక్తబంధువులతోడను, మిత్త్రులతోడను, గలసి బుద్ధుని చైత్యముయొక్క ప్రాగ్ద్వారము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క క్షేమము నిమిత్తము ఆయక స్తంభముల నైదింటిని నియమించి దానముచేసె" నని చెప్పఁబడి యున్నది.[1] ఈశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడిన యిక్ష్వాకువంశుఁడైన శ్రీపురుషదత్తుఁడు ఆంధ్రచక్రవర్తియైనయాఁడవపులమావి యనంతర మీదేశ మాక్రమించుకొని పరిపాలించిన పల్లవరాజని యూహింపవచ్చును.

అనుమకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుఁడై స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుచుండిన కిరాతకుఁ డొకండు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటికి నిరువదినాలుగామడల దూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీమధ్యప్రదేశమున సాధింపాశ్రమం బని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన ముదిగొండకు నీశాన్యభాగమునఁ గ్రోశత్రయదూరంబున నుండెడి హనుమాద్రికడకు వేంచేసి యచట నొకగ్రామమును నిర్మించి నివసించుచుండెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్రిపై నొకదుర్గమును నిర్మాణముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి 'ఎఱుకదేవరాజు' అను పేరితోఁ బ్రజాపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి 'అనుముఁడు, కొండఁడు,' అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువుర పేరిట నారాజధానినగరమునకు 'అనుమకొండ' అను నభిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వులదూరమున కొండఁడు తనపేరఁ గొండపర్తి యను గ్రామమును గట్టించెనఁట! ఎఱుకదేవరాజు పిదప వానికొడుకు లిరువురును, తరువాత

---

1. Burgess Amaravaty & Jaggayyapeta Stupas P. [illegible]

"నాగఁడు, గార్గేయుఁడు" ననువార లిరువురు నాలుగువందల సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసిరని స్థానికచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ రాజకుల పరిపాలనకాలముననే జైనులనేకు లిచ్చటికివచ్చి నివాసములు నేర్పఱుచుకొనిరి. పద్మాక్షీదేవియాలయమున్న కొండపైని జైనశిలావిగ్రహముల నెలకొల్పిరి. సిద్ధులకుఁ బార్వతీపరమేశ్వరులు ప్రత్యక్షమైనస్థలము గనుక సిద్ధక్షేత్రమం బని ప్రసిద్ధిగాంచిన యీశైవక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీప్రదేశము జైనక్షేత్రముగనే యుండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁబడినట్లుఁ గాకతిప్రోలరాజశాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది.

సోమదేవరాజు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను జంద్రవంశపు రాజులు గొన్నాళ్లుకొంత రాజ్యమును బరిపాలించినటులఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశమునఁ బాండవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు ననునిరువురు భూపాలురు పుట్టిరి. వారలలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడును, సోమేంద్రునకు ఉత్తుంగభుజుఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేకరాజులను జయించి రాజరాజబిరుదమునుబడసి కీర్తిప్రతిష్ఠలను గాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁడనుకుమారుఁడు పుట్టి నందగిరి యను దుర్గము నొకదాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని భూపరిపాలనము చేసెను. ఇతని సూరయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనీతులను దెలుపుచుండెను. నందుని భార్య భానుమతీదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభారమంతయును మంత్రివరునకు నొప్పగించి శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునదేవుని సేవించి సిద్ధోపదేశమును బొంది యొకబిలములోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట తపస్సుచేయుచుండిన యొక యోగిని వాని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి వానికి ఖడ్గఘటిక

1. Epigraphia Indica. Vol. IX. Page 258.

ములను సౌధాగారములను బ్రసాదించెనఁట ! అంతట నందుఁడు యోగవా గములచే జనార్దనస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగెనఁట ! ఆస్వామి నందునిఁ బోలిక నిలిపి నృసింహస్వరూపంబుదాల్చి ప్రత్యక్షంబయ్యెనంత నందుఁడును జెక్కుచెదరక నిలిచియుండ స్వామి సంతోషించి శస్త్రములొసంగి పొమ్మ నఁగా సులభముగఁ గొని యతండు కాంచీపురమున కేఁగి చోళేంద్రునికొమార్తను వివాహముచేసికొని యటనుండి రామేశ్వరమున కేఁగి ధనుష్కోటిలో స్నాన ముచేసి నందపురమునకు వచ్చేసి యథావిధిగా జనులనురంజకంబగునట్టుల రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట ! ఈనందమహారాజునకు విజయ పాలుఁడను రాజు జనియించెనఁట! విజయపాలునకు యశస్కాముండయిన సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుండై పరాక్రమవంతుండై దేవబ్రాహ్మణభక్తిపరుండై కందారమను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని బ్రాహ్మణులకనేకాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇంతియగాక మంత్రకూటము, ధర్మాపురము, మొదలగు ప్రదేశములలో అసంఖ్యాకము లయిన యావులమందలను జేర్చి వానిపోషకత్వమునకై అధికారులను గొల్లల ను నియమించి విశేష ధర్మశ్రద్ధతోఁ బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తివచ్చుట.

ఈ సోమదేవభూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జారులవలన విని కటక పురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని యైశ్వర్యమును జూఱఁ గొనవలయు నని బహుళసైన్యసమేతుండై కందారముపై దండెత్తివచ్చి గోదావరీప్రాంత ప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబులంబొదివి గోపాలుర నదలించి మంద లను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంరక్షణార్థము నిలుపఁబడిన వీరభట వర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధ మున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కందారంబునకుం జని "ఓ రాజ దేవేంద్రా! కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీ చక్రము సంచలించునట్లుగా సముద్రాంతంబులై గ్రక్కున నేతెంచి మన

పశుగణంబుల నుట్టికొని రక్షకభటవర్గమును నుగ్గాడి పోవుచున్నవి." అని బల్లహుని దండయాత్రను గూర్చి చెప్పుచుండఁగా నతఁడు కోపోద్దీపితుఁడై సైన్యంబులం గూర్చికొని సమరోన్ముఖుఁడై యొకపుళిదుర్గముం బట్టి కొనిపోయి శత్రుపురదుర్గమును ముట్టడించి బల్లహునితో నాలుగెలం డలకుఁ బోరాడుచునే యుండెను. కడకు సోమదేవుని సైన్యంబులు శత్రు శరపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుటను బల్లహుని సైన్యంబులు దుర్గమును విడిచి వానిని దఱిమి కొట్టెను. ఇట్లయినను కొంతకాలము వఱకు సోమదేవుఁడును బల్లహుఁడును పోరాడుచుండిరి కొన్నిప్పుడు బల్లహుఁడును, మఱి యొకప్పుడు సోమదేవుఁడును విజయము గాంచుచుండిరి. కడపట బల్లహునితోఁ బోరాటమును విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు పండారంబునుండి వెడలక యుండెను. ఒకనాఁడు సోమదేవరాజు తనశత్రువయిన బల్లహుఁడు ప్రబలుఁడై యుండుటయు, తనకుఁ బుత్రసంతానము లేకుండుటయుఁ దలపోసి అమాత్యపురోహితబంధువర్గమును రావించి తనదుఃఖమునకుఁ గారణమును దెలిపి సంతానము గలుగుమార్గ మెట్లని వారల నడిగెను. అంతటఁ బురోహితులు పుత్రకామేష్టియాగము నాదరింపవలయును నని బోధించిరి. పిమ్మట సోమదేవరాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి సహితుఁడై ద్విజవర్యుల తోడ్పాటుతో యథావిధిఁ బుత్రకామేష్టి యాగమును జేసి భూరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాహ్మణోత్తములను బూజించెను. మఱికొంతకాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును దాల్చెను. శత్రుసంహారము కొఱకుఁ బుత్రకామేష్టిని యొనరించి సోమదేవుఁడు పుత్రునిఁ బడయుచున్నాఁడని బల్లహుఁడు విని భయాకంపితుఁడై గర్భిణితోఁగూడ రాజును బట్టుకొనవలయునని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్థానభేరి మ్రోగించి గజ తురగ స్యందన పదాతి సంఘములతో వెడలివచ్చి పండారంబును ముట్టడించెను. మహావీరుఁడైన సోమదేవరాజును వెనుదీయక శత్రువులను మార్కొని యిరువది దినములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆ యుద్ధమున సోమదేవరాజు వీరస్వర్గమును గాంచెను. దుఃఖాకరమైన వృత్తాంతమును సిరియాలదేవి విను

శోకసంతప్తచిత్తయై ధన కనక వస్తు వాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు
దానము చేసి శాత్రవు లంతఃపురము నాక్రమించుకొనకముందే కోటవిడిచి
యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుకుసదేవరాజు వంశమున జనించిన మఱియొక
యెఱుకుసదేవరాజును శరణు చొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని
సైన్యము నెల రోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు
కందారము నాక్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతు
నితో విరోధమువలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణ
మును విడిచి పొమ్మని యెఱుకుసదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి
మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును,
షట్కర్మ నిరతుఁడును, దయా దాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుం
బోయి రక్షింపు మని యతని పాదములపైఁ బడియెను. ఆబ్రాహ్మణోత్తముఁ
డామెను ఓదార్చి యామెవలన వృత్తాంతమును విని జాలినొంది 'ఓ సాధ్వీ!
నీకు భయం బావంతయును లేదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించును గాక!
మద్గృహంబున నివసించి యుండుము.' అని అభయహస్త మొసంగెను.
అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షిత
ముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సం
తోషించి యాతని కనుకూలురై యీవృత్తాంత మంతయు నితరు లెఱుంగ
రాకుండఁ బరమగోప్యముగా నుంచిరి. అట కందారంబున నున్న సామంతు
లందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి.
తటుక బల్లహుఁడు తన పంతంబు సాగె నని విజృంభించి దయాధర్మ శూన్యుఁడై
కోటలు ద్రవ్వి వాటములు విఱిచి మేడలు గూల్చి యంతఃపురమును నేల మట్ట
ముగావించి సిరియాలదేవికై యిల్లిల్లు వెదకి సందుగొందులఁ బరికించి యెందు
నుం గానక బరితపించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాఱి
పోవుట తెలియవచ్చెను. అంతట నతఁడు మంత్రిసేనాసమేతుఁడై పోయి
అనుమకొండను ముట్టడించెను. ఎఱుకుదేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ
దనసేనాధిపతుల నియోగించి మంత్రివర్గముతోడ నాలోచించుచుండెను.

బల్లహుని రాయబారులు వచ్చి "నీకు బలవద్విరోధంబు శ్రేయస్కరంబు గాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము." అని తెలియం జెప్పిరి. అందునకు తెలుగుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యలార! మాకు బలవద్విరోధంబుతోఁ బనిలేదు. సిరియాలదేవి యీపట్టణమున నున్నదని మీరు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగా వచ్చి యిల్లిల్లు వెదకి కనుగొనవచ్చును; మా యభ్యంతర మింతమాత్రము లేదు గాని, మీరు మంత్రియు నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపవలయును గాని సాయుధులై యెవ్వరు రారాదు; మీరాకపోకల కెవ్వరు నడ్డము రారు; మీరామె సిరియాలదేవి గాన్పించినయెడల మీరు గొనిపోవుటకు నేను బద్ధుఁడనై యుందును" అని విస్పష్టముగాఁ దెలుప, వారలు పోయి యీవృత్తాంతమును బల్లహునకు నివేదింపఁగా నతఁడు విస్మితుఁడై వర్ణాశ్రమవిధంబునకు భంగము కలుగకుండఁ జాతుర్వర్ణ్యము వారిని వెదుకఁ బంపెను. సిరియాలదేవినిఁ గనుఁగొని తెచ్చినవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెద నని వాగ్దానము చేసెను. వారెల్లరును బోయి కొయికన్నులతోఁడఁ బట్టణమునెల్లను బరిశోధించి యెందుఁ గానరైరి. యెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానుపింపదయ్యెను. అప్పు డొక ధూర్త బ్రాహ్మణుఁడు రాజువలనఁ దనకు విశేష బహుమానములు లభించు నం మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యేతెంచి యా మాధవశర్మ గృహంబుఁ బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్నవేషముతో నున్న సిరియాలదేవినిగాంచి యామె సుందరాకారమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యీమెయే సిరియాలదేవి యని మాధవశర్మతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "సరి సరి, యీమె నా పుత్త్రిక. నా యల్లుఁడు కాశికిఁ బోవుచు నీమె నిచ్చట నుంచిపోయెను" అని యెంత చెప్పినను నాతఁడు వినక తనవారినిం దోడ్కొని యామెను బట్టుకొని తెలుగుదేవరాజు కడకుఁ గొనిపోయెను. అంతటఁ బట్టణములోని బ్రాహ్మణు లందఱేకమై "అయ్యో! ఇది యేమి యన్యాయము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుచుండఁ [illegible]ంబు వేఱొండు గలదే? లోకములో సౌందర్యంబు క్షత్త్రియకాంతలకేగాని తక్కినవారికి లేదా?

ఈసుందరి మాపుత్త్రిక యాటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుర్గతులు గల్గుట
సత్యము'' అని గొల్లున గోలపెట్టిరి. అంతట నెఱుకదేవరాజు బ్రాహ్మణు
లంగని యిట్లనియెను. "బ్రాహ్మణులారా! ఈమె క్షత్త్రియకాంత యని
వారు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగసౌష్ఠవమును గాంచినప్పుడు నాకుఁ
గూడ నట్లే తోఁచుచున్నది'' అని చెప్పఁగా వారలు రోషమును జెంది
యీమెను గొనిపోయినయెడల మేమందఱమును పుత్త్రపుత్త్రికకళత్ర బంధు
వర్గముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిఁ జెందెదము. మాకీర్తి త్రైలో
క్యంబునందును వ్యాపించును. ఈబ్రహ్మహత్యల పాపమును మూటకట్టుకొను
టకై బల్లహుఁడు వచ్చినవాఁడు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును
గూలిపోవు నని శపింప నుద్యుక్తులు కాఁగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ
వడఁకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా!
ఇది యేమి సాహసము? మీయిష్టమైనరీతిని వర్తింతురుగాక; ఈమాధవశర్మ
మహీమాన్యుఁడు; ఇతని వంటివారి ధాత్రింగానరారు; మేము వ్యర్థ
ముగా నీమె రాజపత్ని యని రవ్వచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపం
తము చెల్లెను. మీరు సంతోషముతో నుండవలసినది; అయిన నొక్క పరీక్ష
చేయవలసియున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుఁ బోయి యచట
నామె చేతియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపు నుద్దే
శ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తయైన మాకు చింతయే లేదు.
ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైన యెడల నామె గర్భమున నున్న శిశు
వును రక్షించి కంఠారంబునకుఁ బట్టాభిషేకము గావింతుము. మీకెల్లరకు
నగ్రహారము లిప్పింతుము'' అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధన కనక
వస్తు వాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కోరినప్రకా
రము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున దమకొమార్త వడ్డించిన యన్నమును భుజించు
టకుఁ దమ కెట్టిఅభ్యంతరమును లేదనియును, గర్భిణిచేతి యన్నమును భుజింప
రాదని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లాచరింపరాదని
యును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటఁ గటక

వల్లభుఁడు చూచుచుండఁగా సిరియాలదేవిచే వృషభమును లవణమును గ్రహించి భుజియించిరి. అందునకు కటకరాజు సంతసించి సిరియాలదేవిని బ్రాహ్మణులను విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గంగారంబునుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవవర్మ.

ఇక్కడ అనుమకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొక శుభముహూర్తమున నొకపురుషశిశువును బ్రసవించెను. అప్పుడు దైవజ్ఞశిఖామణు లయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండ్రు మాధవవర్మగృహంబున విచ్చేసి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరిశీలించి జాతకమును వ్రాసి యీ పురుషశిశువు సర్వంసహాచక్రంబు నిర్వక్రరీతిఁ బరిపాలించు రాజశ్రేష్ఠుండగు నని మాధవవర్మతోఁ బలుక నతండు నట్లాశీర్వదించెను. పిమ్మట మాధవవర్మ యాశిశువునకు జాతకర్మసంస్కారంబు నాచరించెను. ఆచిన్నవానికి దండ్రియు, గురువును, దైవమును మాధవవర్మయే గనుక నతనిపేరే తన తనయునకుఁ బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరినందున నట్లే మాధవవర్మ యని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్నవాఁడు మాధవవర్మగృహంబున దినక్రమప్రవర్ధమానుఁడై పెరుఁగుచుండఁగా శైశవవయస్సున నక్షరాభ్యాసము విధ్యుక్తముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయనాదిసంస్కారములు జరిగినవెంట మఱియుఁ బెరిఁగి పెద్దవాఁడై సద్గురుముఖంబున శస్త్రవిద్యలను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచువచ్చెను. అతఁడు ప్రతిదినంబును అనుమకొండ కన్నకా దేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామెను సేవించుచు వరప్రసాదమును బొంది నిర్వక్రపరాక్రముండును నజయ్యుండునై వర్తిల్లుచుండెను. అతఁ డొక్కనాఁడు తనతండ్రి కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమున నోడింపఁబడెనని విని క్రుద్ధుఁడై పగసాధింప దీక్షవహించెను. అంతటఁ గ్రమక్రమముగా నీరాజపుత్త్రుని నవమన్మథాకారమును గూర్చియు, విలక్షణవిద్యాప్రౌఢిని గూర్చియు, పరాక్రమమును గూర్చియు, విచిత్రములైన కథ

లును పౌరద్దలును దేశమునందంతట వ్యాపింపఁగా దేశములోని శూరులందఱు సాతనికదళేశ్వ కటకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరోన్ముఖునిఁ గావించిరి. అప్పుడు మాధవవర్మ తల్లియొక్కయు, మాధవశర్మగురుయొక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయొక్కయు ననుజ్ఞంగైకొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట నాపట్టణమేలుచున్నట్టి రెంటూరుదేవరాజును ముఠికాయుక ప్రదేశమునకుఁబంపి యనుముకొండను స్వాధీనపఱుచుకొని దోర్దర్పమున నుద్ధవిడి సుక్కులముపై దండెత్తిపోయి కటకపురిని ముట్టడించెను. కటకపురాధీశ్వరుండును ఇంటిపరాక్రమవంతుఁడె గావున జంకులేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నద్ధుఁడై మాధవవర్మ నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్మ కటకదుర్గమును ముప్పదిదినములు ముట్టడించి కోటలను ద్రవ్వి, కవాటంబులను విఱిచి, కుడ్యంబుల పడియఁగొట్టి, పట్టణంబుఁజొచ్చి సౌధంబులను గూల్చి, సకలసైన్యంబును సమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివోయి పోరలిపాఱ సంకులసమరంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటకవల్లభుని తలఁద్రుంచి, పట్టణంబంతయు వశముచేసికొని, కటకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషమయిన సైన్యముతో ననుముకొండకు మహావైభవముతో వచ్చేసి, తల్లికిని మాధవశర్మకును నమస్కరించి, యాశీర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్మ దుర్మార్గులను శిక్షించుచు సన్మార్గులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబులొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు బద్మాక్షిదేవి వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నా బాలునకుఁ బద్మసేనుండని నామముంచెను. ఈమాధవవర్మ శాలివాహనశకము ౫౩౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౬౦ వది సంవత్సరము లనఁగా శాలివాహనశకము ౩౯౦ దవ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసె నని స్థానికచరిత్రములం జెప్పఁబడినది. పంద్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగిదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర పల్లకేతిభూపాలుఁడు బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో నొకరాతిపలకమీఁద వ్రాయించిన శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన గాదలలో శాలివాహనశకము ౧౧౭౨ న

సంవత్సర ప్రాంతమున నొకమాధవవర్మ యను రాజు పాలించెననియు, అతనికుమారుఁడు చింతగింజల నమ్ముకొని పొట్టపోసికొనెడి యొక స్త్రీయొక్క బిడ్డను సంహరించినందున రాజు విచారించి తనకొడుకుమీఁద నేరము ఋజువైనందున న్యాయపక్షము నేవూని కొడుకునకు మరణశిక్ష విధించె ననియు, అందుపైని మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధికి సంతోషించి యాగోపనిసైతము సువర్ణవర్షమును గురిపించి యాతనిపుత్త్రుని బీదరాలగు నా స్త్రీయొక్క పుత్త్రుని మరల సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్మయొక్క [illegible]ని భూమిపై స్థాపితముచేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు చెప్పఁబడినవి.[1] కాఁబట్టి మాధవవర్మఖ్యాతి యప్పటికి ప్రఖ్యాతముగా యున్నది. ఈమాధవవర్మచరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్మ యైతిహ్యపురుషుఁడని మాత్రము చెప్ప వలనుగాదు. ఇట్టివి భావిపరిశోధనమునం గాని తెలుపఁబడనట్టి విషయములు కావు.

మఱికొందఱు చంద్రవంశపురాజులు.

మాధవవర్మకు పిమ్మట బ్రహ్మసేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా. శ. ౪౬౪ సంవత్సరము వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, అటుపిమ్మట వానికొడుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౪౯౨ వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, అనంతరము వానికుమారుఁడు పోరంకివెన్నమరాజు శా. శ. ౫౨౦ వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, తదనంతరము వానిపుత్త్రుఁడు తొండిగుండిరాజు శా. శ. ౫౪౦ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, వానితరువాత వానితనయుఁడు డెబ్బుకదేవరాజు బాలుఁడైనందున వానిపక్షమున గా వానితల్లి కుంతలదేవి శా. శ. ౫౫౫ వఱకు ననఁగా ౧౫ సంవత్సరములును, ఆమెతరువాత డెబ్బుకదేవరాజు శా. శ. ౫౭౫ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, ఎబ్బుకదేవరాజునకుఁ దరువాత భువనైకమల్లుఁడు శా.శ. ౬౩౫ వఱకు ననఁగా

1. Report on Epigraphy No. 365, Public, 28th July, 18[illegible], Part II, Pages 81-82, Paras 8 and 9.

౬౦ సంవత్సరములును బరిపాలనముచేసిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఈరాజులను గూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడి యుండ లేదు. ఈరాజులపరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపఁదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితోఁ బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు విజయనగరపురాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధముచేసినటులఁ జెప్పఁబడియెనుగాని యాకాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపఁబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలమువాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములు గావునఁ బైగాథలలోని విషయముల నెంతమాత్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

క్రీస్తుశకము ౨౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౭ వఱకు నిజమైన చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియుసాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములనుబట్టి యీ దేశము ౫. వ శతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, ఆటుపిమ్మట మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపఁబడియెనని తెటపడుచున్నది. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైన పృథ్వీవల్లభమహారాజు ౭ వ శతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును జయించెను. శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారకపాదపద్మోపజీవి నని చెప్పుకొన్న భీమరాజను నొక రాజుయొక్క యసంపూర్ణశాసన మొకటి నెరాడఁగంటియందుఁ గానంబడుచున్నదిగావున మఱికొన్ని శాసనములనుబట్టియు నీదేశమును ౫ వ శతాబ్దమునుండి ౭ వ శతాబ్దమధ్యమువఱకు పశ్చిమచాళుక్యులును, ౧౦ దవ శతాబ్దాంతమువఱకు రాష్ట్రకూటులును, తరువాతఁ బదునొకొండవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులును, ఆటుపిమ్మటఁ గాకతీయులు నీదేశమును బరిపాలించినటులఁ జరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

అయిదవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యనిర్మాణము.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమ భాగమును జయించి పరిపాలించుచుండినది మొదలుకొని మాధవవర్మవంశజు లయిన వారు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి పరిపాలనము సేయుచుండిరని యూహింపవలయునే గాని వారలు స్వతంత్ర పరిపాలనము సేయుచుండిరని యెంతమాత్రమును దలంప సాధ్యముగా గానిపింపదు. ఏది యెట్లు లున్నను పదునొకండవశతాబ్దమునందు త్రిలింగ దేశములోని పశ్చిమభాగము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల స్వాధీనమున నుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సంశయము లేదు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుఁడు శాలివాహనశకము ౯౯౮ శక సంవత్సరమం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై శా. శ. ౧౦౪౮ పరాభవసంవత్సరము వఱకు నన(ఁ)గా క్రీ. శ. ౧౧౨౬ వఱకు అవక్రపరాక్రముఁడై ప్రజాపరిపాలనము చేసెను. ఈ త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని కర్ణాటభాషాశాసనములు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమభాగమునం దనేకములు గానంబడుచున్నవి. అప్పు డీభాగమంతయు వివిధభాగములుగ నేర్పడి వేర్వేఱు మండలాధిపతులచేఁ బరిపాలనము సేయంబడుచుండెను. ఆమండలాధిపతులలోఁ గాకతీయు లొకరుగా నుండిరి. వీరు మొదట వీరులుగానుండి మహారాజులవలన నధికారపదవులను సంపాదించి మండలాధిపతులై చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతులు మంత్రులునై వారలకుఁ గప్పములు చెల్లించుచుఁ గొంతకాలము గడపి క్రమక్రమముగా

వంగులతోగు శ్రీదుర్గల నగరు ఫిరంగ్లు.

బలవంతులై వారల యధికారమును బోఁద్రోచి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యసంస్థాపకులై వన్నెయు వాసియుఁ గాంచి యించుమించుగా మూఁడుశతాబ్దములు పరిపాలనముచేసి శాశ్వతయశంబు గాంచిరి. ఈ ప్రభువులు కాకతి యను దేవతను గొల్చుచుండువారు గావున వీరికిఁ గాకతీయు లనుపేరు గలిగినట్లు గానంబడుచున్నది. కాకతి యనునామము దుర్గయొక్క నామాంతర మని మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారిపుత్త్రుం డగు కుమారస్వామిసోమయాజిగారిచేఁ జెప్పంబడియెను గాని కాకతీయులపూర్వులు జైనమతావలంబకు లగుటచేతఁ గాకతి యనునది జైనదేవతలలో నొకదాని నామముగా నూహింపఁగలయును.

కాకతీయులు సూర్యవంశజులు.

కాకతీయులు చంద్రవంశజులనియు మాధవవర్మ సంతతివారనియు స్థానిక చరిత్రమునందును, కాసె సర్వప్ప ప్రణీత మగు సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను నామాంతరముగల ప్రతాపచరిత్రమునందును, దీనిని బట్టి కూచిమంచి జగ్గకవిచే వ్రాయఁబడిన సోమదేవరాజీయమునందును వ్రాయఁబడియెను గాని కాకతీయులు సూర్యవంశజులయినటులఁ గాకతీయుల శాసనములంబట్టియే తెలియుచున్నది. కాకతి ప్రోలరాజు శాసనములందుఁ గాని, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని శాసనములందుఁ గాని సూర్య చంద్ర వంశముల ప్రశంస లేకపోయినను గణపతి పిన్నికాలము నాఁటి శాసనములయందుఁ గాకతీయులు సూర్యవంశజులని చెప్పఁబడిరి. వారి పూర్వులలో ఇక్ష్వాకువు, రఘువు, రాముఁడు మొదలగు వారి నామములు పేర్కొనంబడినవి. ప్రతాపరుద్రీయ మనునలంకారశాస్త్రమును రచించినవిద్యానాథమహాకవి సూర్యవంశమని కాని చంద్రవంశమని కాని చెప్పక "అక్షర్కుండుసలప్రశస్తిమస్మాజదవ్యం కాకతిసూన్వయమ్" అని కించి సరిశయించిన కాకతీయాన్వయ మని చెప్పియున్నాఁడు. శ్రీ [illegible]వపురాణమునందు కాకతీయుల చరిత్రమునఁ జంద్రవంశమునఁ గ్రమరాజు జనించెననియు, అతని సంత[illegible] కాకతీయులయిరనియు, ఆక్రమరాజవంశమునందే

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించెననియు నత్యద్భుతముగా వ్రాయంబడినది గాని, యది కల్పితగ్రంథమగుటచేత విశ్వసింపఁదగినది కాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి శాసనములలో సూర్యవంశపురాజులను పేర్కొనుచు వారల వంశమునందు కరికాలచోడుఁడును, వానివంశమునందుఁ గాకతీయులును జనించిరని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడియుండఁగా శ్రమనాయకుల చరిత్రములోని గాథ లెట్లు విశ్వసింపఁదగినవో యంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.

దుర్జయ కులము.

ఆగణపతిదేవరాయని శాసనములయందే సూర్యవంశమున మనువు,* అతని వంశమున నిక్ష్వాకువు, అతని వంశమున రఘువు, అతని వంశమున దాశరథి, అతని వంశమునఁ గరికాలచోడుఁడు అతని వంశమున దుర్జయుఁడు, అతని వంశమునఁ ద్రిభువనమల్ల కాకతిబేతరాజును జనించెననియును; దుర్జయుఁడు కాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడనియును జెప్పఁబడియున్నది. కొంతకాలము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి గుంటూరు, కృష్ణా మండలములలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండిన రాజులు కొందఱు తాము దుర్జయవంశజులమని వ్యవహరించిరి. బుద్ధవర్మ సంతతివాఁడై శూద్రులయిన వెలనాటి చోడులతోఁ సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగియుండిన కొండపడుమటి బుద్ధరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తిని విక్రమచోడునకును సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర నంబయరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగనుండి గుడిమెట్ట రాజధానిగా నతవాటిసీమను బరిపాలించిన చాగిపోతరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. మఱియు దుర్జయకులస్థులమని చెప్పుకొన్నవారనేకులు గలరు.

కాకతీయులు మొదట జైనులు, పిదప శైవులు.

కాకతీయులు కేవలము బాహుబలమువలన రాజ్యాధిపత్యము వహించి జనరంజకముగాఁ బరిపాలనముచేసి మహారాజులనిపించుకొన్న శక్తిశాలు

వెగలోని సామమాత్రక్షత్రియులుగాని క్షత్రియజాత్యుచిత యజ్ఞోప వీతాదిచిహ్నములు ధరియించి వేదాధ్యయన వైదికకర్మాచరణాదు లొనరించు శాక్యక్షత్రియులుగాఁ గనుపట్టరు. దుర్జయకులజులు తాము విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియుఁ దమ తమ శాసనములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనియున్నారు. కాకతీయులును దుర్జయవంశజు లని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమునాఁటి శాసనములందు జెప్పఁబడియుండుటంజేసి వీరును విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియు నూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఈయూహను బలపఱచునట్టి సహేతుకములైన ప్రబలప్రమాణము లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. విష్ణుపాదసంభవుల మనియును జతుర్థాన్వయులమనియును జెప్పుకొన్న కమ్మనాటిరాజుల (కమ్మవార)తో సంబంధబాంధవ్యములు గలిగియుండెడివి. కాకతీయమహాదేవరాజు పుత్త్రికయు, గణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువు నగు మైలాంబిక యను మైలమ్మయు, చతుర్థవంశసంజాతుఁడును నతవాటివిషయాధీశ్వరుండును నగు బుద్ధరాజునకును శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[1] ఈమహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజునకు మాతృ యగు బయ్యమాంబ యను బయ్యలమహాదేవిని చతుర్థవంశసంభూతుఁడును, ధనంజయగోత్రుఁడును, శ్రీధాన్యకటీపురాధీశ్వరుండును, కొండపడమటి రాజపుత్త్రుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు కేతరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[2] మఱియు కేశరాజుతల్లి యైన సబ్బమదేవి చతుర్థాన్వయసంభవుఁ డయిన వెలనాటి వీరరాజేంద్రచోడరాజపుత్త్రికయు, మాఁడవగొంకరాజునకుఁ దోఁబుట్టువు నై యుండెను.[3] ఈసబ్బమదేవితండ్రి యైన వెలనాటివీరరాజేంద్రచోడమహారాజు బుద్ధవర్మవంశోద్ధారకుఁడును, దుర్జయకులాభరణుఁడును, చతుర్థాన్వయసంజాతుఁడు నగు కొండ

1. The Annual Report on Epigraphy for 1905, No. 204; Epigraphica Indica Vol. VI, p. 159, line 8.
2. Ibid, Inscription of Bayyamamba.
3. Ibid, Vol. III, page 148.

పడమటిబుద్ధరాజుతోఁబుట్టువయిన యాకాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ యాకాంబిక పుత్రుఁడగు వెలనాటిపాలకుండగు చోడగాంగేయగొంకరాజు పైఁజెప్పిన బుద్ధరాజువంశమున జనించిన జయాంబికను వివాహ మయ్యెను.[1] శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తన ద్వితీయపుత్రి యైన గణపాంబను శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును ధనంజయగోత్రుఁడును చతుర్థకులజుండును మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజు మనుమఁడును మహామండలేశ్వర రుద్రరాజుకుమారుండును నైన మహామండలేశ్వర కోటబేతరాజున కిచ్చి మహావైభవముతో వివాహమును చేసెను.[2] కాకతీయు లిట్లు చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన కమ్మవారితో సంబంధబాంధవ్యములు గలిగి యుండుటచేత వీరును చతుర్థాన్వయసంభవులే యని నిశ్చయింపఁ దగును. మఱియును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సామంతులలో నొకఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౩ సంవత్సరమునఁ గడపమండలములోని చెన్నూరిగ్రామమునను దక్షిణకాశీ నాగనాథుని దేవాలయముకడ వ్రాయించిన యొక దానశాసనములో నతని నామమునకు "రెడ్డి"యనుపదము చేర్పఁబడియుండుటచేత వీరు మొట్టమొదట రెడ్డితెగలోనివారుగానే యుండి కమ్మవారితో సంబంధములుచేసి కమ్మవారయి రని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇప్పటివలెఁ గాక యా కాలమునందు శూద్రులలో భేదము లంతగాఁ బాటింపఁబడకుండెను గాని కాకతీయులపరిపాలనమునందును తరువాతను ఏభేదము లభివృద్ధినొందుటయే గాక కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించుటకుఁ గారణములుగూడ నయ్యెను. ఈ విషయము లన్నియు సవిస్తరముగ రాఁబోవు ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును.

త్రిభువనమల్ల కాకతి బేతరాజు.

కాకతీయులు సూర్యవంశపురాజు లని యొక్క గణపతిదేవచక్రవర్తి శాసనములయందుమాత్రము పేర్కొనఁబడియున్నను గాని యంతకుఁ బూర్వము

1. No. 26 T.Sandavolu Inscription of Buddharaja.
2. Epigraphia Indica Vol. III, page 94.

న్శాసనములందును గాకతీయులు తాము సూర్యవంశజులమనికాని చంద్రవంశ జులమనికాని వ్రాసికొని యుండలేదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునికిఁ బూర్వపు శాసనములలో దుర్జయుఁడు వారి పూర్వులలోనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండ లేదు. ఇంతేగాకను గణపతిదేవరాయనికాలమునాఁటి పాఖాలశాసనములోఁ గలశాసనమందుఁ డీకాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పఁబడినదిగాని యీశాసనము కేవలము గణపతిదేవునిశాసనముగాక యతనిసేనాధిపతి యగు బయ్యన నాయకునిపుత్రుఁడగు జగదాళముమ్మడినాయకునిశాసనమగుటవలన నందలి సంబంధము లంతగాఁ బాటింపఁబడఁదగినవి కావు. కాకతీయగణపతిరాజచక్ర వర్తిపదమును వహించినతరువాత నాతని ఘనత నిరూపించుటకై యతఁడు సూర్యవంశజుఁడని కల్పింపఁబడి శ్లాఘింపఁబడినది. విద్యానాథమహాకవి తన ప్రతాపరుద్రీయమునఁ గాకతీయులను సూర్యవంశపురాజులనికాని చంద్ర వంశపురాజులనికాని వర్ణింపక రెంటి నతిశయించినవారని వర్ణించుటయు, తనదు సూర్యవంశ మని చెప్పుకొనిన గణపతిచక్రవర్తి చతుర్థాన్వయులతోడ సంబంధము చేసియుండుటయు, నైవర్ణనలన్నియు నతిశయోక్తులని వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. కాకతీయులచరిత్రమునందు మొట్టమొదటఁ జేర్కొనఁబడఁద గినవాఁడు త్రిభువనమల్లకాకతిబేతరాజు. గుంటూరుమండలములోని చేబ్రోలు శాసనమునం దొక దానిలో బేతరాజు దుర్జయుని తరువాతఁ జేర్కొనఁబడి యుండెను. నైజాము రాష్ట్రములోని పాఖాలశాసనములో దుర్జయుఁడు ప్రోల రాజాత్మజుఁడని వ్రాయఁబడినది. కాకతీయవంశవృక్షమందలి చిక్కును విడఁ దీయుట కొకసాధనము గలదు. కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క గుంటూరు మండలములోని మోటుపల్లి శాసనములోఁ గాకతీయవంశవృక్షము వ్రాయఁ బడినది. అందు సూర్యుఁడు మొదలుగాని గణపతిదేవునివఱకును గల రాజులు పేర్కొనఁబడి దుర్జయునకును త్రిభువనమల్లబేతరాజునకును నడుమ మొదటి ప్రోలరాజని యొక కొత్తనామముగూడ నిడఁబడినది. పాఖాలశాసన మందుం దీప్రోలరాజు దుర్జయునికొడుకని చెప్ప యతనివంశమున రుద్రదేవుఁడు జనించె నని వర్ణించుచున్నదిగాని రుద్రదేవుఁడు ప్రోలరాజుకొడుకని నుడివి

యుండలేదు. చేబ్రోలుశాసనములో దుర్జయుని తరువాత బేతరాజు పే ర్కొనఁబడి యుండెను. వీనినన్నిటిని పరిశీలించినచో నీక్రిందివిధముగఁ గాకతీయవంశావళిని జేర్కొనవచ్చును. దుర్జయుని తరువాత కాకతీయవంశ మునందు మొదటి ప్రోలరాజు జనించెను. ఇతఁడు కేసరి యనునొకగొప్ప చెఱువును త్రవ్వించెను. ఇతనికిఁ ద్రిభువనమల్లబేతరాజు జనించెను. త్రిభువనమల్లుఁ డనునది బేతరాజునకు బిరుదనామము. ఈబేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమున దొక చిన్నభాగమున కధిపతిగను యుండి చాళుక్యులఁ గొలుచుచుండెను, సత్యాశ్రయకులతిలకుండును, సమస్తభువనాశ్రయ శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారక బిరుదాంకితుండును నైన యాఱవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువనమల్లదేవుఁ డను విక్రమాదిత్యుని బిరుదనామమును తాను వహించెను. ఈబేతరాజునకు వైజదండాధినాథుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈదండనాథుని కీమంత్రిపదవి వంశక్రమానుగతముగా లభించినది. ఈమహాప్రధాని తన ప్రభు వయిన మాండలిక కాకతిబేతరాజును గొనిపోయి శ్రీత్రిభువనమల్లదేవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తిని మెప్పించి యాచక్రవర్తి సామంతమండలేశ్వరుఁడుగ నుండి సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించు నట్లుగ నియోగింపఁజేసెను.[1] అనుమకొండ రాజధానిగఁ జేసికొని మహామండలేశ్వర కాకతిబేతరాజు వైజదండాధినాథుఁడు మహాప్రధానిగ సబ్బిసాయిర మండలమును బరిపాలనముచేసి ప్రసిద్ధిగాంచెను.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యయినయాఱవవిక్రమాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬ వఱకు రాజ్యభారమును నిర్వహించినవాఁడు గావున నతని సామంతమాండలికుఁ డయిన బేతరాజు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందు నాంధ్రదేశములోని సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు జైనమతాభిమానియై జైనులను బోషించెను. మఱియు నితఁడు శాక

1. క్రీ. శ. ౧౭౬౧ వ సంవత్సరమునఁ బబ్బిమగాంగుఁ డయిన పొంగాలదేవునిచేఁ బాలింపఁ బడిన సబ్బిమండల మిదిగాదని తోఁచుచున్నది. అది ధారాపదమండలములోని పొబ్బితాలూకాలోని సబ్బి యనుగ్రామమునుబట్టి యేర్పడి యుండవచ్చును.

యను జైనదేవతను బూజించుటచే నీతని సంతతివారి కెల్లరకును కాకతీయులను పేరు గలిగినది. ఇంతకంటె నీతనిగూర్చి చెప్పఁగలిగినది మఱియేమియును గానరాదు.

మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు

మహామండలేశ్వర కాకతి బేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డతని కుమారుఁడైన ప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డయిన మహాశూరుఁడు. ఈమహాశూరుఁడు తఁడ్రిమరణానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు నాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలికుఁడై యాతనిమహాప్రధానులలో నొకఁడుగానుండి యాచక్రవర్తి కాలాంతరగతుఁడైన పిమ్మట స్వతంత్రుఁడై త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము నిర్మించుటకై పునాదు లేర్పఱుపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని శాసన మొకటి యనుమకొండలోని పద్మాక్షీదేవాలయమునఁ గానంబడుచున్నది.[1] ఈశాసనమునుబట్టి యిమ్మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజుచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాకతి ప్రోలరాజుశాసనమునందు మొదట త్రిమూర్తు లయిన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులలో నెవ్వరిని స్తుతింపక శ్రీమజ్జినేంద్రుని మాత్రమే స్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబి యని స్పష్టముగఁ బోధపడుచున్నది. ఇతఁడుమాత్రమే గాక యీప్రోలరాజు మంత్రియైన బేతనప్రెగ్గడయు నతని భార్యయు జైనమతావలంబకులనికూడ తేటపడుచున్నది. ఈబేతనప్రెగ్గడ కాకతిబేతరాజుమంత్రియైన వైజదండాధినాథునకు యాకమాంబికయందు జనించినవాఁడు.

పద్మాక్షీదేవి యాలయము

నైజామురాష్ట్రములోని హనుమకొండకు దక్షిణభాగమునం దున్న యొకచిన్నకొండపైని పద్మాక్షిదేవియాలయము నిర్మింపఁబడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవాలయమునకు వెనుకను జైనవిగ్రహములు గలవు. ఈయాలయ

1. Epigraphia Indica, Vol. ix. Page 256. No. 35

స్తంభముమీఁదనే పైనిచెప్పఁబడిన ప్రోలరాజుశాసనము గలదు. వీనన్నిటిని
బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేతనే ప్రతిష్ఠింపఁబడినదిగాఁ దోఁచుచున్నది.
ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన పార్శ్వనాథుఁడు జైనపురాణగాథలలోఁ
వక్కాణింపఁబడిన యిరువదినల్వురు శాసనమహాదేవులలో నొక్కఁడై
యుండవలయును. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరుని శాసనదేవతయైన యంబిక విగ్ర
హముయొక్క ప్రతిరూపమని భావింపఁబడుచున్నది. అట్లే పద్మావతి పార్శ్వ
నాథునియొక్క శాసనదేవతగ నున్నది. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రియైన
బేతన ప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ యాశ్రయించిన యాలయమునకు కన్నడమ్ము
లో "కడలాలయ" మనియెడి యంబికాదేవి పద్మావతి గాఁ ప్రతిష్ఠించియుండ
వచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునం దుండెడి ప్రేమచేతను
భక్తిచేతను బుణ్యము కొఱకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని (వసతిని) బేతన ప్రెగ్గ
డభార్య యగు మైలమ్మ నిర్మించె నని పైశాసనమునందే చెప్పఁబడినది. మైలమ్మ
తండ్రి యగు బేతన ప్రెగ్గడ తనస్వగ్రామమునందుఁ బదిదేవాలయములను నిర్మిం
చె ననికూడ వ్రాయఁబడినది. ఈమైలమ్మచే నిర్మింపఁబడిన కడలాలయమునకు
చాళుక్యవిక్రమసంవత్సరము ౪౫ హేవిలంబిసంవత్సర పుష్యబహుళ ౩౦
సోమవారమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౮వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪వ
తేదిని శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట సామెధర్త
యైన బేతన ప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన చెఱువుక్రిందను బాడుగపొలము రెండుమ
ర్తరులను ఆచెఱువునకుఁ బడమటిప్రక్కను నల్లరేగడిపొలము నాలుగుమర్తరు
లను బీడిపొల మాఱుమర్తరులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి పైశా
సనమును వ్రాయించెను. మఱియు నీశాసనమునందే శ్రీమన్మహామండలేశ్వర
మేళరాజు కూచికెఱెచెఱువుక్రింద గొప్ప మర్తరు బాడువపొలమును
దానిం సావిరాప్యముగఁ బదిమర్తరుల పొయ్యాన్నభూమిని దానముచేసినటుల
వ్రాయఁబడినది. ఈమండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాతరక్షకుఁడు

1. Dr. Burgess Archeological Survey of Western India Vol. 7. Page 45 F and Page 46, note 2.

జనించినవాఁడని వ్రాయఁబడినది. మాధవవర్మగారు పంద్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునకే ప్రచారమునం దుండెనని యీశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములనుబొందిన యీజైనాలయమును అనుమకొండ బ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని దుర్గయొక్క నామాంతర మని నమ్మి పద్మాక్షీదేవి యనుపేరితో నర్చనాదికమును జరుపుచున్నారు. ఈయాలయము జైనులనుండి బ్రాహ్మణులస్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో తెలియరాదు. ఇయ్యది మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలముననో గణపతిదేవచక్రవర్తికాలముననో బ్రాహ్మణుల యధీనమై యుండును. ఈశాసనమునుబట్టి యీపద్మాక్షియాలయము మాధవవర్మకాలమునుండియు శైవబ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెననిగాని, ఈపద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదముననే సోమదేవరాజు మాధవవర్మ మొదలుగాఁగల చంద్రవంశపు రాజులు పరరాజులను జయించి రాజ్యమేలినారనిగాని విశ్వసింపరాదు.

ప్రోలరాజు శైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతిప్రోలరాజు పుత్త్రుఁడైన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని యనుమకొండశాసనములో చాళుక్యచూడామణియైన శైలపదేవునితో యుద్ధముచేసి క్షణములో బంధించి భక్తునియందుండెడి యనురాగముచేత విడిచిపుచ్చె నని యీ క్రిందిశ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

> "మాస్త్రావ్యరోహాణక గ్మక ర్మకగతిం చాళుక్యచూడామణిం
> శశ్వద్యుద్ధనిబద్ధగర్వాగమతిం యుద్ధే బబంధక్షణాత్
> శ్రీమ త్శైలపదేవ ముంబుదనిభ స్తంభేగమస్థం మణాత్
> ప్రఖ్యాతో రిపుకంఠఖండనవిధా భక్తానురాగా జ్జహౌ."

ఈశ్లోకమునం దేర్కొనఁబడిన శైలపదేవుఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి కుంతలదేశమును బరిపాలించిన శైలపదేవచక్రవర్తిగాక యాపశ్చిమచాళుక్యకుటుంబమున జనించిన మఱియొక శైలపదేవుఁడై యుండవలయును. ఎందుచేతననఁ శైలపదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౧౬౩ వఱకుఁ బరిపాలనముచేసినట్లుగా శాసనాదిప్రమాణములు గనంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౬౨వ సంవత్సరములో

వ్రాయంబడిన యీ యనుమకొండశాసనములోని రుద్రదేవునియెడం గల భీతిచేత మరణము నొందె నని చెప్పఁబడియెను. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుచే జయింపఁబడినట్టియుఁ రుద్రదేవునిచేఁ జంపఁబడినట్టియుఁ దైలపదేవుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన మూఁడవతైలపదేవుఁడు కాఁడనుట స్పష్టము. ఈ తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచక్రవర్తులసేనాధిపతియై బనవాసిమండలమున కధిపతి యైన తైలపదేవుఁడై యుండు నని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని పై శ్లోకమునందు తైలపదేవుఁడు చాళుక్య[illegible] సేనా[illegible] యుండుటచేతను సేనాపతియైన తైలపదేవుఁడు [illegible] వారివాద మంతగా విశ్వసింపఁ దగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తులకు సమీపబంధువై సామంతమాండలికుఁడైన వాఁడుగ నుండవలయును. ఇత్యాది భావపరిశోధనము[illegible].[1]

ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.

ప్రోలరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతియైన గోవిందరాజు ను జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవునిశాసనములోని యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"రూఢం తోరిపతేరనంతపదకు శ్లేష్మాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాత నిపాతనైకచతురం గోవిందరాజాహ్వయం
బద్ధ్వా ముచ్య తదోదయప్రతిభృతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంతాకో విషయస్య తస్య సమరే సద్యోదిశాగుణః."

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు గణపతిదేవచక్రవర్తి గణపేశ్వరశాసనమునందు గోవిందదండేశుఁ డని వర్ణింపఁబడియెను. ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యుని సేనాధిపతి యైన

1. ఈ తైలపదేవుఁడు త్రిభువనమల్లునికుమారుఁడనియు, అతనిశాసనములం దొకదానిలో ప్రోలరాజును జయించెనని చెప్పఁబడియున్నదనియు, అతఁడు రాజ్యాధికారమును వహించలేదనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు.

యనంతపాలుని సోదరపుత్త్రుఁడని అబ్బలూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈగోవిందదండనాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౫౬-౫౭ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లిసీమను బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గందనూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానివలనఁ వ్యక్తముగాఁ దెలుపబడుచున్నది. అందితఁడు వేంగీపురమును దగ్ధముగావించి గోంకరాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈగొంకరాజు వేంగీదేశమునకు రాజప్రతినిధియై ధనదుపురము (గుంటూరుమండలములోనిచందవోలు) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వెలనాటికులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకుఁ బుత్త్రుఁడు. వెలనాడునకు రాజధానిగనున్న ధనదుపురమును నాకాలమున వేంగీపుర మనిగూడఁ జెప్పుచుండిరి కాఁబోలు. వెలనాటిరాజులు వేంగీరాజప్రతినిధులై పరిపాలనముఁ జేసినవారగుటవలన వారు నివసించు ముఖ్యపట్టణ మయిన ధనదుపురము వేంగీపుర మని పరరాజులచేఁ జేర్కొనంబడుట యొకవిశేషవిషయము గాదు. ఈగోవిందరాజును జయించి యితని రాజ్యమును ఉదయరాజున కిప్పించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన యుదయరాజెవ్వఁడైనదియు నిర్ధారించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కందూరోదయచోడుఁడే యుదయరాజని కొందఱును, వెలనాటిగొంకరాజచోడోదయుండని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. పైని జెప్పఁబడిన యనుమకొండ రుద్రదేవునిశాసనములోని శ్లోకమునకు మఱియొకపాఠము గలదని గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారి గ్రంథమున నాశ్లోక మీక్రిందివిధమునఁ జేర్కొనఁబడినది.—

"దోలుంఠాపహతేరయంతపరశు స్త్రీష్టాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాతనిపాతనైకపటునం గోవిందరాజాన్వయం
బద్ధోన్మూల్య క నైషదయోతిపతే రాజ్యందదౌ రేలగా
లుంఠాహో ఋడయస్య తస్య సమరే తద్వీరదీక్షాగురుః."

1. Notes by G. Sreeramamurty on the Ganapaties of Orangal, page, 3[illegible].

అనఁగా * గోవిందరాజ వంశమునందు జనించినట్టియు, లంకావిజయా ధీశ్వరుఁడైనట్టియు, పరశువుతో యుద్ధముఁజేయు నైపుణ్యము గలట్టియు ఈడప్ప యనువాఁ డొకఁడు బంధింపఁబడి ప్రోలరాజుచేత విడువఁబడె ననియు, వీరదీక్షాగురుండైన ప్రోలరాజు పశ్చాత్తప్తుఁడై యున్న యాతని బంధవిముక్తునిఁ గావించి యాతని రాజ్యము మరల వానికి నొప్పించె ననియు, తాత్పర్యము.

ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట

కాకతిప్రోలరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతి యైనగుండరాజుపై దండెత్తిపోయి యాతనితో యుద్ధముఁజేసి జయించి యంతటితోఁ గో యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై యాతనిం బట్టికొని శిరమును గొరిగించి వక్షఃస్థలంబున వరాహముద్రను బొడిచి చంపె నని రుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందే యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

“ క్రుద్ధేనోద్ధుర మంత్రకూటనగరే సాన్ద్రోదకా నిత్రస్తో
గుండః ఖండితవీర ముండితశిరాః క్రోడాంకవక్షఃస్థలః
ఏడోడింభకవత్పలాయనపరో జ్ఞాతో గతః స్వాం పురీం
ఆహూతోపి నకేశ్వరస్య పురతః ప్రోలేన యుద్ధాదయాత్.”

మంత్రకూట మనునది నైజాము రాష్ట్రములో గోదావరీతీరమున నున్న మంథెన యను గ్రామ మని కొందఱును, కృష్ణామండలములో నూజవీడు తాలూకా

* ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు కుంతలదేశమును బరిపాలించిన రాష్ట్రకూటరాజులలోనివాఁ డని శ్రీ రామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియున్నారు గాని యా కాలమునాఁటికి రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య మంతరించియుండుటచేత నది యంతగా విశ్వాసపాత్రము గాదు. ఈ శ్లోకముయొక్క పాఠాంతరముగూడ సరియైనదిగాఁ గనుపట్టదు. నేను వ్రాయించి తెప్పించి యనుమకొండ శాసనముయొక్క ప్రతిచూడ డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు ప్రకటించిన పాఠముతో సరిపోవుచున్నది గాని పంతులుగారి పాఠాంతరము సరిపోవుచుండ లేదు.

లోని మంతెనగ్రామ మని మతికొండయును తలంచుచున్నారు. కొండ పల్లిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన గోవిందరాజు మొదలగువారితో యుద్ధముఁ జేసి జయించినవాఁ డగుటచేతఁ బ్రోలరాజు కృష్ణామండలములోని మాండలిక ప్రభువులను జయించుటకై ప్రయత్నించియుండును గావున, మంత్రకూట మనునది మంతెనగ్రామమే యైయుండు నని నిర్ధారింపవచ్చును.

ప్రోలరాజు జగద్దేవునిఁ బాఱఁద్రోలుట.

అనుమకొండశాసనమునందే జగద్దేవుఁ డను రాజు ప్రోలరాజుపై దండె[1]త్తివచ్చి యనుమకొండను ముట్టడింపఁగా నాతనిజయించి తఱిమె నని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"అన్యచ్చానుమకొండపత్తనగతం సంవేష్ట్య దోర్గాయం స్థితో
నానామండలికాన్వితో భువి జగద్దేవస్య దేవప్రభుః
స్తబ్ధస్తంభిత ఏవ శాస్యకరణో శక్తః పుణా నిర్గతః
శ్రీమత్ప్రోలనృపస్య తస్య జయినః కింబ్రూమహే గౌరవమ్."

ఈ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన జగద్దేవుఁడు పట్టిపొంబుచ్చపురాధీశు లయిన సంతారరాజులలో నొకఁ డగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁ డేకాని యన్యుఁడు గాఁడు. పట్టిపొంబుచ్చపురము నేఁడు మైసూరు రాష్ట్రములో నగరమండలములోని హొంచ యనుపేరం బరఁగుచున్నది. ఈ జగద్దేవునిచెల్లెలు బిజ్జలదేవి; బిజ్జలదేవి చెల్లెలగు చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయాదిత్యున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడెను. (శా. శ. ౧౦౨౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱక యున్నకాలమున బల్లాలరాజులచే నడిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటిబల్లాలరాజు జగద్దేవునిరాష్ట్రమును పాడుచేసె నని గడగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.- శా. శ. ౧౦౩౬వ సంవత్సరములో నేర్పడిన బేలూరుశాసనములలో నొకదానిలో జగద్దేవునిబలమును హరించుటయందు భైరవునివంటివాఁ డని హొసలబల్లాల

1. Indian Antiquary, Vol. II. page 301.

రాజయిన విష్ణువర్ధనుం డభినందింపఁ బడియెను. అయినను జగద్దేవుఁడు శా. శ. ౧౦౭౧ (క్రీ. శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున "సేతు" అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనము సేయుచు బల్లిగావె గ్రామమునను విచ్చేసి కొండసావిలోని కుందూరు గ్రామమును దానముచేసియున్నాఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన రెండవజగదేకమల్లుని పరిపాలనసంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్లసంవత్సరమునఁ బైశాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్యచక్రవర్తులచే వహింపబడుచుండిన త్రిభువనమల్ల యనుబిరుదనామమును వహించియుండుటచేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికిని, అటుపిమ్మట రెండవజగదేకమల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండె నని వేద్యమగుచున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతి ప్రోలరాజుచేఁ బట్టుబడి పరిభవింపఁబడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ప్రభుభక్తినిబూని ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై అనుమకొండపై దాడివెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యోడిపోఁగాఁ బ్రోలరాజుచేఁ దఱుమఁగొట్టఁబడియుండు నని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

కాకతి ప్రోలరాజు మతము.

శ్రీరుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందు ప్రోలరాజు "శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందుఁ డు" నని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పబడినది.

"తత్పుత్త్రః శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందభా
గ్గుంతాకోరిపుసుందరీజనమహాసౌభాగ్యసంపచ్ఛిదః
ప్రోలీరాజ ఇతి ప్రసిద్ధిమగమద్వ్యేంద్రదర్పాపహో
నిశ్శంకప్రథనప్రబంధనమహాహుంకారలంకేశ్వరః."

ఈ పైశ్లోకమున ప్రోలరాజు శివభక్తుఁ డని తెలుపఁబడియున్నను, పద్మాక్షిదేవాలయమున ప్రోలరాజుచే నెలకొలుపఁబడిన శాసనములో మొట్టమొదట నీ క్రిందిశ్లోకముచే జినేంద్రుఁడు కీర్తింపఁబడియెను.

శ్రీమజ్జినేంద్రపదపద్మముకేస భగ్నం
నత్యత్రిలోకనృపతీంద్రమునీంద్రవంద్యం

> నిశ్శేషదోషపరిఖండనచండకాన్తా
> రత్నత్రయీ ప్రథమమధ్యగుణాశ్రితానాం"

ఈ శ్లోకమున నితఁడు జినేంద్రుని బ్రస్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబుఁడని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. ప్రోలరాజుకొడుకయిన రుద్రదేవుఁడు వీరశైవమతావలంబుఁడయినందునఁ దనతండ్రినిగూడ శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందుఁడని వర్ణించియుండునుగాని శంకింపను గాదు. ఒకవేళ ప్రోలరాజు వార్ధకదశయందు శైవుఁడైన వాఁడైయుండ వచ్చును.

ప్రోలరాజు సంతానము.

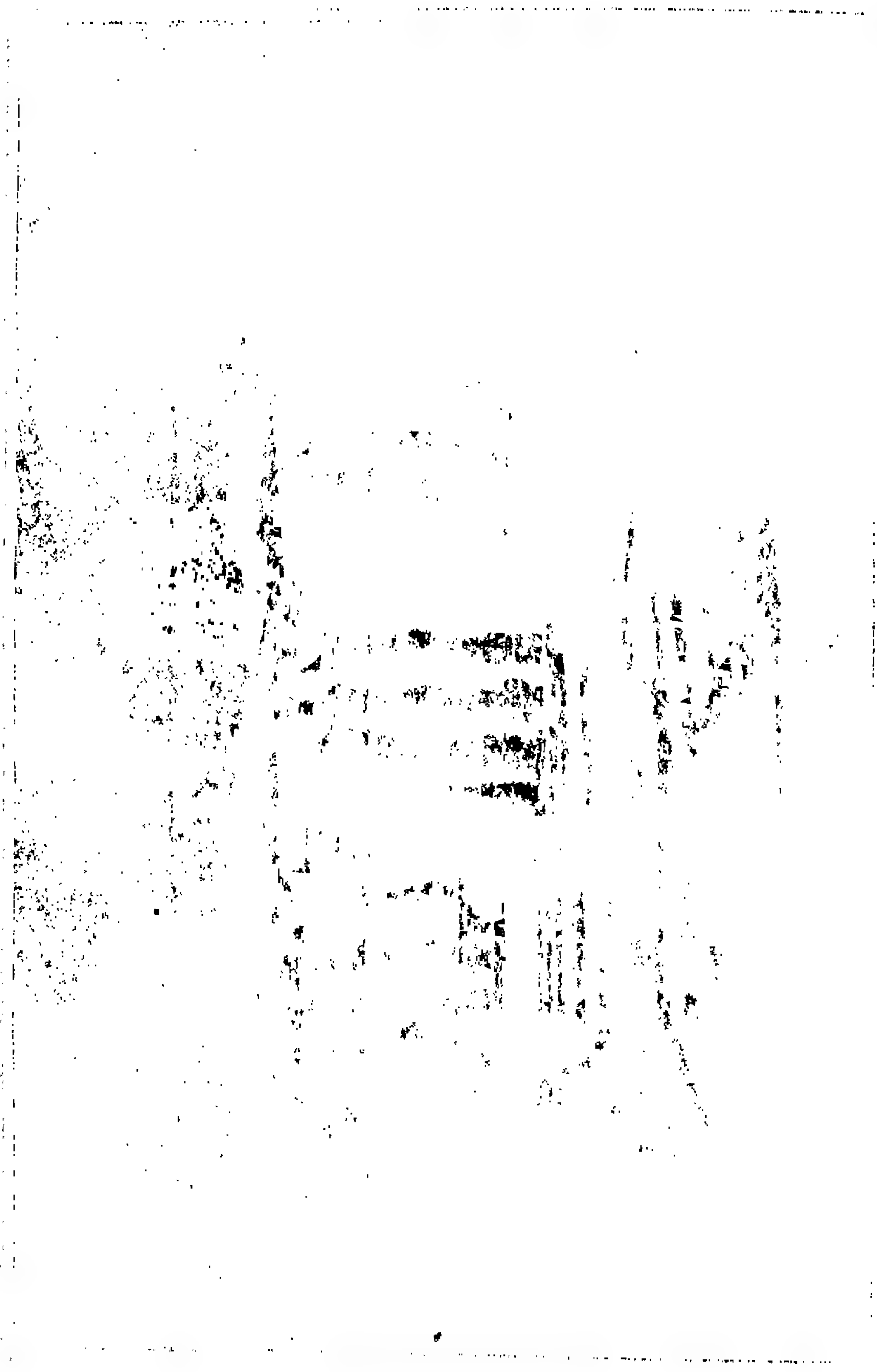
ప్రోలరాజునకు ముప్పమ యను భార్య గలదు. ఆమె యనుమకొండశాసనమునం దీక్రిందివిధమున నభివర్ణింపఁబడినది.

> "దేవీ ముప్పమ నామధేయసహితా యస్యా గుణాస్తారకాః
> కీర్తిశ్శారదచంద్రికేవ విలసత్కాన్తిస్తు నైవోపమా
> కౌసల్యేవ చ జానకీవ చ సతీ కుంతీవ పద్మా చ సా
> పౌలోమీవ చ చండికేవ చ తదా తస్యాభవద్భామినీ."

ఈ శ్లోకమునందు ముప్పమదేవి సుగుణంబులు నక్షత్రంబులవలెను, కీర్తిశరత్కాలచంద్రికవలెను బ్రకాశించుచున్నవనియు, మఱియు నామె కౌసల్య, జానకి, కుంతి, పద్మ, పౌలోమి, చండిక మొదలగువారిం బోలియున్నదని మాత్రము వర్ణింపఁబడియె గాని యామె యేవంశమునం దేరాజునకు జనియించెనో తెలుపఁబడియుండనందున ముప్పమదేవియొక్క తలిదండ్రులను గూర్చి యేమియుఁ దెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజువలన రుద్రదేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురు పుత్త్రులు జనించి యశస్వంతు లైరి. ఈ ప్రకారము కాకతి ప్రోలరాజు సంతానమును బ్రాభవమును బడసి అతిపరాక్రముఁడై చాళుక్యచక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాధిపతులను పెక్కండ్రను మాండలికరాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసె మొట్టమొదట త్రైలింగ్య [illegible]

ప్రోలరాజు కొడుకుచేఁ జంపఁబడుట

ఇట్లు వక్రపరాక్రమలీల శత్రురాజులను నిర్జించి త్రిలింగసామ్రాజ్య నిర్మాణభవనమునకుఁ బునాది తగ్పటించి జగతీశ్వర యను బిరుదనామమును వహించి బహుకాలము పరిపాలనముచేసిన కాకతి ప్రోలరాజునకు వయసా కాలము సమీపింప దురదృష్టవశమున సాక్షాత్తుగాఁ దన ప్రియకుమారుండగు రుద్రదేవనృపునిచేఁ బొడువంబడి చంపఁబడియెను. ఇట్టి విషాదకరమైన హత్య కేవలము భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదిగాని తండ్రియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల ద్వేషముచేత సంభవించినది కాదు. ఒకనాఁడు దేవాలయంబునఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు గాఢనిద్ర నున్నకాలమునఁ దండ్రియైన ప్రోలరాజు అతని ప్రక్కనుండపోవుచు నతనిని స్పృశించెను. అంతట నతఁడు మేల్కొని శత్రువెవ్వఁడో తన్ను ముట్టుకొనవచ్చెనని యాగ్రహ మహోదగ్రుఁడై లేచి మొలలోనున్న కైజాఱువాఁడి గ్రుక్కిపోటుపొడిచెను. అంతట తండ్రి నేలంబడఁజూచి తెలిసికాంచి చేసినకార్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై దుఃఖింపసాగెను. ఇది భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదని యెఱింగినవాఁడు గావునఁ బ్రోలరాజు కుమారుని క్షమించి యూరడార్చి రాజముద్రిక నొసంగి రాజ్యము నప్పగించి పరిపాలనముచేయు మాజ్ఞచేసి ప్రాణంబుల విడిచెను.

ఆఱవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

(౨) రుద్రదేవమహారాజు.

(క్రీ. శ. ౧౧౪౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకు)

కాకతి ప్రోలరాజునకుఁ బిమ్మట నతని పెద్దకుమారుఁడైన రుద్రదేవుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను గాని యెప్పటినుండి యాతని పరిపాలనము ప్రారంభ మయ్యెనో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము గానిపింపలేదు. భావి పరిశోధనమున సత్యము తేటపడునంతదనుక క్రీ. శ. ౧౧౪౦ దవసంవత్సరమునకుఁ గొంచె మీవలఁగాని యావలఁగాని రుద్రదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమైయుండు నని చెప్పవచ్చును. ఈరుద్రదేవుఁడే చరిత్రమున మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డను పేరఁ బిలువఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమునందు కంద్రిని సయితము మించినవాఁడై అధిక సామర్థ్యముతో నతఁ డేర్పరించిన పునాదులపైఁ ద్రైలింగ్యసామ్రాజ్యభవననిర్మాణమును గావించి సుస్థిరమైన యశమును సంపాదించెను. ఇతని చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకుఁ జాలినన్ని సాధనములు గానరావు గాని కొంత చరిత్రమును దెలిసికొనుటకు నతని శాసనములు రెండుమూఁడు మాత్రము తోడ్పడుచున్నవి. అందనుమకొండశాసనము ప్రధానమైనది. ఇయ్యది. శా. శ. ౧౦౮౪ వ సంవత్సరము నందనగా క్రీ. శ. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున రుద్రదేవునిచేతనే వ్రాయింపఁబడిన ప్రధానశాసనముగా నున్నది. ఈశాసనమునందు రుద్రదేవుఁడు తన తాత యైన త్రిభువనమల్లునకుఁ బూర్వమునందుండిన తన వంశపురుషుల నెవ్వరిని పేర్కొని యుండలేదు. ఈనకంద్రియుఁ దాను జయించిన రాజులను గొంద

అను పేర్కొనియుండుటచేతఁ గొంతవఱకు చరిత్రము బోధపడుచున్నది. ఈశాసనములో:—

> "శృఙ్గత్తుఙ్గతురఙ్గపుఙ్గవచయారోహాత్ర భీమో భగ్నం
> దోమ్మంచాదుపరాక్రమక్రమధరం భీమాత్మజం సర్వస్త్రీలయా
> కర్ణం పార్థ ఇవామలైః శరశతైః ర్వ్యాద్రావ్యద్రావ్యాశా
> లేభే సర్వవిశేషయుక్తనగరగ్రామం స రుద్రోఽనృపః." అని యున్న

తము లైనట్టియు, ప్రఖ్యాతము లైనట్టియు, నశ్వంబుల నారోహించుట యందు నేర్పరియు, చాలుపరాక్రమముండు నగు దొమ్మ (దామునాయఁడు, లేక దాము రాజు) అనువానిని పార్థుఁడు కర్ణుని వందలకొలఁది తీక్ష్ణము లైన బాణములచేతఁ బలుమాఱు తఱుమఁగొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషవస్తు సంపన్నంబు లయిన పట్టణంబులను గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రు వెవ్వఁడో నిర్ధారించుటకు సాధారము గానిపింపకున్నది.

> "ఈడే మేడవిడమ్బడమ్బరభరక్షోదక్షమం క్ష్మాధృతాం
> దుర్వారోద్ధుర వీరమస్త్రిసముదాదాహైక దీక్షాగురుం
> శ్రీమన్మైళిగిదేవసఙ్గ సమయప్రోద్భూత దర్పాపహం
> ప్రాప్తశ్రీపోలవాసదేశవిభవం శ్రీరుద్రదేవం సదా."

ఈశ్లోకమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని ప్రతివాదులనుగూర్చిన చరిత్ర వివర మెంతమాత్రము దెలియరాకున్నది. కులోత్తుంగ రాజేంద్రచక్రవర్తి కుమారుఁడును, క్రీ. శ. ౧౦౭౬ మొదలుగొని ౧౦౭౮ వఱకును, ౧౦౭౮-౭౯ మొదలుకొని ౧౦౯౨-౯౩ వఱకును, రాజప్రతినిధిగ నుండి వేంగిదేశమును బరిపాలించిన వీరచోడభూపాలుని ముఖ్యసేనాధిపతిగ నున్న మేడమార్యుఁడే పైశ్లోకమునందు పేర్కొనఁబడిన మేడప్రభు వని నమ్మి యాంధ్రులచరిత్రము లోని ప్రథమభాగమున "ఈ మేడమార్యుఁడు కాకతీయాంధ్రప్రభు వైన మొదటి ప్రతాపరుద్రునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినట్టు గన్పట్టుచున్న" దని వ్రాసియున్నాఁడను గాని యీ మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౦-

వలెనే పరిపాలనము చేసి యుండుటంబట్టి నూఱేండ్లక్రిందట నున్న మేడ మాల్యుని జయించుట యసంభవ మని బోధపడుచున్నది గావున నితఁడు వేఱొకఁ డని యూహింపవలసియున్నది.

ఈ ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు మైళిగిదేవుని జయించి పోలవాసదేశమును గైకొనెను నని శిలాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఆ దేశమును బరిపాలించుచుండిన సింగనరాజుకొడుకు మల్లిగి యనువాఁడే మైళిగిదేవుఁడై యుండవచ్చును. ఈమల్లిగి యాదవవంశసంజాతుఁడు. ఇతఁడు పర్ణఖేట మను పట్టణమును తనశత్రువులనుండి స్వాధీనపఱచుకొని యాపర్ణఖేటముననే నివసించు కాలమున నుక్కులరాజుయొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగనెత్తుకొని పోయెను. ఇతఁడు దేవగిరియాదవులయొక్క పూర్వికుఁడు. ఇతఁడు గాక పోయిన నీతని కొండుకుమారుఁడైన 'అమరమల్లిగి' యైననుఁ గావచ్చును. పోలవాసదేశ మెచ్చటిదో గుర్తింప నలవిగాక యున్నది.

ప్రతాపరుద్రుఁడు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

ఎనిమిదవశతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్రచోడులలో నొకశాఖవారు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండిరి. వీరిచారిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియకుండుటచేతఁ జెక్కుఁడ్రు వీరి యుదంతమును దెలిసికొనఁజాలకున్నారు. వర్ధమానపురము నైజాము రాష్ట్రములోని వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున శిథిలమైయున్న వడ్డమాని యను గ్రామముగా నున్నది. ఇయ్యది పూర్వము మహాపట్టణమై యుండి యనేక దేవాలయములతో నొప్పుచుండెను. దీనిని పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందుఁ గరికాలచోడాన్వయుఁడును, కాశ్యపగోత్రుఁడును నైన భీమచోడనృపాలుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమాండలికుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోకర్ణచోడుఁడు జనియించెను. ఇతనిసోదరుఁడు భీమరాజు. ఉదయాదిత్యచోడుఁడు నితని వంశములోనివాఁడే యగును గాని గోకర్ణనృపాలునకు నెట్టిసంబంధము గలవాఁడో విచారింపవలసియున్నది. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య, ఎం. ఏ. గారు గోకర్ణునిమనుమఁడని చెప్పుచున్నారు.

అయ్యది భావిపరిశోధనమునఁగాని స్థిరపడునది కాదు. ఇతనిని కాకతీయ రుద్రదేవనృపాలుఁడు జయించెను.

గోకర్ణనృపాలుఁడు.

భీమన సోదరుఁ డైన గోకర్ణుఁడు వాగీంద్రచూడామణి యను జైనుని యాచార్యుని శిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుండు. ఇతఁడు భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయము అను ఛందోగ్రంథమును రచించి కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైన చాళుక్యజగదేకమల్లునకు సేనాపతి యగు రేచభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈ రేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడభీమకవి రచించినది నృసింహపురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణుఁ డనేకాగ్రహారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవోసి శాసనములను వ్రాయించి యున్నాఁడు. ఈ గోకర్ణుని గురు వయిన వాగీంద్రచూడామణి రసచరిత లక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్రభాషలో విరచించినట్లు తెలియుచున్నది.

భీముఁడు - గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును భీమచోడుఁడు తన సోదరుఁ డైన గోకర్ణచోడునితోఁ గూడి పరిపాలనము సేయుచుండినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ భీమచోడనృపాలుఁడు పరమదుర్మార్గుఁ డైనటుల రుద్రదేవుని శాసనమున వాకొనఁబడియెను. భోజనకాలమునందు తన సోదరుని జంపెను. తన సవతితల్లిఁ బట్టియుంచెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డను విక్రమాదిత్యచక్రవర్తికుమారుఁ డను తైలపదేవుఁడు వర్ధమానపురమున కిరువది మైళ్ల దూరమునం దున్న కందూరునఁ బరిపాలనము సేయుచుండి రుద్రదేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణమొందఁగా భీమచోడుఁ డా రాజ్యము నాక్రమించుకొని కొంతకాలము పరిపాలనము చేసి రుద్రదేవునితో వైరము

గల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁ డీన్నృపాలా ధముని శిక్షించుటకై వానిపైకి దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని వీక్షించిన మాత్రముననే భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వతారణ్యభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన యీక్రింది శ్లోకములలో వ్యక్తీకరింపఁబడియెను.

"భీమేన భీమనయనేన వనేనహీనో
గ్రస్తో మమాన గృహమాపకవత్ క్షణేన
మార్జారడింభకవరేణ మహోద్ధకారే
గోకర్ణసామ భుజగో భువి శూరమానీ."

... ...

"యాతేవ శైలపన్థా దివ మస్య భీత్యా
సర్వాతిసార కబళీకృతగాత్రయష్టౌ
శ్రీరుద్రదేవనృపతేః పృదు విక్రమస్య
భీమోపి రాజ్యపదవీం క్షణికాం స లేభే."

"ఏకో జమ్బుకడిమ్భకో లఘుతరైః స్పన్దేప్సితో జమ్బుకైః
రాజాహాంక్షతి ... తిలసింహేన సంస్పర్ధతే
భ్రాతా ... గర్జితై దుఃఖరయా స్సర్వాదిశో విహ్వలో
యాతః క్వాపి సవివ ధూనసభరైః కణ్ఠీరవ స్యాతురః."

"శద్వద్భిమనృపాధమో నరపతిః ... సపత్నీపతిః
హాస్తా భ్రాతృవరస్య భోజనవిధౌ భీమేన సంస్పర్ధతే
ఆకాశగ్రసన ప్రయాసురసికః శ్రీరుద్రదేవేన య
స్స్పర్ధావర్ధి ... మహోత్తుంగాగ్ర మారోహతి."

... ...

"యస్యాక్షివిషేణ భయాచ్ఛకేశస్య భీమో
దుర్యోధనస్య నృపతే రివ విహ్వలాఙ్గః
స్వభ్రాతృమాతృవనితాసహితః స్వరాష్ట్రే
లక్ష్మీం విహాయ వనభూమ యయౌ విలజ్జః."

ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుఁడు వానిని వెంబడించి తఱిమి హనుమంతుఁడు లంకాపురమును దహించినటులఁ జోడోదయుని రాజధానియగు నగరమును దగ్ధము గావించి యానగరము మధ్య నొకమహోచ్ఛ్రితమైన జయస్తంభమును ప్రతిష్ఠించెను. అంతకుఁ బూర్వమే చోడోదయుఁడు రుద్రదేవుని దండయాత్రమును విని భయకంపితుఁడై మతిపోయి పిచ్చియెత్తి దయ్యమువలెఁ బ్రవర్తించె నని యీ క్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

> "శ్రీమద్రుద్రపరాక్రమోద్భవభయవ్యామోహనాభ్యస్తల
> చ్ఛత్రస్త్రస్తసమస్తగాత్రవిలసచ్చోడోదయక్ష్మాపతేః
> ఉన్మత్తా ఇవ విస్మృతా ఇవ మహాభూతాభిభూతా ఇవ
> ప్రోద్భ్రాన్తా ఇవ సంకులా ఇవ తదా ప్రాణాః ప్రయాతా దివమ్"

పైని జెప్పిన ట్లాచోడోదయుని నగరమును దగ్ధము గావించుటయే కాక యాతని కొమార్తను పద్మావతి యనుదానిని వివాహ మైనటుల శాసనము నందలి యీ క్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

> "కన్దూరోదయచోడవంశవిలసద్దుగ్ధాబ్ధిగర్భోద్భవ
> త్పద్మైకాశ్రయరుద్రదేవ నృపతేః కిం వర్ణ్యతే విక్రమః
> క్షుద్రక్షత్రియలోన్నతిక్షయకృతః స్వర్భావనిశ్రీభృతో
> రామస్యేవ కుఠారఖణ్డిత రిపువ్రాతస్య పృథ్వీపతేః."

ఈ పైశ్లోకము ద్వ్యర్థమును సూచించుచున్నది. అయినను రుద్రదేవుఁడు పద్మావతిని వివాహముఁజేసికొనె ననుటయే యొప్పయున్నది గాని మఱియొక శాసనమునుబట్టి సందేహము కలుగుచున్నది.[1] ఉదయచోడుని [illegible] శాసనమునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౫౬ దినములు మాత్రమే వ్యవధి కలదు. ఇందలి సత్యమును భావిపరిశోధనమునఁ దెలిసికొన

1. See the Lithic Records in Hyderabad prepared by M. Ramakrishna Kavi M. A.

కలదియును. ఉదయచోడుని యొక్క శుల్కాధికారు లయిన కిబ్బటి మేల్పట్టి దండనాయక నలసిద్ధమయ్య సిద్ధమయ్యలు శకసంవత్సరములు ౧౦౭౮ అగు చిత్రభానుసంవత్సర పుష్య బ ౧౩ సోమవారమున నుత్తరాయణ సంక్రాంతి నిమిత్తము కోడూరి శ్రీస్వయంభుసోమనాథదేవునికి సుంకములు మొదలగు వానిని గల్పించి యుండిరి. ఇందు శాలివాహనశక మనుటకు బదులుగా శ్రీమచ్చాళుక్యశకవర్షంబు లని తప్పుగా వ్రాయఁబడినది.

ఈ కట్టుప్పగ్రామము కందనోలి (కర్నూలు) నుండి హైదరబాదునకుఁ బోవుమార్గమున హైదరబాదునకు దక్షిణమున ౫౮ వ మైలురాయికడ నున్నది. దీనికి దిగువను ౧౨ మైళ్లదూరమున కందూరు కలదు. ఇయ్యది కల్యాటకచోడులకు రాజధానిగ నుండెను. వర్ధమానపురము మఱియొక చోడవంశమువారికి రాజధానిగ నుండెను. ఈ రెండు చోడవంశములకు నెట్టిసంబంధము గలదో యింతవఱకును స్థిరపడలేదు. ఉదయాదిత్యాలంకార మనియెడి గ్రంథ మొకటి కల్యాటభాషలో వ్రాయఁబడి యున్నది. దానికర్తృత్వము చోడోదయుని కారోపింపఁబడుచున్నది. ఆ గ్రంథమునందు చోడోదయుని తండ్రి సోమనాయఁ డని చెప్పఁబడియున్నది. సరకులపై సుంకమును విధించు నాచారము పూర్వకాలమునందును గలదు. బద్దెనకవి (భద్రభూపాల) ప్రణీత మైన నీతిశాస్త్రముక్తావళి యను గ్రంథమున వివిధము లయిన సుంకములయొక్క వర్ణన మీక్రిందిపద్యమునఁ జేయఁబడినది.

“ చ. గనులు కృషి ప్రపంచ మరిగప్పము సుంకము గోకులంబు నం
దనవనముల్ జల స్థల పదస్థ వణిక్క్రియ దుర్గరత్నముం
బనఁగల యన్నిమార్గముల నర్థము రోయక కేవలంబ కాఁ
పున పాలియించు రాజు సిరిఁ బొందును రాజమనోజభూభుజా.

ఒరయూరు పురవరాధీశ్వరుల మని తెలుఁగుచోడులును, అయోధ్యాపురవరాధీశ్వరుల మని చాళుక్యాదులును, కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని కాలచుర్యులును, మాహిష్మతీపురవరాధీశ్వరుల మని హైహయులును చెప్పుకొన్నట్లుగానే యీ కందూరుచోడులును కోడూరుపురవరేశ్వరుల మని చెప్పు

కొనుచుండెడివారు. మఱియు నీజబ్బిర్లశాసనమునందు గోకర్ణసింగరాజు లని సింహముద్రికలుగల గోకర్ణునివారసులు పేర్కొనఁబడినవి. ఈ గోకర్ణచోడునిశాసనములు హైదరబాదురాజ్యమునం దచ్చటచ్చట గల వని తెలియు చున్నది. ఆశాసనము లన్నియుఁ బ్రకటింపఁబడినఁ గాని కందూరు వర్ధమానపురచోడులయొక్క చరిత్రముఁ దెలిసికొన సాధ్యము గాదు.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుఁడు చాళుక్యసైన్యపాలుఁ డయిన తైలపదేవుని, కర్ణాటకచోడు లయిన భీమచోడోదయచోడులను, మంత్రకూటాధీశుఁ డైన గుండమనాయని, తక్కుంగల శత్రురాజన్యులను జయించి యాంధ్రదేశము నందు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోఁబడి యున్న భూభాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుఁ డై రాజాధిరాజై పొగడ్త కెక్కెను. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణ మనుమకొండశాసనములో నీ క్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పఁబడినది.

"రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీరపర్యన్త మస్య
శ్రీశైలాన్తం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సమగ్రం
ప్రాతీచ్యాస్తా కటకనికటస్థాయిని రాజ్యలక్ష్మీ,
కౌబేర్యాశాతటవిలసితా మాల్యవన్తం ప్రపేదే."

అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునాఁటికి కాకతిరుద్రదేవుని రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, పడమర కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధానియగు కళ్యాణపురి) వఱకును, ఉత్తరమున మాల్యవంతము (మధ్యమాగాణములలోని పర్వతములు) వఱకును, విస్తరించి యున్నదని యీశ్లోకముయొక్క భావము.

ఈశ్లోకమునం జెప్పంబడిన కాకతిరాజ్యముయొక్క హద్దులు సరియైన వయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పటి గోదావరి, కృష్ణా, గుంటూరు మండలములు నీరాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ప్రతాపరుద్రుని శాసనము లామండలములలో

నెచ్చటను గానరావు. అంతియగాక చాళుక్యచోడులకు ప్రతినిధులుగఁ
బరిపాలనము సేయుచున్న మాండలికసామంతులయొక్క శాసనములే
పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాకతి ప్రతాపరుద్రుఁడు వారిపై
దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండవచ్చునుగాని యాభాగములను దన
రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు.
౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రదేవుని శాసనములు దాక్షా
రామమునందును, నరసారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామము
నందును, కందనూలిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గానవచ్చుటచేత
నప్పటి కాభాగములను జయించె నని స్పష్టమగుచున్నది. దాక్షారామశాసన
ములో త్రిభువనచక్రవర్తి విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క ప్రవర్ధమానసంవత్స
రములు పేర్కొనంబడుటయెగాక 'పెనుగొండపురవరాధీశ్వర' యని కూడఁ
బేర్కొనంబడియెను. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౭౯ దవసంవత్సరమున
వ్రాయఁబడినది. ఈతఁడీశాసనమున విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క విజయ
రాజ్యసంవత్సరము లుదాహరించుటకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యితఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁ డని
యొంకమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలగుంట
గ్రామములో శ్రీసోమేశ్వరస్వామివారిదేవళములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు
అతని మంత్రియైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) ప్రెగ్గడయొక్కయు నామములు
మాత్రము గానంబడుచున్నవిగాని శకసంవత్సరములు తెలియంబడుచుండ
లేదు. ఈశాసనము శా. శ. ౧౧౧౯ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ.
౧౧౯౭ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. కాఁబట్టి యిది మొదటి ప్రతాప
రుద్రుని కాలమునాఁటి దని స్పష్టమగుచున్నది.[1] 'పతిహితచరిత' యని యితని
శాసనములలోఁ గన్పట్టెడు, ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకుఁగాని
ప్రాచ్యచాళుక్యచోడచక్రవర్తులకుఁగాని, సామంతుఁడైన మహామండలేశ్వ

---

1. Lists of Antiquarian Remains by R. Sewell Vol. I. p. 7

రుఁడుగాక త్రిలింగదేశమును స్వతంత్రుఁడై యాత్మపరాక్రమంబునం బరిపాలించిన మహారాజాధిరాజని చెప్పుటకు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహావీరుని పరిపాలనకాలమునఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము విస్తరింపనారంభించినది.

శైవమతాభినివేశము.

పాపవిమోచనమార్గములు.

పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి వీరశైవమతవిజృంభణమునుగూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగాఁ గొంతవఱకు కందయుగొక్క ప్రథమప్రకరణంబునఁ దెలిపియున్నాఁడను. పశ్చిమచాళుక్యరాజధాని యగు కళ్యాణపురమున వీరబసవేశ్వరునిచే నుద్ధరింపఁబడిన శైవమతముతోఁగూడ జనించి మహావిప్లవములనుగూర్చి మరల నిందు చర్వితచర్వణముగా నుదాహరింపం బనిలేదు. విద్వత్కవి పండితప్రకాండు లయిన యారాధ్యబ్రాహ్మణులచేతను, వీరశైవమతాభినివేశపరవశు లయిన జంగమగురువరులచేతను, తదితరాధిపులను శైవప్రభువరులచేతను, కర్ణాటకాంధ్రదేశములయందు వీరశైవమతము యాలుయాలల సహితము విజృంభించి పరమతభయంకరంబై సహన మనుమాట లేకయుండ వర్ధిల్లుచుండెను. ఎట్టి వీరాగ్రణి యైనను వీరఘంటానినాదంబులు వినఁబడినప్పుడొడలు కంపమెత్తి వడంకుపుట్టించునట్టిదిగ నుండెను. అనేక క్షుద్రవర్ణములవారు వీరవైష్ణవముబలె వీరశైవము స్వీకరించిరి. ఒకప్రక్కనుండి వీరవైష్ణవము మఱియొకప్రక్కనుండి వీరశైవము ప్రబలుచుండుటచేత జైనబౌద్ధమతములు పేరుపెంపులేక వసివాళ్లువాడుటకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. అట్టి సందర్భమున రుద్రదేవుఁడు త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు ననుమకొండరాజధానిగఁ బ్రజారంజకముగఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అందఱుంబోలెనే రుద్రదేవునకును మతాభిప్రాయములు మార్పుఁజెందఁ బ్రారంభించినవి. ఎందఱు శత్రురాజుల నోడించి యెంతభూమి నాక్రమించినను ఎన్ని

దిగ్విజయయాత్రలు గావించినను, మనస్సున కానందము కలుగనీయక యుద్ధ
రూపపిశాచముగ తనను బాధించుచుండెను. అతఁడు వృద్ధుఁడైన తనతండ్రిని నిర్ని
మిత్తముగాఁ జంపి పితృహత్యాదోషమును మూటఁగట్టుకొంటినిగదా యీపాప
మెట్లు పరిహారమగునని నిరంతరమును పశ్చాత్తాపమును బొందుచుండెను. ఒకనాఁడు
బ్రాహ్మణోత్తముల నాస్థానమునకు రప్పించి వారలతో నిట్లనియె. 'ధర్మజ్ఞు
లైన భూసురోత్తములారా! పితృహత్యాదోషమునుండి నన్ను విముక్తునిం
గావించుమార్గం బెద్దియైన నున్న మీరలు నన్ను గ్రహించి దెలుపుఁడు' అని మిక్కిలి
పశ్చాత్తప్తచిత్తంబుతో వేఁడికొనియెను. అందులకు వారలు 'మహాప్రభూ!
ఎట్టివానికైన గర్మానుభవ మనుభవింపక తీఱదు. ఈ దేహంబునకుఁ గర్మయే
కారణంబైనను మనల నజ్ఞానం బెగటార్చుటకు నొక్కయుపాయంబు గలదు.
అయ్యది కర్మసంహారకుం డయిన శివుని నారాధించుట.' అని ప్రత్యుత్తర
మీయ నతం డామార్గమును దెల్పుం డని యడుగఁగా వారలు మరల నిట్లని
రి. 'మహాప్రభూ! దేశాటనము సలిపి దివ్యనదులం గ్రుంకి దివ్యతీర్థముల సేవించి
దివ్యలింగములఁ బ్రతిష్ఠింపించి పంచామృతములతోఁ బరమేశ్వరుం డైన శివుని
నభిషేకము గావించి భక్తితో సేవించినఁ బాపపరిహారం బగు' నని చెప్పిరి.
అంతట రుద్రదేవుఁడు బ్రాహ్మణులకు స్వర్ణమును దానముచేసి పంపెంచెను.
తర్వాత రుద్రదేవుఁడు నలుగురు బ్రాహ్మణోత్తములను విశ్వేశ్వరున కభిషే
కంబుఁ జేయ నియమించి విశేషధనంబు లొసంగి గాశికిం బంపించి వారలచేఁ
విశ్వేశ్వరార్చనంబులను దనకుఁగాఁ జేయించెను. అచ్చట ననేక ధర్మకార్యంబు
లాచరింపఁజేసెను. ఓరుగంటికి ఆఱు క్రోసులదూరమున నున్న అయినవోలు
గ్రామమునందు మైలారదేవుని ఆలయమును గట్టించి చిత్రవిచిత్రము లయిన
నాలుగు శిలాద్వారములను నిర్మింపఁజేసెను. మఱియు ననుమకొండకు రెండు
క్రోసులదూరమున ఒద్దిపల్లె నాలయమును నిర్మింపించి బుద్ధగణపతిని బ్రతిష్ఠిం
పించుటయేగాక మొగలిచెర్ల గ్రామంబునఁగూడ నొక మహా[illegible]ని బ్రతిష్ఠిం
పంచి యొక యాలయమును గట్టించి యుత్సవాదులు జరుప నేర్పాటు
గావించెను. శ్రీశైలమునకుఁబోయి మల్లికార్జునదేవుని సందర్శించి తులాపురుష

మును దూగి బ్రాహ్మణకుటుంబములకు ధారవోసె నేకశిలానగరంబునను విశ్వే
లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యనేకశివాలయములను నిర్మించెను మఱి
యు నెంతెంతో ద్రవ్యమును వెచ్చించి చతుర్ముఖస్వామి దేవళమును సహస్ర
స్తంభములమండపమును గట్టించెను. ఇదిగాక గణపతీశ్వరుని యాలయమును
రుద్రేశ్వర మను గ్రామమున రుద్రేశ్వరాలయమును గట్టించి వానికి త్రవ్వించి
ప్రాకారములు విర్మించి యాదేవతల నిత్యోత్సవమునకై నూఱు గ్రామముల
నొసంగెను.

రుద్రదేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాషలయందు దక్షత్వమును గలిగి పండిత
జనంబుల రావించి యాదరించుచుఁ బండితపక్షపాతియై తానును బండితుండు
కవియు నై బహుగ్రంథములం బఠించుటయే గాక గ్రంథరచనయందుం గూడ
దొరకొనినట్లుగాఁ గానంబడుచున్నది. ఈతనికి 'విద్యావిభూషణుఁడు' అను
బిరుదనామ మున్నట్టుల శా. శ. ౧౧౦౧ వత్సరమున దాక్షారామభీమేశ్వ
రుని యాలయమున లిఖింపంబడిన శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. మఱియు
నితఁ డాంధ్రభాషలో 'నీతిసార' మను గ్రంథమును రచించినట్లుగఁ గన్పట్టు
చున్నది. ఆత్మకూరుసంస్థానమున సంపాదించిన ప్రతిలో నీక్రిందిపద్యము
గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెనార్యప్రణీత నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథమున
శ్రీరామకృష్ణయ్యగారు నుడివియున్నారు.

"చం. పరువడి నాంధ్రభాషఁగల బద్దెననీతియు సంస్కృతంబులోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దండ్రు తే
ర్చెరఁ గవి నీతిపద్ధతులుచేసి విశూఢము బాలబోధకున్."

నీతిశాస్త్రముక్తావళిని రచించిన బద్దెనకవికే భద్రభూపాలుఁ డని యీ
చరిత్రముయొక్క ప్రథమభాగమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఈభద్ర
భూపాలునకు నన్నెచోడుఁ డను నామాంతరము గలదు. కుమారసంభవమును

మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులో చెప్పుట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్యరచనకును నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచనకును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన కోమలమై యున్నది.- నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక పద్యములు గొన్ని ముద్రితగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడినవి. నీతిసారము యొక్క శైలి దెలియుటకై వానింగొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.-

"కం. దండము లేకున్నను బ్రజ
లొండొరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వర్ణాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతికి ధర యేగ్పదునే."

"కం. ఆజ్ఞ లేనిన్నృపుఁడు నగయఁ జిత్తరువులో
నున్న రాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యూనఁ ద్రోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక."

"కం. ఆపదలఁ జెందు ప్రజలను
భూపతి మొద లిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁ జనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలదదు
భూపతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే."

"ఆ. కీడుసేయువానికిని మేలుసేయుట
మునులగుణము గాక జనులకెల్లఁ
బ్రోచువాఁడు కల్లరుల నాజ్ఞపెట్టుట
యాగపశువిధంబు నట్లకాదె."

నేను మొదటిప్రకరణము వ్రాయునప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమును జూచియుండలేదు. కనుక ఛత్రయాపాలునికాలము భావిపరిశోధనమునం గాని నిశ్చయింప సాధ్యము గాదు.

* " గీ. ఎంత వాదలియున్న నేరంతములు వేలు
గాలును దాయకృత్యములను నగుచు
యితరు లెందఱైన నేలిక కెగ్గసేసి
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరె."

" కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బతితోడఁ జేయవలదని కడుఁ బ్రో
రాదయ్యెనేని భృత్యులు
భేదము గావింతు రెలుపు సేనుపఁ దలఁతున్."

" కం ధనమును బ్రాతఃస్నానము
వనితాజనసహవాసంబు నందిన గార్హస్థ్యం
బును గడుమూర్ఖస్నేహం
బును నిల నివి యల్పకాలభోగ్యము లరయన్."

" కం. దూరము వ్యవసాయులకును
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే."

" తే. విమతు లావరింగి వెలిచేసి తోడుబుట్టు
మిడుత లగ్గిలోఁ బడినట్లు
తోడులేక యధిపుఁ డొంటరిగ యుద్ధమునకుఁ
గలము లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు."

" ఉ. కొందఱు మేలమాటలఁ గొందఱు కార్యములు పేర్చి పెట్టుటన్
కొందఱు ముద్దుసేయుటనుఁ గొందఱు సత్కృపఁ జూపుటన్
కొందఱు సాత్త్వభావమునఁ గొందఱు తన్న వధ్యబుద్ధులందు ని
ట్లొందఱ నన్నిభంగుల నృపాగ్రణి వశ్యులఁ జేయఁగా దగున్."

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

ఈయన పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకడ దండనాథుఁడుగా నుండి సన్న్యసించి శ్రీశైలక్షేత్రమున మల్లికార్జునదేవుని సమ్ముఖంబున నివసించుచు ననేక శిష్యులకు వీరశైవమతమును బోధించి మతవ్యాపనమునకై వారిని దేశదేశములకుఁ బంపెను. ఆకాలమునం దీయనశిష్యవర్గమే కర్ణాటాంధ్రదేశములందు వీరశైవమతమును విజృంభింపఁ జేసిరి. బసవేశ్వరుఁడు మొదలగువా రీయన ప్రబోధమువలననే వీరశైవమతాభినివేశపరవశులై మెలంగి రని తేటపడఁగలదు. ఈమహాత్మునిఁగూర్చియు, ఈయన శిష్యవర్గమునుగూర్చియు, వేనవేలు కథలు కల్పింపఁబడి వీరశైవులచే సంకీర్తనము సలుపఁబడుచున్నవి. పాటలుఁ బద్యములుఁ గీర్తనలు నెల్లెడల నల్లుకొనియున్నవి. ఈయనకు శిష్యులయెడం గల వాత్సల్యము నీయనయెడల శిష్యవర్గమునకుం గల భక్తియు నిరుపమానములుగ నున్నవి. ఈయన శిష్యులలో నొక్కఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డీతనిమాహాత్మ్యమును శిరసావహించి పండితారాధ్యచరిత్రమును విరచించెను. ఇందు శైవమతగురువు లైన యారాధ్యులయొక్క కథ లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

పాల్కురికి సోమనాథకవి.

పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తన పండితారాధ్యచరిత్రమునందు వీరమాహేశ్వరుని పుత్త్రుఁడ నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. అనుభవసారములోఁ దాను గురులింగపుత్త్రుఁడ నని యీక్రింది—

"క. భృంగిరిటి గోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుఁడ శివకులుఁడ మద్వాక్స
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాద సత్పాత్రుండన్."

అను పద్యములోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. వీరమాహేశ్వరునకు గురులింగదేవర యను నామాంతరము గలిగి యుండవచ్చును. ఇతఁడు గురుమల్లి

కార్జునపండితారాధ్యులవారి శిష్యుఁడగుటచేత నితఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలముననే యున్నవాఁడని నిశ్చయింపఁదగి యున్నది. ఆంధ్రకవులచరిత్రమునందు శ్రీవీరేశలింగముపంతులవారు నితఁడు రెండవప్రతాపరుద్రుని కాలమునందున్నవాఁడని పదునాలవ శతాబ్దమునం దున్న ఒకుగు సోమనారాధ్యుని వాక్యములం బురస్కరించుకొని వ్రాసియున్నారు. ఈగ్రంథము యొక్క మొదటి ప్రకరణమునం దట్టియభిప్రాయమును దెలిపితిని గాని యనేక హేతువులచేత నితఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడనియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈ పాల్కురికి సోమనాథకవి గొప్పపండితుఁడును, వేదాంతవేత్తయుఁ గవియుఁగూడ నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారసూక్తులు, సోమనాథభాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములనుగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వము మనోహరమై యున్నది. ఇతఁడు స్మార్తవైష్ణవబ్రాహ్మణులకు వ్యతిరేకమైన మతమును బోధించినవాఁడగుటచేత నితని గ్రంథములు శైవులలోనే గాని ఇతర బ్రాహ్మణులలో విశేషముగాఁ బఠింపంబడుట లేదు. పరమతదూషణభాగములను విడిచి తక్కిన భాగములను జదివినయెడల నెట్టివారికైన నాహ్లాదకరములుగా నుండక మానవు.

“ జినసమయస్థుల శిరములు దునిమి
మును విష్ణుసమయుల ముక్కులు గోసి
యద్వైతులను హతహతము గావించి
విద్వేషబౌద్ధుల వీఁపులు మోది
చార్వాకవాదుల గర్వంబు లణఁచి”

అనునిట్టివాక్యములు బసవపురాణమునం దుండుటచేతనే నేఁటివారలు స్మార్తలును వైష్ణవులును దానిని ముట్ట నొల్లకున్నారు. అయిన నాకాలమునందలి మత

చరిత్రములను దెలిసికొనఁగోరువారికిని సంఘసంస్కరణపరాయణచిత్తులగు వారికిని ముఖ్యముగా బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును బఠింప సౌభాగ్యములుగా నుండు ననుటకు సందియము లేదు.

కాకతిమహాదేవరాజు.

ఇతఁడు కాకతిరుద్రదేవుని తమ్ములలో జ్యేష్ఠుఁడు. కాకతిప్రోలరాజు ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. తన యన్న యగు కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసి మృతినొందఁగాఁ గాకతిమహాదేవరాజు రత్నసింహాసనారూఢుఁడై మూఁడు సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తనయన్నగారయిన రుద్రదేవరాజు తండ్రిని జంపి రాజ్యము నేలుచున్నాఁడను ద్వేషముచేత నతనిం జంపి రాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు నని పలుమాఱు ప్రయత్నించెను గాని యట్టి వైపరీత్యము గలుగకుండ మంత్రులు మొదలగువారు వారించుచుండిరి. తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడు చేయుచుండెడు ప్రయత్నముల నన్నింటిని గాంచి రుద్రదేవుఁడు వానిని కుటుంబముతో వచ్చెను. అట్లు సేయుట యుక్తము గాదని మంత్రిపురోహితాదిజనులు ఎంత నొక్కి చెప్పినను రుద్రదేవుఁడు వారిమాటలను పెడచెవిని బెట్టి తమ్ముని కారాగారమునఁ బెట్టెను. తుదకు రుద్రదేవుని యనంతరము మహాదేవరాజు రాజ్యభారమును వహించి మూఁడుసంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేయుట సంభవించెను.

దేవగిరిదేశాధీశ్వరుండగు జైత్రపాలుఁ డను యాదవరాజు తనతండ్రి సింఘభూపతిచేఁ గ్రీ. శ. ౧౧౯౯ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. అప్పుడు కాకతిమహాదేవరాజునకును జైత్రపాలునకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు కాకతిమహాదేవరాజు వీరమరణము నొందెను. కాఁబట్టి కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకును, రాజ్యపరిపాలనము చేసె ననుట వాస్తవము. రుద్రదేవమహారాజు కాలమునఁ గాని మహాదేవరాజు కాలమునఁ గాని, యాంధ్రదేశ రాజధాని యగు ననుమకొండ నలంకరించియున్న సేనాధిపతులలో

నొక్క బేతిరెడ్డి, నామము అతనిసోదరుఁడైన నామిరెడ్డి నామమును దక్క
మఱి యెవ్వరి పేరులును వినంబడక యున్నవి. రుద్రదేవరాజునకు సంతానము
లేకపోవుటచేతఁగాని మఱియేకారణముచేఁ గాని యాతని కనుజుఁడు మహాదేవ
రాజును అతనికుమారుఁడైన గణపతిదేవరాజును రాజ్యభారమును వహించిరి.
గణపతిదేవరాజు తనతండ్రికిని యాదవరాజయిన జైత్రపాలునకును జరిగిన
యుద్ధములోఁ దనతండ్రి మరణమునొందుటయే గాక తానుగూడ యుద్ధములో
శత్రువులచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి తరువాత జైత్రపాలునిచే విడిపింపఁబడినట్లు
జైత్రపాలునిశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

✓ రేచెర్ల బేతిరెడ్డి - రేచెర్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదట ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు
నకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు సామనగల్లుదుర్గమున కధిపతులై
యుద్ధముల నజయ్యులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వీర లిరువురును సోదరులు.
అయిన నిందెవ్వఁడు పెద్దవాఁడో ఎవ్వఁడు పిన్నవాఁడో నిశ్చయింప సాధ్యము
గానరాక యున్నది. వీరి గృహనామము రేచర్ల వారని నామిరెడ్డి శాసన
ములవలనను, బేతిరెడ్డి భార్యయైన యెఱుకసానమ్మ శాసనమువలనను దెలియుచు
న్నది. వీరిశాసనములు నైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండజిల్లాలో సూర్యాపేట
తాలూకాలో నున్న పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమునఁ గానంబడుచున్నవి. రేచర్ల నామి
రెడ్డి క్రీ.శ. ౧౧౯౫ వ సంవత్సరమునఁ బిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమునఁ దనతండ్రి
కామయపేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని, తనతల్లి కాచాంబపేరిటఁ గాచేశ్వరదేవుని
తనపేరిట నామేశ్వరదేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనము చేసి గుడులు కట్టించి శాసనము
వ్రాయించెను. ఆశాసనమునందు,

"శ్లో. నానావనీనాథ కిరీటకోటి రత్నాంశుభిశ్చుమ్బితపాదపీఠః
నిర్దిష్టమమ్భోనిధివేష్టితాం తాం విశ్వమ్భరాం శాసతి రుద్రదేవే."

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రఖచితము లగురత్నములకిరణములచే స్పృశింపఁ
బడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రవేష్టితమైనభూమిని బరి

పాలించుచున్నట్లు చెప్పఁబడియెను. ఈశాసనమందుఁ దనతల్లిదండ్రుల నామములనుమాత్రము పేర్కొనియెనుగాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తా నెచ్చటివాఁడో తనకుం గలబిరుదావళు లెట్టివో వానిని సయితముఁ బేర్కొని యుండలేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమున సోమేశ్వరదేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుం గల బిరుదావళులను పేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రిందిశ్లోకము గనఁబడుచున్నది.

"శ్లో. శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విపులే కులే నరవరో భీమాభిధానోఽభవత్
యః కాఞ్చీనగరీకవాటహరణం కృత్వా ప్రచణ్డాహవ
క్రీడశ్చోడనరాధిపస్య కృతవా న్మానద్రుమోన్మూలనమ్."

శ్రీమత్కమలాసనుపాదపద్మమునుండి యుదయించిన జాతి(శూద్రవంశము)లో భీముం డనునరవరుఁ డుదయించి కాంచీనగరకవాటమును భేదించి చోడ నరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయము గాంచినవాఁడని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితనిపూర్వులు రాజ్యాధికారపదవులయందుండి యుద్ధములనుజేసి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈభీమరాజువంశమున ముంజరాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాచాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతనిశాసనములలో నెచ్చటను కేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. "సకలగుణగణాలంకార, అమనగంటిపుర వరేశ్వర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర, దోర్బలభీమ, రణరంగరామ, వితరణకర్ణ, శౌర్య సంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజన భీకర, మనుమకులాదిత్య, సుభటసంస్తుత్య," అనుబిరుదు లితనికిఁ గలిగియున్నట్లుగా నీశాసనమునం బేర్కొనఁబడియెను. మఱియు నీశాసనమునందు.—

"శ్లో. రాజ్యే సుతే గణపతే ర్నృపతేస్సుజాతే
విద్వజ్జనప్రణుత సద్గుణరత్నవార్ధేః

కాన్తిప్రతాపవిభవా ద్దదతః ప్రభాగం
వ్యక్తం జనే శిశిరధామ సహస్రధామ్నోః. ''

అని గణపతిదేవరాజును బేర్కొనియుండుటచేత నితఁడు గణపతిదేవుని రాజ్య ప్రారంభకాలమునఁగూడ నున్నవాఁడని వేద్యమగుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౦౮వ సంవత్సరములో బేతిరెడ్డిభార్య ఎఱ్ఱకసానమ్మశాసనములో నామిరెడ్డి శాసనములోని వంశావళియే సరిగాఁ జెప్పఁబడినదిగాని యుగను నామిరెడ్డిని, కాచమ్మయను ఆమెభర్తయైన బేతిరెడ్డి జనించెనని చెప్పఁబడినది. నామిరెడ్డిపే రెత్తలేదు. మఱియును నామిరెడ్డిశాసనములో నామిరెడ్డికిఁగల బిరుదావళులు బేతిరెడ్డికిని జెప్పఁబడియెను. ఇంతియగాక యెఱ్ఱకసానమ్మశాసనమునాఁటికి బేతిరెడ్డి బ్రతికియున్నట్టు గన్పట్టదు. అదియునుంగాక యీశాసనములో ఎఱ్ఱకసానికి బేతిరెడ్డివలన మల్లారెడ్డి యనుకుమారుఁడు జనించెనని చెప్పఁబడుటయేగాక యాతని గుణవిశేషాదులును, పౌరుషపరాక్రమములును వర్ణింపఁబడినవి. ఈశాసనములు మూఁడింటిని బరిశీలింపఁగా నీక్రిందివిధమున దోఁచుచున్నది. ప్రస్తుతశకము ౧౧౯౪వ సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై పరిపాలనముఁ జేయుచు ఎఱ్ఱకసానిశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బిరుదావళులను వహించియుండెననియు, ఆకాలమునందతని తమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యప్పటి కాబిరుదములను వహించి యుండలేదనియు, ౧౨౦౨వసంవత్సరమునాఁటికి నామిరెడ్డి యాబిరుదములను వహించియుండుటచేత నప్పటికి బేతిరెడ్డి మృతినొందియుండెననియు, అతని మరణానంతరము తమ్ముఁడాబిరుదములనే వహించి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై యుండెననియుఁ దేటపడుచున్నది. ఎఱ్ఱకసానిశాసనమునాఁటికి అనఁగా ౧౨౦౮వ సంవత్సరమువఱకు బేతిరెడ్డి బ్రదికియే యున్నయెడల ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నతనితమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యన్నగారిబిరుదములను వహింపఁజాలఁడు. తనకును దనసోదరునకు నట్టిభేదభావము లేనియెడల ౧౧౯౪ వ సంవత్సరమున నట్టి బిరుదావళులు ధరింపకుండుట ఘటింపదు. కాఁబట్టి రేచెర్ల బేతిరెడ్డి మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండెనుగాని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలములో

లేఁడని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱక్రేసాని పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామములో ఎఱ్ఱకేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి భూదానములను జేసెను. రేచెర్ల బేతిరెడ్డికి ఎఱ్ఱక్రేసాని యందు జనించిన మల్లారెడ్డినిగూర్చి ఎఱ్ఱక్రేసానిశాసనములోని ట్లభివర్ణింపఁబడియున్నది.

"శ్లో. యస్యాః పుత్రః పవిత్రోన్నతనుతచరితోద్భూతసుఖ్యాతకీర్తి
స్తుల్యః ప్రోల్లాసితశ్రీ ర్వ్యతితవితరణ శ్శస్త్రశాస్త్ర ప్రగల్భః
స్వేనాసిక్ష్వేలాయుద్ధోద్భటపటుచటులాఖర్వగర్వారివీర
వ్రాతాస్యాంభోజరాజిప్రవిహితవిజయ శ్రీపదాంభోజపూజః."

ఎఱ్ఱక్రేసానికొడుకైన మల్లారెడ్డి పరిశుద్ధమైన యుత్తమచరిత్రముచేత విశేషయశస్సును మహాసంపదలను బొంది దాతయై శస్త్రశాస్త్రములందుఁ బ్రగల్భుఁడై రణరంగమునందుఁ దనచే ఖండింపఁబడిన శత్రువీరుల ముఖకమలములచే విజయలక్ష్మీపాదయుల నర్చించినాఁడని పైశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్టి గుణవిశేషములచే నొప్పుచున్న పుత్రుఁడప్పటికి యౌవన వయస్కుఁడై యుండవలయును గాని కేవలము బాలుఁడై యుండఁజాలఁడు. ఇట్టి గుణములు గలుగునట్టి పుత్రుఁ డుండినయెడల వారలు పేర్కొనఁబడియే యుందురు. అట్టివారిపేరు లెవ్వియుఁ జేర్కొనఁబడియుండక పోవుట చేతను వారలకు మల్లారెడ్డి యనుపుత్రుఁడొక్కఁడే కలఁడని నిశ్చయింప వలసి వచ్చుచున్నది. రేచెర్ల బేతిరెడ్డినిగూర్చి శాసనములవలన గ్రహింపఁదగిన చరిత్ర మింతయె. బేతిరెడ్డి ౧౧౬౭వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మృతినొంది యుండవలయును. ౧౧౬౮వ సంవత్సరము మొదలుకొని మొదటి ప్రతాప రుద్రుని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు ౧౧౯౫వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముచేసి యాసంవత్సరమున దేవగిరిరాజయిన జైత్రపాలునితో జరిగిన యుద్ధమునందు మృతినొందెను. అనుసరించి ప్రభు వయిన బేతిరెడ్డికూడ మహాదేవరాజుతో యుద్ధమునకుఁబోయి మరణమునొంది యుండవలయును. ఈ రేచెర్ల బేతిరెడ్డినిగూర్చి యనేకగాథలు చిత్రవిచిత్రములుగా బట్టులచేఁ గల్పింపఁబడి పాటలు పద్యము లల్లఁబడి వెలమసాయనివంశజులమని చెప్పుకొను

వారిచే గ్రంథస్థములు గావింపఁబడి సర్వత్ర వ్యాప్తి చేయఁబడి సత్యమైన చరిత్రాంశములను గప్పిపెట్టుచున్నవి.

శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.[1]

ఈ బేతిరెడ్డినిగూర్చి శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందు క్రిందివిధముగా వ్రాయఁబడి యున్నది.

"వీరికి మూలపురుషుఁడు బేతాళనాయఁడని ప్రఖ్యాతి గాంచిన చెవ్విరెడ్డి అనురాజు. ఈ రాజు ఘనతఁ గాంచిన కాకతిగణపతి దేవుని రాజ్యకాలమున శౌర్యధైర్యాదిలోకోత్తరగుణగణపరిపూర్ణుఁడై యాయనచే నాదరింపఁబడి మిగుల మన్ననగాంచుటయే గాక యనేకబిరుదములను మఱికొంత రాజ్యమును గాంచినవాఁడు. ఈఘనుఁడు వర్తమాన వేంకటగిరిసంస్థానాధిపతు లగు శ్రీశ్రీ రాజ గోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహాదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారికి నిరువదియునిమిదవ తరమువాఁడు. ఈరాజశిఖామణి యీ వెలుగోటివంశమునకు మాత్రమే గాక జటప్రోలు, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మైలవరము, మొదలగు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు."

ఇయ్యది బట్టులు వ్రాసిన వ్రాఁతలను నమ్మి యథార్థపూర్వకముగా వ్రాయఁబడిన వ్రాఁతవలెఁ గాన్పించుచున్నదిగాని సహేతుకమైన ప్రమాణముతోఁ గూడినదిగఁ గానంబడదు. సోమదేవరాజీయమునందును, పద్మనాయక చరిత్రమునందును, వేంకటగిరివారివంశావళి గ్రంథమునందును, రావువంశీయులచరిత్రమునందును, వీని నన్నిఁటిని బరిశీలించి సంస్కరణము గావించి నూతనముగాఁ బ్రకటింపించిన వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమునందును, పిల్లలమఱ్ఱి శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బేతిరెడ్డియె యీసంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుఁడైన బేతాళనాయఁడనిచూపించిన హేతువులు పరస్పరవిరుద్ధములై

1. ఈగ్రంథము పద్మనాయకచరిత్రము, పద్మనాయకచరిత్రమునకు పిమ్మట వ్రాయింపఁబడిన వెంకటగిరి వారివంశావళి, ఆరెంటి ననుసరించి వ్రాయఁబడిన రావువంశీయులచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములలోఁ దమవంశమునుగూర్చి యసందర్భము లయిన విషయములు గలవని యూహించి శ్రీ వెంకటగిరిమహారాజు గారు శ్రీ వెల్లాల సదాశివశాస్త్రులవారిచేతను, శ్రీ అవధానము శేషశాస్త్రులవారిచేతను నూతనముగా వ్రాయించినది.

యుక్తికిని సత్యమునకును దూరములై యున్నవి యనియు నీ గ్రంథముల లో నసత్యము లైనట్టియు, నసందర్భము లైనట్టియు, విషయము లెన్నో యవిమర్శనపూర్వకముగాఁ జొప్పింపఁబడినవి. వానిని జక్కఁగా విమర్శించి యథార్థ మిట్టిదని లోకమునకు వెల్లడిచేయకుండిన యెడల జనసామాన్య మా గ్రంథములలోని గాథలనే పరమప్రమాణములుగా గ్రహింతురు. అందు వలన సత్యమైనచరిత్రవ్యాపనకుఁ బ్రతిబంధకము గలుగును. కాఁబట్టి యీ చేతిరెడ్డికిఁ జెవిరెడ్డి యనునామము లేదనియు, చేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైల వరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడని చెప్పఁ బడు బేతాళనాయుఁడు కాఁడనియు, సప్రమాణకముగా నిరూపింపఁబోవు చున్నాను.

చెవిరెడ్డి గాథ.

(1) ఈ రేచర్ల చేతిరెడ్డికి చేతిరెడ్డియనియే జన్మనామముండెను గాని చెవి రెడ్డి యను జన్మనామము లేదని చేతిరెడ్డి భార్య యైన యెఱ్ఱకసానమ్మశాస నములో —

"శ్లో. తస్మా త్తస్యాం సమజని మహాదేవపాదాబ్జభక్తః
ఖ్యాతో చేత స్తతవితరణప్రీణిత ప్రాణివర్గః
ఆశావక్త్రే ప్రవితత శరచ్చంద్రసాంద్రాంశురమ్యా
యా స్యాద్యద్గం జనసుఖసముత్పాదిని భాతి కీర్తిః."

అని సంస్కృతశాసనమునందును, 'శ్రీమతు రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డి పెండ్లము' అని తెలుఁగునందును, ప్రయోగింపఁబడిన చేతిశబ్దముచేతనే స్పష్ట మగుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రకృతము నైజాము రాజ్యమునకుఁ జెందియున్న నల్లగొండమండలము లోని యామనగల్లురాజధానిలోను, ఆమనగంటి కుత్తరభాగమున రెండు క్రోశ ములదూరములో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి రాజధానిలోను వసించి యీ ప్రదేశమేలిన వాఁడు చేతిరెడ్డియే కాని బేతాళనాయుఁడను నామాంతరముగల చెవిరెడ్డి మాత్రము కాఁడు.

(2) ఇతనికిఁ జెవ్విరెడ్డి యను జన్మనామము మఱి బేతాళనాయఁడను పౌరుషనామము గలుగుటకుఁ గారణ మద్భుతవృత్తాంతముగా నీక్రిందికథయును శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడియున్నది. పెలిగట్టఁ బూర్వ మునఁ బదవతరమువాఁ డగు హేమాద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమము గలవాఁడై రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుఁ గోట్లకొలఁది ధనము గడించి యామనకంటి కుత్తరభాగమున ౨. మైళ్లదూరమున నొకచోట భూమిలోఁ బాతిపెట్టి దాని పై నొక వేదిక గట్టించి యందు నొకవటవృక్షమును వేసి దానిక్రింద నొకభైర వుని బ్రతిష్ఠించి 'ధనమును గాపాడి తనకులములో జనించినవారిలో స్వర్గా గరిష్ఠుండు సత్కార్యనిష్ఠుండు నై కులదీపకుం డగువానికి సంప్రాప్తింపఁజేయ వలయు నని ప్రార్థించి తనయభిప్రాయము దెలియునట్లు భూమిలో గుప్తముగ నొకశిలాశాసనమును స్థాపించెనఁట! అనంతరము కొంతకాలమునకు వానివంశ మునఁ జెవ్విరెడ్డి యుదయించి లోకోత్తరవీర్యసంపన్నుఁడై నందమార్తాండుని చందమునఁ దేజరిల్లుచు రాజ్యముచేయుచుండ నొకనాఁడు మృగయా వినోదార్థమై వెడలి పరిజనంబు వెనుకఁదిగంబడఁగ నొక్కఁడుగా హేమాద్రిరెడ్డి ధననిక్షేపము చేసినప్రాంతంబునకు దైవికంబుగఁ బోయెనఁట! అచట నీరని పోష్యవర్గములోఁ జేరిన రేచఁ డను నొకమాలవాఁడు భూమి దున్నుచుండి దైవాధీనముగ హేమాద్రిరెడ్డిస్థాపించిన శిలాశాసనము నాఁగేటికొనకుఁ దాఁకి బయల్పడఁగా వాఁడు తన యేలికపోవుచుండుటను జూచి యావృత్తాంతం బంతయు విన్నవించెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి యచ్చటికిఁబోయి యాశిలాశాస నము నవలోకించి యావద్వృత్తాంతమును దెలిసికొని యాధనము గైకొనుటకై ప్రయత్నింపఁగా నాచెంత నున్న వటవృక్షము నాశ్రయించుకొని యున్న బేతాళుఁ డాయన ధైర్యమును బరీక్షించుటకై మాయాతిమిరమును మేఘ ములు నుఱుములు మెఱుములు వానయు గాలియుఁ గల్పించి పిడుగులుపడు నటులఁ జేసెనఁట. అంతియగాక యావటవృక్షము మాటిమాటికిఁ గూలఁ ద్రోచెనఁట! అప్పుడు రేచఁడు మూర్ఛిల్లెనఁట గాని చెవిరెడ్డి నిశ్చలుఁడై నిలుకం బడఁగా బేతాళుఁడు ఘోరాకృతినిఁబూని చెవిరెడ్డిమీఁదికి రాఁగా నాతఁడు

జంకక సుస్థిరచిత్తుండై కోపోద్దీపితమానసుండై ప్రచండతరవేదండశుండా దండంబు పగిదిఁ దేజరిల్లు నిజభుజాదండంబున మృత్యుజిహ్వాగ్రంబు ననుకరించు నట్టి మండలాగ్రంబు నెత్తి ఖండింప నుద్యమింపఁగా బేతాళుండును వాని శౌర్య ధైర్యసాహసంబులను మెచ్చుకొని నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై తనపేరు చెప్పి 'నీధైర్యంబునకు మెచ్చితి నీవుకోరినవరంబు నిచ్చెద వేఁడు' మనియెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి తనవంశమువారికి శాశ్వతైశ్వర్యము, రాజ్యభోగము, శౌర్య ధైర్యాదిగుణసంపత్తి గలుగవలయు ననియు, వారు యుద్ధమునకుఁ బోవునప్పుడు వారికి సహాయకముగా ముందు బేతాళుఁడు నడువవలయు ననియుఁ గోరఁగా నతం డావరముల నొసంగి యంతర్ధాన మొందెనఁట! పిమ్మటఁ జెవిరెడ్డి ధనము గైకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ దనపూర్వునిచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన భైరవ మూర్తి 'ఓయీ! ధనము గైకొన నీవర్హుండవగుదువు గాని దీనిని కొన్నిభూతము లాశ్రయించుకొని యున్నవి గాన నరబలియిచ్చి గైకొనుట శ్రేయోదాయక మని చెప్పి యంతర్హితుం డయ్యెనఁట! అంతట నా రాజు నరహత్యకుఁ జింతించుచుండఁగా భైరవునిపల్కులు విన్నవాఁడు గావున రేచఁడనుమాలవాఁడు తన్ను బలియిచ్చి ధనము గైకొను మని ప్రార్థించెనఁట! ఇంతకాలము నన్నుఁ బెంచిన నే నాత్మసుఖమునకై నిన్నిట్లు బలియిత్తు నని చెప్పఁగా రాజుల ధనము లోకహితమున కైనది గాని కేవల మాత్మసుఖమున కైనది కాదు గాన ధర్మజ్ఞుల రయిన మీరు నాకోరినవరంబు నొసంగి నన్ను బలియిచ్చిన మీ కెంత మాత్రము దోషము ప్రసక్తింపదని రేచఁడు ప్రత్యుత్తర మొసంగెనఁట! అందుల కాతఁ డొడంబడియెనఁట! తనవంశమువారిని చెవిరెడ్డివంశమువారు పోషించుచు వారిగృహములలో వివాహములు జరుగునపుడు ముందుగాఁ దనవంశము వారికి వివాహములు జరుపవలయు నని రేచఁడు వర మడిగెనఁట! ఆవరము నొసంగి చెవిరెడ్డి వానిని బలియిచ్చి యాధనము గైకొనియెనఁట! పదంపడి యాతం డచ్చట సర్వాంగసుందరముగా శివాలయంబు నిర్మింపించి శివప్రతిష్ఠ గావించెనఁట! ఈ వృత్తాంతము నంతయు విని యోరుఁగంటి నేలుచుండిన గణపతిదేవమహారాజు చెవిరెడ్డిని రప్పించి యాతని యసహాయశూరత్వమునకు

మెచ్చుకొని యామనిగంటి రాజ్యమునకుం జేరిన లక్కసీమను, గజాశ్వములను, కలికితురాయిని, కిరీటమును, కాలికి గండపెండెరము నొసఁగి నవరత్నాభరణ మును, ఛత్త్రచామరములను, బంగారుపూఁతపని గలగొడుగు నాకకొన్నిని బహు మతిగా నొసంగి, పిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయఁడను పేరుగల సామిముద్ర పంపిం చెనఁట! ఆకత్తి యిప్పటికి సంస్థానములోఁ బూజింపఁబడుచున్నదఁట!

ఇది వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రము వ్రాసిన గ్రంథకర్తల యొక్క స్వ కల్పన యని ఘంటాపథముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇదివఱకుఁ బద్మనాయకచరిత్రము నందును, వెలుగోటివారివంశావళియందును, రావువంశీయులచరిత్రమునందును వ్రాయఁబడినగాథలకుఁ బ్రత్యక్షవిరుద్ధముగా నున్నది. ఆగ్రంథములలోని యసందర్భములైనగాథలను జూచి వీరిట్టి నవకల్పనలను వెనుదీయరైరి. హేమాద్రిరెడ్డి ధనమును బాతిపెట్టి శిలాశాసనము వ్రాయించె ననునది వీరు కల్పించిరి. చెవిరెడ్డి బీదవాఁడై గొల్లగంటిలోఁ బంధుఁడై నొన్నిగనములు గడపె నని పూర్వగాథలలో నున్నది.

"ఉ. అంత నకించనాప్తిని మహాబలుఁ డప్పను వేడినీగొ
వింతగ నింపుసొంపెసగఁ జేముఱు నామనగంటిలోపలన్
పంతము మీఱఁ జోదరులపాటిని నాపెనుఁ బిన్న పెద్దను
కొంతవహించె నచ్చటను గోరికఁ దా వ్యవసాయసాయతిన్."

అని వేంకటగిరివంశావళి గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. "అక్కడ వ్యవసాయ మునకుఁ బాలికాఁపుగా రేచఁ డనునొక పంచముని నిర్ణయించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నియోగింపవలసినపనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండును." అని రావువంశీయులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. చెవిరెడ్డి యాపాలి రేచఁడు నాగభైరవునిగుడికడ నున్న యొకపొలమును దున్నుచుండఁగా నాఁగటిచాలుఁ దగిలి యొకశాసనము గనుపట్టె ననిమాత్రమే చెప్పఁబడినది. చెవి రెడ్డి యాశాసనమును జదివి రేచనితో రెండులక్షల ధన మున్నదని చెప్పి నట్లుగా పద్మనాయకచరిత్రములో నీక్రింది పద్యములలో:—

"చ. కనుగొనివచ్చి రేచఁ డతికౌతుకమొప్పఁగ రెడ్డిసన్నిధిన్
వినుతవిధేయుఁడై యాపుసు వేడుకమీఱఁగ విన్నవింపఁగా
ఘనుఁ డరుదెంచి చూచి కుతుకంబున సాంతముగాఁ బఠించి తా
ననియను నంకుశకులపదార్థము లుండెనటంచు వానితోన్."

అని వ్రాయఁబడినది. కాని వేంకటగిరివంశావళిలో:—

"గీ. కడుగయాంబున రేచనిఁ గాంచి యచట
గంటె నసలతువిత్తంబు గలదు నరుని
బలి యొసఁగి దీనిఁ గైకొనవలయు ననుచు
వ్రాసియున్నది నిక్క మీశాసనమున."

అని రేచనితోఁ జెవిరెడ్డి చెప్పినట్లు భేదముగా నున్నదిగాని హేమాద్రిరెడ్డి ప్రశంస యెవ్వ రెత్తియుండలేదు. రేచఁడు మూఁడువరములు గోరినట్లు పద్మనాయకచరిత్రమునందును, నాలుగు వరము లిచ్చినట్లు వేంకటగిరివంశావళి యందును జెప్పఁబడి యుండఁగా వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్ర మను నీనూతనగ్రంథమున నొక్కవరమే పేర్కొనఁబడి యున్నది. తక్కినవరముల సంగతులు సామిరెడ్డి, ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములవలన నసత్యములుగ నేర్పడినవి గనుకను, వారియిండ్ల వివాహములు జరుగునప్పుడు మాలవాండ్రఁగూడ వివాహముచేయు నాచారము ఇప్పటికిఁగూడ జరుగుచున్నది గనుక నీవివాహవరమును మాత్రమే పేర్కొని రేచనిపేరిట రేచెర్లగోత్రముఁ బెట్టుకొనుట మొదలగునవి విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. కాకతిగణపతిదేవరాజు చెవిరెడ్డిని సన్మానించిన తరువాత,

"క. నాఁడాదిగ సుకవీంద్రులు
పడుక వేతాళుఁ డనుచు వేమఱు దెలన్
బోఁడిమి నుతింప విమతుల
గోడక యవ్విభుఁడు ధాత్రి నొగిఁ జెలువొందెన్."

అని చెప్పఁబడి యుండఁగా నూతనగ్రంథమునందు వేతాళనాయఁ డని గణపతిదేవుఁడు బిరుదు సాము మొసంగె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్లీ గ్రంథము

లందుఁ బరస్పరవిరుద్ధములైన విషయములనేకములు గలవు. ఇదిగాక సర్వ వేంకటగిరివంశావళి మొదలగు గ్రంథములలోని గాథలు చరిత్రాంశములకు విరుద్ధములుగ నున్నప్పుడు విశ్వసింపకపోయిన భంగము లేదు గాని గాథా గాథ లను మార్చి వేఱువిధముగఁ జెప్పుటకుఁ గారణమేమి? పద్మనాయక చరిత్రములో మూలపురుషుఁ డాదిజగన్నాథరావని చెప్పఁబడుచుండఁగా పేదమాద్రిరెడ్డి యని నూత్న గ్రంథమునఁ జేర్చఁబడియున్నది. తఱువాత బెండ్రాడి పోలిరెడ్డియు,

"క. ఆపగమపావనాన్వయ
దీపకుఁడై పోలిరెడ్డి ధృతి జనియించెన్
ఆపుణ్యగుణనికాయ్యం
జేపునఁ జెవిరెడ్డిఁ గనియె నిల వినుతింపన్."

అని పద్మనాయక చరిత్రమునఁ గానంబడుచున్నది.

ఆదిజగన్నాథరావు పోలిరెడ్డి నామములు గాని, పేదమాద్రిరెడ్డి నామ ముగాని, రేచెర్లనామిరెడ్డి ఎఱ్ఱకొండసాని శాసనములలోఁ గానరావు. ఇవన్నియు నటుండనిచ్చి ముఖ్యవిషయమును విమర్శించి చూతము. చెవిరెడ్డి బేతాళనాయఁ డను పౌరుషనామమును గణపతిదేవుఁ డొసంగెనని విమర్శించి తెలిసికొనుట యావశ్యకమై యున్నది. ఎఱ్ఱకొండసాని శాసనము నాఁటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౦ దవ సంవత్సరమునాఁటికి ఎఱ్ఱకొండభర్త చెవి రెడ్డి యనియే చెప్పంబడి యుండుటచేత నంతకుఁ బూర్వమే యీ వృత్తాంత మంతయు నడచి యుండవలయును గదా. చెవిరెడ్డికిఁ గల్గిన ప్రసిద్ధపుత్త్ర ముల పేరిని ఎఱ్ఱకొండ తన భర్తను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణింపకుండుటకుఁ గారణ మేమి? మఱియు పరరణధుర్య, శౌచగాంగేయ, సుక్షాత్రధురంధర, దుష్టజనభీకర, వీరలక్ష్మినికేశ్వర యను బిరుదములను చెవిరెడ్డి వహించియుండె నని యాయె శాసనముంబట్టి తెలియుచున్నది గదా. అట్టి ఏకరణధుర్యుఁడు, శౌచగాంగేయుఁడు, దోర్బలభీముఁడు, రణరంగధీరుఁడు, శౌర్యసంప న్నుఁడు నైన బేతసదండనాయుఁడు తా నైశ్వర్యసంపన్నుఁడై యుండియు, ప్రభువై యుండియు, ఉచ్ఛధనముగా నెంచఁదగు భక్తి విశ్వాసములు

గలిగి యనేక సంవత్సరములుగాఁ దనచేఁ బోషింపఁబడుచు తన్ను బలి
యిచ్చి ధనము గైకొను మని చెప్పునంతటి విశ్వాసపాత్రుని రేచఁ డనువానిని
క్షుద్రదేవతల ప్రీతికై సంహరించె ననుమాట విశ్వసించుట కొంతమాత్రము
నొప్పి యుండలేదు. ఎఱ్ఱకసానిశాసనము నాఁటికి గణపతిదేవుని పరిపాల
నము ప్రారంభమై పది సంవత్సరము లయ్యెను. ఈలోపలనే బేతిరెడ్డి యను
బేతాళనాయనిం గణపతిదేవునివలన సమ్మానములు గలిగి సైబిరుదములు వహిం
చుట తటస్థమయ్యె నని చెప్పఁగూడదేమో? అదియు విమర్శనీయము. ౧౨౦౮వ
సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి యలంకరింపఁబడిన బిరుదములు ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున
నామిరెడ్డిగూడ వహించి యుండెను. వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు నామిరెడ్డి
బేతిరెడ్డి తన్న యని యూహించుచున్నారు. కాఁబట్టి సైకార్యములకు బిరుద
ములకు నెట్టిసంబంధము లేదు. నామిరెడ్డినామము బేతిరెడ్డికి నామాంతర మని
చెప్పుటకు వలను గాదు. నామిరెడ్డి భార్య మైలాంబ యని చెప్పఁబడినది
గాని యెఱ్ఱక్క యని చెప్పఁబడి యుండలేదు. వాదముకొఱకు నామిరెడ్డి
బేతిరెడ్డి తన్న యనినను ఒప్పుకొందము. అతఁడు వహించిన బిరుదముల
చేతను జ్యేష్ఠుఁ డగుటచేతను ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నామనగల్లు ప్రాంత
దేశము నతఁడే పరిపాలించుచుండె నని చెప్పక తప్పదు. అన్న పరిపాలనము
చేయుచుండ తమ్మునిఁ గిరీటము నిచ్చె ననుట యసందర్భము గాదా. వాస్త
వముచేత నామనగంటిప్రభువులు కిరీటాధిపతులు గారు. కిరీటాధిపతు లని
యొకవేళ నంగీకరించినను జ్యేష్ఠుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ గిరీట
మొసంగె ననుట ధర్మవిరుద్ధము. అప్పటికి నామిరెడ్డిగూడ మృతి నొంద
యుండవచ్చు నని చెప్ప సాహసింపవచ్చును. అట్లయినచో జ్యేష్ఠుని రాజ్య
మునకుఁగూడ కిరీటాదిరాజచిహ్నములు తమ్మునికి సంక్రమింపక మానవు.
అట్టి కిరీటాది రాజచిహ్నములను వహించి యుండఁగా మరలఁ గిరీటము
నొసంగ నవసరము లేదు. ఎఱ్ఱకసానిశాసనమున నామె భర్తయొక్క
విస్తృతపరాక్రమాదిగుణగణంబు లభివర్ణింపఁ బడియెను గాని యతఁడు కిరీటాధిపతి
యని యభివర్ణింపఁబడి యుండలేదు. మఱియు,

"శ్లో. రాజత్యూర్వ్యాం గణపతినృప స్సాఖిలోర్వీశమౌళి
రత్నవ్రాతద్యుతితతిసముద్భాసితాంఘ్రిద్వయస్య
సన్మర్యాదానిరతనిఖిలక్ష్మాజనే వర్ణ్యమానే
రమ్యే రాజ్యే విపులసుఖదే ప్రోన్నతస్య ప్రహర్షః."

సమస్తభూపతుల కిరీటరత్నకాంతులచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన పాదయుగ్మము గలిగి ప్రహర్షముచే నిండియున్న గణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున అని మాత్రము చెప్పిన తరువాత నామెదానధర్మమును గూర్చి ముచ్చటింపఁబడియెను. అంతియగాని తన భర్తయైన బేతిరెడ్డి గణపతిదేవచక్రవర్తివలన విశేషరాజ్యవైభవములను గిరీటమును దనకుంగల గాయుధ విశేషంబులను బడసినట్లు చెప్పియుండలేదు. ఇంక నామిరెడ్డి శాసనమున గణపతిదేవచక్రవర్తి వర్ణింపఁబడిన పిమ్మట,

"శ్లో. తస్య ప్రసాదాత్పృథువైభవస్య
పృథుప్రదానస్య విభోః ప్రశస్తః
నామః కృతి స్తుత్యగుణాభిరామః
కామాంబికాసూను రనూనసత్త్వః."

అని గణపతిదేవునియొక్క ప్రసాదముచేతనే యాధికవైభవమును, అధికసంపదయును, మొదలగువానిం బడసినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇట్లే మొదటి శాసనమునఁ బ్రతాపరుద్రుని ప్రసాదముచేత నామిరెడ్డి యైశ్వర్యమును బొందెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ఏతత్ప్రసాదవైభవముచేతనే నామిరెడ్డి పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామంబునఁ గట్టించిన కామేశ్వర కాచేశ్వర నామేశ్వర దేవాలయంబు లోరుగల్లు నగరంబునఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిర్మింపించిన యాలయత్రయంబు చందంబున నద్భుతమ్ములై లోకోత్తరశిల్పంబులతో గురువిందశిలామయములై వెలయుచున్నవి. ఎఱ్ఱకసాని శాసనమువలనఁ బేతిరెడ్డి మరణముఁ బొందియుండుటచేతనే యామె తనయత్తింటివారియొక్కయుఁ బుట్టింటివారియొక్కయు వంశాభివర్ణనము గావించి తన ధర్మములనుగూర్చి చెప్పకొనుట కుపక్రమించినది. కావున

యము లన్నిటిని జూచి విమర్శించినప్పుడు చెవిరెడ్డిగాథ విశ్వాసపాత్ర మైనది గాదని నిష్పక్షపాతబుద్ధిగలవారికి బోధపడక మానదు.

ఈగాథల నన్నిటిని విడిచి వెలుగోటివారివంశవృత్తమునం జేర్పఁబడిన పురుషులయొక్క కాలనిర్ణయాదివిషయములనుబట్టి చూచినను, ఏతచ్చరిత్రములోని పురుషులనుగూర్చి వ్రాయంబడిన యసందర్భవాక్యములనుబట్టి చూచినను, చేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుం డనుసిద్ధాంతము నిలువఁ జాలదు.

చేతిరెడ్డి మూలపురుషుఁడు కాఁడు

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయనికి "దామానాయఁడు, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు," అను ముగ్గురుకొడుకులు గలరనియు, వారిలోఁ జ్యేష్ఠుఁ డైన దామానాయనికి "౧ వెన్నమనాయఁడు, ౨ సబ్బినాయఁడు, ౩ పెద్దన్న, ౪ బ్రహ్మనాయఁడు, ౫ పేర్నీఁడు, ౬ సూర్నీఁడు, ౭ మల్లినీఁడు" అను పుత్త్రులు గలరనియు నుదాహరింపఁబడియెను. శ్రీనాథకవిరాజప్రణీత మైన పల్నాటివీరచరిత్రమున చేతినాయనికి దొడ్డనాయఁడును, అతనికి "పెద్దన, బ్రహ్మనాయఁడు, పేర్నీఁడు, సూర్నీఁడు, మల్లినీఁడు" అను నేవురుపుత్త్రులు గలగనియు, వ్రాయంబడియున్నది. రేచెర్ల చేతినాయనినామమును గాంచి భ్రమించిరో, పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు వెలుగోటివారివంశములోనివాఁడే యైయుండునన్న సంపూర్ణవిశ్వాసము చేతనో, పల్నాటివీరులకాలముం దెలిపెడి చరిత్రాంశము లెఱుంగమిచేతనో, మఱి యేమికారణముచేతనో, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయని వంశమును పల్నాటిచేతినాయనివంశమును నొక్కటిగఁ జేసి చేతిరెడ్డియే బేతాళనాయఁ డని పేలాభాసములతో సిద్ధాంతము చేసియున్నారు.

బ్రహ్మనాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁ డని పల్నాటివీరచరిత్రమునం జెప్పఁబడియుండుటచేతను, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికొడుకులలో దొడ్డనాయఁ డను వాఁడు లేకుండుటచేతను, సంబంధమునకుఁ జిక్కుగలుగఁగా బేతాళనాయనిపుత్త్రులలో దామానాయఁడు జ్యేష్ఠుఁడగుటం జేసి దొడ్డనాయఁ డని

పిలువఁబడుచుండవచ్చునుగాన, నతనికి దొడ్డనాయఁ డని నామాంతర ముండి వచ్చు నని సమాధానముఁ జెప్పి సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. రవన్న బేతిరెడ్డి బేతాళనాయఁడని చెప్పుటచేత మఱియొక చిక్కు ఏర్పడుచున్నది. బేతిరెడ్డి-మల్లారెడ్డి యనుపుత్త్రుఁడు కలఁడని బేతిరెడ్డి భార్యశాసనములోఁ జెప్పఁబడియున్నది. అప్పుడు మల్లానాయనికి దామానాయఁ డని నామాంతర ముండ వచ్చు నని సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. ఈ నామాంతరముల సంబంధము వలన బేతిరెడ్డికొడుకు మల్లారెడ్డి కొందఱకు మల్లానాయఁడుగాను, మఱికొందఱకు దామానాయఁడుగాను, ఇంకఁ గొందఱకు దొడ్డనాయఁడుగాను, వెల్లగోటివంశచరిత్రకారులకు "మల్లానాయఁడు, దామానాయఁడు, దొడ్డనాయఁడు" అను త్రిస్వరూపము లేకరూపముగాను గన్పడఁజేయుచున్న యవతారములఁగాంచి కడగండ్లపాలు గావలసి వచ్చినది. కానిండు. ఆ గ్రంథకర్తల యభీష్టానుసారముగానే మల్లానాయఁడే దామానాయఁ డనుకొందము. అట్లయిన వెల్లంకిసాని శాసనమునాఁటికి మల్లానాయఁడు దామానాయఁడు అను దొడ్డనాయనికి సంతానము లేదని యెల్లంకిసాని శాసనమును బట్టి స్పష్టమగుఁగద! అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౮సంవత్సరమునాఁటికి దొడ్డనాయనికి సంతానము జనింప లేదు. ఒకవేళఁ బుట్టినాఁడని యూహించినను శిశువై యుండవలయును గదా. బ్రహ్మనాయని కాలము మనము తెలిసికొన్నచో యథార్థస్థితి బయల్పడక మానదు. పల్నాటిప్రభు వయిన యలుగురాజు పుత్త్రులలో నలిదేవరాజు పక్షమునుబూనిన బ్రహ్మనాయనికిని నలగామరాజు పక్షమునుబూనిన నాగాంబ యనియెడు నాయకురాలికిని ఘోరయుద్ధము జరిగె ననుట పల్నాటి వీరచరిత్రమువలనఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్నది. ఈయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౧౭౬–౧౧౮౨ సంవత్సరముల నడుమ జరిగె నని యనేక చరిత్రాంశములను బట్టి నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు యుద్ధకాలమున వేయిగుఱ్ఱముల నంపె ననియు, ధారాకోటవాఁడైన భీమరాజునకు వర్తమాన మంపెననియు, అతనికొడుకు కొదమకేతరాజు రాజ్యభారము వహించె ననియు, నలగామరాజునకు సాగిపోతరాజు సాహాయ్యముఁ

చేసె ననియు, కళ్యాణపురిబిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుని కూఁతును మలి
దేవరాజు వచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెననియు చెప్పఁబడి యున్నది. హొసల
రాజుల రెండవ వీరబల్లాలుని నామమును, వెలనాటి చోడగొంకరాజు
నామమును ఉదాహరింపఁబడినవి. వీరందఱును గొంచెమించుమించుగా సమ
కాలికులై యున్నారు. వీరిలోఁ గోటకేతరాజు ౧౧౭౨వ సంవత్సరమునఁ బరి
పాలనమువహించినవాఁడు గావునఁ బల్నాటివీరులయుద్ధకాలమున నితనితండ్రి
భీమరాజు ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. కేతరాజు బ్రహ్మ
నాయునికడకు రాయబారము గొనిపోయెను. బిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుఁ
డు మృతినొందినతరువాతనే పల్నాటియుద్ధము జరిగె నని చెప్పఁబడినందునను,
వీరసోమేశ్వరుఁడు ౧౧౭౭వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁజేసినందునను,
పల్నాటియుద్ధము ౧౧౭౮ - ౧౧౮౨ సంవత్సరములకు నడుమ జరిగె ననుట
కేసందేహమును లేదు. ఇంత యేల? మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజు
నకు సైన్యమునంపె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత ౧౧౯౬ వఱకుఁ బరిపాలనము
చేసిన ప్రతాపరుద్రునితో బ్రహ్మనాయుఁడు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టముగదా.
౧౨౦౮ దవ సంవత్సరము నాఁటికి బ్రహ్మనాయనితండ్రి యగు దొడ్డనాయఁ
డనెడు దామనాయఁ డను మల్లానాయనికి సంతానమే లేకయుండఁగాఁ
బ్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుఁ డగు తనతాత యైన జేతినాయనితో బ్రహ్మ
నాయఁ డెట్లు సమకాలికుఁ డయ్యెను? ఆయుద్ధమునాఁటికిఁ గోడలితోఁ
గాఁపురము సేయుచున్న కొడుకుగూడ బ్రహ్మనాయనికిఁ గలఁడు. అనఁగాఁ
బ్రపితామహుఁడు, పితామహుఁడు, మనుమఁడు, వయసువచ్చినమునిమనుమఁడు
నేకకాలమున నున్నవారని చెప్పవలసి వచ్చును. ఇది యెంతయు నసందర్భ
ముగా నున్న దికదా? జాయపనాయఁడు గణపతిదేవునివలన సత్కారములను
బొందకపూర్వమే బ్రహ్మనాయఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రునికాలమున జరిగిన
పల్నాటియుద్ధములో విజయము గాంచినట్లు బోధయగుచున్న దిగదా? పల్నా
టివీరచరిత్రములో బ్రహ్మనాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁడు యుద్ధమునాఁటికిఁ జని
పోయె నని చెప్పఁబడియున్నది. ౧౨౦౮ దవసంవత్సరములో నెఱ్ఱక్కసాని

శాసనములో నభివర్ణింపఁబడి బ్రదికియున్న యామెపుత్త్రుఁడు మల్లానాయఁడనెడు దొడ్డనాయఁడు ముప్పదిసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే మృతినొందవలసినదురవస్థపట్టినదిగదా! ఆయా గ్రంథములలో నుండువిషయములను విచారింపక కల్పితగాథలను బట్టుపొగడ్తలను నమ్మి వంశవృత్తములను గూర్చినచోఁ జరిత్రకారులు తప్పక పరిహాసపాత్రులు గాక మానరు. కాఁబట్టి పైలిఖితపర్యవసాన మేమనఁగా, వెలుగోటివారివంశచరిత్రమును, తద్వంశవృత్తమును చరిత్రమునకు విరుద్ధముగాఁ గూర్పఁబడియున్నవనియు, వానిని సంస్కరింపించుకోవలసియున్నదనియు స్పష్టమగుచున్నది. రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డి వెంకటగిరి, పిఠాపురము, మైలవరము, జటప్రోలు, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు కాఁడనియు, పల్నాటివీరుఁ డైనబ్రహ్మనాయఁ డీపిల్లలమఱ్ఱి చేతిరెడ్డికి మనుమఁడు గాఁడనియు, ఈచేతిరెడ్డికి మల్లారెడ్డి యనుకొడుకు [illegible]డే గలఁడనియు, సిద్ధాంత మగుచున్నది. వెలుగోటివారిపూర్వు లయిన యచపోతానాయఁడును, మాధవనాయఁడును, వారిశాసనములలో వెన్నమనాయని నుండియే తమపూర్వులను జెప్పుకొని యున్నారుగాని పిల్లలమఱ్ఱిచేతిరెడ్డిని మూలపురుషునిగాఁ జెప్పికొనియుండలేదు. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు సయితము తన సింగభూపాలీయమున రగవఁరములోని బాచసానాయని మొదలుకొని వంశజులను వర్ణించెనుగాని సుప్రసిద్ధు లయిన చేతిరెడ్డిమొదలగువారి నెవ్వరిని జెప్పనియుండలేదు. ఇప్పటివారికంటె వారు ప్రాచీనులుగనుక వారికి తాతల పూర్వోత్తరసందర్భములు చక్కఁగాఁ దెలిసియుండవలయునుగదా? వారల తమశాసనములందును గ్రంథములందును సుప్రసిద్ధవంశజాల నభివర్ణింపక [illegible] ధారణము గలిగియుందురు?

సప్తమ ప్రకరణము.

పలనాటివీరచరిత్రము.

మొదటి ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికు లయిన పల్నాటివీరులచరిత్రమును సంగ్రహముగా నీ ప్రకరణమున వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బల్నాఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండిన హైహయవంశజు లయిన కళచురిరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను.[1] విరుదాంకరుద్రుఁ డను నామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికిఁ బ్రభువై భూలోకమల్లుఁ డను పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండె నని మొదటి ప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.[2] ఇతఁడు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడు ఋగ్వేదపదపాఠియు నగు సోమ బ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తిదేవాలయమునకు శా. శ. ౧౦౫౧ సౌమ్యసంవత్సరము క్రీ. శ. ౧౧౨౯-౩౦) దానశాసనమును వ్రాయించెను. ఇందుఁ జెప్పఁ

---

1. పల్నాఁడు నేఁడు గుంటూరుజిల్లాలో నొకతాలూకా యయియున్నది. ఇయ్యది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున సముద్రమునకు నించుమించుగా ౧౨౦ మైళ్ళదూరములో నున్నది. ఈసీమకు నుత్తరమునను పడమటను ౭౫ మైళ్ళ పొడవునఁ గృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. దీని దక్షిణభాగము కొండలచేతను దట్టములయిన యడవులచేతను నావరింపఁబడి యున్నదిగాని తూర్పునఁ బట్టడవులు మాత్రమె వ్యాపించి యున్నవి. దీనియొక్క వైశాల్యము ౧౦౫౦ చదరపుమైళ్లుండును. నాగులేరు, చంద్రవంక, మొదలగునదులు దీనిగుండఁ బ్రవహించుచున్నవి. ఈభూప్రదేశము చరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతి వహించి యున్నది. ఇది మొదట నాగులకు నివాసభూమిగ నుండి యాంధ్రభృత్యవంశపురాజుల పరిపాలనకాలమునఁ బల్లవులచే నాక్రమింపఁబడి పల్లవనాఁ డనిపేరు పొంది పిదప పలనాఁ డనియు, పల్నాఁడనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. చరిత్రాంశముల నెఱుంగమి కొందఱాంధ్రకవులు పల్లెనాఁడని గ్రంథస్థము గావించిరి. తక్కిన వ్యుత్పత్తు లంతగాఁ బాటింపఁబని లేదు.

2. ఆంధ్రులచరిత్రము రెండవభాగము మొదటిప్రకరణము ౨౪-౨౫ పేజీలను చూడుఁడు.

బడిన మాధవిపట్టణము గురివిందస్థల మనియు గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁబడు చున్నది. పల్నాటిలోని మాచెర్ల గ్రామములోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో నింకొకశాసనము పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునాఁటిది గలదు. పల్నాటికి రాజధాని యగు మహాదేవితటాకము (మాచెర్ల) లో నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వరదేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన భాగినేయరాజు నలుగురు కుమారులలోను రెండవవాఁ డగు వీరకామునికుమారుఁడు ఘటరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. హైహయవంశజు లయిన యీరాజులు పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునందుఁ బల్నాటికిఁ బ్రభువులై పరిపాలించు చున్న విషయము వాస్తవ మని యీశాసనములంబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. ఈరాజుల యొక్క చరిత్రమే పల్నాటివీరచరిత్ర మను పేరఁ జెక్కుంద్రము తెలుఁగుకవులచే ద్విపదరూపమున వ్రాయఁబడి యాంధ్రదేశమునఁ బఠింపఁ బడుచున్నది. ఈగ్రంథమున ననేక పాఠాంతరములు గలవు.[1] ఈగ్రంథములన్నిటిలో శ్రీనాథకవి ప్రణీత మైనదని చెప్పఁబడు గ్రంథము మాత్రము ప్రాచీనమైనదిగఁ దోఁచుచున్నది. పాఠాంతర భేదములను విడిచి నేను గ్రహించిన కథాసారమును మాత్రమే యిందు వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. ఉత్తర హిందూస్థానమునఁ బాలమాచాపురి యనుపట్టణము గలదు. దానికి జంఘసాపుర మను నామాంతరము గలదు. ఆపట్టణమును గార్తవీర్యార్జునుఁడను పేరిటి చంద్రవంశరాజు వీరాధివీరుఁడై పరిపాలించుచుండెను. కార్తవీర్యార్జునుఁడు చేసిన పాపములు తన్ను బాధింపఁగా ననుగురాజు విద్వాంసులగు విప్రవర్యుల యాలోచనము చొప్పున జీడిమామిడిగడ్డలుధరించి తనసైన్యముతోను, తనమంత్రులతోను, తనధనము

1. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథకవి, కొండయ్య, మల్లన, బలగాదుసుబ్బి, కుదిగొండవీరభద్రకవి, మొదలగువారు రచించియున్నారు. వీరిలో శ్రీనాథునిగ్రంథము ప్రాచీనము. ఈశ్రీనాథుఁడు శృంగారనైషధాదిమహాకావ్యములను రచించిన కవిసార్వభౌముఁడే యని చెప్పుచున్నారుగాని, యీగ్రంథములోని వ్యాకరణదోషములను వీక్షించినచో దీగ్రంథ మాతనికాలపురచనము కాదేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. కుదిగొండవీరభద్రకవిగ్రంథము క్రీ. శ. ౧౭౬౦ వ సంవత్సరమున రచింపఁబడినదిగాఁబున నవీనము. ఇది పద్యకావ్యము. పాఠాంతరభేదములు అనేకములు గలవు.

తోను, తనకుటుంబముతోను, తనకులదేవతలతోను, స్వరాష్ట్రమును విడిచి పాప పరిహారార్థమై తీర్థయాత్రలు సేయఁగోరి నానాక్షేత్రంబుల కరుగుచు పుణ్యనదులలో మునుంగుచు నాంధ్రదేశమునకు వచ్చి యమరావతి రేవునఁ గృష్ణానదిలో స్నానము చేయఁగా నల్లని జీడినూనె గుడ్డలు తెల్లనివాయెనఁట! ఇట్లు తెల్లనగు నని బ్రాహ్మణోత్తములు చెప్పుటవలననే యనుఁగురాజు స్వదేశమును విడిచి యీదేశమునకు రాఁగలుగుట తటస్థమైనదఁట! ఈదేశమునకువచ్చి యనుఁగురాజు వెలనాటి రాజవంశములోఁ జేరిన యొకకన్యను వివాహముఁ జేసికొనియెనఁట! ఆమెపేరు మైలమదేవి. చందవోలు రాజధానిగ వేంగిదేశమును రాజప్రతినిధిగనుండి పరిపాలనము సేయు మైలమదేవితండ్రి కూఁతునకుఁ బల్నాడు కరణముగా నొసంగినందున ననుగురాజు గురిజాల రాజధానిగఁ బల్నాటి కధిపతియై ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఇతనికి రేచెర్ల బేతినాయనికొడుకు దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ నుండెను. అనుగురాజునకు మైలమదేవి, వీరవిద్యాదేవి (విజ్జలదేవి,) భూరమాదేవి యను మువ్వురు భార్యలు గలరు. 2 వీరిలో మైలమదేవికి నలగామరాజును, వీరవిద్యాదేవికిఁ బెదమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడును; భూరమాదేవికిఁ గామరాజు, నరసింగరాజు, పట్టిరాజు, పెదమల్లరాజును జనించిరి. వెలనాటిరాజులు శూద్రుల మని చెప్పుకొన్నారు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివా రయిన హైహయు లయిన కళచురిరాజులు క్షత్రియుల మని చెప్పుకొన్నారు. ఇట్టి వివాహము లాకాలమునం ద నేకములు జరుగుచున్నందులకు దృష్టాంతము లనేకములు శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి. చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన

1. హైహయులు చేదిదేశమునుండి వచ్చినవారు, వీరిని కళచురిరాజు లందురు. వీరు చేదిదేశమునకు మాత్రమేగాక డాహళమండలమునకుఁ గొంకణదేశమునం దుండిరి. బుందేలుఖండములోనుండు కాలంజరుకోట హైహయులదే. పదునొకండవశతాబ్దమున గాంగేయదేవుఁడును, పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమున మహమ్మదుగోరియు, వీరిపై దండెత్తివచ్చుటచేత నుత్తరమున నున్న హైహయులు దక్షిణమునకు వచ్చిరి.

(2) మైలమదేవికి వీరవిద్యాదేవి యను నామాంతరము గలదని మదిగొండవీరభద్రకవి యిరువురుభార్యలనే వర్ణించెను.

వెలనాటిరాజులతోడి సంబంధముచేతనే హైహయరాజు లనేకులు వేంగీ దేశములో (గుంటూరు, కృష్ణా, గోదావరి మండలములలో) సామంతపదవు లనువహించి పండ్రెండవశతాబ్ది ప్రారంభమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. కృష్ణా, గోదావరీ మండలములలోఁ బరిపాలనము చేసిన కోనసీమరాజు లిద్దరును హైహయరాజులే యనియు; పల్నాటి హైహయులును కోనసీమ హైహయులును చాళుక్యులు ఈదేశమును జయించినప్పుడు వారితోఁ గాని, గజనీమహమ్మదు, మహమ్మదుగోరీల కాలములోఁ గాని, యాంధ్రదేశమునకు వచ్చియుందురు. పల్నాటిలోని శాసనములలోఁ బేర్కొనంబడిన చాగిబేతిరాజునకే యనుగురాజను నామాంతరము గలదేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. అయినను గాకపోయినను శాసనములోని చాగిరాజకుటుంబములోనివాఁడే యీ యనుగురాజు మొదలగువా రని మనము నిస్సంశయముగా విశ్వసింప వచ్చును. అనుగురాజునకు మొదట సంతానము లేకపోయినదఁట. అంతట వృద్ధుం డైన యనుగురాజు తన మంత్రియైన దొడ్డనాయనిపుత్రుఁ డగు బాదన్నను బెంచుకొనియెనఁట! [1]

పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొన్నతరువాతనే మూఁడు రాణులయందును రాజునకు సంతానము గలుగుట సంభవించెను. రేచెర్లదొడ్డనాయనికి శీలమ్మయందు పెద్దనాయఁడు, బ్రహ్మనాయఁడు, సూరినేఁడు, పేరినేఁడు, మల్లనేఁడు, అను నేవురుపుత్రులు జనించి పంచపాండవులవలెఁ బరాక్రమవంతులై సేనాధిపులై యొప్పుచుండిరి. వారిలో బాదన్న గొప్పశూరుఁడు; బ్రహ్మనాయఁడు రాజకార్యధురంధరుఁడును మహావీరుఁడునై యుండెను.

పెద్దనాయని కథ.

అనుగురాజు తన మంత్రియైన రేచెర్లదొడ్డనాయనిపుత్రుఁ డగు పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొని యాతనికి వివాహముఁ జేయ నిశ్చయించుచుండఁగా వానికి క్షత్రియు లెవ్వరుఁ గన్యక నియ్యకపోయిరఁట! అనుగురాజే [illegible]

1. బాదన్నకే పెద్దన లేక పెద్దనాయఁ డని నామాంతరము గలదు. పెద్దన యనియే కొన్ని గ్రంథములందు వర్ణింపఁబడెను.

లకుఁ బంపఁబడిన దూత లిట్లు క్షత్త్రియు లెవ్వరును శూద్రునకుఁ గన్యక నిచ్చుట కొడంబడక పోవుటచేత విసిగి వేసారి తుదకు నాంధ్రదేశములోని చందవోలునకు వచ్చిసిరి.[1] అచ్చట నొక బ్రాహ్మణుఁ డనుగ్రహించి వారలకు నొక్క యుపాయము చెప్పెను. క్షత్త్రియుం డైన కృష్ణగంధర్వుని కడకుఁ బోయి పెద్దన దత్తపుత్త్రుఁ డని చెప్పక మాటలాడి యతనికూఁతు రయిన ముక్తలవాంబ నిప్పించి వివాహకార్యము నెఱవేర్చు టుచిత మని యాతఁడు చెప్పెను. ఆయుపాయము మనుకూలముగ నున్నదని భావించి దూతకృత్యమును నెఱవేర్పఁడి బ్రాహ్మణులు కంచెర్లనగరమునఁ గృష్ణగంధర్వుని సందర్శించి దత్తస్వీకారము సంగతి చెప్పకయే తమసందేశమును దెలిపిరి. అంతట కృష్ణ గంధర్వుఁడు వెలుగురాజుతోడి బాంధవ్యమున కపరిమితానందమును బొంది పెద్దనకుఁ దన చిన్నకొమార్త యయిన ముక్తలవాంబ నొసంగి వివాహముఁ జేయుటకు సమ్మతించెను. పిమ్మట బ్రాహ్మణులు గుఱిజాల కేతెంచి యాశుభ వృత్తాంతము నంతయు వెలుగురాజునకుఁ జెప్పి యాతనివలన విశేషబహుమా నములను బొందిరి. అటుపిమ్మట వెలుగురాజు దైవజ్ఞు లయిన పెద్దలవలన నొక శుభముహూర్తమును విచారించి బంధుపరివారసమేతముగాఁ గంచెర్లకుఁ దరలిపోయి యాశుభముహూర్తమునఁ బెద్దనకును ముక్తలవాంబకును వివా హమును గావించి పెద్దన నత్తవారింట విడిచి నిజరాజధానికి మరలి వచ్చిరి. అత్తవారింట నున్నకాలమునఁ బెద్దన తనబావమఱఁదులతో వనవిహారాదిక్రీ డావినోదంబులఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుఁ దన యశ్వవిద్యానైపుణ్యమును బరా క్రమమును జూపుచు వారలకుఁ దనపట్ల ననురాగము జనింపఁజేయుకార్యము లను జేయుచుండెను. ఇట్లుండ వారలకు నితండు శూద్రుం డనియు వెలుగు రాజు దత్తపుత్త్రుం డనియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇయ్యది విన్నతోడనే వార లాగ్రహించి పెద్దనాయునిఁ బంపఁజూచిరి కాని యెదుర్కొనుటకు సాహసిం పఁజాలక యిట్లున్న గాలినిఁ బరిమార్చు నుపాయము నాలోచింపుచుండిరి. తద్రిని

---

౧. చందవోలికి ధనదుపుర మని నామాంతరము గలదు. అనుగురాజును వెలుగురాజనియుఁ జెప్పిరి.

ప్రోత్సహింపసాగిరి. ఆతండును మాయోపాయంబున వానిని గడతేర్చి కుల
గౌరవమును నిలుపకొనవలయు నని యూహించెను. ఇంతవఱకు గొతుల నశేషులం
జంపి మదించి యప్రఖ్యాతి గాంచియుండిన గంధర్వాశ్వమును బహుమానముఁ
జేసిన నయ్యది వానిం దప్పక చంపు ననియు, అంతటఁ దనకొమార్తె ముక్తల
వాంబ వానితో సహగమనముఁ జేయు ననియు, అంతటితో వారివలనఁ గలుగఁ
బోయెడు నగౌరవమంతయుఁ దొలంగు ననియు నూహించి యాతం డాగుఱ్ఱము
నల్లునకు బహుమానముఁ జేసెను. తానొకటిదలంచిన దైవము వేఱొకటి
తలంచు నను నట్లుగా నమ్మహాకార్యమువలనఁ బెద్దన చచ్చుటకు మాఱుగా
వారలెల్లరుఁ జచ్చుట సంభవించినది. పెద్దన స్వారిచేయుటయందుఁ గడితేఱిన
రౌతు గావున నతం డాగుఱ్ఱము నెక్కినతోడనే యది వానియొక్క సామ
ర్థ్యమును దెలిసికొని వానిం గడతేర్చుట యసాధ్యమని భావించి వశవర్తియై
వాయువేగమునఁ బఱువిడ సాగెను. అతనిరాక యిప్పటికి గానరాకపోయి
నందున నాయశ్వమతనిం జంపియుండు నని యెల్లవారును నిశ్చయించిరి.
తన భర్తమరణమునకు మిక్కిలి దుఃఖించి ముక్తలవాంబ బ్రదుకునం దాస
విడిచి భర్తతో సహగమనముఁజేయఁ దలపోసె తన యభిప్రాయమును దల్లిదండ్రులకు
సహోదరులకును జెప్పి చితిని పేర్పించి యగ్నిని దరికొల్పి యందులో దుముక
సంసిద్ధురాలయి యున్నసమయమునఁ బెద్దన యాయశ్వంబుతో వాయు
వేగమున వచ్చి యామెను బట్టికొని పోయి తనప్రక్క నుంచుకొని తన బావ
మఱఁదులతోడఁ బోరాడి వారలనెల్లర నుక్కడించి యాపట్టణమును శ్మశా
నము గావించి మహాపౌరుషమును జూపి పిమ్మటఁ దనపుట్టినయింటికిఁ బోయి
తన తల్లిదండ్రులకును బంధుజనంబులకు నమితానందమును గలుగఁజేసె మాయా
రూఢ రేవంతుఁ డను మహాబిరుదమును గాంచి పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁ
డయ్యెను. వీరచరిత్రమునం దీతనిచర్య లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

నల్లకొండ దండయాత్ర.

తరువాత దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ ననుగురాజు ప్రజారంజకముగఁ

పరిపాలనము సేయుచుండ నొకనాఁడు దానును తెప్పలినాయఁడు [1]. అను
వాఁడును, మృగయావినోదార్థము నరణ్యమునకుం జని నగ్గకొండ సామీప్య
మున బసచేసి యుండిరి. అక్కడ నొక వ్యవసాయదారుఁడు కొన్నివిత్తన
ములను దెచ్చి రాజునకు కానుకగా నర్పించెను. ప్రభువు వానిని స్వీకరించి
యంతఃపురమున నుండు రాణులకుఁ బంపెను. వారలింక నట్టివిత్తనములు గావ
లయు నని కోరఁగాఁ దెప్పలినాయఁడా రైతులపొలములను దోఁచి విత్తనము
లను సంగ్రహించి తెచ్చెను. అట్టివిత్తనములతో వారెల్లరును గురిజాలకు వచ్చిరి.
ఆవిత్తనములను గొల్లఁబోయిన పొలముకాపులు తెల్లరును తమ దురవస్థనంతయు
దమ యేలికకు విన్నవించుకొనిరి. అంతట నాయేలిక యాగ్రహోయత్తచిత్తుఁ
డై యాలుగుభూపతికి భయంకరమైనసందేశమును బంపెను. దొడ్డనాయఁడు
తెప్పలినాయనితోడ నగ్గకొండపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర
వీరచరిత్రమున నత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినది. అప్పుడచ్చట నగ్గకొం
డ ప్రభువునకును దొడ్డనాయనికిని భయంకరమైనయుద్ధము జరిగెను. ఆయు
ద్ధములో నగ్గకొండనాయకుఁడు మృతి నొందెను. వానిసైన్యము పలాయన
మయ్యెను; నగ్గకొండ శత్రువులచేఁ జిక్కి దోఁచుకొనఁబడియెను. ఇట్లు
దొడ్డనాయఁడు విజయముతో గురిజాలఁ బ్రవేశించెను.

నాయకురాలి వృత్తాంతము.

జెట్టిగామాలపాడను నొకగ్రామమున చౌదరిరామిరెడ్డి యనుపేరుగల
యొకవీదరైతు పొలములో బనిచేసికొనుచుండఁగా నాసమీపమునం దున్న
కంచెలో నొక యాఁడుశిశువు కాన్పించెను. ఆరైతు శిశువును గొనిపోయి
పెంచుచుండెను. ఈశిశువుమాత్రమే గాక యాతని కాదినమున భూమిలో
నుండి ధనముకూడ లభించెను. అతఁ డాధనముతో భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను.
అతఁడు ముప్పిరిగొన్న ప్రేమముతో నాశిశువునకు నాగమ్మ యని పేరుపెట్టి
నిజపుత్త్రికనుంబోలెఁ జేఁచి పెద్దదానిఁ జేసెను. తరువాత రామిరెడ్డి యామె
నొకధనికునకిచ్చి వివాహముం జేసెను కాని, యత్యంతశీఘ్రకాలములోనే

1. అతఁడు మాలవాఁడు.

తండ్రియు భర్తయుఁ గూడ మృతి నొందుట సంభవించి వారల యైశ్వర్య
మంతయు నీమెకే సంప్రాప్త మయ్యెను. తన యైశ్వర్యబలముచేత నీమె దేశ
మున నొక ప్రముఖురాలుగ నుండి యాత్మశక్తిచేత నెట్లో యనుగురాజు
యొక్క అనుగ్రహమును సంపాదించి నాయకురాలను బిరుదునామమును
వహించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇట్లు తన నేర్పుచేత రాజును వశపఱుచుకొని
మంత్రాంగము చేసి యెట్లయిననేమి యనుగురాజునకును దొడ్డనాయునికిని
విరోధమును గల్పించెను. అంతట దొడ్డనాయఁ డీమె దుర్మంత్రమువలన మంత్రి
పదవిని తన రెండవకుమారుఁడైన బ్రహ్మనాయుని[1] విడిచిపెట్టి తాను దొలఁగెను.
బ్రహ్మనాయఁడు స్వప్రయోజనపరుఁడై తన ప్రభువైన యలుగురాజును జంపిం
చెను. తరువాత దొడ్డనాయఁడును మరణము నొందెను.

నాయకురాలి దుస్తంత్రములు.

అలుగురాజు స్వర్గస్థుఁడైన వెనుక నలగామరాజు పట్టాభిషిక్తుఁ
డయ్యెను. ఒకనాఁడు నలగామరాజు స్వపరివారముతో వేఁటాడ నరణ్యము
నకుఁ బోయి యందందుఁ బెక్కుమృగంబుల వేఁటాడి ధరింపరాని గ్రీష్మాత
పంబునకుఁ జిక్కి మిక్కిలి దప్పిగొని విశ్రమింపఁ దగినచోటు వెదకికొనుచు
వచ్చుచుండెను. నాయకురాలు రాజామార్గమున వచ్చునని ముందుగా తన
బుద్ధిచే నూహించి యామార్గమున నొక చల్లని ప్రదేశమునఁ జలువపందిరి వే
యించి స్నానంబునకు నుష్ణోదకమును పానంబునకు శుద్ధోదకమును సమకూ
ర్పించి షడ్రసోపేత మైన భోజనమునకు ననుకూలములగు పదార్థములను సిద్ధము
చేయించి తన ప్రభువునకై యెదురుచూచుచుండెనఁట. నలగామరాజు ప్రదే
శమునకు విచ్చేసి నాయకురాలిచే సాహ్వానుఁడై యచట నిలచి యామె
యొక్క యాతిథ్యమును సంతోషపూర్వకముగాఁ గైకొనియెను. అతని కప్పు
డా ప్రదేశమంతయు భూతలస్వర్గముగా నుండెను. అతఁడు సంతోషసాగర
మునఁ దేలుచున్న సమయమును గనిపెట్టి నాయకురాలు ప్రభువునకు మాఱు
గాఁ దాను కొన్ని గడియలు ప్రసంగము చేయుచు ననుగ్రహింపఁగలపెదని

1. బ్రహ్మనాయఁడు తనతండ్రిని గూడ నలుగురాజుతో స్వర్గమునకనుపెనని చెప్పుదురు.

వేడుకొనంగా నందుల కాతండు శంకింపక యట్లే యని వర మిచ్చెను. తరువాత వారలందఱును గురిజాలను మరలివచ్చిరి. కొన్నిదినములు గడచినవెనుక నాయకురాలు వాగ్దానముప్రకారము ప్రభుత్వమును వశపఱుపవలసిన దని యడిగెను. అతఁ డట్లు కావించెను. అంతట నామె తన పరివారమున కుత్తరువిచ్చి గ్రామములను దోఁపించి విశేషధనమును దెప్పించి నలగామరాజు కాళ్లముంగటఁ గుమ్మరింపించి 'మహాప్రభూ! సత్పరిపాలనము చేయఁగోరినపక్షమున నిట్లే ప్రతిదినము ధనార్జనము చేయవలయు' నని హెచ్చరించుటయేగాక బ్రహ్మనాయఁడు విశ్వాసవిహీనుఁడును, మోసగాఁడు నైయున్నాఁడని యతనిపై కొండెములు చెప్పెను. అతఁడు దేశముయొక్క యైశ్వర్యము నంతయు జూఱఁగొన్నవాఁడనిగూడ నిందింపసాగెను. ఈమెవలలోఁ జిక్కికొని నలగామరాజు బ్రహ్మనాయనిపట్ల మనఃస్పర్థను వహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు ధనముగోలుపోయినవారికి ధనము నొసంగి యాదరించుచు వారలమన్ననకుఁ బాత్రుండగుచు నుండెను. ఏమయిన నేమి? నలగామరాజాదు లీమెచేతిలోని కీలుబొమ్మలై యెటుత్రిప్పిన నటు తిరుగుచుండిరి. ఎట్లయిన నేమి? సవతితల్లిబిడ్డలపై నలగామరాజునకుఁ గల ప్రేమ దొలఁగునటులఁ జేసెను. అంతటితో నూరకుండక వీరవిద్యాదేవిపుత్త్రు లయిన మల్లదేవాదులను జంపింపఁ దివిరెను. దొడ్డనాయనిభార్య యగు శీలమ్మ ఘోరమైన మరణమునుండి యాబాలురను దప్పించి గాపాడి వారలను బ్రహ్మనాయనివశము చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరలను దగ్గఱఁదీసి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నిప్పించి గురిజాల విడిచిపెట్టి మాచెర్ల యనుపట్టణమును గట్టించి వారల నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారు బాలురైనందున వారలకు బదులుగా తానే పరిపాలనము సేయుచుండెను. మాచెర్లపట్టణము చంద్రవంక యను నొకయేటియొడ్డునఁ గట్టఁబడియున్నది.

బ్రహ్మనాయని సంతానము.

దొడ్డనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దనాయఁడు కృష్ణగంధమువ్వినాథుఁ డగు ముక్తులవాంబను బెండ్లాడె నని యిప్పటికి చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మనాయని భార్య ఐతాంబ. ఈమెకు ఈడమ్మ యను నామాంతరము గలదు. పేర్మిని

భార్య గౌరమ్మ; సూర్నినిభార్య సీరమ్మ; మల్లినిభార్య మాచమ్మ. వీరిలో బ్రహ్మనాయనిభార్య యగు ఐతాంబకు మాత్రము సంతానము గలదు. ఐతాంబకు విష్ణువర ప్రసాదమున బాలనాయఁ డను పుత్త్రుఁడు మహాశూరుఁ డుద్భవించెను. మఱియు విష్ణువుయొక్క యనుగ్రహముచేఁ గదా "యొక బ్రాహ్మణయువతికి జనించినట్టి అనపోతరాజు, ఒక వెలమస్త్రీకి జనించినట్టి దొర్నీఁడు, ఒక చాకలివనితకు జనించిన చందన్న, ఒక [illegible] జనించిన తేర్కుఁడు, ఒక కంసాలిక [illegible] జనించిన చందన్న, ఒక మంగలిభామకు జనించిన మంచన్న," అను నాగ్గురుపుత్త్రులు బాలనాయని నుగ్గుపాలనాఁటినుండి మిత్త్రులై యాతనికిఁ దమ్ములవలె నుండ యట్లే వ్యవహరింపఁబడు చుండిరి. బాలనాయని జన్మనక్షత్రము మంచిది కాదని దైవజ్ఞు లయిన బ్రాహ్మణులు చెప్పినందున బ్రహ్మనాయఁడు వానిని జంపఁ దన ప్రియసేవకుని కనముదాసను కన్నమనాయని నియోగించెనుగాని యతఁ డట్లు వానిని జంపక బ్రహ్మనాయనితమ్ముఁ డగు పేరినాయనివశము గావించెను.* అప్పటినుండియు బాలనాయనిఁ బేర్నీఁడు పెంచుచుండె నని చెప్పఁబడియెను. పైనిచెప్పిన వరప్రసాదజనితులైన యాయ్యిరుబిడ్డలును పేర్నినిగృహమునఁ బెనుఁగుచుండిరఁట!

బాలనాయని వివాహము.

కొన్ని సంవత్సరములు గడచినపిమ్మట గండుకన్నమనాయఁ డనువాఁడు బ్రహ్మనాయనిసభలో నాతని కెదురుగఁ గూరుచుండి తనకొమార్త మంచాల యను బాలికను దగ్గఱనుంచికొని యీమె సుగుణయుక్తయు మిగులసుందరియైన దీని ధనవంతునకు వివాహముచేయ నభిలాషకలదని పలుకఁగా ఆలించి పేరినీఁడు తనయింటఁ బెరుఁగుచున్న బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుని రప్పించి తన ప్రక్కఁ గూరుచుండఁబెట్టుకొని యాతనికిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని కన్నమనాయనితోఁ బలికెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుఁడైన బాలనాయని గుర్తించి యతఁ డెట్లుమనఁగలిగె నని యాశ్చర్యపడసాగెను. కనమదాసు జరిగినవృత్తాంతమును వెల్లడించెను.

* ఇతఁడు బాలవాఁడైన [illegible] పెద్దవానిని బ్రహ్మనాయనివరకును బెంచినాఁడు.

బ్రహ్మనాయఁడు మహాభక్తియు, మహావిశ్వాసములుఁగలవాఁడుగావున దుష్టనక్షత్రమున జనించిన కుమారుఁడు బ్రదికియుండిన నేమికీడువాటిల్లునో యని బెంగగొని మనస్సును స్థిరపఱచుకొనలేక బంధువులు, మిత్రులు, పరివార జనంబులు, సభ్యులు మొదలగువారందఱు గుండియలవియునట్లు మరల తన కుమారుని వధ్యశిలపై వధింపవలసినదని తన ప్రియభృత్యుఁడగు కన్నమదాసున కుత్తరువు గావించెను. అతఁడు ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁదాల్చి బాలుని వధ్య స్థానమునకుఁ గొంపోయి చూపఱెల్ల హాహాకారములు సేయుచుండ భైరవ ఖడ్గముతో బాలనాయని శిరమున నొక్కదెబ్బతీసెనఁటగాని యేమిమాహా త్మ్యముచేతనో యాఖడ్గము ముక్కలైచెక్కలై పాదుపై క్రిందఁబడెను. బాలచంద్రునిశిరము నిర్భేద్యమై నొవ్వక యుండెనఁట! అంతట బాల నాయఁడు బ్రహ్మనాయనిసభకుఁ దేఁబడియెను. సభాసదులు బాలనా యని ప్రాణములను రక్షింపఁ బ్రార్థించిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వారల ప్రార్థనల మన్నించి తుదకుఁ బుత్రుని స్వకుటుంబములోఁ జేర్చుకొనియెను. అటు పిమ్మటఁ దన కొడుకునకు మంచాలమ్మను ఇచ్చి పెండ్లిచేయుమని కన్నమనాయని అడిగెను. అతఁడు దురాశాపీడితుఁడై విశేషధన మీయవలసినదని కోరె నఁట. అందులకు బ్రహ్మనాయఁడంగీకరించి యమితసువర్ణమును గానుకగా నంపించి క్రమముగా నొక్కశుభముహూర్తమున బాలనాయనికిని మంచా లమ్మకును మిక్కిలి వైభవముతో వివాహమును గావించెను.

నాయకురాలి మాత్సర్యము.

బ్రహ్మనాయని వైభవమునంతయుఁ జారులవలనఁ దెలిసికొని వారివిభ వాభివృద్ధి తన ప్రభువుపరిపాలనమునకు భంగముకలిగించునని మాత్సర్యమును బూని నాయకురాలు మాచెర్లపట్టణమును దోఁచుకొనిరండని గడెకారులయిన దోఁపిడికాండ్రను, నాగరాముతెగ చెంచులు కోయలు మొదలగు నడవిజనంబు లను బంపెను కాని, మహావీరుఁడైన మాలకన్నమదాసు వారల నెదుర్కొని పోరాడి యోడించి వారలవీపులపై ఇసుకబస్తాలనుగట్టించి పశువులను దోలు కొనివచ్చినట్లుగా వారిని వెంబడించివచ్చి గురిజాలఁ బ్రవేశించెను. నాయకు

రాలు స్వయముగా బయలువెడలివచ్చి కనముదాసును నానావిధము లయిన దుర్భాషలను బలికెను. అందుపై మహోగ్రుఁడై కనముదాసు నాయకురాలిని జంప నుద్యుక్తుఁడై పైఁబడ నామె తప్పించుకొని పాఱిపోయి సుగుప్తముగా నంతఃపురముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయుఁడు తన ప్రియభృత్యుఁడైన కనమనీఁడు గానరానందున దిగులుఁజెంది తన ప్రభువయిన నలగామరాజును దర్శింపవలయునన్న మిషతో గురిజాలకు బైలుదేఱి వచ్చెను. నలగామరాజు, నరసింగభూపతి మొదలగు ప్రభువర్గమంతయు నాతని మిక్కిలి గౌరవముతో నాదరించిరి. అయినను నాయకురాలు ఆతనిని జంప నుపాయములు వెదకుచుండెను.

అతఁడు వచ్చుమార్గమున నగాధమైన గొయ్యి త్రవ్వించి కనఁబడకుండఁ బైన గసవుచేఁ గప్పించి మన్ను చల్లెను. ఆహారములో విషమునుగూడఁ బెట్టించెను. ఎన్ని యపకృతులు గావించినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికియుండెను.

కోడి పందెములు.

విందు లారగించిన తరువాత ప్రభువు నాఁటి[illegible] వెలుపలికి వచ్చినప్పుడు నాయకురాలు కోడిపందెము లాడించుచుండుటను వీక్షింపసాగిరి. అప్పుడు నాయకురాలు గెలిచినకోడిని రాజుకోడ యనియును, ఓడిపోయినకోడి బ్రహ్మనాయనికోడి యనియును హెచ్చరించుచు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దీనిని విని నాయకురాలివర్తనమును నిందింపఁ జొచ్చెను. ఇట్టి నాయకురాలివర్తనము వారని మనఃస్పర్థను గలిగింప బ్రహ్మనాయఁడు వగసాధింపఁ బూనెను. ఓడిన యొకకోడి బ్రహ్మనాయఁడవి పలుకఁబడినకోడక మరల జవసత్త్వములనుబొంది నాయకురాలను విరుదును వహించినకోడిని మాత్రమేగాక యెదిరించినవానినెల్ల జయించుచు వచ్చెను. దీనిసంతయును జూచి నాయకురాలు సహింపఁజాలక కోపావేశపరవశురాలయి తనతోఁ గోడిపందెము వేయవలసినదని తయ్యానునకుఁ గాలు త్రవ్వెను. అందుల కతఁడంగీకరింపఁగాఁ గోళ్లపోరాటమునకై సర్వసన్నాహములు చేసి ఇరుపక్షముల కోడిపుంజాలను యుద్ధమునకు సంసిద్ధములు గావింపఁబడెను.

ఎవ్వరికోళ్లు ఓడిపోవునో వారు పట్టణమును రాజ్యమును విడిచి కృష్ణదాఁటి వలసపోయి యేడుసంవత్సరముల వఱకుఁ బ్రవాసమునసుండి యనంతరము రావలసి యుండు నన్న ప్రతిజ్ఞాపత్త్రము పై నిరుపక్షముల వారును చేవ్రాళ్లు చేసిరి. బ్రహ్మనాయనిమిత్త్రుఁడైన బాలగోపన్న నాయఁడు మధ్యవర్తిగా నంగీకరింపఁ బడియెను.[1] అందఱ కత్యాశ్చర్యకరముగా బ్రహ్మనాయనికోడి నాయకురాలిపేరుగల పుంజులనెల్ల నొక్కొక్కదానిని నేలంగూల్చి మడియునటులఁ గొట్టుచుండెను. ఆపరాభవమును నాయకురాలు భరింపఁజాలక మాయోపాయమున మఱియొకపుంజుచే బ్రహ్మనాయని పుంజును జంపించెను. ఇంక బ్రహ్మనాయనికి పుంజులు లేకపోయెను. దీని నంతయు వీక్షించుచున్న మధ్యవర్తియైనబాలగోపన్న మహోదగ్రుఁడై లేచి యొక్కఁడే నాయకురాలి సైన్యముపైఁ బడి ఘోరయుద్ధముచేసి నాశనము గావించెను. ఇతఁడు ముప్వలభీమన్నచేఁ జంపఁబడఁగాఁ గనమనీఁడు వీని శిరమును గొనిపోయి బ్రహ్మనాయనిముందటఁ బెట్టె ననియు, అతఁడు మంత్ర ప్రభావముచేత నాతనిఁ బునర్జీవుని గావించి మాచెర్లపట్టణమును బరిపాలింప నియోగించి మలిదేవరాజాదులతో సబంధుసపరివారముగా సమయదీక్షనుబూని పట్టణమును విడిచిపెట్టి బయలుదేఱి యేలేశ్వరముకడఁ గృష్ణనుదాఁటి యరణ్యమున సంచరించుచు నచట మండాడి యనుపట్టణమును నిర్మింపించి, లంకన్న సేనాపతిగ నందు నివసించుచుండె ననియు, చెప్పఁబడియెను.

కనమునాయని యుద్ధము.

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు సమయబద్ధుఁడై దేశమువిడిచి ప్రవాసముపోయినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రది యున్నంతవఱకుఁ దనకును దన ప్రభువునకును క్షేమము కలుగదని నిరంతరమును దలపోయుచుండునది గావున నాయకురాలెట్లు ప్రతీకారము చింతింపక యూరకుండఁగలదు? అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు మండాడిలో సురక్షితముగా విశేషప్రాభవముతో వఱలుచున్నాఁడని విని యోర్వఁజాలక యడవిచెంచులను గిరాతకులను రప్పించి బ్రహ్మనాయని పశు

1. బాలగోపన్ననాయఁడు గొల్లవాఁడు.

వులమందలను దూరముగాఁ దఱిమి చెదరఁగొట్టి రావలసినదని యుత్తరవు
చేసి పంపించెను. అప్పుడా చెంచులును గిరాతకులును విశేష సైన్యములతో
మందాడిపై దండెత్తివచ్చి నాయకురాలి యాజ్ఞాప్రకారము పసులమందలను
చెదరఁగొట్టి యల్లరులు గావింప బ్రహ్మనాయని సేనాపతి యైన లంకన్నకును
వారలకును భీమసంగ్రామంబు జరిగెను. ఆయుద్ధములో లంకన్న వీరస్వర్గ
మును జూఱఁగొనియెను గాని, బ్రహ్మనాయని పాదసేవకుఁడును మాలయు
విష్ణుభక్తుఁడు నైన కన్నమనాయఁడు శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొని భయంకర
ముగాఁ బోరాడి నాయకురాలి సైన్యములను మందాడినుండి పాఱిపోవు
నట్లుగాఁ దఱిమితఱిమి గొట్టెను. అటుపిమ్మట బ్రహ్మనాయఁ డాప్రదేశమున
నుండిన దనకు క్షేమము గలుగదని యూహించి కృష్ణదాఁటి దక్షిణముగాఁ
బోవలయునని నిశ్చయించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ఆప్రకారము బ్రహ్మనాయఁడు సబంధు పరివారముగా రాచబిడ్డలను
వెంటనిడికొని మందాడినివిడిచిపెట్టి బయలుదేఱి దొమ్మరగడ్డకడఁ గృష్ణా
నదిని దాఁటి మహాప్రసిద్ధశివక్షేత్రమగు శ్రీశైలమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జున
స్వామిని సందర్శించి యర్చనాదికకృత్యముల నెఱవేర్చి యాదవరాజయిన మూక
రాజునకుఁ దనచరిత్రమునంతయు వినిపించి తనయాభరణములను గుదువఁబెట్టుకొని కొన్ని
సువర్ణముల నప్పుగా నీయవలసినదని యడిగెను. అతఁడందుల కంగీకరింపక
త్రిగ్రామములను గుత్తకు నిచ్చెనఁట[1]. అంతట బ్రహ్మనాయఁడు త్రిపురాంతక
క్షేత్రమునకుఁ బోయి కొంతకాల మక్కడ వసించియుండి మార్కాపురమున
'చెన్నరాయని' పేరను విష్ణ్వాలయము నొకదాని నిర్మింపించి యటుపిమ్మట
వీరమేడపి యనుపట్టణమునకుఁ బోయి యచట వసించుచుండెను. ఇట్లు
నుండఁగానే రెండుసంవత్సరములు గడచెను. అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు

---

[1]. ఆగ్రామము లన్నియు కందనోలిమండలములో మార్కాపురముతాలూకాలోఁ బూర్వభాగ
మున నున్నవి. దానిలో మార్కాపురము, మాపాడు, చెరువుకొమ్ము, గొలలము, అలునమూర్తము,
గణపవరము, త్రిపురాంతకము, మొదలి ముఖ్యమైనవిగాఁ జెప్పఁబడియును.

బంధు పుత్త్ర మిత్త్ర కళత్త్రాదిజనంబులతో విచారించి నలగామరాజు కడకు రాయబారమును బంప నిశ్చయించెను.

రాచమల్లుని రాయబారము.

రాచమల్లుఁ డనుబిరుదమును వహించిన అలరాజు కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైనవీరసోముని మనుమఁడు. పెదమల్లదేవుని బావమఱఁది యైనకొమ్మరాజు పుత్త్రుఁడు. పల్నాటిప్రభు వైన నలగామరాజున కల్లుఁడు. ఈతనిభార్య పేరు రత్నాలపేరమ్మ. అలరాచమల్లునకును పెద్దనాయనికిని వివాదము తటస్థింపఁగా బ్రహ్మనాయఁడు మధ్యవర్తియై తగవు దీర్చెను గాని, వారలకుం గల మనస్స్పర్థలు విడిచిపోలేదు. నాయకురాలికడకు రాయబారము పంపుట యపాయకరమైనదిగావున నీతని బంపుట యుచిత మని సోదరులకుఁ దోఁచినది. వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు రాచమల్లునకుఁ బ్రాణాపాయము కలుగకుండఁ దులసిపే రిచ్చెను. ఈరాయబార మలరాజుతలిదండ్రుల కెంత మాత్రము నిష్టము లేదు. ఏలన రాచమల్లుఁడును వానితల్లిదండ్రులును వీరశైవులు. రాచమల్లు తల్లిదండ్రుల నొప్పించి రాయబారమునుబూని గురిజాలకు బయలు వెడలెను. తరువాత బ్రహ్మనాయఁడు దురాలోచనముచేసి తులసిమాలికను మాయోపాయముచేఁ గొనిరమ్మని కుమారుఁ డైనబాలనాయని వానివెనుకఁ బంపెను. బాలనాయఁడు మార్గములో రాచమల్లుని గలిసికొని యొకకాలువను దాఁటుటకై వానితోఁ బందెము వేసికొనియెను. రాచమల్లునిగుఱ్ఱము కాలువను దాఁటలేక యందులో దిగఁబడియెను.

బాలనాయఁ డెక్కివచ్చిన గొర్రిపోట్లు కాలువను దాఁటకలిగెను. పందెము ప్రకారము రాచమల్లుఁడు తన మెడలోని తులసిమాల మొదలయిన యాభరణముల నిచ్చివేసెను. పిమ్మట అలరాజు గురిజాలను సురక్షితముగాఁ బ్రవేశించి మామగారిచే సత్కారములనుబొంది తన రాయబారమును నిండుపేరోలగమున నాతని కిన్నవించెను. మల్లదేవులకు వారిభాగము నిచ్చి ప్రవాసమునకుఁబోయిన రాచవీరులు స్వదేశమునకు వచ్చుట కుత్తరువీయవల

సినదని ప్రార్థించెను. అందులకు నలగామరాజు సమ్మతింపక పరుషోక్తులాడెను. అతఁ డాగ్రహమును జెంది యచ్చోట నుండి సుల్లక చెర్లగుడిపాడునకు వచ్చెను. అచ్చటఁ గనమదాసును గలిసికొని తనకార్యము నెఱవేర్చుకొనిగాని బ్రహ్మనాయనికడకుఁ బోనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇంతలో నాయకురాలొక బ్రాహ్మణునకు విశేషధనము నొసఁగి వానిచే రాచమల్లునకు విషము పెట్టించి చంపించెను. వానిభార్య పేరమ్మ, తనతండ్రియైన నలగామరాజును దూషించి దుఃఖించుచు భర్తతో సహగమనము చేసెను. అంతట నిరుపక్షములవారును ఘోరాహవమును సలుపుటకు సర్వప్రయత్నములను జేయుచుండిరి. వీరులు కొందఱు బ్రహ్మనాయని ప్రక్కను నిలచి ప్రాణము లున్నంతవఱకు నాతనికై పోరాడెద మని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికిరి.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధముచేయుటయే విధిప్రాప్తమైనధర్మ మని నిశ్చయించినవాఁ డగుటచేత బాలమల్లదేవుని పట్టపుదేవికిఁ బుట్టియుగల్గిన తనపుత్త్రుఁడైనబాలచంద్రుని సచివకార్యమునందు నియోగించి కరణకార్యంబు నపోతన కిచ్చి మాడచి యనువీరవనితను రాణివాసమునకు రక్షకురాలినిగఁ జేసి తన పక్షమును బూనివచ్చిన వీరనాయకులతో నొక్కశుభముహూర్తమున దాడి వెడలెను. బ్రహ్మనాయని దండయాత్రా ప్రారంభము వీరచరిత్రమున నిట్లు వర్ణింపఁబడియెను.

"బ్రహ్మన్న గదలెను బాయని కడ్కఁ
బట్టిరిగొడుగులు పాలకిసత్తి
సూర్యాతపంబు పై సోఁకనియట్లు
పాలకీలను నిరుపార్శ్వంబులందు
నందంబుగాఁబట్టి రరిగలజోళ్లు
వింజామరంబులు వెలయఁగా వీచి
కుంచెలవారును గూడిపేరంగ

ఏడవ ప్రకరణము.

నాయఁడు రాజులు నయముతోఁ జనఁగ
ముందుడమాయీలు మురజసంఘంబు
బూరలు భేరీలు పోటుధారలును
గాహాళవంకిణి కాళికొమ్ములును
శంఖసమూహంబు సన్నాయిజోళ్లు
మురళీచయంబును ముఖవీణె వితతి
నరగలుతప్పెటల్ నయమైన డోళ్లు
తప్పటమ్ములు గెంచఁ దగు వీరణములు
ఘనమైనరుంజలు కనకతప్పెటలు
చేగంటలును మఱి చిఱుగంటచయము
ఘనమైన మ్రోఁతచే గగనంబు గప్పఁ
గుంభినివణకంగఁ గులగిరులెల్లఁ
బ్రతిమ్రోఁత యియ్యంగ భావముప్పొంగ
సావాలవారును సాకెమువారు
కొండ్లవిందులవారు గోవిందువారు
మఱి సానివారును ముయ్యూర్యువారు
నర్తాలవారును వాయనివారు
పైడిచుక్కలపాలపర్తివారలును
బలుమూరివారును బాలెమువారు
కవనూళులవారు కచెర్లవారు
నల్లూరిముల్లూరి యాఖ్యలవారు
చెవులవారును మఱి చిల్లరవారు
గుఱుతైననాయకుల్ గూడియేతెర
గండువా రేగురు గదిసినవేడ్కఁ
జనిరి విరుదులతో సాహస మడర
నొప్పుగా నిండఱు నుతికెక్కబంట్లు

ఘోటకంబులు మేటిపంజరావళులు
నుత్సాహమున హుటాహుటి నడువంగ
బట్టువారలుమించి బహువిధంబులను
బిరుదుపద్యంబులు పెల్లుగాఁ జదువ
నుద్దండమాష్టీలు నొనర నిర్వంక
భైరవఖడ్గముల్ పట్టుకరాఁగ
శీలమ్మతనయుని సింహవిక్రముఁడు
కరమర్థికనుకులకన్న మనడిచె
సకలవీరచయంబు సంతతోత్సాహ
పౌరుషంబులుమీఱ బ్రహ్మ కిట్లనిరి
"మముఁజూడు నాయఁడా మాలావుకొలఁది
మముఁజూడు బ్రహ్మన్న మాశౌర్యపటిమ
సింధురంబులమీఁదఁ జెన్నుగాఁ దుమికి
కుంభస్థలంబులు క్రుంగఁజేసెదము
కొదమసింగంబులఁ గూలఁద్రోచెదము
గండభేరుండాల ఖండింతుమలుక
వాయువుఁబోనీక పడినాపఁగలము
జాతవేదునిబట్టి చమిరివైచెదము
ఘనసముద్రముఁజొచ్చి కలఁగఁజేసెదము
కుంభినిఁగాళ్లతోఁ గ్రుంగఁదన్నెదము
కులగిరులైనను గొట్టివైచెదము
గురిజాలనేలెడు కవలరుద్రేశ్వరునిఁ
గొలపగకైపట్టి క్రొవ్వణఁగించి
చలమునవిడువక చంపఁగాఁగలము"
అని పెక్కుపంతంబులాడుచు నడువఁ

చూచినవారలు చోద్యంబుగాఁగఁ
బటుపరాక్రమాఢ్యులు పల్నాటివీర
వరులంచుఁ బొగడుచు వర్ణించి పలుక
మలిదేవభూపతి మంత్రిబ్రహ్మన్న
కంపింప భూస్థలి కదలి రావేళ"

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు విశేషసైన్యములతో బయలువెడలి కార్యముపూడికలనికి వచ్చుమార్గమునఁ ద్రిపురాంతకమున దండువిడిసి యచ్చటి త్రిపురాంతకేశ్వరుని సందర్శించి యచ్చోటనుండి మరల బయలుదేరి కార్యముపూడికి దక్షిణమున నాలుమైళ్లదూరమున నున్న మేళ్లవాగుఁ జేరెను. అచ్చట నివసించి యుండి కార్యముపూడి రణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియసేవకుండును మాలయు నగు కనుకలకన్నమనాయని నాయగ్రచారకంబునఁ బంపెను. అతండును తన ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁ దాల్చి బయలుదేఱినవిధ మీ క్రింది తెలుంగున వీరచరిత్రమున వర్ణింపఁబడినది:—

"కరమున గుజ్జరికడియముల్ మెఱయ
నేస్తైనపడిఘుంటు నెమలిసోగలును
నల్లనిధట్టిని నయమొప్ప గట్టి
యగ్రసారీఝల్లకాదులు నమర
ఘోరభైరవగద కోరమీసములు
నెగుభుజంబులుమించు నెఱజేరుగడ్డు
ఘనమైనదేహంబు కాలిపెండెరము
ఘోరమైన భీకరవేషంబుతోడఁ
గదలెఁ గన్నమనేఁడు కదనభూమికిని"

ఇట్లు కన్నమనాయఁడు కార్యముపూడి రణరంగమునకుఁబోయి యచ్చటనున్న యొక కొలుకులసానివలన నచ్చటి విశేషంబులనెల్ల నారసివచ్చి బ్రహ్మనాయనికి నివేదింపఁగా నతఁడు సంతోషించి నిజసైన్యములతో నక్కడ

నుండి బయలుదేఱి కార్యముపూడి ప్రవేశించి యుద్ధమున కాయత్తపడుచున్న వీరనాయకులవేగము వలదని వారించుచుండెను.

నలగాముఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁ డగుట.

అచట గురిజాలలో నలగామరాజు సయితము నాయకురాలి ప్రేరణ వలన బ్రహ్మనాయనితో యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి యుద్ధవార్తను నానా దేశరాజులకుఁ దెలియఁజేసి వారల సాహాయ్యమును బడయుటకై ప్రయత్నించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయనియొద్దనుండి యొకబట్టువాఁడు రాయబారమును బూని నలగామరాజుసభకువచ్చి యతనిచే నమస్కారములనుగాంచి మలి దేవరాజాదులు కార్యముపూడికి దాడవెడలివచ్చియున్నా రని తెలిపి సంధి కార్యమునుగూర్చి యిట్లు పలికెను.

"రాజాధిరాజ విరాజితకీర్తి
రాజవేశ్యావిట ప్రాభవ ప్రకట
గండరగండాంక ఘనదానచతుర
ధైర్యనిర్జితమేరుధరణీధరేంద్ర
శౌర్యవిక్రమకళాసంపూర్ణచంద్ర
భాస్కరసమతేజ ప్రాభవగుణాఢ్య
మానదుర్యోధన మైలమసుతుఁడ
అనుఁగుభూపతిపుత్ర యంచితగాత్ర
వీరకామనరేంద్ర విభవదేవేంద్ర

* * * * *

పగ వృద్ధిఁబొందించు భ్రష్టుల కాని
యడఁగించు నేర్పరు లవనిలో లేరు

* * * * *

పోరుమంచిదికాదు భూమి నెక్కుడను
బాడౌ నుదేశంబు పగ మించె నేని

ప్రజలెల్ల నశియించి పాఱిపోవుదురు
బండారమునకును బైకంబు లేదు
రాణువయందు చేగ హీనచెడియుండుఁ
జేసిత గాంత్రెల్లఁ జెలఁగి కోపించి
యీగలశీతంబు లిష్టుందు గవుడు
పతిబంటు మీఁగలు సరిహాగవరాను
బంపినఁబనిసేయఁ బ్రాలుమాలుదురు
తెలిసినశాత్రవుల్ ధీరతతోడ
భూమినిగొనుటను బుద్ధి పెట్టుదురు
పగవారివార్తలు పరికింపలేరు
మేనినిమీలోన మీరుపోరాడఁ
జూచెదువానిఁ జూలకన యూను
(శౌరిశాత్రవులు మీగుస్తలుంగుదురు)
పలుపలు మిముఁజేతి పగఁజానీక
చెప్పుచునుందురు చెనటివాక్యముల
నైకముక్యము చెడు నద్దానితోడఁ
జెడునుబలంబును జెడునుభాగ్యంబుఁ
జెడునుయశంబును జెడునుశౌర్యంబుఁ
జెడును రాజ్యమ్మును చెడ్డపుట్టును
జేయుచుపాధీన నృపరమా గుమ్ము ''

అని భట్టుమూర్తి సంధివాక్యములను బలుకఁగా నలగామరాజా వానిని దృణీకరించి సంధి పొసంగ నేరదనియును, బ్రదుకఁదలంచినయెడల బాలరాజులను దిన్నఁగాఁ గోడాఁడని మరపిపొమ్మనియును, అట్లు పోకయుండిన రణభూమిని బలిగ నర్పింతుననియును, బ్రహ్మనాయనిఁ జెప్పి బుద్ధి గఱప వలసినదని యుత్తరు పలికెను.

అంతట భట్టుమూర్తి యాగ్రహమునుబొంది నలగాముని దూలనాడి బ్రహ్మనాయని ప్రతాపాదుల నభివర్ణించి భయపెట్టఁజూచెను గాని నాయకురాలు వానిమాటలను దృణీకరించి 'నీ వెంత, నీబలమెంత, బట్టువాఁడవు గాన బ్రదికిపోతివి, పోపొమ్ము'' అని గంభీరవాక్యములు పలికి దూతను వచ్చినదారిని బంపివైచెను. అటుపిమ్మట నలగామరాజును నాయకురాలును మంతనము చేసి యుభయపక్షములలోని బలముల తారతమ్యమును విచారించి తమకు సాహాయ్యము చేయవలసినదిగా నానాదేశరాజులకును లేఖలను బంపించిరి. నాయకురాలు నిజబలంబులను యుద్ధమునకై సన్నద్ధపఱిచి నలగామునకుఁ బ్రోత్సాహముం గలిగించుచుండెను. నలగాముఁడును వీరపురుషోచితము లైన కృత్యముల నెల్ల నాచరించి గజారోహణం బొనర్చి నిజసైన్యంబులతోడ బయలుదేఱి కార్యముపూడికి వచ్చెను. మహారాజు లనేకు లసంఖ్యాకము లయిన సైన్యంబులతోడ వచ్చి యుద్ధభూమిని నలగామరాజును గలిసికొన్నట్లుగా వీరచరిత్రమున మిక్కిలి యతిశయోక్తులతోఁ గూడిన వర్ణనములతోఁ జెప్పఁబడియెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు వేయియశ్వంబులనంపె ననిమాత్రము చెప్పఁబడెఁ గాని యాతండు యుద్ధభూమికి వచ్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండలేదు. అప్పుడు వీరనాయకులు యుద్ధమున కాజ్ఞయిమ్మని బ్రహ్మనాయని తొందరపెట్టుచుండిరి గాని నీతివాక్యములచే నాతఁడు వారల వారించుచుండెను.

బాలనాయని కథ.

ఇట్లుభయపక్షములవారును కార్యమపూడికిఁ జనుదెంచి యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా నచ్చట వీరమేడపిలో బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుఁ డైన బాలనాయఁడు తోడిబాలురతోఁగూడి తల్లి యైతాంబ వారించినను వినక పోయి బొంగరము లాడుచుండఁ, జూడవచ్చిన యమ్మలక్కలలోఁ గోమటియన్నమ మ్మగారికి బాలునిబొంగరము దాఁకఁ యామె మూర్ఛిల్లి పడిపోయెను. అప్పుడు జుట్టును మూఁగినయువతులు శైత్యోపచారములు సేయఁగాఁ గొంతవడికిఁ దెలివి గాంచి యాకోమటియన్నమ్మ పోరుసంగమునకేఁ బోఁగరికముయున్నావు గాన యుద్ధభూమిలో నున్న మీయయ్యలను గలిసికొన్నచోఁ గండకావర

ముడిగాఁడు వని వానిని దిట్టి శపించెనఁట! ఆపలుకులు చెవిఁబడ్డతోడనే యొక్క నిమిషమైన నచ్చట నిలువనొల్లక యామెను మన్నింపవేఁడి వెంటనే తల్లి యొద్దకుఁ బఱుగిడిపోయి యుద్ధసమాచారములు దెలుపవలసినదని యడిగెను. ఆమెవలన సకలసంగతులను దెలిసికొని తానుగూడ సమరస్థలికిఁ బోయి తండ్రులకుఁ దోడ్పడి స్వధర్మమును నెఱవేర్చుకొనుట కనుజ్ఞయిమ్మని తల్లిని ప్రార్థించెను. ఆమె తనయుని సాహసంబున కచ్చెరువందుచు బాలురకు యుద్ధము వలదనియు, యుద్ధముల వలనఁగలిగెడి యనర్థముల నెన్నింటినో బోధించియు, నా మార్గమునుండి వాని చిత్తమును మరలింప నెంతయో ప్రయత్నించెను గాని వాని మనంబు మారకుండెను. అప్పు డాతఁడు వీరధర్మ ప్రభావంబు తల్లికి నీవిధముగా బోధించెను.

"కార్యముపుగమందు ఘనపరాక్రమతఁ
దండ్రులుఁగనిలుచుండి దండుసేయంగ
నేనిటనుండుట నీతియే తల్లి?
యుండుమంటివి నీవు నొప్పఁగా మనసు
నీ వెఱుంగని ధర్మ మే నెఱుంగుదునె
ప్రాకృతభావులపగిదిఁ బల్కెదవు
వెఱ్ఱితనంబేల వీరనిసతిఁ
గాయ మనిత్యంబు కర్మపాశక్క
జలబుద్బుదవిధంబు క్షణభంగురములు
చక్రవర్తులు సకలభూపతులు
చనిరి బ్రహ్మేంద్రాదిసర్వదేవతలు
భూతంబు లైదును బొలియుచు నుండు
కార్యసుకర్తులు సమయ వెన్నటిన
సకలపురాణముల్ సద్ధర్మకథలు
సతిశాస్త్రంబులు నీవెఱుంగుదువు
పాఱుపాధికరంచే బ్రదుకుట లెస్స

జననమరణములు జనులకు నిక్క-
మాలయంబున నున్న నడవిలో నున్నఁ
దప్పక దార్కొనుఁ దథ్యంబుగాను
బుణ్యలోకంబును బొందుమార్గముల
వినిపింతు నేఁదల్లి విశదంబుగాను
సజ్జనసంగతి సంసారమెడల
గురువుబోధించిన గుఱివిూఁదమనకు
నిలిపిమరణమొందు నిశ్చలుఁ డొకఁడు
ప్రాజ్యసామ్రాజ్యసంరక్షణమందు
ఘనరణమ్మునఁబొమ్ము గాయాలనొంద
మనసుచలింపక మరణంబునొందు
శౌర్యపరాక్రమసంపన్నుఁ డొకఁడు
వీరలిద్దఱు లెస్స వినువీధి కేఁగి
యాదిత్యమండలం బరుదారఁ జించి
పోయి పుణ్యంబుల భూమిఁ జెందుదురు
మొదటికార్యముఁబూను ముఖ్యులకెందు
శౌర్యంబుచే మోక్ష సంపాద్య మగును॥

ఇట్లు వీరధర్మమును బోధించుటఁ జూచి తనకుమారుఁ డింక యుద్ధమునకుఁ బోయి మరణము నొందఁగలవాఁ డని నిశ్చయించి వెక్కడిల్లుచు శాస్త్రనీతులనూ బోధించి యెట్టులయిన వానిచిత్తంబు మరలింపఁజూచెను. వాఁడు వినకుండుటఁ జూచి తల్లి "నాయనా! నాపిరికివచనంబులు నిష్ఫలమైపోవుచున్నవి; పోయినవాఁడవు పోవుచుంటి యశస్వివి గానఁ బోవుచున్నపుడు నిర్భాగ్య మాంచాలను జూచి మఱి పొమ్ము" అని యనుజ్ఞ నిచ్చెను. అట్లే యని బాలుఁడు తన యేఁబదిగురు సోదరులతో బయలుదేఱి మార్గమధ్యమునఁ దన యింపుడుకత్తెయైన సబ్బాయి యను వేశ్యయొక్క గృహంబునకుఁబోయి యామెతో సరససల్లాపములాడి యుద్ధవార్తను దెలిపి యామెకు సెలవు

బహుమానము లొసంగె నని వీరచరిత్రము నడుమ నభివర్ణింపఁబడియున్నది.[1] అనపోతు బాలనాయని ప్రవర్తనమును దెగడుచు వేశ్యావృత్తిని గూడ నీక్రింది విధమున నిందించెను.

"కామాంధకారంబు కన్నుల దట్టి
క్రింది మీఁదెఱుఁగక కేరుచున్నావు
కలధనమెల్ల భోగము దాని కిచ్చి
చేసితి పాపంబు చెడ్డ వెచ్చంబు
నిహపరదూరపు టీ నడకేమి
సబ్బాయిపైఁ బ్రేమ సర్వనాశంబు
సోలదానికి మ్రొక్కి సొమ్మెల్లనిచ్చి
యుండఁగ నడిగిన నేమి లాభంబు
వారకాంతల రీతి వర్ణింపరాదు
బిడ్డలఁ గోసఁగక ప్రియురాలి కేక
చీములుగూర్చిన చెలువునఁ గూర్చి
ధనవంతులగు వారి ధనమెల్లఁ దోఁచి
ముంజికాండ్రను జేసి ముసిసెమడంప
వ్యర్థులై విటవృత్తి వసుమతి మీఁదఁ
బోయిరి బ్రతికెడు పొందికలేక
యుర్విపై వేశ్యల గోరి యిచ్చుటలు
వినలేదు కనలేదు వేదబం విద్ది"

అని యిట్లు తన బ్రాహ్మణసోదరుఁడైన యనపోతరాజు చీవాట్లు పెట్టి ఖండలింపఁగా సిగ్గుచేఁ దలవాంచి ప్రత్యుత్తర మీయక తన యాభరణముల నెల్లను ఓసి బీదలకు భిక్షుకులకు, బ్రాహ్మణులకు, భట్టులకు, దానము చేసి

---

1. ఏడు పాతువృత్తకతో స్వైరచరిత్రము నడుపు శృంగారభూయిష్ఠ మైన వేశ్యాకథనమును జెప్పించి పదునాలుగేండ్ల బాలునకు వేశ్యాసంపర్కమును గలిగించుట కవికల్పన మని యూహింపవలయును; లేదా బాలనాయఁడు పదునాలుగేండ్లవాఁడు కాఁడని యూహింపవలయును.

తన మామగారయిన గండుకన్నమనాయనియింటఁ బెరిగెను. రాకరాక చాలకాలమునకు వచ్చిన యల్లుని నత్తవారు పరమసంతోషభావముతోఁ బూజించిరి. అతండును గొన్నిదినంబులు తన వచ్చినకార్యమును మఱచి మదనవ్యాపారపరతంత్రుండై యంతఃపురంబును విడనాడి నిజసఖి యగు మాంచాలతోఁ గ్రీడించుచుండెను. అపుడు పతివ్రతయు, సుగుణవతియు, సుందరియు నగునట్టి భార్యను విడిచి, వేశ్యతోఁ గాలముఁ బుచ్చుచున్నందులకుఁ బశ్చాత్తాపమును బొంది తన్నుఁ దాను దూఱుకొనసాగెను. ఇట్లత్తవారియింట బాలచంద్రుండు మాంచాలతోడి వినోదంబులఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుండ నొక్కనాఁడు మాంచాల తన భర్త తా వచ్చిన పనిని మఱచియున్న వాఁడని యెంచి యిట్లనియె.

"నాతోఁ బెనంగిన నయమేమి లేదు
కడువడిఁ గలనికిఁ గదలుఁడీ మీరు
కులవైరముం దీర్చు గురుసాహసుండు
పరికించి చూడ నెవ్వరు మీరుదక్క"

ఇట్లు వచ్చిన కార్యమును దమ్మును మఱచి బాలనాయఁడు పిరికిపందయై స్త్రీలోలుఁడై యంతఃపురంబునఁ గ్రీడించుచున్న వాఁడని యెఱిఁగి తమ్ములాయువరను మిక్కిలి రోషించి ఘనరౌద్రభావంబుతోడఁ గత్తులు దూసి వెడలిన కోపాగ్నిచే మాటలుంగక కేరునట్టి మదగజంబులవలె గండుబాలించెముంగల నిలిచి నగరు తల్లడమంద భీకరంబుగా బార్చి పెడబొబ్బ పెట్టిరి. అప్పు డతఁ డాగ్రహముతోఁ గటారి వాలిచి తమ్ములపై నుఱికెను. అంత వారు బాలనాయఁడు తమపైఁ గవియ లజ్జాకరంబు లగు పోటుమాటలచే నొప్పించి సిగ్గుపడునటులఁ జేసిరి.

అప్పుడు బాలనాయఁడు తన తప్పును గ్రహించి యంతఃపురంబునకుఁ జని తన చేతి కటారిని భార్యచేతి కీయఁగా నామె నవ్వుచు భర్తను జూచి—

"రతిరాజ సౌందర్య రణరంగధీర
కమల బాంధవతేజ కరుణాలవాల

వినతాత్మజుని లావు వెసనీకుఁ గలుగు
సామీరిసమమైన సాహసం బబ్బుఁ
గృష్ణుని కెనయైనకీర్తి ఘటిల్లు
రవికాంతియుతుఁడవై రంజిల్లుచుండి
యలరాజపగఁదీర్చు మనుజులతోడఁ
బటుతర విక్రమ ప్రౌఢిమ మెఱయ
శ్రీగిరిలింగంబు చెన్నకేశవుఁడు
వరము లొసంగఁగ వర్ధిల్లఁ గలరు
శాత్రవ విజయంబు సమకూఱు మీకు
నీయాయుధము వడినిచ్చును జయము
కలియుగంబున మీకు ఘనపూజ లమరు"

అని ప్రాణనాథుని ఆశీర్వదించి యాకటారిని మరల నొసంగ నాతండు దానిం గైకొని యచటనుండ గదలి నిజగృహంబునకుం జని తల్లికిం జెప్పి యామెచే నాశీర్వాదములం బడసి మాయచే ననపోతరాజును వీరమేడపికిఁ బంపి తన సోదరు లగ్గురతోడను రణభూమికి బయనమయ్యెను. ఇచ్చటఁ గార్యమపూడిలో నాయకురాలు యుద్ధము జరుగకుండ నెట్లయిన సంధి గావింపఁ బ్రయత్నించుచుండెను.

కోటకేతరాజు రాయబారము.

ఒకనాఁడు నలగాము గొల్వులో నాయకురాలు గూరుచుండి చింతపల్లిరెడ్డి, మాడుగుల వీరారెడ్డి, కొండ అన్నమరాజు, కోటకేతరాజు మొదలగు నాప్తవర్గమును రప్పించి సమభావమును వహించి,

"బాహుపరాక్రమ ప్రౌఢవు లయిన
పేరుల రాజులు వెలయ శోభిల్లు
గొల్వులోనికిఁ బోయి కూరిమి మీఱ
సమరంబు గాకుండ సంధి యానట్లు

మాటాడి యటమీఁద మాచెర్లభాగ
మేలుకొమ్మని చెప్ప డింకొక మాట
నాయనివద్దకు నరసింగుఁ దెచ్చి
కులవైర మడఁతుము కోరి మీరంద
ఱొక్కటికమ్మని యొప్పించి రండు
మగిడి పోవలయును మనదేశమునకు"

అని చెప్పి సంధికార్యము నెఱవేర్పఁ బంపెంచెను. కేతరాజు మొదలగు రాయబారులు పెదమలిదేవమహీపతి కొల్వునకు వచ్చి యొండొరుల క్షేమ సమాచారములఁ దెల్పుకొన్న తరువాత నలగామరాజుచే మన్ననగాంచక పిమ్మట కేతరాజు బ్రహ్మనాయని నిట్లని హెచ్చరించెను.

"వినవయ్య నాయఁడ విన్నపం బొకటి
అతివివేకులు మీర లఖిలరాజ్యముల
మీద్ధ్యాకులయినట్టి మేటి విక్రములు
నీతిమంతులు పెరు నిశ్చయం బిదియు
గొంతుగోయఁగ మీరు కోరినయట్టి
నరసింగరాజును నయమునఁ దెచ్చి
యిచ్చెద నామీఁద నేమైన లెస్స
సరవిరక్షించిన సంహరించినను
భారంబు మీపైనఁ బాడుకయుండు
మునుపటికీర్తిని ముదమొప్ప మీరు
మాచెర్లభాగంబు మన్నన నేలి
సంరక్షణముసేయు జనములనెల్ల
నుభయరాజులుమీర లొక్కటైయున్న
మావంటివారికి మానసం బెఱు
నఖిలాధిపతులు మీయాజ్ఞ సేయుదురు
మీ రెఱింగినరీతి మే మెఱుంగుదుమె

ఉభయసంస్థానంబు లొక్కటి మాను
నసుఁగు రాజేంద్రుఁడు హరిపురి కేఁగు
సమయంబునను బుత్త్రచయమును దెచ్చి
మీకు సమర్పించి మేను త్యజించెఁ
దర్వాత నిర్వాహదశయెల్ల నీది
యొకయిల్లు రెండుగ నొప్పనొనర్చి
కద్దు మాటాడెనే యెపు డెవరైన
మతిచెడి యీలోన మనసులు గలఁగ
నిందుచేఁ బగ హెచ్చి నీర్ష్య జనించెఁ
గోడిపోరాడుట కూడదటంచు
నిచ్చనోఁ జెప్పిన నెవ్వరు వినిరి?
గురిజాలపురికిని గోడిపోరాడ
నెవ్వరు వచ్చిరి యిదియేమి మాయ
ఐనట్టికార్యంబు లన్నియు నీవు
దెలిసియు నున్నది తేటతెల్లముగఁ
గతజలంబుల కడ్డుకట్టిన రీతి
జరిగిన దానికిఁ జర్చ యేమిటికి
నాదరింపవె వారి నరసి రక్షింప
భారంబు నియమి బ్రహ్మనాయుండ!
కారడవి తొల్లఁ గదనంబునందుఁ
గూకటివేళ్లతోఁ గూల్చి యామీఁద
బహుళార్తినడవులపాలైరి గాక
పాండవు లేమేలుపడసిరి చెపుమ?
చేరి మారాళనరసింగునికోటకు
సకలభూపతులను సమయంగఁ జేసి
పాడైనరాజ్యంబు పైనఁబెట్టగాని

చివరకు ఫలమేమి చెందంగఁ గలరు?
పొందిక గలహంపు బుద్ధులు మాని
సవతిపుత్త్రులకిష్ట సంధి యొనర్చి
యనుకూలముననుంట నగ్గంబు వీరా
నరయ నింతియె కార్య మనుగు రాజాన
నీయాన మేమింక నిల్వ మిచ్చుటను''

అనియిట్లు ధరణికోటవిభుఁడు భీమరాజపుత్త్రుఁడైన యీ కోటకేత[1]రాజు సామవాక్యముల కిష్టపడక బ్రహ్మనాయని సైన్యములోని వీరనాయకులు వీరలను జంప దుగాలోచనముచేయఁగా వారలను వారించి బ్రహ్మనాయని మఱఁదులు గన్నమనాయఁడు, కొమ్మరాజు, వారలవాక్యములను బూర్వపక్షముజేసి వీరనాయకులను బ్రహ్మనాయని సంధికార్యమునకు సమ్మతించునటులఁ జేసెను.—

బాలనాయఁడు కార్యముపూఁడి ప్రవేశించుట

అక్కడ బాలనాయఁడు నలగొండశిఖరమునుండి కార్యముపూడి రణరంగంబు నవలోకించి ద్రోణ్ణి రప్పించి యాతని కాయుద్ధభూమిని జూపింప నాతఁ డంతయుం గలయఁజూచి యాయాదిశల నున్న శత్రుసేనాధిపతుల నీక్రిందివిధమున బాలనాయనికిఁ దెలిపెను.

"నరనాథుఁ డైనట్టి నలగామరాజు
గొల్లెనచుట్టును గూడికాపాడు
సేనాధిపతులను జెప్పెద వినుము
పడమటిదిక్కునఁ బొజ్జల బ్రహ్మ
సంకోజి గణపతి సరవితూర్పునను
నాయకురాల్ దక్షిణంపుదిక్కునను

---

[1] కోటకేతరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౨-వ సంవత్సరమున ధరణికోటకుఁ బాలకుఁ డగుటకుఁ బూర్వమే చంద్రశాలమునందే యీరాయబారము నడపినాఁడు.

దంట లై యుండిరి దత్తుత మెఱియ
నందెలరాముండు నానెమలిపురి
ముమ్మడిరెడ్డియు మొనతీర్చినట్టి
ఘాంటుగలను సేలు ధూరివిక్రముఁడు
పేరమ ల్లనునట్టి విఖ్యాతుఁ డొకఁడు
నుత్తరభాగాన నుండిరి వేడ్క
నిందఱు నెల్లను నెచ్చరించుమను
దిరుగుచు నరసింగధీవరుఁ డుండె
విక్రమసింహంబు వీరకామేంద్రుఁ
డబ్బంగి సేనతో నచ్చట విడసె."

అంతట బాలనాయఁడు నలగొండ వదలి సోదరులతో బయలుదేఱి పోయి కార్యముపూడి కరిగి సభలోఁ బ్రవేశించి రాజదర్శనమునకు మార్గ మిమ్మని సభాస్తారులఁ గోరుకొని రాజాసమ్ముఖమునకుఁబోయి మ్రొక్కెను. ఇతని రాక యెవ్వరికిని సంతోషము గలిగింపలేదు. రాజు భయముచేఁ బెడమొగము పెట్టెను. అప్పుడు కొల్వులోఁ గూర్చుండిన బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుం డగు మాలకన్నమనాయఁడు బాలుని తుందుడుకుఁదనమును నిందించి తృణీకరించి పలికెను. బాలనాయఁడు సంధికార్యమున కొప్పుకొన్నందులకు మలిదేవ భూపతిని సమ్ముఖంబున దూషింప నారంభించెను. బాలనాయఁడు తన మామ యైన గంధుకన్నమనాయనితోఁ గొంతవడి చర్చించి దుర్యోధులకు రోషము వచ్చునట్లాడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పసాగెను. బాలనాయఁడు తనభార్య చెప్పినమాట విశ్వసించి తనతో యుద్ధభూమికి రానియక శత్రువులతోఁ బోరాడి కీర్తిగడింపనియ్యక మనసెట్టి వరమొదపకఁ బంపి మోసముచేసె నని దుఃఖించి అనపోతరాజు ప్రాణత్యాగము చేసిన సమాచారమును మాడచి యను యువతి వచ్చి దెలుపఁగా బాలనాయఁడు మిక్కిలి చింతించు మహో గ్రుఁడై లేచి చాకిరేవడుపోయి శత్రుపులమూకల్లని పోరాడి విజయంబు

గాంతు నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుని పౌరుషవిక్రమా
దులకు మెచ్చుకొని యుద్ధమును జేయుటకు సమ్మతించి తనకడకు వచ్చిన
రాయబారులను మరలఁ బంపి వైచెను. అటుపిమ్మట యుద్ధము ప్రారంభ
మయ్యెను.

బాలచంద్రనరసింహుల యుద్ధము.

మొట్టమొదట బాలనాయఁడు తనతండ్రివలన రణనీతి నుపదేశము
నొంది బ్రహ్మనాయనికి నమస్కృతులు గావించి రణభేరు లధికమై మ్రోఁగు
చుండఁగాఁ జంద్రాయుధము నొఱనుండి తెసి జళిపించి యుగ్రుఁడై నిజసైన్య
సమేతుఁడై శత్రుసైన్యముల కెదురుగాన బయలుదేరెను. ఇట్లు బయలు
దేఱిన బాలచంద్రుని సైన్యమును నరసింహభూపతి సైన్యములు మూర్కొనియెను.
అప్పుడు బాలనాయని ధాటకు నిలువంజాలక నరసింహుని సైన్యంబులు పలా
యనంబు లగుచుండ నరసింగరాజు నిలువంబడి పాఱిపోవుట వీరధర్మంబు గా
దని ధైర్యవాక్యములం బలికి హెచ్చరించి పాఱిపోవుబంటులకు పౌరుషము పు
ట్టించి మరల్చుకొని శత్రుసైన్యంబుల పయింబడిన నుభయపక్షములవారికిని
సంకులసమరం బయ్యెను. అప్పు డెదురుగ నొక్కశూరవరుఁడు తెల్లనైన భద్ర
గజము నెక్కి రాఁగ నతండె నరసింహుఁడని భ్రమించి బాలనాయఁడు సింగం
పుఁగొదమమాడ్కి వానిపై దుమికి మదగజముయొక్క ఘనమైన మస్తకంబును
ఖండించి ధరపైని గూల్చి మొలనున్న కటారితో వీరవరుని వక్షస్థలంబును
బొడిచి వ్రక్కలుచేసి తమకంబుచే వాని తలఁ దెగవ్రేసి తనచేతఁ బట్టుకొని
తండ్రికడకు విచ్చేసి యిదే నరసింహుని శిరం బని తాతని ముంగటం బడ
వైచెను. అంతట నయ్యది నరసింహుని శిరము కాదని బ్రహ్మనాయఁడు
చెప్పఁగా సిగ్గుపడి మరల సమరభూమికిఁ జనుదెంచు చుప్పతిల్లు దలం
పడి నరసింహభూపతితోడ ఘోరమైన యుద్ధముఁ జేసెను. ఆయుద్ధమునందు
నిక్కముగా బాలనాయఁడు నరసింగుని సామంతరాగోలచే వక్షంబునఁ
బొడువఁగా నతండు మత్తగజంబుపైఁ గూలెను.

నరసింహుని తలగోయుట.

అంతట బాలనాయఁడు పశ్చాత్తప్తుఁడై మిక్కిలి దుఃఖించి నరసింహుని సద్గుణములం దలపోసి తనవలన దోష మేమియు లేదని తర్కాణించుచుఁ గత్తితోఁ దలగోసి యద్దానిం గైకొని బ్రహ్మనాయని సభకుఁ బోయెను. బాలనాయఁడు చేసిన వీరకృత్యమున కద్భుతం బంది నరసింహుని మరణమున కెల్లవారును మిక్కిలి దుఃఖించిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయఁడు సహితము బాలనాయని నిందించెను.

బ్రహ్మనాయని దోసము లెన్నుట.

అందులకు సహింపఁజాలక బాలనాయఁడు తండ్రి చేసిన దుష్కార్యముల నెన్ని యీ క్రింది రీతిని దూషించెను.

"కడకడయేడ్పులు వేగచాలింపు
కొల్వులో మాయను కొమ్మభూపతికి
నలగాముపగళయి యప్పగించితివి
నీస్వభావం బింక నే వివరింతుఁ
బోఁగొట్టితివి కోడిపోరున భూమి
నిను నమ్మివచ్చిన నరసనుఱఁది
ప్రాణంబు గొన్నట్టి పాపాత్ముఁడవు
చెలువుమాడఁగఁ బంపఁ జెవులరాయనను
జటులకొండవి చంపించితీవు
ఘనువెంకజోదును గలనిఁ బంపి
ముందలోఁ జంపితి నూతు రొనర్చి
యిటువంటి నచ్చేట్లెన్ని యెన్నంగ"

ఇట్లు తండ్రిచేసిన దుష్కార్యములను దూషించినఁ దండ్రియు 'విమతులకు వెన్నిచ్చి వచ్చిన నిటువంటి పిరుఁదవు గాను' అని యుల్లంబు నొవ్వ నాడఁ బలికెను. ఆపలుకు చెవులకు శూలమై నాటు నచట నిల్వంజాలక బాలనాయఁ

డహంకారగరిమచేఁ గదనభూమికి వచ్చి శత్రుసైన్యముల మార్కొని సోదరులతోఁగూడ మృతినొందెను.

మలిదేవరాజుల మరణము.

తమసోదరుఁడైన నరసింహభూపతి మరణమును విన్నతోడనే బాల మలిదేవరాజులు గుండెలడలి చచ్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని యదియే నిక్కమైనయెడల వారలు మాయోపాయముచేఁ జంపఁబడియుందురు. వీరలకు రక్షకుఁడుగ నుండిన మాలకన్నమనాయఁడు వారలు మరణమునొందినతోడనే సైన్యములోనికి మరలివచ్చె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత నతఁడే వారలఁ జంపియుండు నని సందేహింపవలసివచ్చుచున్నది.

మూఁడవ యుద్ధము.

బాలనాయఁడు మొదలగు మహావీరు లందఱు సంగ్రామస్థలంబునం బడుటకు సంతోషించి నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని సమస్తసైన్యముల నాశనము చేయవచ్చునని తలంచి నూత్నసైన్యమును గొంత మగల బ్రహ్మనాయనిపైకిఁ బంపెను. ఈ యుద్ధమునందు కొమ్మరాజు పెద్దనాయఁడు నాయకురాలి సైన్యముల నోడించిరి గాని, యుద్ధములోఁ గొమ్మరాజు ప్రాణంబుల విడిచెను.

నాయకురాలి యుద్ధము.

ఈ కడసారియుద్ధమున బ్రహ్మనాయని కెదురోటిగా రాజ్యతంత్రము నడపనేర్చి మహాసమర్థురాలును, మగబిరుదుగట్టి యశ్వారూఢయై యుద్ధావసానము వఱకు నించుకయుఁ జలింపక బ్రహ్మనాయనితోఁ బోర సమకట్టిన నిరుపమానశూరురాలును అగు నాయకురాలు తన సైన్యమునకంతకుఁ దానే యధ్యక్షురాలుగ నేర్పడి నాలుగుభాగములు గావించి నాలుగు ప్రక్కల శత్రువుల మార్కొనుటకై నిలిపి యుంచెను. బ్రహ్మనాయని పక్షమున రేచెర్ల పేరినీఁడు, గండుకన్నమనాయఁడు, సుంగరదాసునాయఁడు, మాలకన్నమనాయఁడు, అను నల్వురు సేనాధిపతులును నాయకురాలి నాల్గుభాగముల

మాచర్లని యతిభయంకర మైన యుద్ధముఁ జేసిరి. పేరనీడు శత్రుసైన్యము నోడించెనుగాని సన్నగండ్లకడ మరణము నొందెను. మాలకన్నమనాయని నల్వురు సోదరులు చింతపల్లికడ యుద్ధములోఁ జచ్చిరి. ఉభయపక్షము లందును వీరనాయకు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూరఁగొనిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుఁ డగుమాలకన్నమనాయనితోడి పోరాటమున నాయకురాలపజయమును బొందుటయేగాక వానిచేతికిఁ జిక్కెను. అంతట కన్నమనాయఁడు నాయకురాలిని కాళ్లుసేతులు బంధించి బ్రహ్మనాయని కడకుఁ గొనివచ్చెను.

యుద్ధసమాప్తి.

నాయకురాలు బ్రహ్మనాయనిచేఁ జిక్కినతరువాత చేయునదిలేక నలగామరాజు బ్రహ్మనాయని శరణు సొచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దయార్ద్రహృదయుఁడై వీరనాయకు లెల్లరు మరణము గాంచినందువలనఁగల్గిన వైరాగ్యముచేత క్షమించి నాయకురాలి బంధవిముక్తి గావించి నలగామరాజును బునరభిషిక్తునిఁ గావించి కీర్తి గాంచెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.

వెలమకులంబున జన్మముగాంచిన కేవలబ్రహ్మనాయఁడు శ్రీరామానుజులచే బోధింపఁబడిన శ్రీవైష్ణవమతమును స్వీకరించి తన్మతాభినివేశపరవశుఁడై యామతమును పల్నాటిలో వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు కులభేదమును పాటింపక యగ్రవర్ణములవారిని శూద్రవర్ణములవారిని గూడ వైష్ణవులను గావించి తనతోఁ గలుపుకొని సహపంక్తిభోజనములను గావించినట్లుగా వీరచరిత్రమునఁ బలుతావులఁ జెప్పఁబడియెను. ఈకాలమున సంకరజాతులనియుఁ బంచములనియుఁ బెద్దగొలనువారనియుఁ జెప్పఁబడునట్టి మాలలకు సయితఁ మాకాలమున వైష్ణవమతమును బోధించి దాసులనుగఁ జేసి వాని సభలలో గౌరవించుటయేగాక వారలకు తనతోడి సపంక్తిభోజనమును గూడఁ గలుగఁ జేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు మాలదైన తెప్పలినాయనికిని పెమ్మ

సానికిని బుట్టినకన్నమనాయని వైష్ణవునిగఁజేసి జ్యేష్ఠపుత్త్రునిభాతిఁ బెంచుకొన్నట్లుగ వీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. కార్యమపూడిరణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయనిచేఁ బంపఁబడిన కన్నమనాయఁ డన్నాటి దుముకులసానితో,

"మాలలకునుబుట్టి మాలసైనోళ
విష్ణుపాదముఁబట్టి విశ్వంబు లోనఁ
దెప్పలినాయఁడు తెలివ దైనట్టి
యంబుజలోచన పెమ్మసానికని
శ్రీమించు మాచెర్లచెన్నుని మేనఁ
బెంపొందెడుతులసి పెదవనమాల
వరమునఁగన్నట్టి వరపుణ్యసుతుఁడఁ
గన్నమనాపేరు గమలాక్ష వినవె"

అని తన యుదంతమును జెప్పుకొని యున్నాఁడు. కారెమపూడియందు మలిదేవభూపతి బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారు నలగామరాజు మొదలగు రాయబారులతో సంధికార్యమునుగూర్చి ప్రసంగించు సభలోఁ గన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులు కూర్చుండి యుండఁగా [illegible]వచ్చి బాలనాయఁడు సభాస్తారులను ద్రోచుకొని రాజసమ్ముఖమునకుఁ బోవునపుడు మాలకన్నమనాయఁ డడ్డుపడి వానితోఁ గొంత ప్రసంగముఁ జేసెను. అప్పుడు,

"బ్రహ్మనాయఁడు నీకు బాంధవుఁ డెట్లో?
వినిపింపు కన్నమ వివరంబు గాఁగ"

అని బాలనాయఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతఁడు,—

"నాయఁడు విష్ణువు నారాయణుండు
ప్రకటదయాంబుధి వరము లొసంగఁ
దగ జనించితినేను దల్లిగర్భమునఁ
బరమపావనమూర్తి బ్రహ్మనాయనిఁ

పాదసేవకుఁడై పొసఁగినవాఁడు
భుజముల ముద్రలు పూనినవాఁడు
శుభ్రమార్గుల సొప్పు నూడినవాఁడు
ప్రాసాదజీవియై ప్రబలినవాఁడు
జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడనంగ జెలఁగినవాఁడు
బుట్టితి వావన్నెఁ బురుషోత్తమునకు"

అని నిశ్శంకముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈపైవాక్యములనుబట్టి యితఁడు మాలవాఁడనియు, బ్రహ్మనాయనిచేత నుపదేశమును బొంది శంఖచక్రాంక ధారియై బ్రహ్మనాయనికి భక్తుఁడును పాదసేవకుఁడునై బాలనాయఁడు జనింపక పూర్వమే బ్రహ్మనాయనిచేఁ బుత్త్రభావమునఁ బెంపఁబడెననియు స్పష్టమగుచున్నది. మాడుగుల బ్రహ్మారెడ్డి లేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారికి విందుచేసినపుడు గొల్లవారు మొదలగువారుమాత్రమే గాక కన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులుగూడఁ బోయిరి. కన్నమనాయఁడావిందునకుఁబోయి తన యిచ్ఛవచ్చిన స్థలమునఁ గూరుచుండెనని

"గోసంగికన్నమ గుణములకుప్ప
తనయిచ్ఛ యగుచోటఁ దనరఁ గూర్చుండె"

అను వీరచరిత్రములోని వాక్యములవలన బోధపడుచున్నది. మఱియొకకాలము నందు ఆకొమువారిరుదుప బ్రహ్మనాయఁడు గోసంగులనడుమ గూరుచుండి వారితోఁ గలసి భుజించెనని చెప్పఁబడినది. మాధవకులము పవిత్రమైనదిగా

"కులములెన్ని చికైన గుఱుతైనవారు
తనర పూసలలోని దారంబువలెను
కలసి భేదములేక మలయుచుండుదురు
ఎంగిలిచండాల మేమియు లేక
మంగళంబునబుట్టె మాధవకులము"

అని బ్రహ్మనాయఁడు నిశ్చయించి పలికెనని చెప్పఁబడినది.

వీరశైవము.

మఱియు బ్రహ్మనాయనిపక్షమున వీరశైవులుగూడఁ గొందఱు గలరు. అలరాజు, కొమ్మరాజు మొదలగు వారెల్లరును వీరశైవులు. బాలమలిదేవరాజు మొదలగువారు శైవమతావలంబకులె గాని వైష్ణవులు గారు. అనుఁగుభూపతి, నరసింగరాజు, నాయకురాలు మొదలగువారెల్లరును శైవమతావలంబకులు. పల్నాటి వీరయుద్ధమున వీరశైవులును వీరవైష్ణవులును మతభేదములను విడచి బాలమలిదేవరాజుపక్షమున నిలిచి యుద్ధము చేసినది వింతగా నుండక మానదు.

వీరారాధనము.

పల్నాటివీరచరిత్రమున నభివర్ణింపఁబడిన వీరులను నాదేశమున నిప్పటికిని గొలుచుచున్నారు. బ్రహ్మనాయఁడు విష్ణువనియు, విష్ణ్వంశసంభూతుఁడనియు వ్రాయుటయే గాక, యాసీమలో నాబాలగోపాలము నందఱు నట్లె నమ్మి యిప్పటికిని గారెముపూడిసమీపమున నున్న గుత్తికొండబిలములోఁ దపం బాచరించుచున్నవాఁడని చెప్పెదరు. ప్రతిసంవత్సరము కార్తికమాసములో నాపల్నాటివీరుల యుద్ధరంగప్రదేశమున మహోత్సవ మొకటి జరుగుచున్నది. ఆయుత్సవమునకు పెక్కండ్రు దూరదేశస్థులు సయితముఁ బోవుచున్నారు. కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు యుద్ధరంగస్థలమున తెల్లని జెండా నెత్తుటయు, యుద్ధాహ్వానపత్రికలు చుట్టుపట్టులనుండు గ్రామములవారికిఁ బంపి వారాయుధాదిసామగ్రిసమేతులై రావలయు నని వ్రాయుటయు, నా బహుళామావాస్యనాఁడు రాచగావు, మఱుదినము రాయబారము, మూఁడవ దినము మందపోటు, నాల్గవదినము కోడిపోరు, అయిదవదినము కల్లిపాడు, అను నివి వరుసగా జరుపుటయు, దానికి మూఁడవదిన మర్ధరాత్రమున యుద్ధరంగమున రక్తముతోఁ గలిపిన యన్నమును దిగంబరుడై గణబలి యిచ్చుటయు మొదలుగాఁగలవి యిప్పటికిని జరుగుచున్నవి.* దీనికంతయును జరుపుటకు బ్రహ్మనాయని ముద్రకర్త యని యొకపీఠాధిపతి గలఁడు.

---

*. తెలుగోటివారివంశచరిత్రము పుట ౨౦.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

శ్రీ రుద్ర దేవుని సమకాలికులు

కమ్మనాటి రెడ్లు, లేక, కమ్మవారు.

కృష్ణానది మొదలుకొని నెల్లూరిమండలమున కందుకూరు (స్కంద పురము) వఱకుఁ గల దేశము కమ్మకరాష్ట్రము(కర్మకరాష్ట్రము) అనియాంధ్రచక్ర వర్తులకాలమున వ్యవహరింపఁబడినది. అటుపిమ్మటఁ బల్లవులకాలమునఁ గమ్మ రాష్ట్రము (కర్మరాష్ట్రము) అని వ్యవహరింపఁబడినది. ఏడవశతాబ్దప్రారంభ మున నీదేశము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులచే జయింపఁబడినది. ఈదేశమును బరిపాలించిన చాళుక్యులలో మొదటివాఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు. ఈకుబ్జవిష్ణు వర్ధనునితోఁ గుంతలదేశమునుండివచ్చిన బుద్ధవర్మ మొదలగు సేనాధిపతులు గొందఱు కమ్మరాష్ట్రమున నధికారములను బొందిరి. వీరలు చతుర్థాన్వయు లైన శూద్రులనియు, దుర్జయవంశజులనియు శాసనములం జేర్కొనఁబడిరి. పండ్రెం డవశతాబ్దమువఱకు వీరల చరిత్రము దెలియరాకున్నది.

చాళుక్యులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగము వెలనాడు లేక ఆఱువేలనాడు (పల్నాటిప్రదేశము) అనియు, దక్షిణభాగము కమ్మ నాడు అనియు, వ్యవహరింపఁబడినవి. త్రినయనపల్లవునికాలమున మల్లవర్మ యనువాఁడు పల్నాటిప్రదేశమును సంపాదించెను. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమున వేంగిదేశమును చోడదేశమును, రాజరాజనరేంద్రునిపుత్రుఁ డును చాళుక్యచోడచక్రవర్తియు నైన మొదటికులోత్తుంగచోడునికాలమున చోడసామ్రాజ్యమునకు లోఁబఱుపఁబడినప్పుడు మల్లవర్మవంశజులే రాజ ప్రతినిధులై వేంగిదేశమును బరిపాలించిరి. అప్పుడు దుర్జయవంశజు లయిన

వీరిబంధువు లెల్లరును వీరి సామంతులై కమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగమును బాలించుచుండిరి. మున్నొకప్పు డాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ జేరి పశ్చిమభాగములుగా నేర్పడి యుండిన కుంతల కొంకణదేశములనుండి యేతెంచి కమ్మనాటియం దధికారమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన యీ ప్రభువులె యాంధ్రదేశములోని యితర భాగములకుఁ బోయి యధికారము గలుపునపుడు మొదట కమ్మనాటివారెల్లు లేక కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁబడిరి కాని మఱి యన్యము గాదు.[1] వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగను పిమ్మట శైవులుగ నుండిరి.

కోటవంశము.

కోట యన ధరణికోట యనిభావము. ఈ ధరణికోట ప్రాచీనకాలమున నాంధ్రచక్రవర్తు లయిన శాలివాహనులకు రాజధానినగరమై ధాన్యకటక మనుపేరిట జగద్విఖ్యాతయశంబు గాంచి యున్నది. ఇయ్యది ధాన్యాంకపుర మనియు, ధాన్యవతీ పుర మనియు శాసనములం జేర్కొనఁబడినది. పండ్రెండవ పదుమూఁడవ శతాబ్దములలో దీనిని బరిపాలించిన రాజులను కోటవంశమువా రని వ్యవహరించుచుండిరి గాని కోట యనునది ధరణికోటనుండి కలిగిన సంజ్ఞకాని మఱియొండు గాదు. వీరలు విష్ణుపాదోద్భవసంభవు లయిన చతుర్థాన్వయుల మని చెప్పుకొనియున్నారు. ఈ చతుర్థవంశమున మొదట ధనంజయుఁడు జనించినట్లుగా కోటభూకదేవి శాసనములోని యీ క్రింది పద్యమువలన బోధపడుచున్నది.[2]

“చ. అమలపయోధిఁ జంద్రుఁ డుదయంబగునట్లు నెపోలె వారిజా
కమున విరించిపుట్టినవిధంబున గాంధవధారుణీధరేం
ద్రమున సురావనీజ ముదితంబయి యొప్పుగలిం జసుర్ధవం
శమున జనించె నాగరిపుసైన్యజయుండు ధనంజయుం డిలన్.”

---

1. ఇప్పటి కమ్మవారిలో నితరజాతివార లనేకులు కలిసి యున్నారు.

2. గుంటూరుజిల్లా పెదముక్కెనగ్రామమునకు తూర్పున నున్న శిలాస్తంభముమీఁది శాసనమును జూచుకొనఁదగును.

ఈధనంజయుని గోత్రంబున విఖ్యాతు లైన నరపతు లనేకులు పుట్టినట్లు శైలశాసనమునందే వ్రాయఁబడినది. ప్రస్తుతశకము పండ్రెండవశతాబ్దము ప్రారంభమున పోలనాయకుఁ డను నాతఁడు ధరణికోట కధ్యక్షుఁడై యుండెను.

పోలనాయకుఁడు

ఇతఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగచోడునకు సామంతమండలేశ్వరుండై వెలనాటిని బరిపాలించుచున్న మొదటిగోంకరాజు మంత్రులలో నొకఁడుగా నుండెను. ఈగోంకరాజునకు ధనదుపురము రాజధానిగ నుండెను.[1] ఈపురమును ధనదుపుర మని మంచనకవి తన కేయూరబాహుచరిత్రమునందు వ్యవహరించి యున్నాఁడు. మఱియు నతఁడీపురమును దన గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. పుష్పకనివహంబు భూమిపై నిలిచిన
యట్లుండ నైన దేవాలయములు
రూప్యాచలము బహురూపంబుల నటించు
రమణ శోభిల్లు సౌధముల పెల్లు
అలకాధిపతి నిధు లన్నియు వెలిపెట
విడిసినక్రియఁ బణ్యవీథికలును
ధాత మేదిని మిన్ను దఱిఁగి వైచినమాడ్కిఁ
గనుపట్టు బహుతటాకముల సొంపు
గీ. నుపవనంబులు సరసులు నొప్పుచేయు
చెఱకుఁదోఁటలుఁ బ్రాసంగుచేలు మెఱయ
నఖిలవిభవంబులకు నెలవగుచు వెలయు
ధనదుపురమున కెనయైన ధనదుపురము.

1. ఇదియే యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చందవోలుగ్రామముగా నున్నది. ఆంధ్రుల చరిత్రము ప్రథమభాగములో ౨౭౦ పుటలో ధాన్యకటకము ధనదుపురము నొక్కటియే యని పొరఁబాటున వ్రాయఁబడినది.

మఱియు నీపట్టణములోని ప్రజలయొక్క వైభవమును నాతఁ డాగ్రంథము నందే యిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"గీ. మంటికడవ నులకమంచంబు పూరిల్లు
నూలిచీర రత్నకంబళంబు
గాని పైడితొడవు గలుగకుండంగను
ధనదపురములోని జనము లెల్ల."

శ్రీవెలనాటి గొంకనరేంద్రుని మంత్రులలో నొకఁడైన మనప్రోలనాయకుఁడు శా. శ. ౧౦౩౧ సంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౦౯) లో ధరణికోట లోని అమరేశ్వరస్వామివారికిఁ జేసిన దానమునుగూర్చిన శాసన మొకటి యాదేవాలయములోని ముఖమండపమునకు నైరృతిమూల నున్న స్తంభముమీఁద నున్నది. ఆశాసనమునందు:—

"క. శ్రీరాజపతిశాసనుఁ
డారాధితనీలకంఠుఁ డభినవమదనా
కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా
ధారుఁడు (నంబెన్న రొంటి?) జనయుఁడు జగతిన్."

ఈ ప్రోలనాయకునిభార్య కొమ్మసాని.

కోటగండభూపతిరాజు - భూకమదేవి.

క్రీస్తుశకము ౧౧౬౦ దవ సంవత్సరమున కోటగండభూపతిరాజు యొక్క భార్యయైన భూకమదేవి చేసిన దానములనుగూర్చిన శాసనములు గుంటూరుమండలములో నున్నవి. ఆమె తన భర్తయొక్క వంశము నిట్లు చెప్పియున్నది. ధనంజయగోత్రమున చోడరాజును, వానికి గండభూపతియును, వానికి ముమ్మడిభీమరాజును, వానికి గండభూపతిరాజును జనించినట్లు పెదమొక్కనశాసనమునఁ జెప్పియున్నది గాని, ప్రోలనాయకునకు వీరలకు నేమి సంబంధము గలదో తేటపఱిచి యుండలేదు. ఈశాసనమునం జెప్పఁబడిన రాజుల వృత్తాంతము లేశమాత్రమును దెలియకున్నది.

కోటకేతరాజు.

క్రీస్తుశకము ౧౧౮౨వ సంవత్సరమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుం డైన కోటకేతరాజు ధాన్యకటకమునకుఁ బ్రభు వయ్యెను. ధరణికోటరాజులలో నితఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతనిశాసనములు గుంటూరుమండలములో అమరావతి వేల్పూరు మొదలగు గ్రామములలో నున్నవి. ఇతఁ డమరావతీశాసనములోఁ దన్నుఁ గూర్చి,

"స్వస్తి శ్రీచతుస్సముద్రముద్రిత నిఖిలవసుంధరా పరిపాలక, శ్రీమత్త్రినయనపల్లవప్రసాదాసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణ షట్సహస్రావనీవల్లభ, భయలోభ దుర్లభ, చోళ చాళుక్య సామంతమదానేకప మృగేంద్ర, విభవామరేంద్ర, శ్రీమదమరేశ్వరదేవదివ్య శ్రీపదపద్మారాధక, పరబలసాధక, శ్రీధాన్యకటకపురవరాధీశ్వర, ప్రతాపలంకేశ్వర, కలిగళ మోళడకఱ్ఱ, బెట్టరగ వకఱ్ఱ, గండరగండ గండభేరుండ, జగమెచ్చుగండ, నన్నిమారాండనామాదిప్రశస్తిసహిత శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోటకేత మహారాజులు" అని చెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁ డాకాలమున సుప్రసిద్ధుఁడై యుండవలయు నను టకు సందియ ముండఁబోదు. ఇంత ప్రఖ్యాతి గలుగుటకుఁ గారణము లేక పోలేదు. వేంగిరాజప్రతినిధియై చాళుక్యరాజభవనయూలస్తంభమని ప్రసిద్ధి గాంచి రాజమహేంద్రవరము మొదలుకొని కాళహస్తివఱకుఁ గల యాంధ్రదేశమును బాలించిన గొంకరాజునకు కోటకేతరాజు మేనల్లుఁడుగ నుండెను. ఈగొంకరాజు వెలనాటి మొదటిగొంకరాజునకు మనుమఁడు. చాళుక్య చోడచక్రవర్తి యైన మొదటికులోత్తుంగునిచేఁ బెంచుకొనఁబడిన కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునికిఁ బుత్త్రుఁడు.[1] ఈరెండవ గొంకరాజు తనతోఁబుట్టువైన సబ్బమదేవిని కోటకేత రాజు తండ్రి యైన భీమరాజునకిచ్చి వివాహము చేసెను. అప్పటినుండియు నీవంశమున కధిక ప్రఖ్యాతి గలిగినది. ఈసంబంధమును గూర్చి యమరావతిలోని కేతరాజుశాసనములలో నొకదానిలో,

---

1. ఆంధ్రుల చరిత్రములోని ప్రథమభాగము ౨౨౫, ౨౨౬ పేజిలలోఁ జూచుకొనవలయును.

"శ్లో. గోంకక్షితీశ శశినో భగినీ గుణాఢ్యా
సబ్బాహ్వయా కమలచారుకరా స్ఫుటశ్రీః
తస్యాఽభవత్ ప్రియతమా పురుషోత్తమస్య
... ...
తస్మాత్తస్యాం సమజనిసుధారశ్మికాంతి ర్వివస్వ
త్తేజో రాజ ద్గుణగణనిధిః కేతుభూపోఽభిరూపః."

అని కేతరాజు తండ్రి భీమరాజు గొంకరాజుసోదరిని వివాహమాడినట్లును తెలుపఁబడినది. కాఁబట్టి కోటభీమరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౫ వ సంవత్సరము మునకుఁ బూర్వము ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. పర లుభయులును పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిరి. కేతరాజు శిలాశాసనములోఁ దన పూర్వులను గొందఱను జేర్కొని యున్నాఁడు. భీమరాజునకు (మొదటి) కేతరాజు, కేతరాజునకు (మొదటి) భీమరాజు, భీమరాజునకు (రెండవ) సబ్బమదేవియందుఁ దాను జనించినట్లు చెప్పికొని యుండుటచేత ధరణికోటరాజులలో కేతనామముగలవారిలో నితఁడు రెండవ వాఁడుగా నుండెను. కోటభూతమదేవి భర్తయైన గండభూపతికిని కేతరాజుతండ్రియైన భీమరాజునకుఁ గల సంబంధము తెలుపఁబడకున్నయది. అయినను వీరిరువురు నేకకుటుంబములోనివారే యైయుండవలయును. కేతరాజునకు చోడరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁ డొకఁడు గలఁడు.

బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజలు.

కోటకేతరాజు కాలమున బౌద్ధమతమును బుద్ధునిపూజలు నాంధ్రదేశమునఁ బూర్తిగా నశింపవైదని కేతరాజుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికాలమునాఁటికి ధాన్యకటకములోని బుద్ధునిచైత్య మింకను సురక్షితముగానే యున్నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౦౮ గవ సంవత్సర మాఘశుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు శ్రీమద్బుద్ధదేవునకు చంద్రవంకలోని క్రంతేరు, కొండపడమటిసీమలోని మేడకొండూరు, దొంకిపఱ్ఱు, అను గ్రామములను దానముచేసెను. బుద్ధదేవుని దీపారాధనమునకై కేతరాజు గొఱ్ఱె

లను గొల్లబోయలకు దానము చేసెను. ఇతని యుంపుడుకత్తె లగు సూరమదేవియును, ప్రోలమదేవియును గూడ బుద్ధుని దీపారాధనమునకై నేతికొఱకు బోయలకు గొఱ్ఱెలను దానము చేసిరి. కోటకేతరాజు శైవుఁడైయుండియు బుద్ధోపాసనముచేయు ప్రియురాండ్ర ప్రీతికై పైదానములను జేసియుండును.

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు.

తనతల్లి సబ్బమదేవికిఁ బుణ్యముగా సబ్బాంబికాపుర మనిపేరుపెట్టి గొండసాతవాడిలోని కాకొల్లుగ్రామమును; తనతండ్రి భీమరాజునకుఁ బుణ్యముగాను భీమవర మని పేరుపెట్టి గొండసాతవాడిలో జింజిపాడు, చల్లగర, తాడువాయి అను గ్రామములను; తనజ్యేష్ఠసోదరుఁడు చోడరాజునకుఁ బుణ్యముగాను చోడవర మని పేరుపెట్టి గొండసాతవాడిలోని యమ్మలపూడి గ్రామమును; తనకుఁ బుణ్యముగాను జగమెచ్చుగండాపుర మని పేరుపెట్టి గొండసాతవాడిలో సంటిమిద్దె, ఉప్పలపాడును, కొండపడమటిసీమలో సత్తెనపల్లి, చింతపల్లి, కేతపల్లి, ఎఱ్ఱగుంట గ్రామములను, దొడ్డికండ్రవాడిలో ఒంకదొన గ్రామమును, బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను.

కోటబయ్యాల మహాదేవి.

నతవాటిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవమహారాజునకుఁ గూమార్తె యైన బయ్యాలమహాదేవి పై కేతరాజునకుఁ బట్టమహిషి యని కనుపట్టుచున్నది. ఈమె క్రీ. శ. ౧౨౩౮వ సంవత్సరము వఱకు జీవించియున్నట్లు కనంబడుచున్నది. ఆసంవత్సరమున నీమె ధాన్యకటకములోని బుద్ధదేవునిదీపమునకై నేతినిసమకూర్చుటకై గొఱ్ఱెలను బోయలకు దానముచేసి యున్నది. ఈమె పుట్టినింటివారుకూడ చతుర్థకులస్థుల మని చెప్పఁబడియున్నారు. ఈమె కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువగు మైలాంబిక లేక మైలమ్మయొక్క కూఁతురు. ఈసంగతి మఱియొక తావున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

కోట బేతరాజు - కోట గణపాంబ.

మహామండలేశ్వరుఁ డైనకోట బేతరాజునకు రుద్రరాజు జనించెను. ఈ కోటరుద్రరాజుకాలముననే కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి వెలనాటి భూపతులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనెను. ఈదండయాత్రకుఁ బూర్వముననే వెలనాటిపృథ్వీశనరేంద్రునకును, పాకనాటిదేశప్రభువును కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండిన మనుమసిద్ధిరాజేంద్రుఁ డగు తిక్కనృపాలునకును, ఘోరమైన యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమునందు పృథ్వీశనరేంద్రుని మస్తకము ఖండింపఁబడియెను. [illegible] కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిప్రభువులను జయించి దేశమునంతయుఁ దనరాజ్యమునఁ జేర్చుకొనియెను. అప్పటికి మఱే యుపద్రవము ఘటిల్లకుండ నీప్రాంతమునఁ దనరాజ్యము బలపడుటకై తనకొమార్తెయైన గణపాంబాదేవిని ధరణికోటరాజును మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజపుత్త్రుఁడు నైన మహామండలేశ్వర బేతరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రరాజునకుఁ బిమ్మట బేతరాజు రాజ్యమును బాలించెను. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో తెలిసికొనుట కాధారము లేమియును గానరాదు. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తి దండయాత్రలలోఁ గూడ యుద్ధములు చేయుచుండి వయసు మీఱకముందే మరణముఁ జెందియుండవలయును. ఇతని మరణానంతరము కోటగణపాంబామహాదేవి చాలకాలము ధరణికోటయందుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈమె దానశాసనములు క్రీస్తుశకము ౧౨౫౦ గవ సంవత్సరములోఁ గనంబడుచుండుటచేత నామె చాలకాలము బ్రదికియుండె నని చెప్పవచ్చును. తన యక్కగారైన రుద్రమహాదేవి పరిపాలనములోఁ గూడఁ దనపరిపాలనమును సాగించియుండవలయును. భర్తమరణానంతరము గణపాంబ ధర్మకార్యముల ననేకములను గావించెను. ఈమె పతి స్వర్గస్థుఁ డైనతరువాత ధాన్యకటకములోని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమున సువర్ణకలశములను నిల్పించెను. ఈమె యొకశివాలయమును నిర్మించి

అంత తనభర్తపేరిట చేతేశ్వర నామముతో లింగ ప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈచేతేశ్వ
రాలయగోపురమునందుఁగూడ సువర్ణకలశములను బెట్టించెను. ఈశివాలయము
సంగతుణముకొఱకు ధాన్యసమృద్ధమైన బెనదేవి యనుగ్రామము నొసంగి
దానశాసనము వ్రాయించెను. ఇంతియగాక బ్రాహ్మణుల కనేకదానములను
గావించెను. మఱియును దనతండ్రి గణపతిదేవచక్రవర్తిపేరిట గణపేశ్వర
శివాలయమును నిర్మింపించి దానిసంగతుణమునకుఁగాను చింతపా డను గ్రామ
మును దానము చేసెను. ఈమె మహేశ్వరధ్యానము చేయుచుఁ దనయవసాన
కాలమును గడపె నని చెప్పఁబడినది.[1]

బుద్ధవర్గవంశము-కొండపడమటి బుద్ధరాజు.

ఇతఁడు కొండపడమటిసీమకు ప్రభువు. కనుక నితనికి గిరిపశ్చిమ
శాసనుఁ డనుబిరుదము గలదు. ఇతఁడు చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ
నుండెను. వెలనాటి ప్రభువులకు ముఖ్యబంధువు. ఇతఁడు బుద్ధవర్గవంశములోని
వాఁడ ననియు, చతుర్థాభిజుండ ననియుఁ జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. ఇతఁడు
కొండవీటికిఁ బశ్చిమభాగమున నున్న సీమను బరిపాలనముఁ జేయుచు వెల
నాటి రాజులతోడి బాంధవ్యమువలనఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. వెలనాటిరాజుల
యొక్క రాణులందఱు నీబుద్ధరాజువంశమున జనించినవారు. ఇతనియొక్క
శాసనములు నరసారావుపేటతాలూకాలోని నాదెండ్లలోను, గుంటూరు
తాలూకాలోని చేబ్రోలులోను గలవు. ఇతనిశాసనములలో దుర్జయకులా
భరణుఁ డనియు, ఏలాదయాసెంపాలుఁ డనియు, అనియాంకభీముఁ డనియు
బిరుదము లితనికిఁ గలవని చెప్పఁబడియెను. బుద్ధవర్గవంశమున మండరాజును,
అతనికి గండయరాజును, అతని (కొడుకు) మండరాజును, అతనికి గుండాంబిక
యందు మల్లరాజు, బుద్ధరాజు, అంకము, లేక అక్కమ్మయు జనించెను. వీరిలో
రెండవవాఁడే మనబుద్ధరాజు. ఇతనిచెల్లెలయిన అక్కమ్మను వెలనాటి ప్రభు
వైన రాజేంద్రచోడునకిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈ రాజేంద్ర

1. Epigraphia Indica, No. 23, Yanamacala Inscription.

చోడుఁడే వేంగిదేశరాజప్రతినిధియై యాంధ్రదేశములోని వేంగిభాగమును బరిపాలించెను. గుంటూరుమండలములోని సిరిపురశాసనమున నితనింగూర్చి యీ క్రిందిపద్యము చెప్పఁబడినది.

"చం. ఇల వెలనాటిగొంకవసుధీశతనూభవుఁ డైనచోడభూ
తలపతి చోడపల్లెను మదంబున గట్టి భుజాబలంబునం
గొలని జయించి యందు రిపుకుంజరు భీముని జంపి సాంధ్రభూ
తలము పదాఱువేలు సతతస్థితి నేలె సురేంద్రులీలలన్."

ఈ రాజేంద్రచోడుని మఱఁదియైన కొండపడమటిబుద్ధరాజు ధనదపురము (చందవోలు) లోని పాండేశ్వరదేవాలయమునకు సాదెండ్లలోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతియు, మొదటిగొంకరాజుయొక్క సోదరుఁడు నైన పండయరాజుచే నిర్మింపఁబడినది గావున నాయాలయమునకు పాండేశ్వరాలయ మని పేరు కలిగెను. ఈకొండపడమటిరాజులు సాదెండ్లలోని మూలస్థానేశ్వరదేవాలయమునకుఁ గావించిన దానములను గూర్చిన శాసనము లాదేవాలయమున ననేకములు గలవు. వీరివంశమున జనించిన జయాంబిక వెలనాటిప్రభు వైన మూఁడవకులోత్తుంగచోడగొంకరాజునకుఁ బట్టమహిషియై పృథ్వీశనరేంద్రునకుఁ దల్లియై పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమును నిర్మించి నవఖండవాడగ్రామమును దానముచేయుటయే గాక సింహాచలములోని నృసింహుని విగ్రహమునకు సువర్ణకవచమును సమర్పించెను.

నతవాటిసీమరాజులు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని మధిరజిల్లా కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తుల పరిపాలనకాలమున నతవాటిసీమ యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఆకాలమున దీనికి మడపల్లెదుర్గము రాజధానిగ నుండెను.[1] ఇయ్యది చాళుక్యులకుఁ

1. మడపల్లె యనునది ఏలూరికి సమీపమున నున్న మాడపల్లి యని యొకరు వ్రాసిరి కాని యది సరికాదు, మడపల్లె బెజవాడహైదరాబాదు రైలుమార్గమున నున్న మధిరస్టేషనునకు సమీపమున నుండు మడపల్లె యనునదియే.

పూర్వము నేత్రపాటివిషయ మను పేరితోఁ బరఁగుచుండి తూర్పున నేలూరునకు సమీపముగా నున్న దెందులూరువఱకును విస్తరించి యుండెను. విష్ణుకుండినవంశజుం డయిన విక్రమేంద్రవర్మ శాసనములలో నొకదానియం దీసీమ యుదాహరింపఁబడినది.[1] దుర్జయవంశజుల మనియు, చతుర్థాన్వయుల మనియుఁ జెప్పుకొనిన రాజులు నతవాటిసీమను మొదటిప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. అప్పుడీమండలమును బరిపాలించుచున్న వాఁడు కాకతీయులకు బంధువగు దుర్గరాజుకొడుకు బుద్ధరాజు. పంద్రెండవశతాబ్దాంతమున మహామండలేశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజుకుమారుఁడు రుద్రరాజు మడపల్లె రాజధానిగ నతవాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను.

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు కాకతిప్రోలరాజుయొక్క పుత్త్రులలో నొకఁడును, మొదటిప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడును, గణపతిదేవ చక్రవర్తియొక్క తండ్రియు నగు మహాదేవరాజుయొక్క పుత్త్రిక యగు మేళమాంబికను (మైలమ్మ) వివాహముఁజేసికొనియె నని త్రిపురాంతకములోని మేళమాంబికశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.[2] రుద్రరాజునకు మేళాంబికవలన నొకనుంద్రుకుమారుఁడును బయ్యలమహాదేవి యను కొమార్తెయుఁ గలిగినట్లుగా ధాన్యకటకములో నమరేశ్వరదేవాలయములోని బయ్యలమహాదేవియొక్క దానశాసనములో స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది.[3] ఈమె బుద్ధదేవునికి దానముచేసిన ట్లిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. బయ్యలదేవి తండ్రియైన యీరుద్రదేవరాజు బుద్ధరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడని త్రిపురాంతకశాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నతవాటిసీమరాజులు మొదట చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతులుగానుండి తరువాత కాకతీయులతోడి సంబంధబాంధవ్యములచేత గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున వారికిని సామంతులైరి. బందరుజిల్లా

(1) ఆంధ్రులచరిత్ర భా. ౧. పే. ౨౦౭.
(2) No. 204 of the Epigraphical Collection for 1905.
(3) No. 15. B. Two Pillar Inscriptions at Amaravaty,

లోని ఉయ్యూరుపరగణాలోఁ జేరిన ముదునూరు గ్రామములోని రామేశ్వర
దేవాలయములో నున్న యొక శాసనములో నీ క్రిందిశ్లోకమునందు కాకతి
కుండాంబ యీరుద్రదేవరాజునకు భార్యయైనట్లుగాఁ గానంబడుచున్నది.

"శ్లో. బుద్ధారాధిపసూనురుద్రనృపతిః శ్రీనాథవాచీశ్వరో
యస్యా భూర్జ్జనకోస్య కాకతిమహాదేవస్తు తత్కాన్తజా
కుండాంబా జననీ ద్విషద్గజహరేః శ్రీమాధవక్ష్మాపతే
ర్దేవీత్వం సముపేత్య సంప్రతి మహాదేవి ప్రగుణాతే సుఖాన్."

పై శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన మహాదేవియొక్క భర్తయైన మాధవనృప
తికి శ్రీనాథవాచీశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజునాముడు రుద్రరాజు తండ్రియనియు,
కాకతిమహాదేవరాజుయొక్క కొమార్తయైన కుండాంబ తల్లియనియు, బోధ
పడుచున్నది. ఇతర శాసనప్రమాణమునుబట్టి రుద్రదేవరాజునకు వివాహము
చేయఁబడిన మహాదేవరాజుకొమార్త పేరు మైలమ్మ యని మనము తెలిసికొని
యున్నాము. కుండాంబకు మైలమ్మ యనునామాంతరము గలదేమో భావిపరి
శోధనమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. కాకతికుండాంబశాసనమునుబట్టి
శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుయొక్క యనుంగుకుమారులలో
మాధవనృపతి యొకఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాకతీయరాజబంధువులైన
యీమండలేశ్వరు లందఱును, పై వెలనాటి గణపతిదేవచక్రవర్తి దాడివెడలి
నప్పుడు జరిగిన యుద్ధములలో భాగస్వాములై యుండి యాచక్రవర్తి
జయము సమకూర్చినవారుగా నుండిరనుటకు సందియము లేదు.

[illegible]దవ ప్రకరణము.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౧౯౯ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు.)

సేవుణదేశాధీశ్వరుం డయిన జైత్రపాలుం డను యాదవరాజునకును ఆంధ్ర దేశాధీశ్వరుం డయిన కాకతిమహాదేవరాజునకును జరిగిన మహాయుద్ధములో మహాదేవరాజు వీరమరణము నొందినవెనుక నతని కుమారుండైన గణపతి దేవుండు సింహాసనారూఢుం డయ్యెను. ఇతండు మహాదేవరాజునకు బయ్యమాంబికవలన జనియించినవాండు.[1] ఇతండు తన పెదతండ్రి యైన ప్రతాప రుద్రదేవునిచే స్థాపింపంబడిన త్రిలింగసామ్రాజ్యమును నల్గడల విస్తరింపం జేసి చక్రవర్తిపదమునువహించి సప్తమచక్రవర్తి యని యాంధ్రభూస్థలినంతట వేనోళ్లం గొనియాడంబడుచుండెను. పైని జెప్పిన యుద్ధములో నితండు శాత్రవులచే జిక్కువడి విడిచిపెట్టంబడిన తరువాత ఆయవమానమును భరింపం జాలక అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములం గూర్చుకొని యాదేశముపై దాడి వెడలి యాదవులతో యుద్ధముచేసి సేవుణభూపతిని జయించి యాతనివలన నమూల్యము లయిన రత్నరాసులను ధనమును బడసి నిజరాజధానికి మరలివచ్చెను. అప్పటినుండియు యాదవు లనేకపర్యాయము లాంధ్రదేశ మాక్రమించుకొనుటకై ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచువచ్చిరిగాని తెలుంగువారు వారిని గోదావరినదిని దాంటి దిగువకు రానీక నిలిపిరి. పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్య మంతరించినవెనుక కర్ణాటకదేశమున కధిపతులైన భల్లాణరాజులు నయితము త్రిలింగ

---

1. పూర్వగ్రంథములలో గణపతి మొదటిప్రతాపరుద్రునికొడుకని వ్రాయంబడెనుగాని యది సరికాదు. శాసనములలో గణపతి మహాదేవరాజు కొడుకని స్పష్టముగాం జెప్పంబడియెను.

దేశమును వశపఱచుకొనవలయు నని భగీరథప్రయత్నములు గావించిరి గాని తెలుంగువారిపరాక్రమము ముందట నవియన్నియు భగ్నములై పోయినవి. గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే మండలేశ్వరు లనేకులచేఁ బరి పాలింపఁబడుచున్న యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ దీసికొని రావలయు నని నిశ్చయించి తదనుగుణముగా సమర్థులయిన మంత్రులను సేనాధిపతులను నియమించుకొని వారలసాహాయ్యముతో విజయయాత్రలు ప్రారంభించి యొక్కొక్క మండలేశ్వరుని జయించి వశపఱచుకొని స్వాధీనునిగఁ జేసికొనుచుండెను. గణపతిదేవుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞానముగలవాఁడు గావున నేపని ప్రారంభించినను అతనికి విజయమే సమకూఱుచుండెను. కృష్ణానది మొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ గల సూర్యవంశయుఁ గమ్మనాటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, రేనాటిరెడ్లు, చోడులు లను పేరితోఁ బరిపాలనము సేయుచుఁ బేరికిమాత్రము కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుల మని చెప్పుకొనుచు నైకమత్యములేక తమలోఁ దాము పోరాడుచుండఁగా గణపతిదేవమహారాజు వారల నందఱను జయించి యేకసామ్రాజ్యమునకు లోఁబడిన వారినిగఁ జేసి దేశమున సద్ధర్మపరిపాలనము నెలకొల్పవలయు నని తన యాజ్ఞాశక్తిని వినియోగించి తుదకుఁ గృతార్థుఁడై శాశ్వతమైన కీర్తిని గడించెను.

వేంగిదేశములోని కల్లోలములు.

వెలనాటిభూపతులు పేరికిమాత్రము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకుఁ బ్రతినిధులై విక్రమసింహపురమును నెల్లూరు మొదలుకొని యుత్తరమున సింహాచలపర్యంతమును గల వేంగిదేశమునంతయు నితరమండలాధిపతుల సాహాయ్యముతో నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బండ్రెండవశతాబ్దాంతమున గొప్పకలవరము జనించి చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల యధికారమంతయు సంపూర్ణముగా క్షీణించుచుండఁగా వెలనాటిరాజులలోఁ గడపటివాఁడయిన పృథ్వీశ్వరునితోఁగూడ వెలనాటి సామ్రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను శరణు చొచ్చెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున పృథ్వీశ్వరమహారాజునకును [illegible]

సింహపురాధిపతి యైన తిక్కభూపాలునకును జరిగిన మహాఘోరయుద్ధములో పృథ్వీశ్వరరాజు వీరమరణము నొందెను. అంతట పూర్వచాళుక్యుఁ డయిన చేతవిజయాదిత్యునివంశమున జనించిన మల్లపదేవుఁ డనునాతఁడు విష్ణువర్ధన నామముతో క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరమునఁ బీఠికాపురమునఁ (పిఠాపురమున) బట్టాభిషిక్తుఁడై పదిసంవత్సరములకాలము పరిపాలనము చేసెను. ఇతనికి మల్లపదేవచక్రవర్తి యను బిరుదనామము గలదు.

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు

ఆకాలమున నిప్పటి కృష్ణామండలములోని యేలూరు, కొల్లేరుకోట, [illegible], ఆకివీడు, గణపవరము, ముఖ్యపట్టణములుగ నుండి తెలుంగునాయకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఏలూరునకు కోలనుపురమనియు, సాగసిపురమనియు, కమలాకరపురమనియుఁ బేరులున్నట్టుగాఁ దెలుంగునాయకుల శాసనములం గనుపట్టుచున్నది. వీరు చాళుక్యులకాలమునను కాకతీయులకాలమునను సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి కమ్మనాయకులవలెనే ప్రసిద్ధిగాంచి యుండిరి. గణపవరమునకు పద్మినీపురమను నామ మున్నట్టు గణపవరములోని సువర్ణేశ్వరస్వామి వారిదేవాలయములోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇక్కడ నొకగొప్పకోట యుండెను. ఇయ్యది కొంతకాలము కోనసీమరాజు లయిన రాచవారవశమునను, మఱికొంతకాలము కొలనురాజు లయిన తెలఁగాలవశమునను ఉండెను. ఈ ప్రాంతదేశ మంతయుఁ గొలనుపురాధిపతు లయిన తెలుఁగునాయకులచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పైని జెప్పిన కోట లన్నియును తెలుఁగునాయకులచేతనే కట్టఁబడినవి. వీరికిని వేంగీరాజప్రతినిధు లయిన వెలనాటి కమ్మవారికిని యుద్ధము లనేకములు జరిగినవి. తుదకు తెలుఁగునాయకులు వెలనాటిప్రభువులకు లోఁబడిన సామంతమండలాధిపతులుగనే యుండుచు వచ్చిరి. "భీమనాయకుఁడు, కాటయనాయకుఁడు" అను పేరులుగల తెలుగునాయకు లనేకులు పండ్రెండవశతా

బ్దమునందుఁ గృష్ణాగోదావరీ నదులకు నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిరి. కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యారంభకాలమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కేశవదేవ రాజు, వానిపుత్త్రుఁడు సామినాయకుఁడును, ఏలూరు (హేలనుపురము) రాజధానిగ నీమండలమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. కేశవనాయకుఁడును వానికుమారుఁడును, వెలనాటి ప్రభువుల యధికారము క్షీణించుకాలమున స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలనము చేసిరి. కేశవనాయకుని దానశాసనము లనేకములు హేలను (ఏలూరు) పురమునఁ గానంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౨౩౧ వ సంవత్సరమునాఁటికి నీమండలమంతయును కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే జయింపఁబడెను. తెలుఁగునాటిశిష్టుల తెలఁగాలని పేరు గలిగినది. చాళుక్యులు తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తివచ్చి జయించినప్పుడు వారితోవచ్చిన సేనలు సేనాధిపతులు మొదట కమ్మనాటిలో వసించుచుండి తరువాత నితరస్థలముల కేఁబోవఁ బ్రజలు క్రొత్తవారికిని ప్రాఁతవారికిని భేదము తెలియుటకై కమ్మనాటినాయకులను కమ్మవారనియు, అటువంటి తెలుఁగుదేశమున నున్న తెలుఁగు నాయకులను తెలఁగా లనియు వ్యవహరింపసాగిరి. నాఁటినుండియుఁ గమ్మవారును, తెలఁగాలును వేర్వేరు తెగవారుగా నుండుట కేర్పడినది. కాని ప్రస్తుతశతాబ్దారంభమున నాంధ్రసామ్రాజ్యవిజృంభణకాలమున వీరును వారు నొక్కరుగనే యుండిరి.

ఈ మాండలికకేశవరాజునకును వానికుమారునకును, అనంతప్రెగ్గడయు, వానికుమారుఁడుమల్లాప్రెగ్గడయు మంత్రులుగా నుండిరి. ఈ మల్లాప్రెగ్గడ సుప్రసిద్ధుఁడగుటచేత నతనిసంతతివారికి మల్లాప్రెగడవారని యింటిపేరు కలిగినది.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.

కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౩౧ వ సంవత్సరమునాఁటికి వెలనాటిదేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. వెలనాటిరాజులు ధరణికోటరాజులు, క్రొన్నతవాటిరాజులు, గుడిమెట్టరాజులును, కల్లకంటిదుర్గాలు,

తండ్రివంక చుట్టాలు, వియ్యాలవారు నగుటచేత గణపతిదేవమహారాజు వారల సాయముతో వెలనాటి నవలీలగా జయింపఁ గలిగెను. వెలనాటిని జయించుటతోమాత్రము తృప్తినొందక వెలనాటిసైన్యాధిపతులతో బాంధవ్యమును నెఱపి యాభాగమునఁ దనపాలనము దృఢముగ నాటుకొనునట్లు గావించెను. ఇతఁడు వెలనాటికి రాజధానియైన ధనదుపురమునందలి యైశ్వర్యమునంతను జూఱఁగొని యేకశిలానగరమునకుఁ జేర్చుటయే గాక ప్రఖ్యాతిగాంచిన వెలగపురుషుల కెల్లరకు నుద్యోగము లొసంగి యాదరించెను. శాత్రవులకుఁ దక్క మఱియెవ్వరికి నొప్పుడుకలుగనీయనందున నీతనిపరిపాలనము వెలనాటిప్రజల కనుకూలముగ నుండెను. వెలనాటిని జయించిన స్వల్పకాలములోనే యాభాగమునందంతట శాంతిని నెలకొలిపి మఱియెన్నఁటికిని దిరుగఁబడకుండునట్లు చక్కని యేర్పాటులను గావించెను.

గజసాహిణి జయపనాయకుని సంబంధము.

అయ్యవంశమున జనించిన భీమయ్య యనుకమ్మనాయకుఁ డొకఁడు వెలనాటిలోని దొయ్యూరునందు నివసించి యుండెను. ఆభీమనాయకునకు రాజాంబికవలన జల్లయ, నారయ, సూరయ, అను మువ్వురుపుత్రులు జనించి వెలనాటిచోడమహారాజుకొలువున నుద్యోగములను వహించి యుండిరి. వారిలో జల్లయ యొకానొక కన్నరదేవుని యుద్ధములో జయించినందున సేనాధిపత్యమును బడసెను. రెండవవాఁ డయిన నారపనాయకుఁడు (నారాయణ) చోడరాజుయొక్క ప్రేరణముచేతఁ గృష్ణానది సాగరగామి యగుచోట నేర్పడియున్న ద్వీపము నిర్జనభూమియై యుండ నందొక కోటను గట్టి ప్రాకారములు, రాజమందిరములు, విశాలభవనములు, మిద్దెలు, మేడలు నిర్మించి, యోడలను వేయించి, యొక మహాపట్టణముగఁ జేసి, తన ప్రభువు పేర చోడసముద్ర మను నొక తటాకమును ద్రవ్వించి, చోడేశ్వరాలయమును నిర్మాపించి, జనవిహారసౌభాగ్యమైనపుణ్యభూమిగఁ జేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. మఱియును నచ్చోట నొకవిష్ణ్వాలయమును, కాలభైరవాలయమును నిర్మింపిం

చెను. వడ్డెమూరు గ్రామమున భీమేశ్వరాలయము నిర్మింపించి భీమసముద్ర
మను తటాకమును త్రవ్వించెను. ఇతని ధైర్యసాహసపరాక్రమములను మెచ్చు
కొని చోడమహారాజు తలగడదీవి మొదలగు గ్రామముల కాధిపత్యము
నొసంగుటయే గాక యితని సామర్థ్య మెఱింగినవాఁ డగుటచేఁ దనకు
సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనియెను. ఈ సైన్యాధ్యక్షుఁ డయిన నారపనాయ
కునకు చోడనాయకుఁడు, భీమనాయకుఁడు, పిన్నచోడినాయకుఁడు, బ్రహ్మ
నాయకుఁడు నను నలువురు పుత్రులు జనించి వెలనాటిచోడరాజునకు సేనా
ధిపతులై చతుస్సముద్రములకవలనుండి దేశమును శత్రుబాధనుండి సంరక్షించు
చుండిరి. వీరిలో మూఁడవవాఁ డయిన పిన్నచోడునకు దామాంబ (దామమ్మ)
వలన నారాంబ (నారమ్మ), పేరమాంబ (పేరమ్మ) యను కూఁతులును;
పృథ్వీనాయఁడు, జయపనాయఁడు, నారపనాయఁడు (నారాయణుఁడు),
నను పుత్రులును జనించిరి. అంతఁ గొంతకాలమునకు గణపతిదేవమహారాజు
సేవణ కర్ణాట లాట కళింగ చోళ నగాధిపులను జయించి వెలనాటిపై దండె
త్తి వచ్చి వెలనాటిని జయించి యీ ప్రసిద్ధ మైన ద్వీపమును గూడ నాక్ర
మించుకొనియెను. వెలనాటిలో దొరకిన దృఢకాయులను, ఏనుఁగులను,
గుఱ్ఱములను నానావిధము లయిన రత్నములను ధనకనకవస్తువాహనాదులను
జూఱగొనియెను. ఇంతియగాక పిన్నచోడుని కూఁతులయిన నారాంబను
పేరమాంబను బెండ్లియాడి యాసుందరీమణుల ద్వితీయసోదరుఁ డైన జయప
నాయకుని బుద్ధివిశేషమును, ధైర్యసాహసములును, శౌర్యపరాక్రమములును,
గుణసంపదయును తన్ను నాకర్షింపఁగా సంతోషించి తన గజసైన్యమున
కధిపుని గావించి బిరుదముల నొసంగి యున్నతమైన పదవికిఁ గొనివచ్చెను.
అందువలన జయపనాయకుని యెదుట శత్రువులు తలయెత్తనోడుటకు భయ
పడుచుండిరి. గణపతిదేవచక్రవర్తి బాహుదర్పముచేతనే గాక, రాజనీతివేత్త
యైన ప్రతిభాశాలియునై యుండినందువలన, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి చక్ర
వర్తియగుట తటస్థించెను. జయపనాయకుఁడు శత్రువులను జయించుటచే
వైరిగోధూమ ఘరట్ట మను బిరుదమును పొంది విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు

గణపతిదేవుని పేరిట గణపతీశ్వరాలయమును గట్టించి దానికి ననేక గ్రామములను దానము చేసెను. ఈదానశాసనము శా. శ. ౧౧౫౩ ఖరసంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయాదినమున వ్రాయఁబడినది. ఈ శివాలయముపోషణమునకై పడవలనొక్కింటికి నొకపణము పన్నుగఁ గైకొనుటకు నియమింపఁబడియెను.[1] మఱియు నితఁడు శా. శ. ౧౧౫౨వ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయా శనివారమునాఁడు తాన్రపురము (చేఁబ్రోలు) లో తన తండ్రిపేరిట చోడేశ్వర లింగమును బ్రతిష్ఠాపించి యాశివాలయమున కడుట దేవదాసీలు నివసించుటకై రెండేసి యంతరువులుగల రెండువరుసలయిండ్లనుగట్టించి దేవుని యంగరంగభోగములకై క్రొంతపూరు (చేఁబ్రోలునకు ౬ మైళ్లదూరమున నున్న మోదుకూరు) గ్రామమును దానముచేసెను.[2]

విశ్వేశ్వరశివదేశికులు.

వేదవేదాంతార్థము లెఱింగిన జ్ఞానసంపన్నుఁ డని ఖ్యాతిఁగాంచిన యీశివయోగి శైవగురుపరంపరలోనివాఁడు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తికి గురువును మహాప్రధానియు నై రాజకీయార్థికసాంఘికవిషయంబులఁ దగు నాలోచనములం జెప్పుచు రాజ్యతంత్రమును నడపించుచు నా చక్రవర్తి యాన్నకృత్యమున కంటకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రదేశములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీగోసఁగి, శ్రీశైలము, శ్రీపుష్పగిరి మొదలగు శైవమఠముల కెల్ల నధికారిగ నుండి శ్రీకాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే శైవమతము నాంధ్రదేశమున వ్యాపింపఁజేసిన గురుమల్లికార్జునపండితారాధ్యులవారి తరువాత నితఁడు సుప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. సోమదేవరాజీయాదిగ్రంథములలో గణపతిదేవుని సభవాగ్రణీ యని పేర్కొనఁబడిన శివదేవయ్య యను నాతఁడీ విశ్వేశ్వరశివదేశికుఁడే యని చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు గానియెడల నితనివలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినట్టి యితనికుమారుఁ డగు పరిపూర్ణశివమహామునియై యుండవ

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 82 ff; No. 15, Ganapeswaram Inscription of the time of Ganapati.
2. Ibid. No. 5, Chebrolu Inscription of Jaya.

వలయును గాని, యన్యులుమాత్రము గారు. విశ్వేశ్వరశివదేశికులే శివదేవయ్య యని నాయభిప్రాయము. వీర లిరువుర దానశాసనములు భట్టిప్రోలు త్రిపురాంతకము మొదలగు ప్రదేశములం గానంబడుచున్నవి. కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తిని జూడవచ్చిన తిక్కనసోమయాజి,

“గీ. వసుమతీనాథ యీతం డీశ్వరుండు గాని
మనుజమాత్రుండు గాండు పల్కులు నితని
యనుమతంబున నీవు రాజ్యంబు సెప్పి యేలు”

మని చెప్పి కొనియాడిన ఓవిశ్వేశ్వరశివదేశికులే గురువయుండవలయును గాని యట్టివారు మఱియొక రాయాస్థానమునం గనుపట్టరు.

కాటచమూపతి - భాండసేనాధిపతి

వీర లిరువురును గణపతిదేవచక్రవర్తి సేనాధిపతులు. కాటచమూపతి కొడుకు భాండసేనాధిపతి. భాండసేనను జయించినవాం డగుటచేత నితనికి భాండసేనాధిపతి యని బిరుదు కలిగెను. ఈసేనాధిపతు లిరువురు నుత్తరదేశము నేలు రాజులతో గణపతిదేవుని పక్షమునుండి యుద్ధము చేయుచు మన్నన గాంచుచుండిరి. వీరి నివాసస్థలము నిర్మల యను పట్టణము. చతుర్థవంశమున దుర్జయుండు జనించెను. అతనివంశమున మల్లాలనాథుండు పుట్టి పెద్దముట్టిగండం డనుపేరుని నతనిబంధువర్గమును పాలనము గావించెను. మల్లాలనాథునికొడుకు సబ్బిసేనాధిపతి. ఇతండును శత్రురాజుల నిర్జించెను. ఇతనికి అచ్చమ యనుభార్యయందు గాటచమూపతి జనియించెను. ఈకాటచమూపతి మొట్టమొదట కాకతీయప్రదేశరాజాశ్రితుడు, అటుపిమ్మట గణపతిదేవచక్రవర్తికడను సేనాధిపతిగనుండి బొల్లమాంబవలన పోతనాయకుడు, భాండసేనాధిపతి, అను నిరువురుకొమారులను గాంచెను. కాటచమూపతి శా. శ. ౧౧౬౩ శార్వరిసంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౧ స్థిరవారమునాడు కొండిపర్తి యను గ్రామమునందు త్రిమూర్తులను స్థాపించి ప్రతిష్ఠ గావించి దేవాలయమును గట్టించి వెల్లముచెఱువు గ్రామమును దేవుని కైంకర్యములకై

దానము చేసెను. భాండసేనాధిపతి భాండసేనను జయించినపిమ్మట కొండి పత్రికే భాండసముద్ర మనిపేరు పెట్టి భాండసముద్ర మను నొకతటాకమును త్రవ్వించి భాండేశ్వరలింగమును బ్రతిష్ఠగావించి యున్నతమైన దేవాలయమును బ్రాకారములను నిర్మింపించి సువర్ణకలశములను బెట్టించి యాదేవుని కైంకర్యమునకై అనవృత్తియను గ్రామము నొసంగెను. వీరును దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్నవారు గావునం గమ్మనాటిరెడ్లలోనివారే యని చెప్పవచ్చును.

చాగిపోతరాజు - గుడిమెట్ట రాజులు.

చాగివారు కాకతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్టరాజధానిగ నందిగామసీమను బరిపాలనముచేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో శేషగోత కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరని పల్నాటి వీరచరిత్రమునం జదివియున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజుల మయిన క్షత్రియుల మని చెప్పుకొనియుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడిమెట్లచాగివారు దుర్జయవంశజుల మనియు, మనుకులసంభవుల మనియుం, జెప్పుకొని యున్నారు. దుర్జయవంశజు లయిన రాజు లనేకులు విష్ణుపాదోద్భవులమైన చతుర్థాన్వయులమని బాహాటముగాం జెప్పికొనియున్నారు. అదియును గాక వీరలు కాకతీయ రాజబంధువులుగం గనుపట్టుచున్నారు. వీరిశాసనములం దెచ్చటను క్షత్రియులకు సామంతుల మని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడిమెట్టచాగివారిలోం గొందఱు మనుకులసంభూతుల మని చెప్పికొనియుండుటచేత వారిసంతతివారు తమది సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠ గోత్రమనియుం జెప్పుకొన నారంభించిరి. గణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోతరాజు గోదావరిమండలములోని పెద్దాపురసంస్థానపు లయిన వత్సవాయవారికి మూలపురుషుం డని యేనుంగులక్ష్మణకవి ప్రణీత మైన రామవిలాస మను ప్రబంధమున వర్ణింపంబడి యున్నది.

“సీ. సువర్ణజాతంబునకు భూషణ మనంగ
సిరులు మీఱఁగ గుడిమెట్టపురము దనరు

రాజధానిగ సత్కీర్తిభోజరాజు
సాగిపోతక్షమాభర్త జగతి యేలె."

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క శాసనములు కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెజవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామతాలూకాలోని ముక్త్యాల గ్రామములో నున్న చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సామీప్యమునఁ బాఁతియున్న నాగులబండ అను స్తంభముమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనములో విష్ణునాభి నుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వానినుండి దుర్జయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదోరపరాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆపోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజు (చాగి రాజును), అతనికి దోరపరాజును, అతనికి చాగిపోతరాజును జనించి నని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొకశాసనములో చాగిదోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబిక యను పతివ్రతయైనభార్య కలదనియు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఏనుఁగులక్ష్మణకవి ప్రణీతమైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికి పోతరాజును, మాచరాజును, వారిలో మాచక్ష్మాపతికి ఎఱ్ఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును బుట్టిరనియు, జెప్పఁబడి యున్నది. పైనిజెప్పినవారిలో నరసింహభూపసుకుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణకవి తన గ్రంథమునందీవిధముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"మ. స్థిరభక్తిన్ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించెన్ స్వనామాంకబం
ధురసౌధంబున విశ్వనాథుఁ బరమాత్మున్ రాజనారాయణున్
సుఖసంధ్యన్ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుశ్లోకధర్మేశ్వ
శ్వరశీలుం డగుమన్మపోతన్నృపుఁ డేకస్థాగ్రుఁడై యున్నఁగన్."

గుడిమెట్టశాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

"శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివమాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే."

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠాపనముఁజేసె నని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈదోరప రాజు పోతరాజును నొక్కఁడే యని చెప్పఁదగును.

అట్లయినయెడల దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము గల దని యూహింపవలయును. ఇంతియగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయములో శ్రీనరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజుపేరిటి శాసన మొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహునికుమారుఁడైన చాగిపోతరాజుశాసన మని తెలుపుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రస్తుతము దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము కలదని విశ్వసింతము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీరమల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహగిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుగట్టించి, శ్రీపర్వతంబున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకై కంభముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడశాసనమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁ డగుచాగిమనుమగణపతిదేవునిశాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగిరాజును కాకతిగణపతిదేవునకు సమకాలికులు. వీరు నతవాటిసీమలో నధికారములను వహించియుండిరి. వీరును నతవాటిసీమను బరిపాలనముచేసిన బుద్ధ

రాజు, రుద్రరాజు, మాధవరాజు మొదలగువారును నొక్క కుదురులోని వారుగాఁ గనుపట్టెదరు.

ఈ సాగివంశపు రాజుల చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకు మఱి కొంతకాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధనములసమగ్రములుగ నున్నవి.

వేములవాడ భీమకవి

సాగిపోతరాజుగారు గుడిమెట్టలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁగా వేములవాడభీమకవి విషమాతృకప్రయోగముచేసి తిట్టి పద్యము చెప్పఁగా నతఁడు మృతినొందె నని యొకకథ చెప్పుదురు. సాగిపోతరాజు త్యాగశీలుఁ డని విని భీమకవి గుడిమెట్టకుఁ బోయినప్పుడు పోతరాజు జాతిగుఱ్ఱమును గట్టిపెట్టించి విడువనందున, ఈ క్రింది పద్యముచే శపించెనని చెప్పుదురు.

"చ. హయము మది సీత, పోతనసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు, ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ, సహ్యజ వారిధి; మారుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు, లచ్చన విభీషణుఁ, డా గుడిమెట్ట లంక, యా
జయమును బోతరక్కసునిచావును నేఁడగఁ గాఁడు చూడుఁడీ."

ఇది యథార్థమైనను గాకపోయినను భీమకవి యాకాలమున నుండెనని చెప్పవచ్చును. ఈమహాకవినిగూర్చి విశ్వసింపదగ్గవిగాని కథలనేకములు కల్పింపఁబడి దేశమునందంతటఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు నృసింహపురాణమును రచించెనని శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు వ్రాయుచు నీక్రింది పద్యము నృసింహపురాణములోనిదని కుమారసంభవ కావ్య పీఠికలో నుదాహరించి యున్నారు.

"ఉ. వాండిమి నల్లసిద్ధిజనవల్లభుఁ డోర్చి నరాజు ధియఁ దై
యాంధ్రను గాన కుండ వృషభాంకము పెట్టుకొనంగఁ జూచి తో
సెం డిది యేమి నిన్నను మొక్కలు లెల్ల హసింప నంతలో
మాండవకంఠతోఁ డిరిం మూర్తి వహించిన క్రొక్క రంగనల్."

ఈపద్యమునందు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు గనంబడుటచేత భీమకవికాలము కొంచె మించుమించుగా నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దమునంతమున ననఁగాఁ బైఁజెప్పఁబడిన సాగిపోతరాజుకాలమునఁ గడప మండలములోని వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగఁ బొత్తపినాడు మొదలగు దేశములను పాలించెను. కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణ నృపాలుఁడుగాని యితఁడు గాఁడు. భీమకవి నివాసస్థలము గోదావరి మండలములో గోదావరీ తీరమున నున్న వేములవాడ యను పుణ్యక్షేత్రము.

గోపరాజు రామప్రధాని

ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క బ్రాహ్మణమంత్రులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. గణపతిదేవునికాలమునకును విశ్వబ్రాహ్మణుల మని చెప్పుకొను కంసాలులును, శూద్రులును మాత్రమే గ్రామకరణములుగా నుండుచు వచ్చిరి. గణపతిచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులయం దభిమానము గలిగియుండుటచేత నాయుద్యోగము లన్నియు నియోగిబ్రాహ్మణుల కిప్పింపవలసినదిగాఁ దన మంత్రులలో నొక్కఁడయిన గోపరాజు రామప్రధానిని నియమించె నని చెప్పుదురు. అప్పు డాతఁడు చక్రవర్తి యాజ్ఞాప్రకారము నియోగిబ్రాహ్మణులకు మిరాసీల నేర్పఱిచి తెలుఁగురాజ్యమునం దంతట నియోగిబ్రాహ్మణులనే కరణములుగా నియోగించె నని ప్రతిగ్రామముయొక్క స్థానికచరిత్రమునందును వ్రాయబడియున్నదిగాని యీమంత్రిపేరు తెలుపునట్టి గణపతిదేవుని నాఁటిశాసనమొక్కటియైనను గానరాదు. ఇతని ప్రసిద్ధి యాంధ్రదేశమునందంతట వ్యాపించి యున్నదనుట వాస్తవము. ప్రమాణరహితములైన విషయముల నెత్తి వ్రాయఁబూనక భావిపరిశోధనమున నితని చరిత్రము తెలియునంతవఱకు సంతోషించి యూరకుండుటయే యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

గంగయసాహిణి.

ఈగంగయసాహిణి గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క మహాప్రధానులలో నొక్కఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదురాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని పాను

గల్లు మొదలుకొని మార్జవాడివఱకును గల తెలుగుదేశమునంతను ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై పరిపాలించెను. కడపమండలములోని పులివెందలతాలూకాలోని మోపూరు మొదలుకొని మైసూరురాజ్యములో చింతామణితాలూకాలోని మిండిగల్లువఱకుఁ గల ప్రదేశమునకు (3000 గ్రామములు గలది) మార్జవాడి లేక మహారాజపది యనునామము గలదు. మార్జవాడికి త్రైవాగముకోట యని యొక శాసనమున నున్నది. ఈనాటి వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాఁబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయసాహిణి కడప, కందనూలు, అనంతపురము, బళ్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములను సర్వాధికారియై పరిపాలించె నని యనేకశాసనములంబట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.

మహారాజప్రతినిధియైన యీగంగయసాహిణి కాయస్థకులజుఁ డని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక శాసనములో వ్రాయఁబడిన యీ క్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

“ దో గండగొండేరకనామధేయః
కాయస్థవంశోద్భవకర్ణధారః
శ్రీగంగ సేనాపతి రస్య కాన్తా
కాన్తి ర్హిమాంశోరివ కాబలాయః”

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధి రాజునకును వైరము గలదని తిక్కన సోమయాజి విరచితమైన నిర్వచనోత్తరరామాయణములో

“ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కెసగంగని తెంజలంబునన్
భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచినట్లు రా
జ్యాంగములెల్ల నిచ్చి తన యాశ్రితపక్షుల వృత్తి యేర్పడన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్”

అనుపద్యమువలన బోధపడుచున్నది.

"ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగము నెల్ల నాఁచికొనియెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితుఁడై యతనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లీతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా నాఁచికొన్న రాజ్యాంగము నెల్ల నిచ్చి పదము నొసంగఁబంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది." అని యీచరిత్రము యొక్క రెండవ ప్రకరణములో మనుమసిద్ధిరాజుంగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసి యున్నాను. ఇటీవల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణి యొక్క పూర్వవృత్తాంతము కొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవచక్రవర్తి కొలువులో లేఁడనియు మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియైన తిరుకాళచోడమహారాజునకు (తిక్కరాజు) అగ్రసేనాధిపతిగ నుండెననియు, సిద్ధవటముసీమలోని రొంగూరు స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట తిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యాతని యనంతరమున కలుకడపురవరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రైలోక్యమల్ల భుజబల వీరనారాయణ రాయదేవమహారాయల పైనాధిక్యుఁడై మోదుకూరునందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయు నప్పుడు తిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిరాజునకును గంగయసాహిణికిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆయుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడించి యాతిం డాశ్రయించుటచేతఁ దన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడినట్లుగా యథాస్థానమునకుం బంపెనని స్పష్టమగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౭౮ (క్రీ. శ. ౧౨౫౬) నలసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౩ బుధవారమునాఁడు గంగయదేవమహారాజునకు భృత్యుఁడైన జొత్తిరామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బశ్చిమమున రెండుపరువుల దూరమునఁ బినాకినీనదీ తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సిద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము నొసంగి శాసనము వ్రాయించెను. కాఁబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౫౬వ సంవత్సరమునఁ గాని యటుపైఁ గాని కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు దండెత్తివచ్చుట సంభవించియుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.

గణపతిచక్రవర్తి వెలనాటి రాజులను జయించిన పిమ్మట వెలనాటికి దక్షిణభాగమునందున్న కమ్మనాటిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులను గూడ జయించెను. కొట్యదొన (కొండిదెన) పురాధీశ్వరుండును, నన్నిచోడభూపాలుని కుమారుండును నైన త్రిభువనమల్లచోడభూపాలుని, వాని యాప్తవర్గములోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనియెను. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోని యడ్డంకిపైనుండి దండయాత్ర వెడలి యాపట్టణ మేలుచున్న సేవణదేశస్థుఁడైన మాధవరాజును జయించి యటనుండి ములికినాటి దేశముపై దండెత్తిపోయి ములికినాడు, పొత్తపినాడు, రేనాడు, గండికోట సీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును ముట్టడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గారణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగుచోడులను దఱిమి యాపట్టణ మాక్రమించుకొని యుండుటచేతఁ దెలుగుచోడులు గణపతి చక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుందురు. అట్టి కారణములు ద్రవిడదేశ విజయకాంక్షయును దండెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము వఱకును గల దేశము నంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి గంగయదేవమహారాజును జయించి యతనినే తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొని నట్లు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమసిద్ధితండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచిపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్య మాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధము చేసి వారలను దఱిమి మరల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించెనని తిక్కరాజుంగూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమతోంటిపూరికను విడనాడక కాంచిపురము నొద్ద

కొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమారులు దాడి వెడలి వచ్చి నెల్లూరు నకు దిగువ నున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ సుందర పాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడై క్రీ. శ. 1250 వ సంవత్సరమునఁ గాంచీ పురమాక్రమించుకొని యుండఁ గాకతి గణపతిదేవుఁ డసంఖ్యాకము లగు న సైన్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాఱఁద్రోలి యాపురము స్వాధీనపఱచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రి.

ఇప్పటికే క్రీ. శ. 1250 వ సంవత్సరమున గణపతిదేవచక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతనిసచివాగ్రణియు, సైన్యపాలుఁడును, చక్ర ధారియునై కాంచీపురపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురములోని యేకామ్రేశ్వరునకు కాలత్తూరని యెడు గ్రామమును దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈసామంతభోజుని యొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో మణికంఠేశ్వరుని గుడికి నెదుట నున్న ఱాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్రజాతుఁడయిన దాచమంత్రికిని పారిదల్లియను సోమసాధుని (శివునకు) భక్తురాలు నగువాచాంబకును కుమా రుఁ డని చెప్పంబడియుండుటచేత నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడుగా నూహింప దగియుండెను. ఇతఁడు కాళహస్తీశ్వరనగరమునఁ బలిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసె నని గ్రంథలిపిలో వ్రాయఁబడిన యాశాసనము దెలుపు చున్నది.[1]

పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి

---

1. The Indian Antiquary, Ekamranatha inscription of Ganapati. Vol. XXI p. 197.; No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati.

స్వస్థలమైన దొరయూరుగంబికిఁ చేరిన తరువాత జటవర్మ సుందరపాండ్యమహా
రాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల దాడి వెడలి కాంచీపురమును, విక్రమ
సింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఇందులకుఁ గారణము
విక్రమసింహపురాధిపత్యమునకై తెలుఁగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పో
రాడి యొకపక్షమువారు పాండ్యుల సాహాయ్యమును గోరియుండుట. క్రీ. శ.
౧౨౭౦ దవ సంవత్సరమున జటవర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మనుమ
సిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువులయిన వీరులను
పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పల్లికొండ పెరుమాళ్ల
దేవునకు సుందరపాండ్య సంధి యను ధనమును గల్పించుటయే గాక యా
దేవుని నిత్యకైంకర్యాదులకు మండపాటిలోని మానడమునందు గ్రామమునుండ
వచ్చెడి సమస్తములయిన పన్నులను వినియోగించుటకై యా గ్రామమును
కళింగరాజు (తెలుఁగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి శాసనము
వ్రాయించెను.[1] అయినను గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతులతో
డ్పాటుతో విజయగండ గోపాలదేవుఁడు మొదలగు తెలుఁగు చోడరాజులు
పాండ్యుని వానిసైన్యములను నెల్లూరిమండలమునుండి పాఱఁద్రోచిరి.

గంగయ సాహిణి బాహత్తరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు,
పెనదాడి, పెడకల్లు, సకలినాడు, ఏరువనాడు, పొత్తపినాడు మొదలగు
సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగ నియ
మించి యాతఁడు తనకుఁ బ్రతినిధిగ నుండి సైనికులను బరిపాలించునట్లు లనుజ్ఞ
నొసంగెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు గంగయ సర్వాధికారియై సైన్యాధ్య
క్షుఁడై ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై మిగుల వాసి గాంచెను. గణపతిదేవచక్రవర్తి
లోఁబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను శాసించి యదుపులోనుంచు ప్రభ్వాను

1. Nellore Inscriptions, Part II, page 830, No. 16.

డైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁడనియు, రక్కసగం
గనియుఁ బేరులు వచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని
రాష్ట్రంబున డెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లగను నీతం
డధిపతి గావున బాహత్తరి నియోగాధిపతి యని బిరుదమును వహించెను.
అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబం
ధమునందు:—

"గురు మహాప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావసరిక ఘటికా
సిద్ధాగరక గణక లేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యోతిషిక కావ్యజవిద్వాంసక
దేశతార్కిక మూలాకారక పరిచారకారక చేష్టాధికార గజాధికా రాశ్వాధి
కార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికా రంగరక్షక నూతనూద బేతాళమత
తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహన ఛాత్రిక చామరిక కళాంచిక శరశారిక
కీరమాలిక పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక మాగధ వైతాళిక
స్తుతిపాఠక పరిహాసక ఛేరక రజక సౌచిక చర్మకారక ముద్రాధికార పుర
పాలక గజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేరీవాదక మురజవాదక కారక బంధ
కారక చిత్రకారక వ్యావహారిక వ్యాఘ్రయాది పక్షివాహక ఫణిహారి కోశాగారా
ధికార వైశ్యజనంబు" లాదిగా డెబ్బదిరెండు వినియోగంబుల వారిని పేర్కొని
యున్నాఁడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయసాహిణి చేసిన దానధర్మములను గూర్చి శాసనము లనేకములు
కడప కందనోలు మండలములలో ననేకములు గానవచ్చును. ఆకాలమునాటి
ప్రభువులవలెనె దేవతా బ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడగుటచేత నితఁడనేక శివాల
యములకును బ్రాహ్మణులకును దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను.
ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౭౭ (క్రీ. శ. ౧౨౫౫) రాక్షసనామసంవత్సర శ్రావణ
శుద్ధ ౧౫ మంగళవారము నాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపురాంతక
ములోని త్రిపురాంతకేశ్వరునకు మోడివాడిగాడులోని పూలచెరువు గ్రామ

మును ధారాపూర్వముగ దత్తము గావించెను. మఱియును మైదవోలు పట్టణమున శకవర్షము ౧౧౭౧ సిద్ధార్థిసంవత్సర పుష్య ౧౧ మకరసంక్రాంతి పుణ్యకాలమున బ్రాహ్మణులకు ౭౨ వృత్తులు గల శ్రోత్రియాగ్రహారమును జేసి ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంతకములోని శ్రీమూలస్థానదేవునికి బోయపల్లి కెడ్లపల్లి గ్రామములలో భూదానములను జేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి మురికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయుచున్న కాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమదేవ మహారాజు కుమారుఁడు సిద్ధయదేవమహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీనపఱుచుకొన దలఁచి సరి దండెత్తివచ్చి పట్టపురావి గ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుమైళ్ల దూరమునఁ బినాకినీనదికి నుత్తరభాగమున నున్న సోమశిల పట్టణము కడ దండు దిగియుండఁగా గంగయసాహిణితోఁ బుట్టువుకుమారుఁడైన మురారి నారాయణ చలమర్తిగండ గండపెండేర జన్నిగదేవమహారాజు సైన్యమును గూర్చుకొని వచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమున సిద్ధయదేవుని సేనలతోను రోప్రాని ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సారులు సిద్ధయదేవ మహారాజునకే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు పరాజయము నొందుటయుఁ దటస్థించెను. గణపతిదేవచక్రవర్తికిని గంగయసాహిణికిని పిమ్మట జన్నిగదేవమహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి సైన్యాధ్యక్షుఁడయ్యెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జయించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున వీరశైవమతము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రవర్ధమానమై వ్యాపించుచుండినను జైనులనేకులు కుశలవృత్తులై యుండుచు వచ్చిరి కాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నతఁడు మొదట శైవమతాభిమానియు నద్వైతవాదియునై యుండి జైనులయెడఁ బ్రబలద్వేషమును జూపుచుండె నని యనేక గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకశిలానగరమున జైనులనేకులు నివసించుచుండఁగా సహింపఁజాలక శైవులును బ్రాహ్మణులును చక్రవర్తి

ప్రోత్సహింప నతండు జైనుల ననేకులం జంపించెను. ముప్పదియారు జైన గ్రామములను నాశనము గావించెను. ఈఘోరకృత్యముల నన్నిటిని తిక్కనసోమయాజి ప్రేరేపణముచేతనే జరిగించె నని సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములం జెప్పంబడినది గాని యది యంతగా విశ్వసింపం దగినది గాం గనుపట్టదు. ఎందుకనం దిక్కన సోమయాజి గణపతిచక్రవర్తిని సందర్శించె నని చెప్పంబడు విషయము పూర్వగాథలలోం గానంబడుచున్నది గాని శాసనాదిస్పష్టాంతములవలనం దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మనుమసిద్ధి రాజులం గూర్చిన ప్రకరణమునం జెప్పంబడియున్నాండను. ఒకవేళ నీగాథయే నిజమైన జైనులయెడల నీకృతి క్రీ. శ. ౧౨౪౫ దవ సంవత్సరమున జరిగి యుండవలయును.[1] గణపతి చక్రవర్తి యాద్వైతవాది యని గణపతిచక్రవర్తి కాంతురైన గణపాంబయొక్క యేనమవల శాసనములోం జెప్పంబడినది. గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమునందే జైనులయిన కంసాలులనుండియు, సెట్టిపెద్దలయిన వెలగాలనుండియు గ్రామకరణ్యోగ్యోగములు దొలంగింపంబడి నియోగి బ్రాహ్మణుల కీయంబడినవి. అంతనుండి యూర్వాము వీరలు బ్రాహ్మణులకుం బ్రతికూలముగ నుండుటచేత నిప్పాటు సంభవించినది. దీని నంతయును విచారించి చూడంగా గణపతిదేవ చక్రవర్తి యితరవిషయములం దెట్టి సుగుణాఢ్యుండైనను ఈమతవిషయమున సహనములేనివాం డని స్పష్టమగుచున్నది. కాంబట్టి బౌద్ధదేవాలయంబులు జైనదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామములు నశింపంజేసె ననియు, తిరుగంబడిన జైనుల ననేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలంగొట్టించె ననియుం జెప్పెడి గాథలలోం జాల వఱకు సత్యము కల దని విశ్వసింపవచ్చును.

చెన్నా ప్రెగడ గణపామాత్యుండు.

ఇతండు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణమంత్రులలో ముఖ్యుండై సర్వాధికారియై ప్రసిద్ధిగాంచినవాండుగా నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౭

1. ఆంధ్రుల చరిత్రము యొక్క ద్వితీయభాగములో ౨౫-౨౮ పేజీలు చూడుండు.

విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజ వాసరంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవుని కంగరంగభోగములకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో సుంకము లేకుండ మున్నూఱు నివేశనములను సింగిసెట్టి వాండ్రు దానము చేసి నని మాత్రము త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది.

మేచయ నాయకుఁడు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున ఓరుగల్లు నగరపాలకుండును అతని కనుంగుఁదలవరియు నై యుండెనని మారయ కవికృతమైన మార్కండేయ పురాణముయొక్క యవతారికలో నీక్రింది సీస పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

" సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము
 న్నెట్టికిఁ బట్టెఁ దోర్విక్రమమున
ఏరాజు నెఱనిహోరాద్రి మధ్యోర్వి
 నేకపట్టణముల నేలి వ్రాలె
ఏరాజు నిజకీర్తి నెరిమిచి దిశల ను
 ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
ఏరాజు తన తేజ మీజగంబునకు న
 ఖండైకవిభవంబుగా నొసర్చె
నట్టి కాకతి గణపతి పృథ్వినాథు
 ననుఁగుఁ దలవరి ధర్మాత్ముఁ డధిక పుణ్యుఁ
డయిన మేచయ నాయకు ప్రియతనూజ
 నకుల శుభలక్షణ స్ఫురితాయమానాంగి."

ఈ మేచయనాయకుని కొమార్తెయగు మల్లమాంబికను మల్లయా వల్లభుని కుమారుఁడగు నాగయాదివిభునకు వివాహముఁ జేసెనయియును. రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున నీనాగయ చరిత్రము వివరింతుము.

అద్దంకి ప్రభువు మాధవ నాయకుఁడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు కొంద ఱద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేవణరాజులు యాదవు లగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులను గానే భావింపవలసియున్నది. ఈప్రభువుల శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౧౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౭౪ దవ సంవత్సరమువఱకు నద్దంకి సీమలోఁ గానంబడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నీసీమ కధిపతియై పరిపాలనము సేయుచున్నవాఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మాధవమహారాజుగా నుండెను. అతివిషమమహాయోగసాధ ప్రౌఢరేఖా రేవంతుఁ డనియు, పరబలకృతాంతుఁ డనియు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁ డనియు, మండలీకగండ దోలి యనియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విభవసంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమీ సోమవారమునాఁడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీమాండుకేశ్వర మహాదేవునకుఁ గుండ్లకమ్మకుఁ బడమట నున్న కోటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లుపాలము దానము చేసెనని సంగవోలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామములోనున్న మాండుకేశ్వర దేవాలయమున యెదుట నున్న ఱాతిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది.[1] కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦౮-౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండె ననుట యథార్థ మని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నితఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నట్టుల వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యీనడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతనికి సామంతుఁడై యుండెనని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాఁబట్టి

1. Nellore Inscriptions. Vol. III. Ongole No. 75.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాఁటిని జయించిన పిమ్మట శ్రీ. శ. ౧౧౨౩ వ సంవత్సర ప్రాంతముననే యీమాధవరాయని జయించి యుండును. ఇతనిది సాలంకాయన గోత్రము. ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౧౩౬-౪౧ వ సంవత్సరము విషువ సంక్రాంతినాఁడు తనతల్లిదండ్రులకును గణపతిదేవ మహారాజునకును ధర్మార్థము నాగులుప్పలపాడు గ్రామములో మల్లికేశ్వరాలయమును గట్టించి యాశివాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నౌకరు లయిన మంగలవాండ్రకును, భోగమువాండ్రకును వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇతనిభార్య మా[illegible]బావి. ఈమెయందు నితనికి సింగళదేవుఁడు, సారంగపాణి దేవుఁడు, గోపాలదేవుఁడు నను మువ్వురు పుత్త్రులు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ బిమ్మట సింగళదేవమహారాజు ప్రభు వయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రనారాయణులకుఁ బ్రతినిధిగాఁ గల విషయముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనిశాసనములు శ్రీ. శ. ౧౧౪౨ వ సంవత్సరము మొదలుకొని శ్రీ. శ. ౧౧౫౮ వ సంవత్సరమువఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఈయనకు సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులో నున్న [illegible] దేవుని నిత్యనైవేద్యమునకై భూదానముచేసి వ్రాయించిన యుండ్లూరు శాసనములో “సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామాత్యపద విరాజమానుండు మానోన్నత ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, [illegible] నియోగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్య ధురంధరుండు” అని యీతనిం బొగడ్త వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు వెనుక మాయిదేవపెగ్గడ మహాప్రధాని యయ్యెను.

శ్రీసారంగపాణిదేవ మహారాజు.

ఇతఁడు సింగళదేవునకుఁ జ్యేష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడునై యుండి సింగళదేవునకుఁ బిమ్మట ప్రభుత్వపదవి వహిం

చెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుఁడై అద్దంకిసీమను బరిపా
లనము సేయుచు విక్రమసింహపురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధ
ములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లు
గాఁ దిక్కన కవిసార్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో
వ్రాసియున్న విషయమును రెండవ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁ
డును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన "అతివిషమహయారూఢ
ప్రౌఢరేఖారేవంతుఁడు, పరబల కృతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు,
మండలికగ గండదోళియు, జీవనతు చక్ర నారాయణుఁడు నను బిరుదముల నన్ని
ంటిని వహించెను. ఇతనికి గోవిందనాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగ
ధరుఁడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు
సారంగపురమను నగ్రహారమును గల్పించి ౮౭ భాగములుగ విభాగించి వివిధ
గోత్రులయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తము
చేసి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిప్పించెను.

పదియవ ప్రకరణము.

వెలమవీరులచరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి పరాక్రమాఢ్యు లని ప్రసిద్ధి గాంచిన వెలమవీరులు కొందఱు కాకతీయ చక్రవర్తుల ప్రాపునఁ బ్రబలి నాయకత్వములం బడసి బహుభూములను బరిపాలించినట్లు గాథ లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమవారు సంస్థానాధీశ్వరులై శూద్రప్రాయులయిన క్షత్రియసంతతివార మనియు, సచ్ఛూద్రుల మనియుఁ జెప్పికొను తెగల వారలలో నొకరుగ నున్నారు. ఈతెగవారిని గూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నింక దెలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను కొంతవఱకయినను వివరించుట యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము "వెళ్లాళ్ల" అను శబ్దమునుండి పుట్టినదని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. "వెళ్లాళ్ల" అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యవసాయకులు) అని యర్థము. వర్మశబ్దభవము వెలమ యని చెన్నపురి రాజకీయ కళాశాలయందు సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నుండి కీర్తిశేషులయిన ఎమ్. శేషగిరి శాస్త్రులవారు "శబ్దశాస్త్ర" మను తమ గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నారు. దక్షిణ హిందూస్థానములోని దేశములను బరిపాలించిన వారిలో వర్మ శబ్దమును నామముల కడను జేర్చుకొన్న వారు పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగువారుగా నున్నారు. పై కళాశాలయందు శేషగిరి శాస్త్రులవారికిఁ బూర్వ మాపదవియందే యుండిన ఆపట్టుగారు పల్లవులే వెలమ లని వ్రాసియున్నారు. శబ్దముయొక్క వ్యుత్పత్తి యెట్టిదైనను వెలమలును కమ్మవారివలెనె మిశ్రజాతివా రయినట్లు చరిత్రము

వేసూర్లఁ జాటుచున్నది. చరిత్రమునందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారి కిని సంబంధములు గానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూఁడు తెగలవారు నొక్క తెగలోనుండి యేర్పడినా రని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈ మూఁడు తెగలకు జన్మస్థానములు గొల్లజాతులును పల్లెజాతులు నై యున్న వని చరిత్రమునందు దృష్టాంతము లనేకములు గానంబడుచున్నవి. * ఆంధ్ర సామ్రాజ్య విజృంభణకాలమున యదు వృష్ణి భోజాంధకు లనియెడు గొల్లజాతుల వారికిని యవన శక పహ్లవాదులకును గలిగిన సమ్మేళనమువలన నూత్నరక్త మీ జాతులయందుఁ బ్రవహింపఁగా వీరలు విజృంభించి గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను వేర్వేఱు వంశనామములతో వేర్వేఱు కాలములందుఁ బరిపాలించుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక వల్లభవంశ మను పేరిట సురాష్ట్ర దేశ మును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మనుపేరిటఁ గుంతల వేంగిదేశము లను, కాకతీయు లనుపేరిటఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారే గాని యన్యులు గాఁ గనుపట్టరు. ఈరెండు తెగలలోని వారును వారివారి సామంతములను రెడ్డి యను బిరుద వాచక పదమును జేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్ధులుగ నుండుచు వచ్చిరి. రాష్ట్రకూటులకును (రెడ్లకు) చాళుక్యులకును కృష్ణా గోదావరి మండలములలో కొండెసిగలు గలిగియుండిన కమ్మవారి పంటమహాన్వయు లయిన కొండవీటి రెడ్లకును పద్మనాయక వెలమలకును జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమున సుప్రసిద్ధములుగ నున్నవి. దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్న వారు పల్లవు లయినట్లు కృష్ణామండలములో నుయ్యూరు పరగణాలోఁ జేనముదునూరు గ్రామములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన రామేశ్వర స్వామివారి యాలయములోని యొక శిలాస్తంభముపై వ్రాయఁబడిన రాజరాజుయొక్క శాసనములో:—

* ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్రము ప్రత్యేకముగా విరచింపఁబడుచున్నది గాన నవిషయమై యందు సవిస్తరముగఁ జర్చింపఁబడును.

" ఆంధ్రేశరాజ్య రత్నగుణ(రావగుప్త?) ర్విగోధికపదానః
రెడ్డికులకాలపల్లవరాయ ఇతి ప్రాపయశో ఖ్యాతః"

అని రెడ్డికులమునకు యమునివంటి వాఁడయిన పల్లవరాయఁడని చెప్పఁబడి యుండుటచేత స్పష్టమగుచున్నది. పూర్వప్రకరణమున దుర్జయకులజు లయిన వారిని కమ్మనాటిరెడ్లనుగాఁ జేర్చియున్న విషయము శాసనము లోని వాక్యములు పూర్వపక్షమును జేయుచున్న వని స్థూలదృష్టిఁ గానఁ బడవచ్చును గాని విమర్శదృష్టితోఁ జూచిన విషయమున నట్టిసందేహము కలుగ నేరదు. కమ్మనాటిలో పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, చోడులు, గాంగులు, మాతంగులు, హైహయులు మొదలగువారు కొన్ని శతాబ్దములు నివసించియుండుటచేత వారెల్లరును కమ్మవారని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చుటచేతను, వీరిలో రెడ్డికులమునకు సంబంధించినవారలు రెడ్డి యను బిరుదువాచక పదమును నామాంతములఁ జేర్చుకొనుచు వచ్చుటచేతను, చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై కమ్మనాటి రెడ్లని తెలుఁగుచోడ రెడ్లని పూర్వప్రకరణములోఁ జేర్చియున్నాఁడను. ఈ రెండు తెగలవారు రెడ్డి, వెలమ, కమ్మ తెగలలోఁ జేరుటచేత నిప్పుడు తెగలలోను శాఖాభేదము లేర్పడుటకుఁ గారణ మయ్యెను. అట్టి శాఖల నన్నిఁటిని గూర్చి కేవలము సాంఘికచరిత్రమునఁ జర్చింపవలసినదే గాని యిచ్చటఁ జర్చింపసాధ్యపడదు. పయి నుదాహరింపఁబడిన రాజుగారి మూఁడవ శాసనములో:—

" చతుర్థవంశప్రభవోఽత్ర సాధ
శ్శంభుం సమారాధ్య తపోఽభిరామః
ధాత్రీపతిత్వం (భువి?) దుర్జయత్వం
వర్ణాంతనామాపి నరేంద్రచిహ్నం."

అని నరేంద్రచిహ్నమైన వర్ణపదమును నామాంతమున వహించెనని చెప్పియుండుటచేతఁ బైని చెప్పఁబడిన పండితుల యభిప్రాయములు సరియైనవే యని తోఁచకపోదు. మఱియు నామాంతముల వర్ణపదము గలవారు శూద్రక్షత్రియులని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రాచీన

శాసనముల వెలమశబ్ద మెచ్చటనైనఁ గలదా యని విచారింపఁగా మొదటి
కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తి కుమారుఁడైన రాజరాజ చోడగంగుచే వ్రాయిం
పఁబడిన శిలాశాసనములో "వెలమనూళ్లు" అను నొక తెగవారు తెలికతెగ
వారిలోఁ గల రని గనుపట్టుచున్నది. తాము సహస్రశాఖాన్వయ గోత్రుల
మనియు, మనుకులక్షత్రియుల మనియుఁ దమశాసనములఁ దెలికతెగవారు
చెప్పికొనియున్నారు. ఏది యెట్లు లున్నను వెలమవారెల్లరు నొక్క తెగలోని
వారు కారు; అట్లే తెలికులుకూడ నొక్క తెగలోనివారు కారు.

పద్మ నాయకులు.

వెలమలలో నొకశాఖవా రని చెప్పంబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయ
కుల మని చెప్పికొనుచున్నారు. సత్యైకదృష్టితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను
విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి
యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసి
కొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పికొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబ
డినవారి గ్రంథములలో నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును.
పద్మనాయకకులజు లయిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు "వీరు నాల్గవ
వర్ణములో నత్యుత్తమమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనా
యకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు సూర్యుఁడు" అని వ్రాయబడియుం
డియు నేమికారణము చేతనో "లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతి
యను రాజు అతఁడు.

'శ్లో. మహాపద్మపతిః కశ్చిన్నందః క్షత్రవినాశకృత్' అని
పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడినవాఁడు; అతనివిషయము సంక్షేపముగ ని
ట్లెఱుంగఁ దగినయది:—

'మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మ
పతి యను వాఁ డుదయించె. అతఁడు సూర్యచంద్రవంశజు లగు రాజులను
జనకు వందనాదు లాచరింపుఁ డని నిర్బంధించి వశపడనివారిని వ్రక్రమము

పెర్మి లోఁబఱుచుకొని కొన్నిసంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అపుడు వారు జాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నోపక పద్మపతి శిబిపాదసాదుల నాచరింప నంగీకరించి కదనుగ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున వంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. ఇట్లు కాఁగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచితసంస్కారహీనులై యుండుటచే వారు గా నేర్పడి శూద్రప్రాయులై యున్నందున వెలమకులమువా రనియుఁ జెప్పఁబడు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనఁగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువా రని యభిప్రాయము' ఇట్లు బొబ్బిలివారి రావువంశము చరిత్రము [illegible] పేజిలో వ్రాయఁబడినది." అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయఁ డను నాతఁ డెవ్వఁడో వారికే బోధపడదే దని పైవాక్యములంబట్టి తెలియుచున్నది. అయిన వెల్గోటివంశచరిత్రలు "చేతాళనాయఁడు రేచర్లవంశజులకు మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱకుఁ బ్రసిద్ధుఁడగు పద్మనాయకుఁ డను నతఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండి తన్మూలముననే కులమువా రందఱు పద్మనాయకకులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచున్నా రని చెప్పినం జెప్పవచ్చును గదా" యని వ్రాయుట వింతగ నున్నది. వెలమకులము వారి కందఱకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁ డని చెప్పుటకుం గల యాధారమెయ్యదియుఁ గానం బడదు. పద్మనాయక కులముగొప్ప యందంత మెఱుంగకయె శూద్రవర్ణములో నత్యుత్తము లైన దని వ్రాయుటయు వింతగ నున్నది. చతుర్థవర్ణములోఁ జేరిన కర్షక శాఖలవారికంటె నెట్లుత్తమ మయినదో ప్రమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దర్థమా విశదముండె నని బోధపడక పోదు. రావువంశీయచరిత్రమునందు "వెలమకులమువా రనియుం జెప్పఁబడు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి" రని తేటతెల్లము సేయుచుండ నేలాగ వ్యాఖ్యానకర్తలు పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి శూద్రప్రాయు లయి పోయి రని

తెలుపుచు అందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేక క్షత్రియులు శూద్రులయిపోయి రని పురాణాదులలోనుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి వీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవి కావు.

> "వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయానాం
> గోత్రోద్భవా కాశ్యపగోత్రజాతాః
> శూద్రా ఇవాత్యంతగృహీతవేషాః
> భూపా భవిష్యంతి కలౌ యుగే హి."

అని వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచ వారిని గూర్చి చెప్పఁబడినవాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పి నవి కావు. రావువంశచరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోఁచి స్పష్ట ముగఁ జెప్పఁ జాలక "అట్టివారు (శూద్రవేషధారు లగు క్షత్రియులు) ఆంధ్రా దిదేశములలో నే స్థిరపడిన ట్లుండుటం బట్టి వారే పద్మనాయకు లను నామమున నుండిన శాఖవారుగా ననుమానింపఁబడుదురు." అని వ్రాసి యున్నారు. ఇటీవలి శూద్రులు క్షత్రియులై రనుటకుఁ గారణము వర్ణాశ్రమధర్మములోఁ జేరిన కులములచేత గాక శాస్త్రమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండి రనుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. కాఁబట్టి పద్మనాయకుల నిజస్థితి దెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఈ వెలుగోటి వంశములోని వారి ప్రేరణము చేతనే వ్రాయింపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడి నదో విచారింతము. అందు వెలముల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీ క్రింది రీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

> "క. శూరుల జన్మస్థానము
> నారసి వినుమింపఁ గూడ దది యెట్లన్నన్
> వీరులు షణ్ముఖశూరులు
> వారిజమునఁ బోల మిగులఁ బోద్భవం బగుచున్"

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానవంబునన్
గొందఱు లక్ష్మనాయకులు కుంభిని క్షీరజలోర్మిఁ బోల్చిరా
కొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁ గ్రాలఁగా
నందఱు నేకమై ధరను నద్భుతలీలఁ జెలంగి రంతయున్."

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియు మానవకంఠులను పరాక్రమవంతులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్ష్మనాయకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యుద్ధకళల విహరించిరని నుడివియున్నాఁడు. మఱియు నాగ్రంథమునకు ననేక విధములుగా నాకాలమునాఁటి గాథలను బాగ స్మరించుకొని రచించియున్నాఁడు.

"గీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను
నాంధ్రద్రవిడాదిదేశంబులందు వెలసి
పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
గరము బహుముఖవర్గసంగతులఁ దనరి"

"క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
సాహసమునఁ జేయు రజతస్వర్ణము ధరన్
యూహాతీతమైన కలంబున
నూహం బ్రబలించె స్థపతి యుర్వి నెన్నన్."

"క. మద్రుతి జలకణ సంతతి
ముద్రిత వరశుక్తి పతిత ముక్తము భంగిన్
శూద్రాభాసం బయ్యెను
రుద్రక్షితిపాలు వాక్యరూఢిఁ జెలంగన్"

"గీ. ఊరివాఁద నీరు నగరసురయుఁ జేరి
తద్యోగ్యమైన తెరగు గాద
కాలవోడితమునఁ గాక తీర్వయఁ గొన్న
కాపు లెల్ల వెలమ కమ్మ లైరి."

పద్మనాయక చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన పైపద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగల వారలు వెలమలుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నట్టు లను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షితిపాలునిచే గౌర వింపఁబడి రనియు వెలమవారిలోను కమ్మవారిలోను గూడ నూత్నరక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరించుకొని పద్మనాయకచరిత్రకారుఁ డిట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మఱియు వాఁడు స్వవ చనవ్యాఘాతముగా నాగ్రంథముననే మఱి యొక చోట

"క. తొలి కాల ముర్వి గొడవల
వెలర్థి యాలములయందు విహరించుటచే
నిల కాపుజనులు గొందఱు
వెలమ లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్."

అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తినొందక,

"క. పద్మం బోలెడు సద్మస
పద్మగతి న్నాయకాఖ్య సరణిదలిర్పన్
పద్మ రమాతరుణీ ముఖ
పద్మమునం బొలుచు లక్ష్య భావ మనంగన్."

"సీ. దైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజు లటంచు
వేదములు వల్కుఁ గావున విదితముగను
శూద్రకులజులు నాట సంసూచితముగఁ
బద్మజఖ్యాతి నియమించి పలికి రపుడు."

అని విష్ణువుయొక్క పాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మజులను సంజ్ఞ కలిగె నట్టుల నుడివెను. అదియునుం గాక తక్కిన వెలమతెగలవారిని గ్రిందపఱుచుచు పద్మనాయకుల నధికు లని చెప్పి ...

" సీ. తారకలలోన గ్రహరాజు తేజమైన
భాతి దశవిధ వెలమలఁ బాయఁ ద్రోచి
సప్తసప్తతి పద్మజసముదయంబు
పద్మనాయకు లనఁగను బ్రబలె జగతి."

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పాదపద్మమునందు జనించుట చేతనే వీరిని పద్మజాలను పేరు గలిగిన దనియు, అందువలననే పద్మనాయకు లనునామము వహించి రనియుఁ జెప్పుట సయుక్తికముగాఁ గనుపట్టదు. ఏలయన విష్ణుపాదోద్భవసంభవుల మని పంటరెడ్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెగలవా రెల్లరును జెప్పుకొనియున్నవా రయినను వారలకు పద్మనాయకు లనుపేరు గ్రంథములను వినంబడదు. శ్రీనాథకవి కాశీఖండమునందు వెలమలు కమ్మలు ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను బద్మనాయకు లని చెప్పినట్లుగా నాకడ నున్న ముద్రిత ప్రతిలో నున్నది. అయినను రావువంశీయ చరిత్రములో కీర్తిశేషులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు పద్మనాయకులను వెలమలను కర్వేటి తెగలవారినిగ శ్రీనాథకవి పేర్కొనినాఁ డని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన మొదల పద్మవెలమలకు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు హేతు కారణ ముండవలయు నని గనుపట్టకమానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనాయకుల మన్నలోనే పద్మఁ డనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగినసమూహ మని యర్థము గాఁ గూడదు. ఎందువలన కర్వేటి తెగలనుండి యేకారణముచేతనో వేఱుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొకతెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల సాధారము లేమైనఁ గలవా యని పరిశీలించిన వానిఁ గొంతవఱకుఁ గనుపట్టక మానవు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వు లెవ్వరును తాము క్షత్రియకులులమువా రని చెప్పుకొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో సుప్రసిద్ధు లయిన రేచెర్ల వారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ దెలుపుకొనియుండఁగా సద్వంశజులయిన వెలుగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రా[illegible]

ప్రకటింపించిన గ్రంధములందును పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్త్రియకులము
వారు గానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తక్కిన
శూద్రజాతులవారి కెవ్వరికి క్షత్త్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁ
బడియున్నది. ఇది యెంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్ర
దేశములో క్షత్త్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు
సయితము వారి శాసనములలో చతుర్థకులమువార మని చెప్పుకొనియుండఁగాఁ
జెక్కుతెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖవారు తాము మాత్రము
క్షత్త్రియసంతతివార మనియుఁ దక్కినవారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా
నుండకమానదు. అందునకు వీ రొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లిచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో నోరుఁ
గల్లు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మసేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి
రనియు, తరువాత పద్మనాయకు లనంబడెడు నీ వెలమవారు ప్రతాపరు
ద్రునితో "స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా
నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బరరాష్ట్రులు కోటలో గాలిడరు.
మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తమలో సహపంక్తియును సమానప్రతిపత్తి
యును నియ్యవలెద" మని చెప్పఁగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నఁట!
అప్పుడే వారలు ప్రాణముల కాసింపక కోటబురుజుల నాక్రమించి సంరక్షిం
చుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రఁట. అపుడు
ప్రతాపరుద్రుఁడు వాగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁ
డై వారలకు సహపంక్తి యొసఁగి గౌరవించె నఁట. మొదట కాకతీయులు
పలదుచేత క్షత్త్రియు లయినప్పుడు గదా యీకార్యముయొక్క ఘనత

కాకతీయులు చతుర్థకులజులు.

వెల్లడి యగుట కనువై యుండును? కాకతీయులు క్షత్త్రియకులమువారు కా
రనియు, చతుర్థకులజులే యనియు నిటీవల దొరకిన రెండుశాసనములలో

స్పష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. అందొకటి మల్యాలగుండయ దండనాయకు భార్యయు, గోనబుద్ధారెడ్డికూఁతురు నగు కుప్పాంబయొక్క[1] బూదపుర దానశాసనము. దానిలో

> "అసృజ చ్చతురో వర్ణాన్ ముఖబాహూరుపాదతః।
> అన్యా న్యప్యండజాదీని భూతాని స్థావరాణి చ.
> "అథ స్వీకృతవర్ణో౽త్ర ధర్మనిర్మాణచేతసః।
> జాతాన్ ద్విజాతయః పశ్చా చ్చతుర్థకులముజ్జ్వలం."
> "తత్రాసీత నృపాల ఫాల లిఖితాం [illegible]
> దర్పందర్పః [illegible] సముదగ త్రిపుర ప్రతాపానలః
> యః స్యోదంచిత కాకతీశ్వరగణల [illegible] సంబంధక
> ప్రోధాహంకృతి చంద్రమా స్సమధిక [illegible] నృపః."

అనియుఁ, మఱియు నామిరెడ్డియొక్క బూదపూరు (భూదపురి) శాసనములో

> "తేనా ముమేయమహిమా కుహి[illegible]
> వర్ణాశ్రయః ప్రసవభూమి రితి ప్రసృష్టః
> శుద్ధో౽ధిక త్వమధికం చ (తు) (ర) X ర్ణ వాకాం
> దుగ్ధాబ్ధివ త్పురుషగర్ణ గుణా ల.............
> ప్రశస్త మస్తిక త్రాట నాం చతుకులం..............."

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియ గాక నాఁటి యాంధ్రులు చతుర్థాన్వయులయిన కమ్మవారని వెలనాటి రాజులతో సంబంధము చేయుచుండెడి వారని పూర్వప్రకరణముల నత్కొద్దుష్టాంతముల శాసనములనుండి యుక్తి చూపించియున్నాను. కాఁబట్టి కాకతీయులతోడి సహపంక్తిభోజనము చేసినమాత్రముచేత వీరలు తక్కిన వెలమ కమ్మవారల వారికన్నఁ గులాధిక్యము గలవా రని చెప్పుటకుఁ గారణ మగపడదు గదా! పద్మనాయకులు చెప్పు కొను వైగాథను బట్టి వెలమలకుఁ బ్రతాపరుద్రునికిఁ బూర్వము దానితో సహ

[1] ఈ శాసనముయొక్క ప్రతియును ఎన్నిఁటిని శాసనములయొక్క ప్రతులను శ్రీయుత కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు ఎమ్. ఏ. గారిచే నిటీవల నొసంగఁబడెను.

పంక్తిభోజనము లేదని యర్థమగుచున్నది గదా. అందునకుఁ గారణ మెద్ది యో యుండియుండక మానదు. ఇంతకుఁ బూర్వము పద్మనాయకచరిత్రమునందలి వెలమజన్మాదికములను గూర్చి నిగూఢముగా దెలిపిన పద్యములను వివరించియున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రములోని వని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశీయులచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యాన్వేషణపరులైన వారిని గమ్యస్థానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

"సీ. రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డిభేదం బైన
కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు
పద్మనాయకమానధనగంబు గాకుండ
బలియుర్ల సాగడ రీవెలమవారు
గడదేరి కాకతిగణపతి గొలిచియు
నిల నేలు ప్రభువు లీవెలమవారు
కాపులమాటకై కదిసి వెలమలందు
నిలిచినవారు నీవెలమవారు
సమరగాంగేయపటిమచే జరుపువారు
మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు
వినయమును లైన సెరమన్న వెలమవారు
పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు."

అని పద్మనాయకచరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీనిలోని "రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డిభేదం బైన కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు" అను మొదటిచరణముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బ్రతిఘటించి వేఱుపడిన కులము నుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును ద్వేషపూరితమనట్టి గాద యొద్దిదైన గలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యది పల్నాటి వీరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయుఁడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులము పోరని పలుతావులఁ జెప్పఁబడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లేక

బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు తెగవారితోఁ గలసి చాపకూడు కుడిచె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి చాపకూటికుడుములు కూడ పల్నాటి యుద్ధమునకుఁ బ్రథమకారణములలో నొకటిగా నున్న దని వల్లభామాత్య ప్రణీతమైన క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమునందు.

"గీ. ఆరువెల్లి నాయనివారి దుర్మంత్రంబు
కోడిపోరు చాపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు"

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. "కోడిపందెములో సంభవించిన కలహమే యుద్ధమునకు మూలకారణము" అని విల్సను గారు వ్రాసియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగా గ్రహింపలే దని పల్నాటి వీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును ప్రకటించిన శ్రీ ఉమాకాంతము గారు తమభావమును వెల్లడించినారు. పైనుదాహరింపఁబడిన క్రీడాభిరామములోని పద్యమును బట్టి కోడిపోరు గూడ పల్నాటి యేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకు ప్రథమకారణములలో నొకటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. పల్నాటివీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధము చేసి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి కొన్ని దృష్టాంతముల నింతకుఁ బూర్వము చూపించియున్నాను. కాఁబట్టి పల్నాటి వీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన కచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు రెడ్డికులమునకు మాలొడ్డి నానాజాతులలోనుండి నాయకుల నేర్పఱచుకొని జాతిభేదములను పాటింపకనైని చెప్పిన కులములవా రందఱితోడను గలసి భ్రాతృభావమును బలపఱచుకొనుటకై చాపకూడు భుజించి ప్రతిపక్షులను జయించి కులము నుద్ధరించి గౌరవము వచ్చినవాఁ డగుటం జేసి. పద్మనాయకచరిత్రములో "రెడ్డిసంతతికి మాలొడ్డి భేదంబైన కుల ముద్ధరించి నేలమువారు" అని వ్రాయుట సంభవించినది. బ్రాహ్మణులు సయితము పద్మనాయకులలోఁ జేరి రని యూహించుటను గూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ

గొన్ని వాక్యములు గానంబడుచున్నవి. బ్రహ్మనాయనికొడుకైన బాలచంద్రుఁడు తనమిత్రుఁడైన అనపోతు అనెడు బ్రాహ్మణుని తనతోఁ గూడ యుద్ధమునకుఁ గొనిపోక మర్మము పెట్టి గాకని నింటికిఁ బంపినప్పు డాతఁడు బాలచంద్రుని కార్యమును గ్రహించి యీ క్రిందిరీతిని చింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మహత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

“ కొంగ్రొసైతిని కొలమలవద్దఁ
కలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేదు
కులమునఁ గొద వని కూడుట లేదు
తల్లిని తండ్రిని దాయాదిజనుల
కూడఁ బాసె ని వాండు నే నమ్మియుంటిఁ
బగవాఁడ సైతిని బాంధవతతికిఁ
బాసి పోఁదగు నయ్య బ్రహ్మన్న తనయ”

పల్నాటి భూమిపతులు గూడ గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డ లని స్పష్టముగ “ క్రీడాభిరామ” మను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములో వాకొనఁబడి యున్నది.

“సీ॥ ఇచ్చోట భుజియించి కేళికార్యస్థులై
నాయంకవరులు డాఁపఠూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు
నలిసాని యార్వెల్లి నాయురాలు
నిజ మను శుద్ధికై నిప్పుల రేఁకలో
నాలాడె నిచ్చోట ఖలసాని
యిచ్చోటఁ బోరిరి యిల పణంబుగ గొల్ల
సవతితల్లులబిడ్డ లవనిపతులు
ధీరులగు కార కేవుర వరపురుషు
లైరి మదోద్ధతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి

యనుచుఁ జెప్పుదు రైతిహ్యములఁ దెలియు
జనపుఁ బెద్దలు పల్లెదేశములయందు.”

హైహయవంశజుల మయిన క్షత్రియుల మని చెప్పుకొనెడి రాచవారయినను “గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డలని” పేర్కొనఁబడుచుండఁగాఁ బద్మనాయకులు కులమునఁ దక్కువవారలెట్లు శూద్రులగుదురో యూహింప నలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రమునందు సచ్ఛూద్రులని పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, బ్రాహ్మణులకు గృహసేవకులుగ నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుందురు. పల్లవుఁడనఁగా గొల్లవాఁడని మాత్రమె గాక వంటలవాఁడని యర్థము గలదు. పద్మనాయకులలో “పల్లవాదిత్య పల్లవత్రినేత్ర పల్లవచక్రవర్తి” యను బిరుదములు గలవారు పల్లవులనియు, వారి 22 గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రప్రవరగణముం గూర్చిన పట్టికవలనఁ దెలియుచున్నది. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు “గోసంగి వైరి తలగుండు గండా” యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగులనియు యూహింపవలసియుండును. ఎన్నివిధములుగా నాలోచించినను బ్రహ్మనాయఁడె నానాజాతినాయకుల నొక్కచోటికిఁ జేర్చి రెడ్లతోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడినవాఁడు. వాని తరువాతనే పద్మనాయకులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రమదేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి పాలనములో గొప్ప పదవులను వహించి కాకతీయ రాజ్య సంరక్షకులై యుండిరి. ఈ పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు “బిరుదు నాయకురాలి గణరంగ రాఘవ త్రాణ సహస్రబాహా.” యను బిరుదును వహించినవా రుండుటచేత వీరలు బ్రహ్మనాయని కాలములో నాయకత్వమును బొందినవా రనుటకు సందియము గలుగదు. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు “వాలు చివురును క్రేలుగద్దియును కనుగవుం గొండసారె గల రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా, గుండెదర్యకట్టియు రెడ్డి దర్పంచు గవని దూరె రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా” మొదలగు బిరుదులను వహించినవా రగుటచేత రెడ్లకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండిరని స్పష్టమగుచున్నది. బ్రహ్మనాయని యన్న

బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపఁబడినది. బాదన్న యను
నది పద్మన్న యను పేరికి వాడుకగా వ్యవహరింపఁబడిన నామము. కాఁ
బట్టి బ్రహ్మనాయనియన్న యగు పద్ముఁడు నాయకుఁడు గాఁ గల కులమని చెప్ప
వచ్చును. కాని మహాద్యుఁడయిన పద్ముఁడు నాయకుఁ డని చెప్పినచోఁ బొసఁగ
నేరదు. ఆపద్ముఁడు పద్మసాలెకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగఁ గన్పట్టుచు
న్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి? పద్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలముననే
ప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండిరి. పద్మనాయకులలో ననేకులు మొట్టమొదట
రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండిన మాన్యఖేటమున (మన్నెఖేటము) నుం
డుచు వచ్చి యా రాజ్య మంతరించిన వెనుక ననేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి.
కొందఱు గిరిదుర్గముల కధిపతులై మన్నెలను పేరితో వ్యవహరింపఁబడుచు
వచ్చిరి. వీరిలో ననేకులు మాతంగులు, గోసంగులునై యుండి రనియు, వీర
లకు సెలమన్నెలు, సుగమన్నెలు నను నామములు గల వనియుఁ జెప్పుటకుఁ
గూడ గొన్ని దృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల
జన్మకథన మెట్టిదైనను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులెట్లు మహా
వీరు లట్టి బాహుపరాక్రమంబులు జూపిరో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థాన
మున వెలమవీరులు అత్యద్భుతము లయిన పౌరుషపరాక్రమములం జూపి
వాసి కెక్కిరి. ఈవెలమవారు, కమ్మవారు, రెడ్లు, రాచవారు, తమలోఁ దాము
పోరాడక కలసి దేశాభిమానమే విశ్వవ్యక్త ధర్మమని యైకమత్యముతో నుం
డిన యెడల దక్షిణహిందూదేశమున ముసల్మానుల కడుగుపెట్ట సాధ్యము గాక
యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులం బోలె ఈతెగలవారు
దక్షిణహిందూస్థానమున బహుళశాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి
వాసికెక్కి విద్యానగరసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్య
ములఁ గోలుపోయిరి.

దామానాయుఁడు.

సర్వరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికి 'దా
మానాయఁడు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రుద్రమనాయఁడు' అను మువ్వురు పుత్రు

ఉండి నట్లుగా వెంకటగిరివారి వంశావళిలో నుదాహరింపఁబడిన యీ క్రింది పద్యములో దెలుపఁబడినది.

“శా. తారుణ్యప్రథమానశౌర్యుఁ డగు బేతాళావనీభర్తకున్
ధీరుల్ పుత్త్రులు దామభూపతి ప్రసాదిత్యుండు రుద్రక్ష్మా-
ధారుండున్ జనియించి రందుఁ ద్రిజగద్ధర్మప్రతిపాలకన్
శ్రీ రాజిల్లఁగ శౌరి మువ్వురయి ధాత్రిన్ మించినా రన్నఁగన్.”

పిల్లలమఱ్ఱి రేచర్లబేతిరెడ్డియు పల్నాటి వాఁడైన రేచర్ల బ్రహ్మనాయని తాత యగు బేతినాయఁడును, చెవ్విరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లల మఱ్ఱి బేతాళనాయఁడే యని శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడిన హేతువులు పరస్పర విరుద్ధములై పొందిక లేక యున్నవని యీ ఉపప్రకరణమున సవిస్తరముగాఁ జర్చించి యున్నాను. కాఁబట్టి యీ బేతాళనాయఁడు రేచర్లవారి కుటుంబములోఁ జేరిన మఱియొక నాయకుఁడో లేక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రేచర్ల బేతినాయని నే యీతఁ డని తమవంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనిరో యెఱుఁగ నిర్ధారించుటకును వీలు లేక యున్నది గావున భావి పరిశోధనమునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁ జాలదు. అయినను వీని రేచర్ల బ్రహ్మనాయని జ్ఞాతులలోని వారిఁగా నంగీకరింపవచ్చును. బేతాళనాయని మూవురు పుత్త్రులయొక్క చరిత్రము కూడ సందర్భానుసారముగ రచింపఁబడి యుండలేదు. వీరిని సూచించు శాసనమొక్కటియు నింతవఱకుఁ గాన్పింపలేదు. వీరి చరిత్రమున కాధార మంతయు పైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే యై యున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో అంతవఱకే మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

“సీ. చటుల ఖడ్గా ఖడ్గి సమర ప్రవీణుఁడై
ఖడ్గనారాయణ ఖ్యాతి నొంది
రణ పరాజిత్నృప రాజరమణులెల్ల రాయ
గాయ గోవాళాంక కలితుఁ డయ్యెఁ

రాజబలాధిపుఁ డౌబళే నెంతయు
బలభిమ విక్రమతిఁ బొలుపు మీఱి
బ్రధి కారి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ
బ్రతిగండ భైరవ బిరుద వహించి
ఘటియుఁ బెక్కైన బిరుద నామములఁ దనరి
బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ
దనయ మండె సముంచి తోద్దామ యశుఁడు
భువనహితకారి యగు దామభూవిభుండు.''

ఈ పైపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన బిరుదావళుల ననేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చరిత్ర మేమియును జెప్పఁబడ యుండలేదు.

ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

బేతాళనాయని పుత్త్రులలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడుగఁ జెప్పబడియెను. ఇటనింగూర్చ రావువంశీయులచరిత్రమునం దొకరీతిగను వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొకరీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. “రెండవ కుమారుఁడైన ప్రసాదాదిత్యనాయఁడును దక్కిన ౭౬ గోత్రముల నాయకులును గాకతీయ గణపతిరాయలవారి కొలువుకూటములో నుండఁగా నొకప్పుడు గణపతిరాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడివేసిరి. అప్పుడు గణపతిరాయలవారు తమకొల్వులో నుండు ౭౭ గోత్రముల నాయకులను జూచి మీలోపల నెవ్వరు శత్రువులను జయింతురో వానిని నేను గొల్వుకూటములో లేచి యెదురుగని తెచ్చి నాసింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొందు” ననియు మిగత ౭౬ గోత్రముల నాయకులవే నకని మైలుక్కలు వేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆమాట విని యందఱూరకుండఁగా న ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నేఁ జయించెద నని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన సెలవు పొంది శత్రువులమీఁద యుద్ధమునకు

మొదలి వారలతోఁ గఠినమైన యుద్ధముఁ జేసి వారల జయించి వచ్చి గణపతి రాయలవారివలనఁ బ్రత్యుత్థానాసనాది సత్కారములను, ఇతరు లగు 72 గోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణామము వెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను, గాలిపెంజేర మను బిరుదాధికారమును 'కాకతిరాజ్యపూజిత' అను బిరుదును శ్వేతచ్ఛత్రధ్వజములను బొందెను;'' అని వ్రాయఁబడి యున్నది గాని శత్రువు లెవ్వరో ఎవ్వరితో వీరు పోరాడిరో తెలుప యుండ లేదు. ఇతని పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతిచక్రవర్తి గౌరవించి యుండును గాని యితనివంటి మహాశూరు లనేకు లాతని కొల్వుకూటములో నాతని సేవించి యుండఁగా నెల్లగను సన్మానకరముగా స్థానమిచ్చి వారిచేఁ బ్రొక్కింపఁ జేసె ననుట నిరాధారమై పరిహాసాస్పదముగ నున్నది. ఇతని ప్రతాపమును వర్ణించుచు నొకపద్య మీక్రింది రీతిని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును బ్రకటింపఁబడినది.

"సీ. ధరణిపై దెబ్బ దేగ్గును నాయకులలోనఁ
బటు ప్రతాపస్ఫూర్తిఁ బరఁగినాఁడు
చండ భుజా దండ మండితారాతుల
ఖండనంబులఁ జాలఁ గాంచినాఁడు
ఏపున నూర్గల్లు నేలు రుద్రుని చేత
నందెయుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
విక్రమంబున ధరాచక్రంబులోఁ గల
బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైనతేయ
రాజితంబైన కేదళ రాజ ఘనుఁడు
భాసురం బగు రేచెర్లవాసనుండు
సత్యసంధుండు సబ్బిసాహిణిమాఱఁడు.''

ఈ పైఁ జెప్పఁబడిన రుద్రుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుట సరి
పడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁడెవ్వఁడు?
కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూఁతురగు రుద్రమదేవి కావలయును. ఈమె
రుద్రదేవుఁ డని వ్యవహరింపంబడి యుండుటచేత రుద్రుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి
యనియే యర్థము చేసికొందము. అందేయుఁ బెండెంబు గణపతిదేవునివలన
బొందె నని పైని చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా రుద్రమదేవివలనఁ బొందె నని
చెప్పఁబడియున్నది. వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతిచక్రవర్తిచేత
నర్ధాసనమును బొంది ౭౭ పద్మనాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁ
బడి యుండఁగా రావువంశీయుల చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యొక
సీసమాలికలో

“ భూరి జయుం డయి పోరుగంటికి రాఁగ
రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
ఎదురుగా వచ్చియు హితుఁ డవు నీవంచు
ఘనతఁ బ్రసాదిత్యుఁ గౌఁగలించి
పూ చెప్పిన కాల్పెండె మిచ్చి దోడ్కొని వచ్చి
ముందఱఁ గూర్చుండ మొదల నిచ్చి
విడిది కంపెను వెళ వేడ్కతో లేచియుఁ
గౌఁగలించి జయాంబు గాఁగఁ బనిచి
మునుకాఁడు డెబ్బదేడ్వురు నాయకులు గొల్వ
తన సముఖాన కలిందు రాఁగఁ
దా లేచి యాపుణా సంతసమంది యాతనిఁ
బ్రియములోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి కొనుచు
డెబ్బదేడ్గురిచేత మ్రొక్కులు వేయించి
మించఁ బ్రతిష్ఠ చెల్లించె విభుఁడు ”

అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యని
యర్థము చేసికొనవలసిన పక్షమున రుద్రమదేవి యంతటి చక్రవర్తిని మొదు

రుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కాఁగిలించుకొన్న దని చెప్పవలసి వచ్చును గదా! అది యెంత యసహ్యాకరముగా నుండఁగలదో తెలుపఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. పూర్వకవులయుద్దేశ్యము రుద్రదేవుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని. అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁ డని వారియభిప్రాయము. అది కాలాగ్నియమున కర్థము వచ్చునన్న భావముతో వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు ప్రతాపరుద్రునికి బదులు గణపతిదేవుఁ డని మార్చిరి. ఇట్టి మార్పు చేసినందులకుఁ బ్రమాణము నేమియుఁ జూపినవారు కారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండెనో రుద్రమదేవికాలమున నుండెనో యెవ్వరికిని దెలియదు. నాకుఁ దెలిసినంతవఱకు శాసనములలో నెచ్చటను వీరినామములు గాన్పింప లేదు. భావిపరిశోధనమునఁ గాని వీరియుదంతము దెలియంబడదు. అంత వఱకు నీతఁడు గణపతిదేవుని తుదికాలమున నున్నవాఁ డని యూహింతము. గణపతిదేవుఁడు పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నితని సహోదరుఁ డగు రుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు మాత్రము గొంచెము మనకాధారము గలదు. ఎట్లయినను కాకతీయచక్రవర్తు లగ్రాసన మిచ్చి రనియు తక్కిన ౭౬ పద్మనాయకులకును ముఖ్యు రనుటయు నెయ్యాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వసింపరాదు. ఇది యిట్లుండఁగా మఱియొక వింత యేమన:—

“గీ. ధరణి ఘనమైన రాయపితామహాంక
విరుదు డెబ్బదియేడ్గురు పరుస నాయ
కులుఁ జేసియు భైరవువలన వచ్చు
వృషవరంబుఁ గాంచెఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు”

అని వెలుగోటివారి వంశావళియందు పరుసగ డెబ్బదియేడ్గురను నాయకులనుగఁ జేసి భైరవువలన రాయపితామహాంకబిరుదమును గాంచె నట. ఈపద్యమును బట్టి ౭౭ నాయకులు ప్రసాదాదిత్యునివలన నేర్పడి రను భావము పై పద్యమున ద్యోతక మగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధములైన విషయము

లెన్నియో గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్చించుట విడిచిపెట్టుచున్నాఁడను.

రుద్రనాయఁడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముఁడగు రుద్రనాయఁడును ప్రసిద్ధుఁడైన వీరశిఖామణి గాను యుండవలయును. ఇతనికిని రాయపితామహాంక మను బిరుదము గలదని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“మ. ఒగి సుశ్లాఘ్యంబౌడీరాల రాయుదురు మున్నద్రీవృత్తై యిప్పుడున్
దగ నీయందిరు యందునుండి తలక్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగతీభాగమునన్ పసిండి పొడి నిచ్చల్ రాయచున్నారదే
తగదే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జెందినన్”

మఱియును “పాండ్యగజకేసరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య” బిరుదులు గలవని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ఉ. వాలని విక్రమస్ఫురణ వారలు పాండ్యబలంబు దంతులన్
గెల్చి జయించి పాండ్యగజకేసరినామము దాల్చి రెంతయున్
జాలినవారుగా నొకడి సన్నుతి కాకతిరాయరాజ్యల
క్ష్ములలనా ప్రతిష్ఠితగఁ జేసిరి భూజను లెల్ల మెచ్చఁగన్”

కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యు లయినవా రొక్క రుద్రనాయఁడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈరెచెర్ల రుద్రనాయఁడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానంబడుచున్నది గావున నీతని విషయ మిక్కడ సంక్షేపించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున మిగుల వర్ణించెదను. పద్మనాయకవీరు లనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రు లయిన భృత్యులుగ నుండి యుద్ధములం దాఱితేఱిన రణశూరులై కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకు లన్న ఖ్యాతిని సంపాదించి రనుటకు సందియము లేదు గాని తక్కిన కాలములలోని మహావీరులైన సైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యు లని కాకతీయ చక్రవర్తు లందఱను విడిచిపెట్టి వీరలకే యగ్రాసనము లిచ్చి సన్మానించి రనుట మాత్రము విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁడైనవెనుక నాంధ్రభాష మాతృభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల నెల్లగ నాంధ్రసామ్రాజ్యము క్రిందికిఁ దీసికొని రాఁగోరి యెట్టి ప్రయత్నములకుఁ గడంగెనో యట్టి ప్రయత్నము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. మండూకము నొకదాని మ్రింగ నోరప్పళించుకొని వచ్చి పైఁబడెడు భుజగేంద్రంబుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి సెలకట్టలోఁ బెట్టి వశపఱచుకొనునట్టి ప్రజ్ఞాధురంధరుం డయిన యొక గారడివాని పగిది సమరగాంగేయుఁ డని వీరాగ్రగణ్యులచేత ననేకభంగులఁ గొనియాడంబడెడు మన యీ కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నాక్రమింప నెంచు దొడ్డ మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కని జయించి గర్వభంగము గావించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల యైశ్వర్యాభివృద్ధికై ప్రయత్నించి చాలవఱకు సఫలీకృతమనోరథుఁ డయ్యెను. అతఁడు మహాభినిరతి గలవాఁ డగుటంజేసి శుభకార్యనిర్వహణమున నెట్టి యంతరాయములు సంభవిల్లుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుఁడు గాక మరలమరలఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చినందున విజయమునొందుచు వచ్చెను. అతని మంత్రివర్గములోఁ బ్రముఖుఁడైన శివదేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డగుటవలన నాఁడు మూలు జగదాల నేర్పుతో రాజ్యపరిపాలనము సేయుచు వచ్చినందున దక్షిణహిందూస్థానమును బరిపాలించిన చక్రవర్తులలో నధికప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రభూమి గంచ

శ్వేతచ్ఛత్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నీతఁడు రాజ్యాంగమును, రాజధానీనగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱచుటకై భగీరథ ప్రయత్నములు గావించెను. ఆకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము ఢిల్లీచక్రవర్తులకు మోహామును గలిగించుచుండెను. చంద్రధ్వజు లయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ వర్ధిల్లుచు వారలను మత్సరపూరితులను గావించుచుండెను. దుర్గము లోపలి రాజభవనమునకుఁ జుట్టును ఉన్నతమైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగాధమై జలపూరితమైన యగడ్తను నిర్మింపించుటయే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీధుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వ రథ గజ పదాతి వర్గంబులఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీరభటులు లక్ష్యారూఢులై రాజధానీరక్షణతత్పరులై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరములైన రాజభవనములను గోపురములను లెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బసెండికుండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏకశిలానగరమున కెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యమునందంతట నూర్లకొలఁది శివాలయములను సంస్థాపించెను. గణపవరంబు లని తనపేరిట నూర్లకొలఁది గ్రామంబులను నెలకొల్పుటయే గాక త్రాగ శుద్ధజలము లభింపక ప్రజలు కష్టపడుచున్న ప్రదేశముల ననేక తటాకములను త్రవ్వించెను. దుర్గమంబులైన యరణ్యప్రదేశంబుల నుండిబాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సత్రములను చలిపందిరులను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేవభక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది క్రూర జనంబుల శిక్షింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుఁడై పరిపాలనము సేయుచు వచ్చెను. ఈయాంధ్రచక్రవర్తికాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.

ప్రాచీనకాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్లతాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను

గ్రామము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము నెఱపుటకు నాంధ్రదేశములో నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికే వేలానగర మని నామాంతరము గలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రభృత్యుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానంతరము వాణిజ్యము క్షీణింప నంతఁగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టప్రక్క రోడలలోని సరకులను ఆసమీపమునందలి నుండు కల్లరులు కొల్లగొను చుండుటచేత నావికు లారేవునకుఁ జేరుటకే భయపడు చుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకు లెవ్వరు నాపట్టణమున నివాసముగా నుండక పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొంతకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపునట్టి వర్తకులకు నభయశాసన మీఁగల చక్రవర్తి గాని మహారాజుగాని లేనందువలనకూడ నీ ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణమున కా గతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సింహాసనారూఢుఁడై వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును వృద్ధి నొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన వెంటనే యుచి తజ్ఞులగు మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పు డాగణపతిచక్రవర్తి వర్తకులకు నభయశాసన మొసంగెను. "నా జీవితముకన్నను నా ప్రజలసంరక్షణము నాకు మిక్కిలి ప్రీతికరమైన విషయ" మని యా యభయశాసనమున వ్రాయించెను. మఱియు నాశాసనమువలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధర్మములను గాపాడుటకును, కీర్తికొఱకై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందు ప్రేమచే నొక్క పూర్వకుల మామూలుగాఁ దక్కిన సుంకముల నన్నిటిని వదలివేసితి మని లిఖింపఁ బడియెను. ఉత్తరము నుండి దక్షిణమునకుఁగాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁగాని పోవునప్పు

ఓడలు వాయువశమున నీ రేవున మెఱక పట్టి పోయిన యెడల నా సరకుల
ఘూడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయె గాక వర్తకులు నిర్భయ
ముగా రాకపోకలు జరుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగు
మతి సరకుల పై శుల్కపరిమాణము ముప్పదింట నొక్కటిగ నిర్ణయించెను.
శ్రీగంధము ౧ కి కు ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు
వెల కు ౧ కి ౬౦।।౩_, పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి,
తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల కు ౧-కి
౬౧।-, మిరియాలు వెల కు ౩ ౬।।।-, పట్టుస్వరూపము ౧-కి కు ౧కి ౬।।౦,
ఈ రీతిగ సుంకము విధింపఁ బడియెను. ఈసరకుల నామమును బట్టి
యే యాకాలము నం దా రేవుపట్టణ మెంత ప్రసిద్ధమైనదిగ నుండెనో, ఏయే
దేశములతోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయె
బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క కృపావిశేషము
చేతనే యారేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, అతని
కూమార్తయైన రుద్రమదేవికాలమున వెనీసువర్తకుండైన "మార్కోపోలో"
అనువానిచేత శ్లాఘింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయ
దేవ మహారాజును మోటుపల్లికిఁ బాలకునిగ నియమించెను.

ధర్మపరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తి ప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లె ననియు,
ద్విజాలలోఁ బ్రముఖులైన వార లున్నతపదవులకు వచ్చి రనియు, వృద్ధుల
యెడ గౌరవము, ప్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు,
శాస్త్రజ్ఞానము, కళలు వికసింపఁ జేయఁబడిన వనియు, పల్నాటిలోని దుర్గి
పట్టణమున గంగయసాహిణిచే లిఖియింపఁబడిన దానశాసనములో నుదా
హరింపఁబడియెను. ఈ గంగయసాహిణి మంత్రిగ నుండిన నామయపండి
తుఁడు దుర్గియపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుణ్యము ప్రాప్తించుకొఱకు వంకే
శ్వరాలయమును నిర్మింపించె నని దెల్పుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్ర
వర్తి ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కీర్తి వడయుటకుఁ గారణ

ఘాతుఁడైనవాఁడు శివదేవయ్య యనువానిని ప్రధానమంత్రియు గాని య న్యుఁడు గాఁడని యిదివఱకె దెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్య యను నై యోగికారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రముగాక పండిత కవియుం గూడ నై యుండెను. ఆతఁడాంధ్రమున "పురుషార్థసార" మను నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కవనము మృదు మధుర పద గుంఫితమై యొప్పుచున్నదని దెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మిం దిగువ నుదాహరించుచున్నాను.

* "క. ప్రజఁ జెఱిచి కూడఁ బెట్టిన
నిజధన మది వలయు న్యాయము నిచ్చలుఁ జేయున్
ప్రజయును ధనమును బ్రోచిన
భుజబలమున నిలువఁ దలఁచు భూపతి కెందున్."

క. జనలక్ష్మికి ధనలక్ష్మికి
ననుపమ మగుధర్మలక్ష్మి కాత్మయ మూలం
బని యాత్మరతు మఱవక
జననాథుఁడు సేయవలయు సకలము ప్రీతిన్."

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్రికా సంతానము గాని పుత్ర సంతానము లేకయుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నిరువురు కొమార్తెలు గల రని యింతకుఁ బూర్వమె తెలిపియున్నాను. ఇతఁడు తన పెద్దకొమార్తె యయిన రుద్రాంబను కుమారునిగ భావించుకొని యామెకు విద్యా బుద్ధులు గఱపించి రాజ్యతంత్ర జ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ బిమ్మట నామెయె సింహాసనారూఢయై యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరిపాలింప నియమించి యఱువదిరెండు సంవత్సరములు ప్రజారంజకముగ నిరంకుశపాలనము చేసి మిక్కిలి వృద్ధుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౬౦వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడై పుత్రికాశేషుఁ డయ్యెను.

* పురుషార్థసార మను గ్రంథము శివదేవయ్యచే రచింపఁబడిన దని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్.ఏ గారిచే ప్రకటింపఁబడిన నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథ పత్రికలో వ్రాయఁబడినది.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవిపరిపాలన చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౨౬౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౬)

రుద్రాంబ గణపతికూఁతురు గాని భార్య కాదు.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి కీర్తిశేషుఁడైన వెనుక నతనిపుత్రికారత్నము శ్రీరుద్రమదేవి వజ్రసింహాసనము నధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్య పరిపాలనభారమును వహించెను. పూర్వగ్రంథములలోను నూత్న గ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవచక్రవర్తిభార్య యని వక్కాణింపఁబడి యుండుటం జేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచారపూర్వకముగా విశ్వసించి యున్నది కాని నిక్కము విచారింప నామె యాతనికూతురుగాని భార్య కాదని విస్పష్టము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్రిక యై యుండఁగా భార్య యని వాదుకలోనికి వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు హేతు వేమో యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన "మార్కోపోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁ డొకఁడు "కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి వైభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది." అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుటం జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింపవచ్చును, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానికచరిత్రములోని విషయము లన్నియుఁ బరమసత్యములనుగా మన మెంతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యవి యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజ

లచేఁ జెప్పఁబడుచున్నట్టి గాథలను ననుసరించియే వ్రాయఁబడినవి. ఈగాథలను వినియుండుటచేతనే శాంబోలు మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారి పుత్త్రుండగు కుమారస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాపరుద్రీయమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యానమున నిట్లు

"పురా కిల కాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే, దుహితృమాత్రసంతానే, కదాచి ద్దైవయోగేన కాలవశగతా ముపేయుషి, తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ, బహూని వర్షాణి తద్రాజ్య మకంటకం పరిపాల్య, పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే. తా మిమాం కథాం మనసి నిధాయ యోయం రుద్ర ఇతి"
అని వ్రాసియున్నారు.

పూర్వము కాకతికులసంభూతుఁ డగు గణపతిమహారాజు పుత్త్రికా సంతానము మాత్రము కలవాఁడై దైవయోగముచేఁ గాలగతిఁ జెందఁగా నతని భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనముచేసి తాను వృద్ధురా లగుటయును, తన దౌహిత్రుఁడు వయస్సు వచ్చిన వాఁడగుటయును గలుగుటచే రాజ్యభార మాతని కొప్పగించె నని తాత్పర్యము. ఈ మహావ్యాఖ్యాత కిట్లు వ్రాయుటకు కారణము ప్రతాపరుద్రీయములో

"శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితిమగా దర్ధాంగనారీః పురా
సోఽయం సంప్రతి కాకతీశ్వరసుతః సర్వాంగనారీః స్థితః।
స్థానే యద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ దగ్ధీకృతా
స్సౌఖ్యసదై ర్వైరిపురాణి చిత్ర మధునా తజ్జీవనం ధార్యతే॥

అని మొదలుగాఁగల చోటులఁ బుంలింగము ప్రయోగింపఁ బడి యుండుటయే గాని యన్యథాగాఁ గనుపడదు. అర్ధాంగనారియైన కైలాసమందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బుత్త్రుడుగ స్త్రీ శరీరముతో ధరించియున్న

వాఁడని పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకు
లకు దానిని బోధపఱచుటకై పైని వ్యాఖ్యానములో వివరించినవిధముగాఁ
రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని సంబంధమును దెలిపియుండెను.

రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్త లనేకులు వారికిం
దోఁచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచనసోమదేవరాజీయ
మునందు "గణపతి సకలసేనాసమేతుండై మహాదేవరాజసమేతముగ దేవ
గిరివిూఁదికి దండు వెడలి వారితో మాసత్రయంబు యుద్ధము చేసి యందు
గదాయుద్ధమున మహాదేవరాజు సమసిన నది గని గణపతిమహారాజు
క్రోధాన్వితుండై జగడంబు చేసి దేవగిరిరాజును జంపిన వారు శరణాగతులై
తమ కూఁతు రగు రుద్రమహాదేవిని గానుకఁగాఁ బెట్టిన నాపడుచును గైకొని
ఏకశిలానగరమునకు వచ్చెను." అని రుద్రమదేవి దేవగిరి యాదవరాజ
కుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి
వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ ఇదే రీతిఁ జెప్పఁబడి
యుండును. ఇట్లే స్థానికచరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కో పోలో
వ్రాఁతను బట్టి పాశ్చాత్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీని
నన్నిఁటిని జూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో శ్రీ వీరేశలింగముగారు రుద్రమ
దేవి గణపతిభార్య యని వక్కాణించియున్నారు. కీర్తిశేషు లయిన శ్రీ
రామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమ
దేవి యని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరుఫ్లీట్టుగారు "ఇండియన్
ఆంటిక్వెరీ" లో వ్రాసిన లేఖనమును జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రా
యమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశకథాసంగ్రహములో ప్రథమభాగమున
శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు ఎం ఏ. గారు కూడ రుద్రమదేవి గణపతిభార్య
యనియె చెప్పియున్నారు. ఇంతియ గాక క్రిందటి సంవత్సరము ప్రకటింపఁ
బడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతి
దేవుని కూఁతురను వాదము గల దని యెఱింగియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి
రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఇట్లుండఁబ

గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో నంగీకరించిన సిద్ధాంతమును త్రోచి పుచ్చుటకు హేతువు లేదని యని చదువరులు ప్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతికూతు రని చెప్పుటకు బలవత్తర మగు ప్రమాణములు గలవు. వానిం దెలుపుటకుఁ బూర్వము పైని నుదాహరించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకింత విమర్శ చేయవలసి యున్నది. ఆ యభిప్రాయములలో ముఖ్యముగ ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునఁ దక్కిన వన్నియు విమర్శింప నక్కఱలేకయె మనకు సత్యము గోచరము కాఁగలదు. ఏకారణముచేతనో యట్లు వ్రాసినను ఈ సందర్భమున వ్యాఖ్యాత విభ్రాంతి నొందె ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యానాదమహాకవి ప్రణీత మైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరిశోధించి రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కొమార్తె యని మొదట కనిపెట్టినవాఁడు శాసన పరిశోధకుఁ డైన "హుల్ట్జు" అను జర్మని దేశపండితుఁడు. ఈయన క్రీ. శ. ౧౮౯౨వ సంవత్సరము జూలై నెల సంచిక "ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ" అను గ్రంథములో ౧౯౭వ పేజిలో కాంచీపురములో గణపతిదేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానశాసనము నుదాహరించుచు, అందు గణపతి వెనుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని నిర్ధారణచేయుచు, ఈ క్రిందివిధమున వ్రాసి యున్నాఁడు.

"ఆమెతండ్రి గణపతి పుత్త్రసంతానము లేనివాఁడయినందున నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారునిగానే పేర్కొని రుద్రుఁ డని పురుషనామమును బెట్టెను. అతని మరణానంతరము ఆమె సింహాసన మెక్కినట్టు గాన్పించుచున్నది. ఆమె "రాజా రుద్రమహారాజు" అని మూలగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁబడి యుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక యని పేర్కొనఁ బడెను."

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో నిట్లున్నది. —

"శ్లో. సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోయం ఛేతి ప్రధానగాః
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబికతల్లి సోమాంబను ఉమాదేవి యనియు, తండ్రి యైన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికినట్లుగాఁ జెప్పఁ బడినది.

ఇదిగాక వ్యాఖ్యాత రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని భార్య యని చెప్పి యున్నవాఁ డగుటచేత

“వ్యా. రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం। అతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్త్రీభావోఽస్తి.”

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులు గాక వేఱు కుటుంబములోని వారని భావించెను. ఈవిషయమునుగూర్చి ప్రతాపరుద్రీయములో నాటక ప్రకరణములో అంకారంభమునపురుష నామమును దాల్చి పురుషవేషములో నున్న రుద్రాంబికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చిన శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలినిజము చదువరులకు విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించుచున్నాను.

“తత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో రాజా చామరగ్రాహిణీ చ
రాజా.—సహర్షాతిశయం। అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య

శ్లో. సోమాన్వాభిజనం స యస్య జయతి శ్రీకాకతీయాన్వయం,
పాతి స్మత్య ముమాపతి సాంప్రతం మహీ మస్మాసు విశ్వంభరా
అస్మాభి ర్జగతో ప్రసూతి మధునా ధన్యా మహో మన్యతే
య త్పుత్రస్య ముపాదిశ త్కులపతి ర్దేవ స్స్వయంభూ స్స్వయమ్॥

పురోధసః.—మహారాజ భవాదృశా ఏవ పర మర్హంతి తాదృశో మహిమ్నా దేవస్యహితోపదేశాన్॥ అథవా కిమ త్రాభినవం। పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితు రేవ య దేష్టం కథయంతి తద్విదః॥

శ్లో. సైవ సోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమాంబేతి ప్రదామగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

మంత్రిణః—ఏవ మే వైతత్, అన్యథా కథ మీశ్వరస్య ప్రసాదాద్విహై నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషకంభుసా గణపతిమహారాజేన అభ్యంతర స్వానుభవసుహీమ్నః సద్భిః మాత్ర పుత్రౌ ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణాచ రుద్రమ ఇత్యాహ్వాయ్య"

"రాజు (పురుష వేషముతో నున్న రుద్రాంబిక) రంగస్థలమునకు నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు భవిష్యత్కాలమున నెట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునో యుపదేశ మిచ్చుటకై తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు "నీవంటి ప్రజలుమాత్రమే స్వయంభూదేవుని సాక్షాత్కారమును నుపదేశమును బొందుటకు సమర్థులగుదురు, అట్టిది కుమారునకు తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో నొకటి గావున నందు నూత్న విశేష మేమియును లే దనియును, నీతల్లి సోమాంబ యనియు, నీతండ్రి గణపతి యనియు నామము లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (అర్ధనారీశ్వరుని యొక్కయొక యాకృతి) సంతాన మనిపించుకొనుటకు నీకు సత్త్వము కల దనియు" ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుపిమ్మట మంత్రి "అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల యొకమహారాజువలె నొక స్త్రీ దేశమును బరిపాలించుటయెట్లు సాధ్య మగును? కనుక నీశ్వరాంశసంభూతుఁడైన గణపతిమహారాజు తనదివ్యజ్ఞానముచేత తనకు జనించియుండిన బిడ్డ దేశపాలనము చేయుచుండగల గుణవిశేషములు గలిగి యున్న దని కనిపెట్టి లోకవ్యవహారముకొఱకు కుమారుఁ డనియే ప్రకటించి రుద్రదేవుఁ డని నామకరణముచేసె" నని చెప్పి పురోహితుని యభిప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావము పైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనిం బట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికతండ్రి కాకతి గణపతిచక్రవర్తి గాక మఱియొక గణపతి యని యూహించుటకు నవసరపడునా? అట్లయినయెడల కాకతి సామ్రాజ్యము భర్తయైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తివలనఁ గాక తండ్రియైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించినదని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధమని యెఱుంగుదుము. కనుక పైసంభాషణముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తికి రుద్రాంబిక కూఁతురనియును, పుత్త్రులు లేని కారణమున నామెను పుత్త్రినిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁడనియు పురుషనామ మునుంచెనని విస్పష్టమగుచున్నది. శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట [illegible]నవారివలెనె భ్రమపడి భార్య యని వక్కాణించి యున్నను వాస్తవము గాదని తరువాత పైని జెప్పిన విధముగాఁ గనఁబఱచి పుత్త్రిక యని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములుగా నెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హుల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని శాసన ప్రమాణ మేదియుఁ జూపినవారు కారు. రాబర్టు స్యూయల్ గారు మాత్రము గుంటూరుమండలములో కాకాని గ్రామములో నొక శాసనము గలదని సుడవి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు:—

"ఓరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్యపరిపాలన కాలమున శా. శ ౧౧౯౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (సు-కాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికెదుట నొక శిలాశాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూఁతు రని చెప్పఁబడినది గావున నీ శాసనము మిక్కిలి ముఖ్యమయినదిగా నున్నది.

1. Lists of Antiquities Vol. I, Pp. 74 and 75.

అని వ్రాసియున్నారు కాని శాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి దాని ప్రతి నెత్తికొని విపులముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధతీసికొని యుండ లేదు కనుక నందేమి కలదో యింతవఱకు నెవ్వరును జెప్పియుండలేదు.

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము ప్రాఁత గ్రంథమునందు

"గీ. ఘనత నా ప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ
పతి చనిన నతని సుతకుఁ బట్టణంబు
గమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య
స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁ దనరఁ గాంచె ॥"

అని కొమార్తెగాఁ జెప్పఁబడినది. అయినను నూత్న గ్రంథ ముగు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు ద్వైవిధముగా వ్రాయుట లేఖక ప్రమాదమనియు, అతని సుతకు బదులుగా "అతని పతికి" అని యుండినను నుండ వచ్చునని సెలవిచ్చి యున్నారు. పైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈ క్రిందఁ జూపఁబోవు శాసన ప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వగ్రంథమునం జెప్పఁబడిన ప్రకారము కొమార్తె యని యే సిద్ధాంత మగుచున్నది.

కూఁతు రనుటకు బలవత్తర మైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏశాసనపరిశోధకులును చూపింపని బలవత్తరమైన శాసన ప్రమాణమును గనఁబఱచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి కొమార్తె యని నిశ్శంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాను. గుంటూరు జిల్లాలో మంగళగిరితాలూకాలో చేరిన శ్రోత్రియాగ్రహార మైన మల్కాపుర మను గ్రామమునకుఁ బడమట విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందర నున్న శిలాస్తంభము మీఁది శాసనము. ఈశాసనము కాకతి రుద్రాంబకాలమునను రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమునను నున్న కాకతీయ గురుపరంపరలోని వాఁడగు శివమహాముని దానశాసనమై యున్నది. ఇందు కాకతీయవంశ మధి వర్ణింపఁబడినది. ఇందు శాసనమును వ్రాసినకవి గణపతిచక్రవర్తిని వర్ణించుచు కడపట.—

" కతి కతిన సంతి భూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః
గణపతినృపతి స్త్వేకో నరపతిశతసేవకః క్షోణ్యాం॥
నిస్సాణగవసంత్రస్తాః యస్మాద్గణపతేర్నృపాః
అపి త్యజంతి దుర్గాణి నధరామైవకేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత రుద్రదేవిని గూర్చి (ప్రారంభించి

" రుద్రదేవీ సముదభూత్తాదృశాత్సర్వభూభృతాం
గంభీరా న్నహాత స్తస్మా ల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదివ
సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టిమతటీవిన్యస్తపాదాంబుజా
శాస్త్యేషా చతురంబురాశిరసనాం శ్రీరుద్రదేవీ భువం
యస్యా జన్మమహోత్సవే గణపతేః క్ష్మాపాలచూడామణేః
విస్ఫూర్జత్కవికాలకల్పకదాధ్వాంతౌఘ తేజోనిధిః
సామ్రాజ్యే౽ఖిలవర్జితం విరచితే శ్రీరుద్రదేవ్యా స్వయం
చాతుర్వర్ణ్యనిజస్థితి ర్విజయతే విద్రాతి కాలః కవిః
ధర్మో౽సౌ భగవా న్విభాతి దురితం దూరేద్విజానాంద్విషః
తన్నామగ్రహభీషితా నిజపురాన్నిర్యాంతి పర్యాకులాః
ఆక్రామంతి తరత్తరంగవిగళద్దుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాకాముంతిశరచ్ఛశాంకవిసరజ్జ్యోత్స్నాప్రవాహామృతమ్
ఆకర్షంతి సుకేంద్రదంతివశనప్రాకారలగ్నాం శ్రియం
ముక్తాహారలతాయితాః ప్రతిదిశం రుద్రాంబికాకీర్తయః."

అని రత్నాకరమునందు లక్ష్మి యుదయించినట్లు గానే గణపతిదేవునికి రుద్రదేవి జనించెనని చెప్పి యామెను విశేషముగా నభివర్ణించి యున్నాడు. ఇందువలన రుద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతు రనుట నిర్వివాదాంశ మని చరిత్రమున స్థాపిత మగును.

రుద్రాంబ రాజ్యభారమును బూనుట.

కాఁబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పురుషసంతానము లేని కారణమున తనకొమార్తెలలో నొకతెయగు రుద్రదేవిని కుమారునిగా భావించుకొని యామెకు రుద్రదేవుండను నామమును పెట్టి పెంచె నని ప్రతాపరుద్రీయమను గ్రంథమును బట్టి మనము తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి మరణానంతరము రుద్రదేవి రత్నసింహాసన మధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలి సమర్థముగాఁ బరిపాలనము సేయ నారంభించెను.

ఈమె శా. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కె నని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొక దానివలన బోధపడుచున్నది. [1]

ఈమె "రుద్రదేవమహారాజు" అను నామమునఁ వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చెను. ఈమె యెప్పుడును పురుషవేషముతోనే కొల్వుకూటము నను సేవించి మంత్రులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించు చుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్రికయగుటం జేసి యీమె కీర్తియె లోకమున వ్యాపించెను గాని యీమె భర్త యెవ్వరో యాతని చరిత్ర మెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవఱకు నెఱుంగదు. భర్త సామాన్యుఁ డగుటచేతనో అకాలమృత్యువు వాతఁబడుటచేతనో యాతని నామము ప్రసిద్ధమై యుండకపోయెను. ఇంతియగాక గణపతి చక్రవర్తికిఁ బిదప రాజ్యభారమును వహించినదగుటచేత సతినిభార్యగాని యాంధ్రప్రపంచము భ్రాంతిం జెందెను.

రుద్రాంబిక భర్త.

గోదావరిమండలములో దక్షారామ మను గ్రామమున నుండు శ్రీభీమేశ్వరస్వామి వారి యాలయములో నొకశాసనములో "కాకతి గణపతి

1. Epigraphical Report for 1905-6.

రుద్రదేవర మహారాజుల యల్లుఁడు మల్లదేవులు" అని వ్రాయంబడి యుండు టను జూచి చాళుక్యబేతవిజయాదిత్యుని వంశములోనివాఁడై "మల్లపదేవ చక్రవర్తి" "మల్లవిష్ణువర్ధన మహారాజు" అను నామములతో వ్యవహరింపఁ బడుచు క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౧౨వ సంవత్సరాం తమువఱకు వేంగీదేశమును బరిపాలించిన మల్లపరాజే మల్లదేవులని యభిప్రా యపడి శ్రీరావుమూర్తిపంతులుగారు "ఓరుగంటి గణపతిరాజుల చరిత్ర" మనుపేరిట నాంగ్లేయభాషలో వ్రాసిన యొక చిన్న గ్రంథములో కాకతిరుద్ర దేవిభర్త చాళుక్య మల్లపదేవచక్రవర్తియని నుడివియున్నారు. ఆశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరము వారి సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకముగా నున్నది.

శా. శ. ౧౦౯౭వ సంవత్సరమునఁగా క్రీ. శ. ౧౧౭౫వ సంవత్సర మునం దాదానశాసనము పుట్టినదగుటచేత, అప్పటికి మల్లదేవుని భార్యయగు రుద్రదేవి కనిసము ౧౫ సంవత్సరములు వయస్సుండవలయును. రుద్రదేవి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౧౨౯౫ వఱ కుఁ బరిపాలనము చేసినందున మరణకాలము నాఁటికి ౧౩౫ సంవత్సరములును, గణపతిదేవచక్రవర్తి ౧౫౫ సంవత్సరములును బ్రదికి యుండెనని చెప్పవలసి వచ్చును. అట్లు చెప్పుట సరియైన పద్ధతి కాదు. కాకతిగణపతి రుద్రుని యల్లుఁ డని చెప్పినంతమాత్రమున నాతఁడు రుద్రాంబికభర్త యని యెట్లు నిర్ధారింప నగును? గణపతిచక్రవర్తి రుద్రాంబిక యను నొక్కకూఁతురు మాత్రమె గల దని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. గణపాంబ యను కొమార్తె మఱియొకతె గలదని ధాన్యకుటి శాసనమునఁ జెప్పఁబడి యుండలేదా! ఇంకను కూఁతులు లేరని యెట్లు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును! ఇంతియగాక గణపతి రుద్రదేవుఁ డని చెప్పుటచేత నతఁడు గణపతి యని చెప్పఁదగునా? లేక గణపతికొడుకగు రుద్రదేవుఁడని చెప్పఁదగునా? గణపతికి రుద్రదేవుఁడను నామము గలదని మఱియొకచోఁ గానంబడలేదు. మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని యర్థము చేసి కొందమన్నను ఆప్రతాపరుద్రుని తండ్రి ప్రోలరాజు గాని గణపతి కాఁడు.

ప్రోలరాజునకు గణపతి యను నామాంతరము కలదని యెచ్చటను చెప్పఁ
బడియుండలేదు. ఈశాసనములోని నామమే సందిగ్ధముగా నున్నది. కనుక
గణపతిరుద్రుఁడనఁగా గణపతియనియె భావించుకొనవలసిన పక్షమున సంద
సంవత్సరము తప్పని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతసందిగ్ధముగా నున్న
యీశాసనము నాధారపఱుచుకొని కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పుత్త్రిక
యైన రుద్రాంబభర్త చాళుక్య మల్లి విశ్వనాథుఁడని యూహించుట యుప్ప
దముగాఁ గనుపట్టదు. భావిపరిశోధనములవలన నింతకన్నను ప్రబల సాక్ష్యము
గాన్పించునటులు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యని నిర్ధారించుట ప్రమాదశీలుఁ
డగును. అంతవఱకు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యనిచెప్పి యితఁడొక
మండలేశ్వరుఁడనియు, రాజబంధువులలోనివాఁడై యుల్లసిక యుండెననియు
యౌవనవయస్కుఁడై యున్నకాలముననే మృతిఁజెంది యుండు ననియు విశ్వ
సించి యట్లు వ్రాసినందువలన ప్రమాద మెద్దియు నుండఁబోదు. ఈమె రాజ్య
భారము వహించుటకుఁ బూర్వమె, 'ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ' అను నిరువురు
పుత్త్రికలను గాంచెనని తెలియుచున్నది.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యవసానకాలమునఁ జెప్పినరీతిగా శివదేవయ్య
మొదలుగాఁ గలమంత్రివర్గమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాఁ గల
సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదలుగాఁ గల భృత్యవర్గమును
ధైర్యసాహసములను జూపి రుద్రదేవిని పట్టాభిషిక్తురాలినిఁ జేయుట పరవరు
లయిన మాండలిక రాజులలోఁ గొందఱకు పరమాసహ్యముగఁ గన్పట్టెను.
ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాఁడుదాని పాదపద్మములకు
మ్రొక్కుట వీరపురుషాగ్రగణ్యులకుఁ దలవంపులుగఁ గన్పట్టెను. ఇట్లు
మాండలికరాజులు గొందఱు చక్రవర్తినియెడఁగలభయముచే మిన్నకుండి
నను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువు లయిన యాదవులతోఁ గుట్రలుచేసి
కొందఱు యాదవులు దండెత్తి వచ్చునటులఁ జేసిరి. ఇక్కడ రాయగంజలో

గణపతిచక్రవర్తి మరణముం జెందిన సంవత్సరముననే యక్కడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు వయిన కృష్ణభూపతి కూడ మరణముం జెందెను. అతని సోదరుఁ డగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపినవాఁడు కాఁడు గావున నితఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయిన తోడనే యీతనిపరాక్రమమునకు భయపడి యాంధ్రు లొక్క యాఁడుదానిని మాళవు లొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించి రని శాసనములలోఁ గవులు గొనియాడియుండిరి. ఆస్తోత్ర పాఠముల విని ప్రతాపసంగుఁడైన మహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దండెత్తిరాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో రుద్రాంబాదేవి యూరకొనక తన తండ్రివలన నీ రాజ్యతంత్రజ్ఞానమును జక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁ గొంకక యంతమాత్రము నుపేక్షింపక శిథిలము లయిన దుర్గభాగముల నన్నిటిని బాగు చేయించి విశ్వాసపాత్రు లయిన మంత్రి సేనాపతి సామంత భటవర్గమును రప్పించుకొని కోటల నన్నిటిని సురక్షితములుగఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జుట్టును గొప్పకోటను గట్టించెను. దీని లోతట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయగడ్తను త్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు పదియును, దిడ్డులును, మట్టికోటకు గవనులు ౮ను, దిడ్లు పదియును, రాతికోటకు గవనులు ౮ను దిడ్లు పదియును, రాతికోటకు లోతట్టున రాతిసోపానములును పెట్టించి అలంగముమీఁద తనబంధువర్గములోని వీరభటుల నుండ నియమించి తక్కిన బంధువర్గము నంగరక్షకు రాతికోటకు లోతట్టున నున్న యిటుకకోటలో నుండ విధియించెను. కొమ్మ ౧కి ఇద్దఱును, బురుజు ౧కి ఏఁబదుండ్రును, దిడ్డి ౧కి నూర్వురును, గవను ౧కి ఏనూర్వురను వీరభటులను గాపుపెట్టెను. తన గార్భ్యురాలైన యమ్మక్కకు పుత్రసంతానము లభించుటకయి బుద్ధగణపతి నారాధింపఁగోరి వద్దపల్లెకును అచటనుండి ఏకవీరామహాదేవిని గొలుచుటకై వెంగలిచెన్నకును బోయి ఆయుమదినము లచ్చట నున్న కాలమున హరిహరదేవుఁడును మురారిదేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పు డెడ్డిరెడ్డి యొక్క యుపాయమును బన్ని యీన గార్భ్యురాలైన యమ్మక్కతోఁ గూడఁ దప్పించు

కొని వచ్చి యేకశిలానగరమునం బ్రవేశించి గొంకసైన్యమును బంపించి వారల
నిరువురను జంపించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుఁ గొల్లఁగొని యాధనముతో
పద్మాక్షీదేవికి మహోత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవగిరినుండి మహాశూరుఁ
డైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో దండెత్తి వచ్చి
యేకశిలానగరమును ముట్టడిచేసెను. ఇట్లు మూఁడులక్షల సైన్యముతో వచ్చి
మహాదేవరాజు ముట్టడించినను భీతినొందక రుద్రమదేవి వెలమ సేనాని యగు
రుద్రమనాయని నగరపాలకుండుగను కమ్మసేనానియు నగు నాగచమూపతిని
హెచ్చరించి యాసేనానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోర
యుద్ధముసేయఁగా యాదవసైన్యంబులు వెలమకమ్మవీరులధాటికి నిలువంజాలక
పలాయనంబు లయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతటితోఁ దృప్తినొంది యూరకుం
డక తాను నాయకత్వమును వహించి యాదవసైన్యంబులను వెంటాడించి పరు
మాడుచు దేవగిరివఱకుఁ దఱిమి తఱిమి కొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను జేసిన
యవివేకకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుండై రుద్రమదేవిని శరణుజొచ్చి కోటి
ద్రవ్యంబు లపరాధముగ నిచ్చుకొని సంధి గావించుకొని నిజరాజధానిఁ
బోయెను. అప్పుడు రుద్రమదేవి తనదేశమునకును మహాదేవరాజు దేశమునకును
సరిహద్దున జయస్తంభములను పాతించి వానిపై శాసనములను వ్రాయించి
యేఁబదిలక్షల హొన్నులను తనసైన్యములకుఁ బంచిపెట్టెను.

జన్నిగదేవసాహిణి.

కాయస్థకులసంజాతుం డైన యీజన్నిగదేవసాహిణి రాజభక్తిగలి
తనమేనమామ యైనగంగయసాహిణికిఁ దరువాత సైన్యాధ్యక్షుఁడును, అష్ట
మంత్రులలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగమున వనఁగా మార్జవాడి మొదలుకొని
పానుగంటివఱకుఁ గలదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు బ్రతికియున్నంత
వఱకు రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజంబుగ నుండి యామెకు శత్రువులై రాజద్రో
హమును జేయఁబూనిన సేనానులను మాండలికరాజులను శిక్షించుచు వచ్చి
రాజకమునొదిది యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను. ఇతని బ్రహ్మారా

సుఁడు మొదలుగాఁ గలబిరుదము లనేకములు గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౮౨ రౌద్రిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧ గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటిసీమలో బాహునదికి దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు పొందలూరు గ్రామమును శ్రీపర్వతాముల బసవగోళకీమఠమునకు సంబంధించిన నిజగురుశాంతపూర్వ శివదేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభాగ్యకతపూజార్థము సమర్పణము చేసినట్లుగ పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున కెదుటనున్న ఱాతిస్తంభముల శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. జన్నిగదేవమహారాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారెముపూడి గ్రామమునఁ బ్రతిష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారములును గోపురమును నిర్మింపఁబడినవి. సామసామయనుకరణముచే దుగ్గిరేక దుర్గయపట్టణమున గోపీనాథుని యాలయము శా. శ. ౧౧౯౧ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౯వ సంవత్సరమునఁ గట్టఁబడినది. ఈ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నీతనినామము మఱియెచ్చటను వినంబడనందున నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ వఱకుమాత్రము జీవించెనని యూహింపఁదగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు

కాయస్థకులాబ్ధిచంద్రు లయిన గంగయసాహిణియు అతని మేనల్లుఁడైన జన్నిగదేవసాహిణియు స్వర్గస్థు లయిన పిమ్మట త్రిపురాంతక దేవమహారాజు రుద్రమదేవికిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికినాడు, పొత్తపినాడు, ఏరువనాడు, గండికోట మొదలగు సీమలకు నధికారియై ప్రతినిధిపాలకుండై పరిపాలించుచుండెను. మఱియు నితఁడు తన శాసనములలో "శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బాహత్తరనియోగాధిపతి, అనేకదేశాధిపతి చాతుర్వర్ణ్యసముద్ధరణ, పశ్చిమరాయదామోదర దిశాపట్ట, ఏకాంగవీర, ఏరావతార, అతివిషమమహాయోధ ప్రౌఢరేఖారేవంత, విజయలక్ష్మీకాంతనాయక, నారాయణ, కదనప్రచండ స్తంభస్తంభితసకలక్షితిపాల కార్య యశస్తోమతిలకనిరంగసాయుకు, వితరణగుణవిసర్జిత కామధేను కల్పద్రుమ

ప్రణతసకలనరపతి మణిమకుట కోటిసంఘటితామలమయూఖ చరణనఖకిరణ కందళ కాకతికులతిలక రుద్రదేవ మహారాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన, సమధిగతసకలరాజ్యాధిపత్యమహావిభవ, చలమర్తిగండ, రాయసగాయ జగదళ మండలిక బ్రహ్మరాక్షస, గండపెండార, త్రిపురాంతక దేవ మహారాజులు" అను విశేషణములతోఁ జేర్కొనఁబడి యుండుటచేతను రుద్రమదేవి చక్రవర్తి నీకాలమున నప్రతిమానప్రతాపసంపన్నుఁడై యుండె నని స్పష్టము గా నున్నది. ఈబిరుదావళి నంతయు గణపతిదేవచక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుఁడైన గంగయ సాహిణియు వహించి యుండుటచేత నితఁ డాతనికి కుమారుఁడో సోదరుఁడో నై యుండవలయు నని యూహించుచున్నాఁడను. అంబదేవ మహారాజు కుమారుఁడు త్రిపురాంతక దేవుఁ డని సర్పవటము సీమలోని నరసింహగ్రా ములో నొక శిలాశాసనమునం గలదని యొక శాసన దస్త్రమునం జెప్పఁబడి నది గాని దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు "అంబయదేవ మహారాజును త్రిపురాంతక దేవుని కనిష్ఠ సోదరునిగాఁ జేర్కొని యున్నారు. వారి సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబయదేవుఁడు త్రిపురాంతక దేవుఁడు వీర లుభయులును గూడ కడప మఠాధిపతులైన అఘోరశివాచార్యులవారి శిష్యులయిన వీరశైవులుగా నుండి యనేకదానములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండిరి. త్రిపురాంతకదేవుఁడు మొదట దువ్వూరును తరువాత ములికి నాటి సీమలోని వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసెను. రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలమున స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించి దేశముయొక్క శాంతికి భంగము కలిగించిన విజయగండ గోపాలుఁడు, ఎరువమానుమలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు చోడులను జయించి దేశమున శాంతిని నెలకొల్పెనని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వీరశైవుఁడైనందున శైవగురువులకును శైవమఠములకును, త్రిపు రాంతకములోని శ్రీత్రిపురాంతక దేవునకును శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునకును

---

1. Annual Report on Epigraphy for 1905. No. 692. Public 2nd July 1905.

అనేక భూదానములను జేసి యుండెనని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గలయనేక శిలాశాసనములవలన వ్యక్తమగుచున్నది.

అంబయదేవమహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పఁబడిన యంబయదేవమహారాజు గండకోట మనూరధపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనాపాడు, పెడకల్లు, సకిలి మురుగ, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁ గల సీమలనేలుచు త్రిపురాంతకదేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఘోడెరాయఁడుగంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యను వానిని జయించి "రాయసహస్రమల్లుఁడు" అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్గర్వమున పల్లవకులజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యయినసుల్లదేవుని, కేశవదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణులకు గర్భశత్రువైన మల్లికార్జునుని, కదంబరాజయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహపురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కడపరాయని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతకదేవునివలెనే బ్రాహ్మణులకు దేవమఠగురువులకు దేవమఠములకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరునందొక గొప్ప చెఱువు త్రవ్వించి అంబసముద్రమని పేరు పెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిరాల యను గ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములను గట్టించెను. కొన్ని గ్రామములలో చెఱువులు కాలువలు త్రవ్వించెను. పొత్తపినాటి సీమనంతయు గొలిపించి కొలతలేర్పఱచెను. మఱియు ననేక సత్కార్యము లాచరించినట్లు దెలియుచున్నది. త్రిపురాంతకదేవుఁడును, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రము గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాలమునఁ గూడనుండి రుద్రమదేవి యనంతరము స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించియు సాధ్యముగాక యుక్కివలనఁ బరాజితులై తమ తొంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గనుపట్టుచున్నది.

గోనగన్నారెడ్డిసాహిణి

కాకతి రుద్రమదేవి సైన్యాధిపతులలో నొకఁడగు గోనగన్నయ సాహిణి వర్ధమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమునకుఁ బశ్చిమ భాగమున కంతయు నధికారియై పరిపాలనము చేయుచు నామెకు దక్షిణ భుజమై యొప్పియుండెను. ఈగోనగన్నారెడ్డికి విఠలనాథుఁడు సేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్ర సమస్త ప్రజాగణ్యగణ్యుఁడై రాయచూరుదుర్గమును శా. శ. ౧౨౧౬ (౧౨౯౪) సంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ సప్తమినాఁడు నిర్మించె నని యాదుర్గముపై నొకగోడమీఁద వ్రాయింపఁబడిన శాసనమువలనఁ దెలియు చున్నది. ఆశాసనములో గోనగన్నయ్యరెడ్డి సమస్త గుణగణాకరుం డనియు సత్యరత్నాకరుం డనియు సౌజన్యగౌరవుం డనియు, అరిగండభైరవుం డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, శాకతేయ కటక సన్నాహుఁ డనియు, పరనికర జోత్సాహుఁ డనియు, కుడుపులూరి పురవరాధీశ్వరుం డనియు, పరలక్ష్మీశ్వ రుం డనియు, మనుమ కుల కమల మార్తాండుఁ డనియు, కదనప్రచండుఁ డనియు, వీరసిరగండఁ డనియు, ఉభయబలగండఁ డనియు, గండరగండఁ డనియు, అధంగ గండభేరుండుఁ డనియు, మాన్నిబ్బరగండఁ డనియు, హాదిమువ్వరగండఁ డనియు, లాడపవర పెండారుఁ డనియు, చోళజగజాళవగకాంతకాలుఁ డనియు, గర వాళియనియు, సంకటాద్రికేవటాళి యనియు, కామినజనాంకుశుం డనియు, దుష్టతురగరేఖారేవంతుఁ డనియు, సమదసమయుం డనియు, మధ్యాగవనావతా రుం డనియు, గోసఁగిమైలి కలగొండుగం డనియు, ఈప్పలసోముని కలగొండు గం డనియు, పందిభూపాలుని కలగొండు గం డనియు, అక్కనాయకుని కలగొండు గం డనియు, మేడిపలికాచయనాయకశిరఖండం డనియు, కంనూరికేశనాయని కల గొండుగం డనియు, కాపాకభీమనిర్ధూమధాముం డనియు, నిరుపమసంగ్రా మరాముం డనియు, చెటాలకాపదిశాపట్టనియు ఏటుకతొండగోధూమపుప్పుచుర ట్టనియు, ఖేడ చెలుకినాయని నిస్సాణాపహారణుండనియు, సహజకారుణ్యా భరణుం డనియు, కోటపెర్మాడిరాయ కంఠాభరణ మాలికాకుం డనియు, చోడోదయ పట్టసూత్ర సరంగాపహారుం డనియు, రుద్రదేవ దక్షిణ భుజ

దండుఁ డనియు, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండకరండుం డనియు, పరబలోద్దండుఁ డనియు, శ్రీసోమనాథదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డనియు, పరబలసాధకుండనియు, అనేకబిరుదనామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత శివపూజారి యని పేర్కొనఁబడుటచేతనే శివభక్తుఁ డని తెల్లమగుచున్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రభుత్వము సేయుచుండఁగా తద్రాజ్యరక్షామణియైన విఠలనాథుఁడు శ్రీనారాయణదేవదివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డని పేర్కొనంబడి యుండుటచేత నాతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డని వేద్య మగుచున్నది. ఈవిఠలనాథుఁడు ఆదవని, తుంబుళము, మానువ, హాలువ, దుర్గములు సాధించినట్లుగా రాయచూరుశాసనమున లిఖియింపఁ బడినది. పైని గన్నయ్యరెడ్డిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములలోఁ బేర్కొనంబడిన పట్టణము లన్నియును రాయచూరుమండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టముల యొక్కయు వాని నాయకులయొక్కయు చరిత్రమును దెలుపునట్టి శాసనప్రమాణము లేవియు దొరకియుండనందునఁ జెప్పుటకు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికిం దండ్రి యగునేమో కొంచెము విచారింపవలసి యున్నది. రంగనాథుఁడను నాతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. కనుకనే యా గ్రంథమునకు రంగనాథరామాయణ మను పేరు గలిగిన దని చెప్పుదురుగాని గ్రంథమునందు గోనబుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్థానాధిపతి యగు బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁ డయిన రంగనాథుఁ డనుకవి తన ప్రభువుపేరిట రచించెగాని బుద్ధరాజు రచింపలేదనియు బుద్ధరాజు రచించి యుండుచో బుద్ధరాజరామాయణ మను పేరే నిలచి యుండునుగాని రంగనాథరామాయణ మనుపేరు నిలిచియుండుటకుఁ గారణము గానరాదనియును, కొందఱు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధుడనియు దూరాడుబరగణా కధికారిగ నుండె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఈగ్రంథము

నను మొదట బుద్ధరాజునకుఁ 'కవిలోక సంభోజుండు' అని విశేషణము చెప్పఁబడినది. నిజముగా బుద్ధారెడ్డియే యీ గ్రంథమును రచించి యుండినయెడలఁ దాను కవిలోకభోజుండని యాత్మస్తుతి చేసికొనునా యని కొందఱు శంకించుచున్నారు. ఈ యుత్కృష్టమనోహరమైన కావ్యమును ఎవరు రచించినను ఇందలి కాండాంతమునందలి

"ద్వి. అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
వినుతకావ్యాగమ విమల మానసుఁడు
పాలితాచారుఁ డపారధీశక్తి
భూలోకనిధి కోన బుద్ధభూవిభుఁడు
తనతండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేరఁ
గమనీయగుణధైర్యకనకాద్రి పేరఁ
జనిపూని యరిగండభైరవు పేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పుమీఱ
భూచక్రమున సత్పూజ్యమై వెలయు
నసమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువొందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావన ల్మిండఁ
గరమర్థి......కాండంబు సెప్పె."

అను వాక్యములవలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రి విఠ్ఠల ధరణీశు పేర రచియించినట్టు వ్రాయఁబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విఠ్ఠలనాథుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఈ యుత్తరరామాయణమును ద్విపదగా రచియించిన కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలభూపతియును తమతండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోనకోట గన్నపతీంద్రునకును అన్నమాంబికకును తనయుండనియును తద్గ్రంథ పీఠికలో

"ద్వి. గోనకులార్ణవసకలసోముండు
నానొప్పుకోట గన్నపతీంద్రునకు

ననఘాత్మయగుచున్న యన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
సారయ మత్స్యకూర్మాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజన శ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పినజాడ
మాతండ్రి బుద్ధభూనాథు పేర
నాతతనృపకీర్తి నా పుత్రుని పేర
ఘనుఁడను విటసగండ కాచవిభుండు
వినుతశీలుఁడను విఠల భూపతియు
నని జనుల్ నన్నుఁ గొనియాడఁగ నేను
వినుతి నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ
బ్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ
జేకొన్న యుత్తరకాండ యట్టి దనిన''

అని వ్రాసియున్నాఁడు. రంగనాథ రామాయణములో బుద్ధభూవిభుని తండ్రి విఠలధరణీశుఁ డనియు, ఉత్తరరామాయణములో బుద్ధారెడ్డి తండ్రి గన్నారెడ్డి యనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నుండ్రొరులకుఁ గలసంబంధమును దెలిసికొనుటలోఁ గష్ట మేర్పడుచున్నది. పై రాచూరు శాసనములోఁ జేర్కొనంబడిన గోనగన్నారెడ్డియును, విఠలనాథుఁడును రంగనాథ రామాయణములోను ఉత్తరరామాయణములోను జేర్కొనంబడిన విఠలధరణీశుఁడును గన్నడు తండ్రుఁడును ఒక్కరే యని చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజు తండ్రి గన్నడు తండ్రుఁడా విఠలనాథుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రాచూరు శాసనమును బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్య ఎం. ఏ. గారు గోనగన్నయ్య, రెడ్డియు, విఠలనాదుడును సోదరు లనియు, పినతండ్రి పెదతండ్రులను గూడ

తండ్రి యని చెప్ప నాధారము లేదు గావున గన్నయ్యరెడ్డి కుమారుడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియైన విఠలధరణీశునికిఁ గృతి నొసంగిన తండ్రి యని పేర్కొని యుండు నని యూహించుచున్నారు. 1

బుద్ధారెడ్డి కూఁతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డికి కుప్పమాంబ లేక కుప్పసానమ్మ యను నొక కుమార్తె కలదు. ఈమె శాసనములు బూదపూరు, వర్ధమానపురములలో రెండు మూఁడు కలవు. ఈమె తన బూదపూరి శాసనములో నీ క్రిందివిధముగా ఈశ్వరభట్టోపాధ్యాయుల వారిచే నభివర్ణింపఁబడినది.

"శ్రీగోనవంశనిజశేఖరబుద్ధభూపపుత్రీ పవిత్రచరితా ధరణీగుణాఢ్యా।
శృంగారసారతరణీ తరణీయదిష్టా కుప్పాంబికాజని చ రుద్రసుత ప్రశస్తా॥"

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోనవారని కోనవారని కానంబడుచున్నది. రంగనాథరామాయణము వ్రాయువారలు గోనశబ్దమును కోనశబ్దముగ మార్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అయినను తెలుఁగుభాషలో నకారము గకారముగా నుచ్చరింపఁబడు పదము లనేకములు బాసలలోఁ గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూఁతు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాకతి మహాదేవరాజ వంశమునందు జనించి కాకతి రుద్రదేవ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మి నాయకుండైన మల్యాల గుండదండాధీశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమె శా. శ. ౧౧౯౮ ధాతుసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమీ గురువారమునాఁడు స్వర్గస్థుఁడైన తనభర్త గుండయపేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదపూరను పోలుమిడుగున భూదానముల ననేకములను గావించెను. ఈ శాసనమును బట్టి క్రీ. శ. ౧౨౭౬ వ సంవత్సరము నాఁటికే యీమె భర్తృమృతి నొందె ననియు, ఈమెకు బాచయ, బొప్పండు, గణపతిదేవుఁడు, పర్వతయ పుల్లయ యను కొడుకులును, మల్లయ, బుద్ధయ, విఠ్ఠయ, కాటయ, పెదగుండయ యను మనుమలును

1. The Lithic Records in Hyderabad by M. Ramakrishna Kavi M. A. The Rachur Inscription of Gona Gannayya Reddi.

గల గనియును తెలియుచున్నది. కుప్పమాంబ సోదరులలో నొకఁడగు కాట యను కాచయ యను నామాంతరము గలదేమో తెలియరాదు. అప్పుడు కాచవిభుఁడును విఠలభూపతియు కుప్పమాంబసోదరు లగుటచేత రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డియు, కుప్పమాంబ తండ్రి యగు గోన బుద్ధారెడ్డియు నొక్కరే యని చెప్పుటకు సంశయింపం బని లేదు.

నాగదేవమహారాజు.

కాకతి రుద్రదేవి సైన్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడగు నాగదేవ మహారాజు విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటిని బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోంకయసాహిణి మంత్రిగ నుండెను. ఈ మహామండలేశ్వరుని గూర్చి నెల్లూరు చరిత్రమునందు వివరించి యున్నాను. మార్కండేయ పురాణమును కృతి నొందిన గన్నమంత్రి తండ్రియగు నాగచమూపతియు పై నాగదేవ మహారాజు నొక్కరేయని యూహింపవచ్చును. అట్లయినయెడల నాగదేవ చమూపతి చతుర్థవంశమున జనించిన మల్లసైన్యవిభునకును పోలాంబికకును బుట్టె నని మార్కండేయపురాణములోని:—

"ఉ. ఆరమణీయ దంపతుల కన్వయరత్నము బంధులోకమం
దారము ధైర్యమందరగ ముదాత్త దయానిధి దానధర్మ వి
స్తారకశీలుండు నాగవిభుఁ డంచిత భాగ్యపరుండు పుట్టెఁ బెం
పార శచీపురందరుల కద్రిజయంతుఁడు పుట్టినట్లుగన్."

అను పద్యమువలనఁ దెలుపఁబడఁ గలదు. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తలవరి యైన కొచయసాయణుని కూఁతురగు మల్లమాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ దంపతులకు జనించి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికడ సైన్యాధిపతులుగ నుండి ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గన్నయాదులు మార్కండేయ పురాణమున నిట్లభివర్ణింపఁబడిరి.

"శా. ఆమల్లాంబకు నాగశౌరికి విశిష్టాచారు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్పు లనల్పకీర్తిపరు లస్తోకస్థిర శ్రీయుతుల్

ధీమంతు లున్నతు లుద్భవించిరి, గాంగేయ ప్రభావోన్నతుల్
రామ ప్రఖ్యులు వహ్నితేజులు జగత్ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయుల్."

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

కాకతి రుద్రదేవునకు ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ అను నిరువురు కూఁతులు గలరు. ముమ్మడమ్మ చాళుక్యవంశోద్భవుండైన వీరభద్ర రాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియె నని స్థానిక చరిత్రమునం బట్టి తెలియుచున్నది గాని ముమ్మడమ్మభర్తయొక్క చరిత్రము లేశమాత్రము తెలియరాకున్నది. రెండవకూఁతు రగు రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నదేవ భూపాలుని కిచ్చి వివాహము చేసినట్లు, ఇందులూరి వారి వంశచరిత్రమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈ రాజకుమారు లిరువురు రుద్రదేవ చక్రవర్తిచేఁ బంపఁబడిన సామంతమాండలిక ప్రభువు లయి యుండవలయును. ముమ్మడమ్మకు నిరువురు పుత్త్రులు జనించిరి. మొదటి పుత్త్రుని నామము ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. రెండవ పుత్త్రుని పేరు అన్నమదేవుఁడు. రుయ్యమ్మకు సంతానము లేదు. ప్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో మనకు సరిగాఁ దెలియదు. శా. శ. ౧౧౭౪ వది యగు నందన సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమీ గురువారమునాఁడు రోహిణీనక్షత్రమున బ్రాహ్మీముహూర్తమున సూర్యాంగారక బృహస్పతు లుచ్చస్థానగతులై శని నిజస్థానంబున నుండ ముమ్మడమ్మ గర్భము నుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించె నని స్థానికచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడినదిగాని యది సరియైనదిగాఁ గన్పట్టదు. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు జీవించియుండి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములు వెల్లడించు చున్నవి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినట్లు క్రీ. శ. ౧౨౫౨ వ సంవత్సరమున జనన మందినది సత్యమగునేని గణపతి చక్రవర్తి మరణకాలము నాఁటికి ౮ సంవత్సరములు వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును కదా. అట్టి సందర్భమునఁ దన రాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రునిఁ దానే పట్టము గట్టియుండును. అతఁడు పట్టము గట్టకయున్నను రుద్రమదేవి యైనను ప్రతాప

రుద్రుని అభిషిక్తుని గావించి యుండును. అట్లు జరుగక రుద్రమదేవి పరిపాలనము సేయుట సంభవింపదు. ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను గనుక నెనుబది సంవత్సరములు జీవించి యున్నవాఁడని చెప్పవలసివచ్చును. విద్యానాథ మహాకవికృతమైన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ మను నలంకారశాస్త్రగ్రంథమునందు రుద్రమదేవి రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నందునను "మార్కో—పోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁ డామె పరిపాలనమును శ్లాఘించి నలువది సంవత్సరముల నుండి పరిపాలనము సేయుచున్న దని చెప్పియున్నందునను రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసిన దను మాట నిరాకరింపఁదగినది కాదు. కాఁబట్టి భావిపరిశోధనములవలనఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో ఎప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో తెలియు పర్యంతము రుద్రమదేవి క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వఱకును బరిపాలనము చేసి తరువాత రాజ్యభారమును మనుమనిపైఁ బెట్టెనని యూహింతము. మనుమఁడయిన ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి కుమారునిగాఁ బెంచుకొన్నట్టు గానిపించుచున్నది. ఏశాసనమునందు రుద్రమదేవి గణపతికూఁతు రని చెప్పఁబడినదో ఆశాసనమునందు రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁ డను కుమారుఁడు గలఁ డని యీ క్రింది శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

> " ప్రవిశ్యైశ్వరదేశకేంద్రనవహాస్తోద్యానసిదోర్విక్రమ
> త్రైలోకేశజగద్ధరః ప్రతిబలప్రధ్వంసిజనోత్కర్షవః
> యస్యాః కాకతివంశమౌక్తికమణిః శ్రీరుద్రదేవ స్సుతః
> స్తస్యాః కిం కదయామ వైభవ మతః శ్రీరుద్రదేవ్యాః పనం "

రుద్రదేవి తన మనుమనికి వయస్సు వచ్చినదని తెలిసికొన్న తరువాత నే రాజ్యభారము నొప్పగించె నని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమందుఁ జెప్పఁబడినది.

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు.

రుద్రమదేవి కొండకయల్లుఁడైన అన్నమదేవ భూపాలుఁడు అనుమకొండకుఁ దూర్పున సింహాచలమువఱకు నుండు దేశమును కనకాన్నయను గొలి రుద్రమనాయని సాహాయ్యమునఁ జయించి రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజమై యుండినవాఁడు. ఇతఁడు సూర్యవంశజుఁ డని చెప్పఁబడియెను. ఇతని పూర్వులగు సైలము భీమన, మొదలగువారు ధరణికోట, కొలిపాక, కేశవరము, విజయవాడ మొదలగు ప్రదేశములం బరిపాలనము చేసి ప్రతిష్ఠగాంచి నారు. వారిశాసనములు గణపతిచక్రవర్తి కాలమునాఁటి నుండి కొలిపాక, కేశవరము, ధరణికోట మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. మఱియు నామటుంబము వారియొక్క శాసనము లప్పటినుండి క్రీ. శ. ౧౫౧౭ వఱకు విజయవాటికయందుఁ గానంబడుచున్నవి. శా. శ. ౧౨౪౦ దగు సంవత్సరములో విజయవాటికయందు లిఖియింపఁబడిన యొక శాసనములో నీ అన్నలరాజు పేర్కొనంబడియెను. ఇతఁడు గోదావరికి నంతెన గట్టించె నని చెప్పఁబడినది. ఆభాగ మీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"ఆసీ త్త్యంతమురాజేంద్ర స్తస్య రిపుదిజిశ్వరః ।
ఆసీ న్మదరణ శ్చిత్రభానీ తస్య తనూభవః ॥
ఆసీ దన్నలదేవేంద్రో దానస్యైకధరాపతిః ।
భాగీరథీపాటవోద్ధే స్సాక్షీచరితాం బుధైః ॥
ఆర్య స్తపస్య త స్యాసీ ద్భార్యా కేశవజాదుకా ।
యాఢుం యశాంసి రాజంతో నాసుం బాంధవి త్సజ్జరః ॥
సేతుం బబంధ గోదాయా యా తుంగజలవీచికాం ।"

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతప్రదేశమును ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసికొని స్థానికచరిత్రములందుఁ జెప్ప

బడినది. కాఁబట్టి శిలాశాసనములోఁ జేర్కొనఁబడిన యన్నలరాజును స్థానిక చరిత్రములం జెప్పఁబడిన యన్నమదేవ భూపాలుఁడును భిన్నులుగాక యొక్కరే యనియు, ఆయన, రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ బినతల్లియగు రుయ్యాంబ పెనిమిటి యగు ఇందులూరి యన్నమదేవ భూపాలుఁడనియు విశ్వసింప వచ్చును. ఇతనికి సంతానము లేనందున నితనియనుమతి గైకొనియే రుద్రమదేవి తనపెద్ద కొమార్తె పుత్త్రుఁ డగు శ్రీ వీరప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టము గట్టెను.

చెన్నపురి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారములో వెలుగోటివారి వంశచరిత్రం బను పేరితో నున్న యొక పుస్తకములో గణపతిదేవునకు పుత్త్రసంతతి లేక రుద్రాంబిక యను కొమార్త యుండె ననియు, గణపతికిఁ బిమ్మట రేచర్ల ప్రసాదాదిత్యుం డామె పురుషుండని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁబెట్టి రాజ్యంబును దాను నిర్వహించుచు నామె కొకకన్యకను దెచ్చి పెండ్లి చేసె ననియు, ఆకన్యక కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత, తనభర్తను స్త్రీనిగా గుర్తించి విషణ్ణహృదయ యై యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు తపసింగాని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నారామాతిలకము పుత్త్రరత్నమును గాంచునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యాచిన్నవానిని రాజ్యాధిపతిని గావించె నని యున్నది. ఇది అవిశ్వసనీయమైనట్టి కథగా నున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలనము.

ఇంకను రుద్రమదేవి పరిపాలనకాలమున దాదిసోమయసాహిణి మొదలగు ప్రసిద్ధులైన సైన్యాధిపతు లెందఱో గలరు గాని వారల చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియరాదు. ఈమె యిట్టి యవక్రపరాక్రమవంతు లయిన శూరవరుల సాహాయ్యములతో శత్రురాజులను ప్రతిపక్షుల నోడించి చిరకాలము నిష్కంటకముగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము చేసె తనయశస్సును లోకమున

వ్యాపింపఁజేసెను. ఈమె తన పూర్వులవలెనే ధర్మమును నిలిపి కాపాడి దేశమునకు శాంతిని గలిగించి తన ప్రజలచే మిక్కిలి భక్తిపూర్వకముగాఁ గొలువఁబడి ప్రేమింపఁబడుచు చిరకాలము పరిపాలనము చేసె నని "మార్కోపోలో" అను వెనిసువర్తకుఁడు శ్లాఘించి వ్రాయుటయు గూడ నీమె ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

పదుమూఁడవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౧ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూఁడవశతాబ్దము నంతమున రుద్రదేవికి దౌహిత్రుఁడును దత్తకుమారుఁడు నైన శ్రీకాకతివీరప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యాసిత వజ్రసింహాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యౌవనవంతుఁ డైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించుచుండిన సామంతనృపతులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుంగునట్లు ప్రయత్నించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మాటలాడిన ప్రజలనెల్ల నేకచ్ఛత్త్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈకండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్ష ధనుర్ధరులతో నొప్పుచుండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునం దుతురుష్కులకు రాజధానీనగర మై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ఢిల్లీ నగరమునకన్న నైశ్వర్యప్రభావమున మిన్నయై దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటి యై, శత్రుజన

భయంకరమై, ఏకశిలానగరము నత్యున్నతమై యుండెను. ఎక్కడఁ జూచి నను దేవాలయ గోపురంబులును, ఎక్కడ చూచినను రాజభవనంబులును రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకశిలానగరములోని ప్రాకారములు మణిహేమబంధములతో నలంకరింపఁబడి యున్నవని యిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు. మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు పట్టభట్టి యను వైశ్యమిత్రునితోడ నేకశిలానగరమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్లభామాత్యకవి క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమున నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. సప్తపాతాళ విస్తృత మహాప్రస్థాన
 ఘంటాపథం బైన ఘనసుపరిఖ
తారకామండల స్తబకావతంసమై
 కనుమూఁపు గొనని ప్రాకారరేఖ
పుంజీభవించినభువన గోళము భంగి
 సంకులాంగణమైన సంతబార
మెఱుఁగు టెక్కెంబులతోడి మేరుశైలముఁ బోలు
 పెనుమైఁడి కలువుల పెద్దగవిని
గీ. చూచిచేరఁ బ్రవేశించెఁ జొచ్చి ప్రీతి
 సఖుఁడు దానును రథఘోష కటకరచి
యూధసంబాధముల కొయ్య నోసరిలుచు
 మందగతి నోరుగల్లు గోవిందశర్మ."

మఱియు :—

" రాజమార్గంబు వారణముల ఘోటక
 శతవిరాజనరోర సంకులంబు
ధరణీస్థలిరజస్త్రసరేణు బహుళంబు"

అతిశయోక్తులను విడిచిపెట్టిన పక్షమున గోటయొక్కయు గల యాగడ్డ మూఁడు లోఁతుగల పరిఖయు, ప్రాకారములు మూఁడు మొత్తుగలవనియు, జాల సొబ్బుగానున్నది.

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గ ప్రాకారములకు వెలుపలను లోపలను గూడ వాటికలనియు వాడలనియు వ్యవహరింపఁబడెడు పేటలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్నమంత్రి.

ఇమ్మహానగరమునఁ గంటకును ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో విశ్రుతుండగు "గన్నమనాయఁడు" అను శస్త్రసేనాని రక్షఃపాలుఁడై క్రమశిక్షణము నెఱపు చుండెను. ఈగన్నయమంత్రి మడికిసింగనకవి విరచితమైన పద్మపురాణకృతికి భర్తయగు కందనమంత్రికి పిన్నతాత యని (అనఁగా గన్నయమంత్రి జ్యేష్ఠభ్రాతయగు గణపతికి కందనమంత్రి మనుమఁడని) శ్రీవీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రములో మడికిసింగనకవిం గూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ దెలుపుటచేత నగన్నయమంత్రిని వారు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడని యభిప్రాయపడినట్లు విదిత మగుచున్నది. ఆయభిప్రాయము సరియైనది కాదు. గన్నయమంత్రి చతుర్థకుల భూషణుఁడని మారన కవికృతమైన మార్కండేయపురాణములో విస్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. గన్నయమంత్రికి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా మార్కండేయపురాణమున నిక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"చం. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్రమనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కొలిచియుఁ గర్వులల రిపుకోటి రణావనిఁ గిట్టడంచియున్
బలరిపుతుల్యవిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజము
జ్వలనిక రాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వమున్."

ఈగన్నమంత్రి కాకతిసామ్రాజ్యలాధీశకటకపాలుఁడని మార్కండేయపురాణమునం బలుతావులఁ గీర్తింపఁబడి యుండుటయే గాక యీక్రింది పద్యములోఁ బ్రత్యేకముగా నభివర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. తన సుందరాకృతిఁ గని రేఖఁ గందిన
వనితలంగజు నెప్పుడుఁ దనువుఁ జేయఁ
దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బందు
బుధులు భోజుని నేర్పు పొల్లు సేయఁ
దననయాభిజ్ఞత వినిన ప్రాజ్ఞులు దివి
జేశుని తజ్జ్ఞత యొప్పు నింపఁ
దనయాశ్రయంబున మను బంధుమిత్త్రవ
ర్గము కల్పతరువు నాశ్రయముఁ దెగడ
గీ. సొగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడఁబడఁగఁ
గాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁ
డమలసితకీర్తి ధనలోలుఁ డన్వయాబ్ధి
చంద్ర డినవల్లభుఁడు గన్నసెట్టి విభుఁడు."

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటకాధిష్ఠాతృపరాక్రమప్రతాపుం డగుటయె గాక విద్యావిభూషణుం డగుటవలన శ్రుతిస్మృతి సంపన్ను లయిన భూసురోత్తములును, సమస్తశాస్త్రవిదు లయిన విద్వాంసులును, అఖిలపురాణప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సరససాహిత్యవిద్యావిశారదు లయిన కవివతంసులును, తన్నుఁ బరివేష్టించి యుండ నప్పుడప్పుడు రమ్యమహాగ్రంథంబుల సుఘోష విష్టుం డై సరసకథా వినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్వజ్జనానుగ్రహంబుఁ బడసిన యీగన్నమంత్రి తిక్కనసోమయాజి శిష్యుం డయిన మారయకవివర్యునిచే మార్కండేయపురాణమును దెనిఁగింపఁ జేసి యేతత్కృతికి నాయకుం డయ్యెను. ఈనాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవిభూతికరణకుశలుండని మారనకవి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుటచే యీ మంత్రిశిఖామణియొక్క ప్రఖ్యాతిశయము వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

"సీ. ఘనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ
ములకు మార్తాండుని మూర్తిగాఁగఁ
దనవదాన్యత్వ ధనమున కర్థిహ
స్తములు నిక్షేపస్థలులు గాఁగఁ
దనభూరిభుజతేజ మనుపమ నిజవంశ
విభవంబునకుఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ
దనవినిర్మలయశంబునకు దిక్తటం
బులు దర్పణాకారశిలలు గాఁగఁ
గీ. బ్రబలు గుణగణసంపదఁ బరఁగు మన్న
ధర్మ్యుఁ డధికపుణ్యుండు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామ్రాజ్యగర్వసంస్థాపనీతి
కరణకుశలుండు నాగయగన్నవిభుఁడు."

ఎల్లయనాయకుఁడు-మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్నవిభునకు నిద్దఱు సోదరులు గలరు. వార లిరువురును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానులుగ నుండిరి. వారిలో నెల్లయ సైన్యనాథుఁడు గన్నమంత్రికిఁ బెద్దతమ్ముఁడు. ఉన్మదపరిపంథిసింధురసమాజ విదారణసింహ మని కవు లితనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూఁడవ సోదరుఁడైన మేచయనాయకుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టి ప్రఖ్యాతి వహించియుండెనో యీ క్రింది పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

"చ. సమరవిజయాధిరాముఁ డగు నాగయ గన్నని తమ్ముఁడ
న్వయాకరధర్మదీపకు విశారదుఁ డాఢ్యుఁడు రాజనీతి ని
శ్చయనిపుణుండు నిర్మలవిచార వివేకపరాయణుండు మే
చయరథినీపుఁ డుజ్జ్వలయశస్స్ఫురణంబునఁ గాంచె సిద్ధిగన్.

"సీ. ఆశాగజేంద్ర కర్ణానిలంబునఁ దన
 ప్రకటప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల
దిగ్వధూదరహాస దీప్తులతోఁ దన
 సితకీర్తిచంద్రికల్ చెలిమి సేయ
సకలమహీపాలసరసిజాకరములఁ
 దనజయశ్రీవినోదంబు సలుపఁ
దశరిపుమకుట రత్నప్రభాబాలాత
 పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ
గీ. దనరుఁ జలమర్తిగండప్రతాపరుద్ర
 మనుజవిభునకు సేనానియును మహాధి
కారియును నాప్తుఁడును నైపుగడ్త శశ్వ-
 మేరు ధీరుఁడు నాగయ మేచశౌరి."

ఇందులూరి రుద్రరాజు.

ఈ యిందులూరి రుద్రరాజు కాకతి ప్రతాపరుద్రుని మాతామహి యగు రుద్రమహాదేవికి ద్వితీయపుత్త్రిక యైన రుయ్యాంబకు భర్త యైన యన్నమదేవునకు సోదరుఁడై యుండెను. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధ్యక్షులలో నొకఁడుగా నుండి రాయరగంటిరయొక్క పూర్వగవని మొదలుకొని పూర్వసింహాచలపర్యంతముగల భూభాగమునకంతకు రాజప్రతినిధియై పరిపాలనము చేసినట్లు గనంబడుచున్నది. ఇందులూరి వారివంశావళి యను గ్రంథమున నితనిం గూర్చి వ్రాయంబడియుండెను. ఇతనియొద్దఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల గౌరవాధిక్యమును, ఇతని పరాక్రమాదులను జాపుపద్యము లనేకము లందు వ్రాయఁబడినది. ఇతఁడు అన్నమదేవుని కన్న యనియును, ఏకశిలానగరము మొదలుకొని సింహాచలమునఁ గల భూభాగమును బరిపాలించె నని యీ క్రింది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

"క. ఘనుఁ డిందులూరి యన్నయ
జనకాగ్రిమ పుత్త్రుఁ డమలచారిత్రుం డం
పునఁ గొలని రుద్రదేవుని
యనుపమగుణముల నుతింప నశక్యజను మహిన్.

గీ. అనఘచరితుండు గొలని రుద్రావనీశుఁ
డఖిల జనులును వినుతింప నమలమహిమఁ
జెలఁగి యేకశిలాపురి సింహాసనధర
పరిమితాంతర భూభాగభరము దాల్చెఁ.

"క. అనుపమ చరితుం డగు రు
ద్రనరేంద్రు కరాళవారిధారలచేతన్
దునియని భూపతి సుతులును
దనియని ధరణీసురులును ధరణిం గలరే."

ప్రతాపరుద్రుని మహామాత్యులలో నొకఁ డగు నీరుద్రరాజు నే కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డందురు. కొలననునది కృష్ణామండలములోని యేలూరు పట్టణమునకు సామీపాంతరము. ఈతఁ డాపట్టణమును నివాసస్థలముగాఁ జేసికొని యుండుటచేతను గాఁబోలు నితని కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డని ప్రసిద్ధి గలిగెను.

ఔండపూడి అన్నామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్ర జాతుఁ డైన పోలయామాత్యునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁ డైన అన్నయమంత్రి శ్రీవీర ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో నొకఁడుగా నుండెను. శ్రీసాధనపాకవి కనబీమలందమును ఈయన్నమంత్రిమనుమఁడును అల్లయవీరభద్రారెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రి నంకితము సేయుచు నదికలో నయన్నమంత్రి నీక్రిందిపద్యములో నీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాల గంధ దంతావళి
ధ్వజినీమహీధ్రగంధరుఁ డనంగ
నవలక్ష కోదండనాథ రాజ్యాంబోధి
సద్వర్ణపూర్ణిమా చంద్రుఁ డనఁగ
నాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డనఁగ
వీరరుద్రాశేష విశ్వంభ రాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజా పీఠ మనఁగ

గీ. యవనసంహారవిలయకాలాగ్ని యనఁగ
ధాటీ విఘటిత కమ్మనాడాఖ్యుఁ డనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతి కెక్కె
నతుల బలశీల పోలయయన్న శౌరి."

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజములసేనల కధ్యక్షుఁ డనియు, నవలక్షధను ర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రునివంటి వాఁ డనియు, ఆంధ్రభూమండలాధ్యక్షు సింహాసనప్రతిష్ఠాపకుం డనియు, వీరరుద్రమహారాజు యొక్క సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (తురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్నిరుద్రకల్పుఁ డనియు, కమ్మనాడు అను ప్రదేశమును జయించె ననియు, పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెను. మఱియు నితనికి గొలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకరగ్రహణకాలమున నొకయగ్రహారమును దానము చేసె నని వైభీమఖండములోని యీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"చ. గొలని ప్రతాప రుద్రనృపకుంజరుచేత నరేందుసారణీ
సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల మగ్రహారమై
వెలయ విభాకరగ్రహణవేళఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం
ధుల భరియించె నన్నవిభుతో సరి యొల్లు ప్రధాను లెవ్వరున్.

ఈ యన్నమంత్రి పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁ డైన నియోగి బ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకుళమునం గలవు.

సాహిణిమారుఁడు-భాస్కరరామాయణము.

భాస్కరరామాయణకృతిపతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయసాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములో "బుద్ధయ కుమారసాహిణి మారా" అనియు, కాండాంతపద్యములో "కాచమాంబా కుమారా" యని కుమార రుద్రదేవుఁడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుఁడు బుద్ధయకును కాచమాంబకును జనించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. "కోనకాట భూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజు కుమారుఁడు విఠ్ఠలరాజు; విఠ్ఠలరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజకుమారుఁడు మారయ" అని కవులచరిత్రములో వంశక్రమము చెప్పఁబడినది కాని యిది యెక్కడనుండి గైకొనఁబడినదో దెలియరాదు. "రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణ మారాజుపుత్త్రుఁ డైన మారని కంకితము చేయఁబడుటచేతను సాహిణిమారుఁడా బుద్ధరాజు కొడుకే యైన పక్షమున" అని సందేహించి వ్రాయుటచేత పైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కా దని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికుమారుఁడు మారయ యని యనేకులు నిశ్శంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౨౭౭లో నుండెను. బూదుపూరి శాసనములో "శ్రీగోనవంశనిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య పుత్త్రైః పవిత్రచరితా భరితాగుణౌఘైః" అనియు, "శాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే' అనియు నున్నవి" అని ప్ర-

బంధమణిభూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు వక్కాణించి యుండుటయే గాక వారు ప్రకటించిన యాబూదుపూరి శాసన వ్యాఖ్యానములోనే సాహిణిమారుని తండ్రియు రామాయణకృతి కర్తయు నగు బుద్ధయయు నొక్కరే యని నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము గానరాదని వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డి సాహిణిమారుని తండ్రి యగునా కాదా యని శంకింపవలెదు. అట్లయిన పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్త్రులు కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలరాజును ద్విపదగా రచించిన యుత్తర రామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుఁడైన సాహిణీమారుఁడు తమ సోదరుఁడని చెప్పికొనియుండకపోవుటకుఁ గారణ మేమి? తండ్రియును సోదరులును మహాకవులై సలక్షణమైన శైలితో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచియించి లేక రచియింపించి యుండఁగా మారయ సాహిణి పరుల రామాయణమును రచియింపం జేయుటకుఁ గారణ మేమి? ఆ రామాయణము మల్లికార్జున భట్టు, కుమార రుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుండు, అయ్యలార్యుఁడు నను నల్వురు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా దానికి భాస్కర రామాయణ మని పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి? ఈనల్వురు కవులకుం గల సంబంధ మెట్టిది? ఈవిషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం గాని సత్యము తేటపడఁజాలదు. తిక్కనసోమయాజిపితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచింప, నేమి కారణముచేతనో యారణ్యకాండము దక్క శేషకాండము లన్నియు నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహిణి యాస్థానకవి యగు నా శక్తి లేక హుళక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్త్రుఁడైన మల్లికార్జునుఁడును, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిత్త్రుఁడైన అయ్యలార్యుఁడును మరల రచించి రనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయముకుం గలకారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున వివరముగా వ్రాయఁబడినవి. శ్రీమద్రామాయణమును రచించినది హుళక్కి భాస్కరుఁడు కాఁడు. కాని మంత్రి

భాస్కరుఁడు కాఁడనియు, హుళక్కి భాస్కరుఁ డరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్పుత్త్రుఁ డగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యా కాండమును శిష్యుఁ డగు కుమారరుద్రదేవుఁడును, యుద్ధకాండశేషమును మిత్త్రుఁ డగు నయ్యలార్యుఁడును విరచించి రనియును, ఇందఱు కవులీగ్రంథ మును విరచించుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోడఁ గూడ నీగ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుఁడు తలఁచెననుట సమంజసమనియు ప్రతి పక్షుల వాదములై యున్నవి. మంత్రిభాస్కరుఁ డైనను హుళక్కి లేక హుళక్కి భాస్కరుఁ డైనను రామాయణ మంతయుఁ గాక కొంచెము భాగమును మాత్రమె రచించిన వారుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుండు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. దశగతులను గ్రంథమును భాషాంతరీకరించి సాహిణిమారుని కంకితము చేయుటచేత భాస్కరుండను మహాకవి యొకఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము, సాహిణిమారుఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డనుటయు నిశ్చయము. క్రీ-శ-౧౩౧౧ వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరియున్న పల్నాటిసీమ కధికారిగ నియమింపఁబడిన మాచయ సాహిణింగారు ప్రతాప రుద్రునిగజసాహిణి యైన గుండయనాయనింగారికిని మారయసాహిణింగారికిని పుణ్యముకొఱకు దానశాసనము వ్రాయించియుండెను[1]. కనుక భాస్కర రామాయణము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడుటచేతను, దశగతులను రచించిన భాస్కరమహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగనాథరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కరరామాయణ మని యిటీవలివారు వ్యవహరించుచున్నారు. సాహిణిమారుఁడు గోనబుద్ధారెడ్డి పుత్త్రుఁడే యైనపక్ష

1. Annual Report on Epigraphy for [illegible], para 48.

మునఁ దండ్రియు సోదరులును రామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీకరించియుండ నీవిధముగా నిందలచేత రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగునా యని యొకగొప్పశంక కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో "శ్రీమదస్తభాషాకవి మిత్రకులపవిత్రభాస్కరసత్కవిపుత్ర మల్లికార్జునభట్ట ప్రణీతం" బని వ్రాసికొనియుండుటచేత నతండు మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు భాస్కరునిపుత్త్రుఁడని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహిణిమారునియాస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్త్రుఁడే యైన వారియాజ్ఞప్రకారము రామాయణమును రచింపఁ బూనినవాఁడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు, తండ్రియొక్కయు నాజ్ఞల నుల్లంఘించునా? కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహిణిమారుని గూర్చిన సంబోధనము కలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. సుందరకాండము మొదట సాహిణిమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాఁబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకితము చేయఁబడినవి గాని సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు,సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిటీవలిలేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహిణిమారునికాలమువాఁడు కాఁడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అరణ్యకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుఁడు తనభాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యతఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁ డను మాట విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిపియున్నాఁడు. “ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణ నిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం” బని గద్యములో వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁ డని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు సకలకలావిశారదుఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడై భాస్కరుని యాజ్ఞప్రకారము దీనిని రచించి యున్నయెడల తనగురువును చేర్కొనక యిట్టిబిరుదములు చెప్పుకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు గలిగి యుండియు సాహిణిమారుఁడీ రామాయణము నంతయు నీతనిచేతనే వ్రాయింపకుండుటకుఁ గారణం బేమి? అరణ్యకాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాది కవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది. ఈకాండమున నాశ్వాస విభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీకాండమునందలి ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈకాండముయొక్క గద్యములో “ఇది సకలసుకవిజనవినుత యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం” బని యున్నది. ఈభాస్కరమహాకవియొక్క ప్రతిభావిశేషము వెలుగ గద్యములోఁ జెప్పుకొన నక్కఱలేకయ యారణ్యకాండరచనమే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. యుద్ధకాండము చదువుఁడు:—

"చ. అమరగ హుళిక్కి భాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పె వికట ప్రతిభాషణుఁ డప్పలార్య స
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు గృతస్థితి సార్యులు మెచ్చునట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహీవలయ స్థిరలక్ష్మి చేకుఱన్."

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగము (౧౧౩౮ పద్యములు) హుళిక్కి భాస్కరుఁడు చెప్పె నని చెప్పెనే గాని హుళిక్కి భాస్కరుఁడు తనకు మిత్రుఁ డని యెక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారనికాలములోనివాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. వేదగిరి నాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీ గ్రంథభాగము నయ్యలార్యుఁడు వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్త్రసంపుటములలోఁ గొన్నిట వ్రాయంబడియుండుటంజేసి యితఁడు క్రీ-శ-౧౩౨౦-౫౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిణిమారుని మరణానంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్న శివునిం గూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము ఏ రామాయణమున నుండుటకే ప్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచినను అరణ్యకాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపఁబడి యుండు నని విదిత మగుచున్నది. అట్లయినయెడల రంగనాథరామాయణమును రచియించిన బుద్ధరాజునకుఁ బుత్త్రుఁ డని చెప్పఁబడెడి సాహిణీమారుఁడు రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము నంకితము బొందుట కేమి హేతువో దెలియరాదు? భాస్కరరామాయణముం గూర్చిన యథార్థకథన మింకను మఱుంగునఁబడి యున్నది. అయ్యది భావిపరిశోధనముల మూలమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. సాహిణిమారుఁడు రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు

(బుద్ధారెడ్డి) కుమారుడు కాఁడని తోఁచుచున్నది. అతనిదాయాదియై యుండవలయును.

ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతిరుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోనే వల్లూరు పట్టణము రాజధానిగ ములికనాటిని బరిపాలించుచున్న త్రిపురాంతకదేవ మహారాజును గండికోటదుర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించుచున్న యంబయదేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింపఁ, బ్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యాధిపతులలో గజసాహిణి గుండయనాయనిం గారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపురాంతకాంబదేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధికారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామిద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిశ్శంకవీర, పరమమాహేశ్వర, సమయచక్రవర్తి, కలియుగవీరభద్ర, కీర్తిసముద్ర, జములికభోగలింగ, మొదలుగాగల బిరుదముల గొన్నింటిని పడసిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సకలసేనాధిపతి మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారిని గండికోటసీమకుఁ బరిపాలకునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంతకాంబదేవులు తమగురువు పుష్పగిరిమఠాధిపతియైన అఘోరశివాచార్యులు మొదలగువారికిఁ జేసిన దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౦౪ గవ సంవత్సరము వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారు పరిపాలించుచున్నందులకు వారికాలమున నాగరాజు అయ్యపరాజు కొడుకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు శుల్కాధికారులుగ నుండి మార్గశుల్కములను గైకొనుచుండు యాసుంకమునుండి తలకంచిదేవికి అఖండదీపారాధనకై పాల ౧-౩ ౨ రూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించి

శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యసంవత్సర ఫాల్గున శు ౭ గురువారమున తలకంచిదేవి గర్భాలయమునకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్ములమడుగు స్థానికచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమత ప్రాబల్యము—జైనమతనిర్మూలనము.

తనమాతామహితండ్రి యగు గణపతిదేవచక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుఁడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁ డగుటం జేసి శైవమతగురువు లనేకు లాంధ్రదేశమునకు రాఁదొడంగిరి. శైవమఠములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోసంగి, కోటిఫలిమఠములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షారామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనేకము లున్నను శ్రీశైలము పురాతనకాలమునుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగనేర దని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంతనృపతులకు, గురువు లారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయిన బ్రహ్మచారులును; మంత్రులు లింగధారు లయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగువారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరశైవులకు వీరశాస్త్రీయము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారువీరభటులం గూర్చి చెప్పనేల? వీరశైవభక్త్యావేశపరవశులై యున్నప్పుడు శివుఁడు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడ తమతో నృత్యము సలుపుచుండె నని భావించి భయంకరకృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయకుండిరి. ఏకశిలానగరవీధులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవము నాఁడు మైలారువీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుఁడు తన క్రీడాభిరామములో నీ క్రిందిపద్యములలోఁ జూపుచున్నాఁడు.

పదుమూడవ ప్రకరణము.

" సీ. అనలకుండమందు నెట్టిన చంద్రముల్లెలఁ
జోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు
కరవాడి యలుగుల కనరుపాతరలలో
నుట్టిచేయులు గోసి యుఱుకువారు
గాలంపు గొంకిఁ గంకాళచర్మము గ్రుచ్చి
యుఱువిధి నుయ్యెల లూగువారు
కటక యుగ్గాళంపు గండకత్తెర వట్టి
మిసిమింటులును గాక మ్రింగువారు

గీ. కండలను గాగసంబులు సలుపువారు
తొడమగుడిచేత సాగను లిచ్చువారు
సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరణివారు
ధీరహృదయులు మైలారు వీరభటులు. "

గీ. వీరమైలారు దేవరవీరభటులు
గొంతి యాడించుచున్నారు గొరగపడుచు
సాహుచున్నది చూడు మచ్చాభినయము
తాను కొట్టిగనీ లంక గాని లేదు.

చ. తెనుకను మొగ్గ వ్రాలి కడు విన్నను వొప్పఁగఁ దొట్టి నీళ్లలో
మునిఁగి తిదంతరస్థ మగు ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచు లే
చెను రసనాగ్రవాళమున క్షురము గ్రుచ్చెను నల్లపూసనే
రనుపముంఎల నిప్పుడు చుపాయము లెట్టివి యిట్లు నేర్చె నో."

శైవమతావలంబకులును స్మార్తమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణులును గాక తక్కిన యగ్రవర్ణములవారిలో మూడింట రెండుపాళ్లు శైవులుగ నొక పాలు వైష్ణవులుగ నుండిరి. వీరిలో వీరశైవులు రాజ్యాధికార ప్రాబల్యము గలవా రగుటచేత బ్రాహ్మణులు వీరితోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసినవా

రైరి. అందువలన వీర లుభయులకు జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులు జైనమతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శైవులపట్ల ప్రేమను జూపుచుండిరి. జైనమతమునం దాదరము తగ్గినతోడనే జైనమతావలంబకులైన సామాన్యజనులు శైవమత మవలంబింపఁగా జైనమతాచార్యు లనేకులు త్రిలింగదేశమునువిడిచి పెట్టి కర్ణాటమహారాష్ట్రదేశములకు వలసపోయిరి. ఇఁకను మఱికొందఱు జైనమతాచార్యులు ధాన్యకటకము (ధరణికోట) ఏకశిలానగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుండఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాదములును శాస్త్రచర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. అవివాదములను గూర్చినగాథలనేకములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గన్పట్టవు. అయినను బ్రాహ్మణు లనేక మాయోపాయములను గల్పించి ప్రతాపరుద్రుని తమ కనుకూలునిఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధించుచు వచ్చి రని జైనులు చెప్పెడిగాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందువలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాశన మైనది. మహావిద్వాంసు లయిన జైనమతాచార్యు లనేకులు వైష్ణవమతాచార్యు లయినట్లుగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదులసాహాయ్యముతో మాయోపాయములు గల్పించి తమ్ము జయించినందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ జాలక రోషమును జెంది జైనమతాచార్యులు బ్రాహ్మణుల నివిధముగా శపించిరఁట.

ఈ ప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయాతంత్రములు గుఱుతింపఁ జాలక మూర్ఖుఁడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు మంత్రశక్తి గలవారనియు నధికులనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణప్రేరితుఁడై జైనుల మైన మనయొక్క గ్రంథములను దగ్ధము గావించి మనమఠములు మాన్యము లాక్రమించుకొని మనశత్రువులకు ధారవోయుచుండెను; ఇంక మనము బ్రదికి యుండినను జచ్చినవారితో

పమానులము గదా; మనము నేటిదినము జీవించియున్నను రేపటిదినము మర
ణము నొందవలసినవారము; మన మందఱము నొక్కసారిగఁ బ్రాణములం
దఱ విడుతము; ఓ బ్రాహ్మణులారా! మీరు మా గ్రంథములతోఁ బాటు దగ్ధము
చేయక నిలుపుకొన్న మీ యమరకోశము దక్క తక్కిన మీ వేదశాస్త్ర
గ్రంథములు లోకప్రఖ్యాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక!
మా భూములలో నెవ్వరు నివసింతురో వారలకు జయము కలుగకుండును గాక!
అన్యాయముగా బ్రాహ్మణులను గెలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన
మంత్రవాదులును వారిసంతతివారును భిక్షగాండ్రై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదు
కుదురు గాక! (వీరు నిప్పవినోదు లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరియైన విమర్శ
చేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలోఁ జిక్కు
కొని వారల కనుసన్నలఁ బడి మా నాశనమునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను గావున
నీతఁడు శీఘ్రకాలములోనే పరరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱంగొనఁబడు గాక!
అంతటితో నీతనిసామ్రాజ్యము భగ్న మగును గాక!

అని శపించి యానేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁట! ప్రాణత్యా
గము చేయ నొల్లని యితరాచార్యు లనేకులు విష్ణుభక్తిపరాయణులై వైష్ణవా
చార్యులైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రునకు గర్భశత్రువులుగ నుండి
యుల్కాలరాజుతోఁ గుట్రలు గావించి ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను
దాడి వెడలి వచ్చునట్లుగఁ జేసి కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ
జేయుకార్యమునం దొడ్పడిన వారైరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యెంతటిసమర్థు
డైనను జైనులకుఁ గావించిన యపకృతివలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కి
పరిభవము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభవించెను.
ఇంతేగాక యంతకు మునుపే తెనుగురాజ్యములలో మిత్రరూపమున నున్న యీ
జైనశాత్రవులే పరరాష్ట్రాధిపతు లయిన తురుష్కులకు రాజ్యమర్మములను
దెలిపి తమదేశమునకు రాజ్యమునకు మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాప

రుద్రుఁడు తన పరిపాలనములోఁ గావించిన యీమహాపరాధము యిన్నూఱు సంవత్సరములనుండి వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమున [illegible] విషాదము గలిగించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను క్రీడాభిరామమను గ్రంథమున వల్లభామాత్యకవి యీక్రింది సీసపద్యములోఁ జక్కఁగాఁ జేర్కొని యున్నాఁడు.

"సీ. అదె భైరవస్థాన మట మీఁద నల్లదె
చమడేశ్వరి మహాశక్తి నగరు
వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె
యదె బౌద్ధదేవు విహారభూమి
అదె ముద్దరాలమ్మసానమ్మ నివాసంబు
నల్లదె కోమరుసామయ్యనగరు
అదె పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున
గద్దారుఁ డుండు తుర్కల మసీదు
గీ. కొంతదవ్వుల నదె మహాగోపురముల
పైఁడికుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వలించి
కాన నయ్యెను మేరుశృంగములఁ బోలెఁ
గొలువ శ్రీస్వయంభూనికేతనములు."

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతరకాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్న తురకల మసీదు గూడ నందుఁ జేర్కొనినాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరము తురక లేకశిలానగరమున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రునికాలమున లే దని తెలిసికొనవలయును. పైని చెప్పినవానిలో శివాలయమును స్వయంభూ

దేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెడు భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున బాహాటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈకాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడక పోయినను ఆకాలమున నధికవిశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను. అప్పటి భైరవార్చనముకన్న నంతకుఁ బూర్వ ముండిన భైరవార్చనము దుర్నీతితోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్రవర్ణముల వారిలో నంతగా వ్యాపించియుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారవశ్యముచేత ప్రాణము లర్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగుచుండెను. గోవిందమంత్రికొడుకు భైరవాలయంబును బొడఁగని నమస్కరించి భైరవుని నిక్రిందివిధముగా సంబోధించినట్లు క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియును.

“మ. జటిలోచ్ఛ్వాసహయోర్ధ్వ నిర్ఘర పటుబాహాఘనక్క యుక్కొక్క మా
టు మహాఖండపము నొందఁ జేయఁ దొలుకాడుల్ వార్ధి వేలాలుఠ
త్కుముదంబై వలయాకవిమానసుమయి యుద్యన్నక్షమై యుత్తర
త్రిమహిమ్ను యుల్లలదంబు మగ్నధులద్ధి ధీరా మహాభైరవా.

మైలారదేవుఁడు

బ్రాహ్మణేతరజాతులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారుదేవుని పూజ కూడ ముఖ్యమైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను. ఏకశిలానగరమున మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండెనవి. ఆకాలమునందలి కవివర్యులచే నమైలారుదేవుఁ డేవిధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండెనో క్రీడాభిరామములోని యీక్రింది పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

"సీ. శనివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు
వరనాథ యాదిత్యవారభోగి
మాధవీరమణుండు మాయావిమోదంబు
మాళవీప్రియభర్త మహితయశుఁడు
పల్లింబనాయకుం డెల్లకల్పులరాజు
కనపకేఁటల కెడ్కకాంత్ర భర్త
కత్రశాలాస్వామి కరుణాపయోరాశి
పుణ్యకర్తనుఁ డైన ప్రోలియయ్య

తే. గీ. మంచి కంచాల గొలుసంగ మాయాశేష్ణఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవెల్లి
భైరవునితోడి జోడు మైలారుదేవ
జోరుగంటినివాసి మము లోసఁగు గాఁత."

ఇట్లు భైరవుఁడు మొదలగు దేవతల మహోత్సవములు గాక ఏక శిలానగరమున నాంధ్రదేశమునను జరుగు దేవతామహోత్సవములలో ఏకవీరా మహాదేవియొక్క మహోత్సవము మిక్కిలి ప్రశంసనీయమైనది. జమదగ్ని మహాముని భార్యయు పరశురాముని తల్లియు నగు రేణుకాదేవియు ఏకవీరా మహాదేవి యనుపేర నాంధ్రులచేఁ గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవీరామహాదేవి యాదిశక్తియొక్క యపరావతార మని యాకాలమున భక్త్యాదరములతో సమస్తజనులచే నారాధింపఁబడుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహా దేవి యెదుట బవినీలు పరశురామునికథలు పాడుచుండిరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీరపురుషుల నారాధించు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి ప్రాణములం గోల్పోయినవారిని

జనసామాన్యము వీరులను పేరిట గుళ్లు కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లారాధింపఁబడు వీరపురుషులయొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయేకశిలానగరమునందు ప్రసిద్ధమైనవిగ నుండెను. అప్పటికే పల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపద ప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బఠింపఁబడుచుండెను. ఈ ప్రబంధమును పాడునపుడు వీరపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభినయాదికృత్యము నీక్రిందివిధముగా క్రీడాభిరామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

“మ. ద్రుతతాళంబున వీరగుంభితకథం ధుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు సాంతరాళికయతి గ్రామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొ
క్కరి ప్రస్ఫోటకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగన్.

సీ. గర్జించి యార్చి జంఘాకాండయుగళంబు
వీరసంజ్ఞల వేల్ల వ్రేయు నొకఁడు
ఆనీకపాదవిన్యాస మొప్పఁగ వ్రాలి
కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు
బిగువుఁ గన్నుల నుబ్బి పెదరు మాపులతోడ
ఫీట్కార మొనరించుఁ బెలుచ నొకఁడు
పటుభుజాస్తంభ పరిపాటి ఘుమ్మయిల్ల
ధరణి యాస్ఫాలించి దాఁటు నొకఁడు

తే. ఉద్ది ప్రకటించు నొక్కరుఁ డోంపాడు
బయల గుఱ్ఱంబు ధంజళిఁ బఱపు నొకఁడు
కుసుము దాటించుమని పెద్దగొలువులోనఁ
బడతి పల్నాటివీరులఁ బాడునపుడు.”

మఱియు నామపాళివారు ధరించుచున్న యాలంకారములలోఁ గూడ వీరకుమారకోటి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. పచ్చని పెండెగండెములు బాలము సేసలు మొల్లపూవులుం
గ్రుచ్చిన కంఠమాల్యములు కుప్పెగ వల్లిన వేణిబంధముల్
కచ్చుల వీరసంబెటయుఁ గ్రొత్తమణుల్ గగు కాసుపుల్లయున్
బచ్చలు చెక్కినట్టిగనణంగులు వీరకుమారకోటికిన్."

ఘటికాయంత్రము, పూఁటకూళ్ళు.

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాలపరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గలవనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యీక్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

"మ. ఉడువీధిన్ శిఖరావలంబియగు నంధ్రోర్వీశు మోసాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిమిదుల్ ఘంటాఘణాత్కారముల్
సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వైశ్యాపూటకూటింటికిన్
గుడువం బోదము లెక్క యిచ్చి కడుపారన్ గూర మెప్పెట్టునన్."

అని మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు తనసహచరుఁడగు గోమటి చెట్టిభసెట్టితోఁ బలికినట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ కాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియారములు గలవని తెల్లమగుచున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పటి గడియారములవంటివి గాక మఱియొకవిధమైనవిగా మనము గ్రహింపవలయును. అప్పుడు గడియలను బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండెను. అట్లగుటచేతనే యాంధ్రోర్వీశు మోసాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మ్రోగెనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునందు నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సొమ్ముపుచ్చుకొని భోజనము పెట్టునట్టి

పూటకూళ్లయిండ్లు గలవని కూడ నీపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాల
మున నోరూరునట్లు వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా
వర్ణించియున్నాడు.

" ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును గ్రొత్తగ గాచిన యాలనేయి పెస
ర్పప్పును గొమ్మునల్లనటి పండ్లును నాలుగు నైదు నంజులున్
లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు లక్ష్మణ యొజ్జల యింటిరూకకున్."

పూటకూళ్లిట్లు నిప్పటియిండ్లవలెనే యాకాలమునాటి పూటకూటి
యిండ్లును దుర్వ్యసనతకుఁ బట్టుకొమ్మలై యుండెననియే కవి చెప్పియున్నాడు.

" గీ. సంధివిగ్రహాగమాది సంఘటనల
బంధకారులకు రాయబారి యగుచు
పట్టణంబున నిత్యంబు పగలు రేయి
పూటకూటింట వర్తించుఁ బుష్పశరుఁడు."

మాచల్దేవి వారాంగన.

అగ్నిసాక్షిముగా వివాహముఁజేసికొన్న దేవులు గాక పూర్వరాజులు
భోగకాంతల నుంపుడుకత్తెలనుగాఁ బెట్టుకొనెడు నాచార మానాఁడు గలదు.
ఆయాచారమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని
యుంపుడుకత్తెలలో మాచల్దేవి యను వారాంగన విశేషప్రసిద్ధి కలది. ఈమె
మందిరమును గాంచి యాశ్చర్యమందుచు నుండిన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న
వారిని ప్రశ్నించినప్పుడు వారు క్రిందివిధముగాఁ ప్రత్యుత్తరమిచ్చిరని
క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పంబడినది.

" శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా, ప్రశాంతం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రసిద్ధ గుణనోబాణాసనామ్నాయ వి

ద్యోపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్త గోష్ఠీ ప్రతి
ష్ఠాపారీణ తెలుంగ వయ్యేదవు మాచల్దేవి వారాంగనన్.

ఆకాలమునం దరువాతికాలమునను మాచల్దేవిచరితమును గూర్చి నాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపఁబడినవి. మఱియు విలుకాఁడగు నా గోవిందశర్మ మాచల్దేవిని

“గీ. కల్ల చెప్పము విను నీకుఁ గల ప్రసిద్ధి
ఢిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి
యాదిలక్ష్మికి నీకును భేద మేమి
యుదధి జనియింపకుండుట యొకటి దక్క.”

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైన రామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజధానిగ మహారాష్ట్ర కుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను. దక్షిణ దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండిన స్వతంత్రరాజులలో ప్రతాపరుద్రునకుఁ దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౯౦ దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రునకును మనస్పర్థలు గలిగియుండియు నుభయులు బలాఢ్యులగుటచేత నొండొరులను జయించుకొను ప్రయత్నమును విడిచి మౌనము వహించి మిన్నకుండిరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున ననేకములైన మార్పులు రాజ్యాంగమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూఱువత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుచుండిరి. రాజపుత్రు లనేకులు బహుసంవత్సరములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడ పోయినవారు పోఁగా హతశేషు లయినవారు పర్వతప్రాంతభూములకు నెడారులకుఁ బోయి వేఱ్వేఱు సంస్థానములను స్థాపించి మహమ్మదీయులకు వశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు నెఱపు-

చుండిరి. అయినను మహమ్మదీయులలో నొకవంశమునకుఁ బిమ్మట మఱియొక
వంశమువారు రాజ్యమునకు వచ్చి క్రూరము లైనదండోపాయములచే సాధువు
లయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు
సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతు లయిన యిట్టి
శాత్రవులను గూర్చి యించుకయుఁ దలపోయక శాస్త్రవ్యాసంగములతో
డను విద్వత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలమును వెళ్లఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు
స్వరాజ్యసంరక్షణమునందు నేమఱి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను
ప్రతాపరుద్రుని రాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును ఉత్తరహిందూస్థానమునందు
జరగుచున్న చర్యలను పరికింపక మౌనధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టుకొనఁ
ద్రాళ్లు తానే తెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు
నపకృతి కలుగు నన్నతలంపు లేనివాఁ డగుటచేత సరిహద్దున నుండు దుర్గ
ములను బలపఱచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానిదుర్గమును మాత్రము
బలపఱుచుకొని యుండెను. అధిక ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన వీరు లయిన సేనా
నాయకు లనేకు లీతనిరాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుడు జలాలుద్దీ నను ఖిల్జివంశ
స్థుఁడు ఢిల్లీసింహాసన మాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు
వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేనివాఁడుగ
నుండెను. అయినను నిరంకుశుఁడును, క్రూరుఁడు నైన యీతని సోదర
పుత్త్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు బుందేలు
ఖండు (Bundelkhand) మాళవదేశములపై దండయాత్ర వెడలి వానిని
జయించి యింకను మహాయుద్ధములను జేయ నభిలాష గలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వికసైన్యముతో గంగాతీరమునందలి కరా
యను ప్రదేశనుండి బయలుదేఱి విదర్భదేశము మీఁదుగా వచ్చి యాకస్మి
కముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధాని

నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను. సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు నైన నవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద ఱితఁడు రాజధానినగరమున లేఁ డని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అల్లా ఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యెట్లాగో నాలుగువేలసైన్యమును పోగు చేసికొని మహమ్మదీయసైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల నడ్డగింప బ్రయత్నించెను గాని విశేషకాల మట్లెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెంచి యిప్పటికి భోజనపదార్థములచే దుర్గము నింపఁబడమి నని తెలిసికొన్నవాఁ డగుటవలన వెంటనే వెనుకకు మఱలి దేవగిరిదుర్గములోఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహమ్మదీయులు పట్టణము నంతను దోఁచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. ఇంతియ గాక అల్లా ఉద్దీను చక్రవర్తిసైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో నొకభాగ మనియు వదంతి కలుగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేశమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సంధికై ప్రయత్నము చేసెను. అల్లాఉద్దీను తనసైన్యముయొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా సువర్ణము నొసంగినయెడ ముట్టడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంతసైన్యమును గూర్చుకొని తండ్రికి సహాయకుఁడై వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపెట్టి వేయిసైనికుల దుర్గముకడ నుంచి అల్లాఉద్దీను తక్కినసైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొనియెను గాని హిందువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహమ్మదీయులు నిలువ లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలసికొనిరి. ఈసైన్యమును జూచి హిందువులు ఢిల్లీనగరము నుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయను లైరి. రామచంద్రదేవుఁడు సంధి చేసికొనఁగోరఁగా మహమ్మదీయసేనాపతి యెక్కువధనమును

గోరెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మొదలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివఱకు కోటలోఁ ద్రోయఁబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక ఉప్పుబస్తాలని తెలిసికొనఁబడియెను. భోజన పదార్థములు గూడ చాలకయుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుఁడు సంధి చేసికొనుట తప్పదయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మణుగుల ముత్యములను వేయి వెండినాణెములును రెండువిలువగల నగలును ౨౦౦౦ పట్టుపీతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంతదేశము నొసంగి ప్రతిసంవత్సరము కప్పము చెల్లింపుటకు నొడంబడినందున నా మహమ్మదీయసేనాపతి ముట్టడి విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి యగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుఁడై డెబ్బదియేండ్లు వయస్సు నిండిన పెద్దతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జలాలుద్దీనుకొడుకులను జయించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతివారిని దఱుమఁగొట్టెను. అధికసైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లేక గుజ్జరమును స్వాధీనముఁ జేసికొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్ కాపూర్ అనువానిని బానిసగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాత అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుఁడై ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. మంగోలియాజాతివారు రెండుసారులు దాడివెడలివచ్చి ఢిల్లీనగరమును ముట్టడింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారిని పాఱఁద్రోలెను. ఈ విజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై భరతఖండమున సేకందరు సేకహా ప్రపంచము నెల్ల గెలువవలయు నని యూహించెను గాని హిందూదేశమున మతముతోఁ బ్రసక్తములుగఁ జేసికొనుట ధారుణీశ్వరుల కసాధ్యకరము తెలిసికొని యామతస్థాపన మనుదానిని విడిచిపెట్టెను. మంగోలియాజాతివారలవలన నింక నపాయము లే దని తెలిసికొన్న తరువాత దక్షిణహిందూస్థానము

పైపునకుఁ బంపెను. అల్లాఉద్దీను విద్యావిహీనుండును క్రూరుఁడును విషయా
సక్తుఁడు నైనను మంచిసమర్థుఁడు గనుక నేర్పరు లయిన చారులను బంపి త్రి
లింగదేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యాంగబలముయొక్క శక్తిని
రాజ్యతంత్రరహస్యములను దెలిసికొని త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును ఢిల్లీ
సామ్రాజ్యమును గలుపుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును
నెఱవేర్పఁగల సమర్థుఁడు తన కడ నున్న ఖానిసహాఁ డగు మలిక్ కాఫూర్
కన్న మతి యొక్కఁడు లేఁడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగ
సామ్రాజ్యమును జయింపఁ బంపి రాజపుత్రసింహమును చిత్తోడ్‌గడమున
కధిపతియు నగు భీమసింహుని రాణి పద్మిని నపహరింపఁ గోరి తమకంబుతోఁ
దాను చిత్తోడ్‌గడముపైకి దండెత్తి పోయెను.

మలిక్ కాఫూర్ ప్రథమదండయాత్ర.

ఖానిసహాఁడయ్యును మలిక్ కాఫూర్ స్థైర్యసాహసాది గుణవిశేషం
బులచే [illegible] దనిపించుకొని ఢిల్లీచక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ బా
త్రుఁడై సైన్యాధ్యక్షపదవిని వహించి ప్రచండశాసనుఁడై యాసేతు హిమా
లయము నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా రాజ్య మేలవలయు నని యువ్విళ్లూరుచున్న
వాఁ డగుటచేత పదివేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను నలువదివేల పదాతివర్గము
తోడను త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఇయ్యది క్రీ. శ. ౧౩౦౩ వ
సంవత్సరాంతమున జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౩౦౯ వ సంవత్సరమున జయింపఁ
బడినది మొదలుకొని దేవగిరి నేలు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తితో
మైత్రి గలిగియుండెను గావునఁ దురుష్కసైన్యము లాతని రాజ్యమునకు నే
విధమైన నష్టమును గలిగింపకుండున రామదేవుఁడు తురుష్కసైన్యమునకుఁ
దోడ్పడియెను. మహమ్మదీయులు తనదేశముపై దండెత్తి వచ్చుచున్నా
రను భయంకరమైన వార్త చారులవలన విని ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి భయ
కంపితుఁడు గాక మంత్రిసామంతవర్గముతోడ నాలోచించి యాశాత్రవ

సైన్యము నెదుర్కొనుటకై యతఁడు సైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమున కంతకును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సోదరుఁడగు అన్నమదేవుఁ డధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అశ్వసైన్యమున కధిపతి యైన మాచయసాహిణియు గజసాహిణి మేచయ నాయఁడు నీతని కోడుగా నుండిరి. ఇంకను కమ్మసేనానులు వెలమసేనానులు పెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నమదేవుఁడు మలిక్ కాఫర్ నెదుర్కొన గోదావరీతీరమువఱకుఁ బోయి రేవుల నన్నిఁటిని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్ కాఫర్ ఆంధ్రదేశమును బ్రవేశించినతోడనే దేవాలయంబులఁ గూలం ద్రోయుచు, పల్లెలను పట్టణములను దోఁచుకొని తగులంబెట్టుచు ధూమియు నాకాశము నొక్కజేసి జ్వాలఁగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు వచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతావహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యప్రాంతములకుఁ బాఱి పోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను సంక్షోభ పెట్టుచు మలిక్ కాఫర్ గోదావరీనదివఱకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను. మహమ్మదీయ సైనికులు గోదావరిని దాఁటి రావలయు నని యొనర్చిన ప్రయత్నములను గావించి భగ్నమనోరథు లైరి. అనన్యసామాన్య క్షాత్రతేజంబు వహించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవోని పౌరుషముతోడ శాత్రవవీరుల మార్కొని హిందూవీరవరాగ్రణులు పోరాడి శాత్రవులచే నయితము పలు ప్రకారంబులఁ గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉభయపక్షములలోను వేలకొలది సైనికులు రణభూమిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిభక్తిఁ బ్రకటించిరి. మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాఁటి రాలేకపోవుటయే గాక తమస్థానంబుల సుస్థిరచిత్తులై నిలుకం జాలక పోయిరి. హిందువులు గోదావరీనదిని దాఁటి వచ్చి పైఁబడఁగా శత్రువులసైన్య మధ్యభాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూరాహుత్తులు శత్రువులం దఱిమిరి. ఒకభాగము ఇట్లు పాఱినతోడనే తక్కిన మహమ్మదీయసేనానులు కూడ సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాఁడ

జాలక వెనుదీసిరి. హిందూసైనికులు వారిని సరిహద్దులను దాటువఱకుఁ దఱుముచునే యుండిరి. ఈదండయాత్రయందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేషముగా నష్టమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోవలసినవాఁడయ్యెను. హిందువులవలన గలిగినఁ పరిభవమె మలిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై నాఁటి యెప్పటికైనను బగతీర్చుకొనవలయునన్న సంకల్పమూఁనికి బుట్టించెను. అట్టియదనుకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఇట్లాంధ్రులు విజయము గాంచుటయు, మహమ్మదీయులు పరాజితులగుటయు నశ్వైశ్వర్యము పొంది సేవణదేశమును బాలించు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పముగట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురును క్రీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చి నెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యామహాసైన్యము నెదిరించుట కష్టమని రామచంద్రదేవుఁడు వానికి లోఁబడియెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంతోషితస్వాంతుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తానాదేశమును విడిచి యోరుగల్లునగరముపై దండెత్తివచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయులకు నాంధ్రులకు మహాఘోరాహవము వాటిల్లెను. ఈయుద్ధమునందు ఆంధ్రభటులు వేనవేలు హతులైరి. కాని విజయము మరల నాంధ్రులకే సంప్రాప్తమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోయెను. ఆఱుమాసములకుఁ బిమ్మట రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే సర్వసత్కారములను బొంది చెఱనుండి విముక్తిఁ గాంచెను. నాఁటనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తికి విశ్వాసపూ

ర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు తాను కుసుమ్రూనిచే జయింపఁ
బడి ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన ప్రతిపక్షుఁడైన ప్రతాప
రుద్రుఁడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనం బొరయించుచుండెను.
అసూయాతత్పరుఁడై రామదేవుఁ డట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుట్రలు చేసి
వా రాంధ్రదేశముపై దండెత్తి వచ్చునట్లుఁ బ్రోత్సహించెను. రెండు తడవ
లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యోడిపోయినవాఁ డగుటచేత మలిక్‌కాఫర్ చక్ర
వర్తి యనుజ్ఞఁ గైకొని నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళము తోడను లక్షకాల్బలముతోడ
ను బుందేలుఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి వచ్చి దేవగిరిలోఁ
గొంతకాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొనరించిన యాతిథ్యము స్వీక
రించి తనసైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటిని నతఁడే సమకూర్పఁ
గాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చటనుండి బయలువెడలి
యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ తృతీయదండయాత్ర క్రీ. శ. ౧౩౦౯ వ
వ సంవత్సరాంతమున సలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్‌కాఫర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడను
వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసంక్షోభము జనించెను.
మహమ్మదీయులు తమ పూర్వికుని విడువక యిట్లు పలుమారు దాడివెడలి
వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యసాహసము సడలుచుండెను. అయినను ప్రతాప
రుద్రుని సేనానులు రణశూరులగుటచేత నించుకయు జంకక చక్రవర్తి యా
జ్ఞను విశ్వాసపూర్వకముగాఁ దల నిడికొని తమతమ నియామక స్థానంబులను
విడువక ప్రాణంబులర్పింపవలసినను వెనుదీయక శౌర్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలింపఁ
జేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయు
లకు గుఱ్ఱపుదళ మధికముగా నుండుటచేతను గిరిదుర్గముల మార్గములందు హిందు
వులు సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁజాలక దారి యిచ్చుటచేతను మహమ్మ

దీయ సేనాధిపతికి దుర్గము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రవసైన్యంబులు సరి
హద్దుకోటల నాక్రమించుకొని గోదావరీతీరము దాఁక హిందువుల కాందోళన
మెక్కువయ్యెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనానులందఱును రాజధానీదుర్గమును
బ్రవేశించిరి. వెలగోలటి గాదవారు, కమ్మవారు, వెలమవారు, రెడ్లు, వంటరులు
మానమును గోలుపోవుటకన్నఁ బ్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేష్ఠమని రణ
భూమియందు దమ ప్రాణంబు లర్పించి శాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి.
శత్రువులు మార్గమధ్యమున వాణీకవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్వర
దుర్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణీ
కవిదేవుని వీరభటులు త్రైశంకుసముత్తముగా నా యగ్నిహోత్రము నెదు
ర్కొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. అగ్నిహోత్రమునకు పాల్పడక బ్రదికి బైల
పడిన వీరభటులు ప్రాణ మున్నంతవఱకు శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు
చేసి కూలఁబడిరి. సర్వరదుర్గము మహమ్మదీయుల యాధీన మాయెనని అమీరు
ఖుస్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు
హిందువులతో బాహుయుద్ధము జేయుచుఁ గ్రమముగా వచ్చుచుండ హిం
దూసేనాని తిల్లగను మగల కేశవాలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. శాత్రవు
లోరుగంటి దుర్గమును ముట్టడించిరి. మహమ్మదీయసైన్యము ఓరుగంటి కోట
చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనెను. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము
దాని చుట్టుకొలత పండ్రెండువేల యైదువందల నలువదియారు గజము
లుండెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఓరుగంటి కోటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి యెక్కువ బలిమితోఁ
బొడిచినప్పటికైన నొక్కు చెల్లియైనను గాలకుండునట్టిదిగా నుండెనని యా
చరిత్రకారుఁడే వ్రాసియున్నారు. మహమ్మదీయసైన్యము లనేక భాగములుగ విభా
గింపఁబడి యొక్కొక్క భాగము పండ్రెండువందల గజముల స్థలము చొప్పున
నాక్రమించుకొని ప్రాకారము చుట్టును విడిసియుండెను. ఈ ప్రకారముగా

నేకశిలానగరదుర్గము చుట్టును సెంటమాత్రమును తెఱపి లేక యుండ మహమ్మదీయభటు లాక్రమించుకొని యుండిరి. "క్వాజానసీరుల్ ముల్కు-సీ రాజిద్దౌలత్" అనువాని నధికారము క్రింద నీసైన్య ముంపఁబడియెను. ఒకనాఁటి రాత్రి కోటలోనుండి వినాయకదేవుఁ డనెడు సేనాపతి యొకఁడు మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి కజ్జాబేగు అను మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి పైఁబడియెను. ఉభయసైన్యముల కప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. హిందువుల మూఁడు వేల గుఱ్ఱపు దళమును సైన్యాధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయభటులు పిశాచములవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలుకడంబడి యుద్ధముచేసిరి. ఇట్లు కొన్ని దినములు జరుగునప్పటికి మహమ్మదీయసేనానులు విజృంభించి శత్రువులు తమపై గురిపించు నగ్నిహోత్రములోఁ బడ మిడుతలవలె గ్రుగ్గుమన్నను భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమానప్రతాపముతో వీరరసమూర్తీభవించి నదోయన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని "హుజ్జాహుజ్, ఖుజ్జాఖుజ్" అను ధ్వనులు మిన్నుముట్టుచుండఁ దెంపరులై పోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాక్రమించుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు రాతికోట గానిపించుచుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన పగవారిఁ సంధిచేసికొనకుండుట నీతి కాదనియు నపాయకరమనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో నాలోచించి ప్రతాపరుద్రుండు రహస్యముగా మలిక్కాపురునకు సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపరుద్రుఁడు లోఁబడినదే చాలు నని మలిక్కాపుర్ సంతోషించెను. తాను లోఁబడినందునకు గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికిఁ బంపి యనేకరత్నాభరణములను ధనము నొసంగెనఁట. అంతట మలిక్ కాఫర్ ముట్టడి మాని ధనభారమును వహించిన వేయియొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౦ దవ సంవత్సరము మార్చినెల ౧౬వ తేదిని ఢిల్లీకిఁ బయనమై పోయెనని అతిశయోక్తిగా అమీరుఖుస్రూ యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రుఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మహమ్మదీయులతో నైన యుద్ధమువలన నధికనష్ట మును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగు పఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తనరాజ్యమునకు దక్షిణపుసరి హద్దులలో నుండుమండలేశ్వరులు స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపు చుండుటవలన వారలను శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱి యును మతాభినిరతి కలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్ర మునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుఁడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంతకమునకును పిమ్మట శ్రీశైలమునకును బోయి యాక్షేత్ర ములకు ననేకభూదానములను గావించెను. అప్పటినుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు బయలుదేఱి కొచ్చెర్లకోటమార్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివ సించెను. ఆకాలములోఁ దన సేనాపతులలో నొకఁడగు ఇరికప్ప, కేతినాయకుఁ డను వారికి నచ్చట నా ప్రదేశమున నడవి నఱికి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరువు చేసెను. దీనికే దుప్పిపాడు లేక దూపాడు అని జనులు వ్యవహ రించుచున్నారు. దాని చుట్టునుండు దేశమును దూపాడుసీమ యని పేరు పెట్టి అనుమకొండ నివాసియైన ప్రసాదరాజునకిచ్చెను. అతఁడొక భవనమును గట్టుకొని యాసీమను బరిపాలించుచుండెను. కల్యాణపురమునుండి సిరిసిం గళ మహాదేవుఁడను నతఁడు తనయొనమాను కూఁతురైన సింగళదేవితోఁగూడ లేచి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నాశ్రయించినందువలన నతనికి నందికోటకూరు నేలు నొసంగెను. అతఁ డా యరణ్యప్రాంతమును జక్కపఱచి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రములో సంబంధించిన నామములనే వానికిఁ బెట్టె నఁట. అతఁడు పాలుత్రాగిన ప్రదేశమునకుఁ బాలమాఱి యనియు, అతఁడు శత్రువుల

తోడఁ బోరాడునప్పుడు కంఠహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు వనమాల పాడనియు, అలుగులతోఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూరనియు నామములు కలిగె నని జనులు చెప్పుకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యీ కాలముననే కందనోలిసీమను విడెముకొమ్మురాజునకు నొసంగెను. ఉమామండలేశ్వరునకు నాగరాజు అను నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యనేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. శా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) నితని పేరిట దానశాసనములు ముద్దనూరు, కాల్వ, దామగట్లు, మల్యాల, అను ప్రదేశములందు గానంబడుచున్నవి.

జుట్టయలెంక గొంకారెడ్డి.

ములికినాఁడు, పొత్తపినాడు, కందెనోలుసీమలలో వసించియున్న త్రిపురాంతకాంబదేవుల బంధువయిన మల్లిరాజు మొదలగువారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై పోయి వారిని సాధించి యాదేశములకుఁ దనపుత్త్రుఁ డయిన జుట్టయలెంక గొంకారెడ్డిగారిని నధిపతిని గావించెను. ఇతని శాసనములు కొన్ని ములికినాటిసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెరనూరి శాసనములో నిట్లున్నది.

"స్వస్తిశక వర్షంబులు ౧౨౩౫ (౧౩౧౩) అగునేటి ప్రమాదీచ సంవత్సర శ్రావణ శు ౧౨ బుధవారమునాడు స్వస్తి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్లోకగండమూర్తి ముకుంద కుంతకీర్ణ త్రిప్రతిజ్ఞపరశురామదాంక రుద్రవిభుద బ్రహ్మరాక్షస కందెనోలు దుర్గవిభాళ మల్లదేవర గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధక మహారాయ కంఠకాలసాయువంద్రైన జుట్టయలెంక గారు" జుట్టయ ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁ డని యీశాసనములోని సంస్కృతశ్లోకములలోఁ గూడఁ

చెప్పఁబడినది. ఈజాట్లూరు గొంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రున కౌరసపుత్త్రుఁడైనదియు, మఱియొకపుత్త్రుఁడైనదియు, భావిపరిశోధనమువలనఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. ఎట్టిపుత్త్రుఁడైనను క్రీస్తుశకము ౧౩౧౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున మురికినాడు గండికోటసీమలను బరిపాలనము సేయుచుండె నని యాప్రదేశములోని వాని శాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

ప్రతాపరుద్రుఁడు పాండ్యరాజులను జయించుట.

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తి వచ్చినా రనియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు శత్రువులతోఁ బోరాడలేక సంధిచేసికొన్నాఁ డనియు విన్నతోడనే పూర్వవైరమును మనస్సునం దుంచుకొన్న వీరపాండ్య విక్రమపాండ్య సుందరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యులను నీయైదుగురు పాండ్యరాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడరాజైన మనుమగండ గోపాలుని నచట నుండి పాఱఁద్రోలి యాపట్టణ మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండ గోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ గప్పము చెల్లించు సామంతప్రభువు గావున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పక్షమున నతని మహామంత్రులలో నొకఁడును, ప్రతినిధిపాలకుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను కృష్ణసేనాని పద్మనాయకవీరుఁడైన రేచెర్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యుల మీఁదికిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ బాండ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్ఛత్రచామరాందోళికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయుగాక శిరోభూషణ మగు నఱచేతి వెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను ఒకస్వర్ణమయసింహాసనమును దీసికొని వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు నమూల్యరత్నాదులును ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మెచ్చి వానికి "పంచ

"పాండ్యదళవిభాళ" "కంచికవాటచూరకార" అను బిరుదముల నొసంగె నఁట. ఇతఁడు పాండ్యరాజును జయించినట్లు సింగభూపాలీయ మను గ్రంథమునందలి యీ క్రింది శ్లోకములవలనం గూడ తెలియుచున్నది.

శ్లో. యస్యాసిధారామార్గేణ దుర్గేణాపి గతాస్తతః
పాండ్యరాజగజానీకా జ్జయలక్ష్మీ రుపాగతా.
ఖడ్గనారాయణే తస్మిన్ భవతి ప్రతిష్ఠితా
భూరభూత్కారిణీ వశ్యా దృప్తరాజగజాంకుశా."

మఱియు శ్రీ వెంకటగిరివారి వంశావళియందు.

"చ. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు వీరభటావళి చూడ నాజిలో
బలమునఁ గుంత మందుకొని చయ్యన వచ్చి గజంబు నూర్చి దో
ర్బల మధికంబుగా నెగడఁ బైకొని తా జయలక్ష్మి చేకొనన్
గలిచెను బాండ్యరాజగజకేసరి దాచయశౌరి పాండ్యులన్."

అని వ్రాయఁబడిన పద్యములవలనను రేచెర్ల దాచానాయఁడు పాండ్యులను జయించె ననుట ధ్రువపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని పేరిటి శాసనమొకటి తిరుచునాపల్లెలో జంబుకేశ్వరాలయములో నుండుటచే నీదండయాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు కూడ నుండెనేమో యని సంశయము కలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వయముగా దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర చేసినను చేయకపోయినను ఇతఁడు సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది వాస్తవమనుటకు సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహపురాధిపతి యైన నల్లసిద్ధిరాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతీయ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనము చేసికొని పరిపాలనము

నేయుచుండఁగాఁ బరాభూతు లయిన పాండ్యరాజకుమారులను దోడుచేసి.
కాని కేరళదేశాధీశ్వరుండైన రవివర్మ క్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-వ సంవత్సరమునఁ
గాంచీపురమును రెండవమారు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁ
ద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.
ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁ డగు
ముప్పడనాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమగొట్టు
టకై నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పడినాయకుని తండ్రి సానినాయఁ డ
నియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరు సీమలోని గుడ్లూరు
నీలకంఠేశ్వర స్వామివారి యాలయసమీపమునం బడి యున్న యొక శిలా
శాసనముం బట్టి తెలియుచున్నది. ఈసేనయుం డితని దానశాసనము లనేక
ములు గలవు. ఈ సైన్యాధిపతి యైన ముప్పడినాయకుఁడు కాంచీపురమును
ముట్టడించి పాండ్యకేరళులతోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ
గల రాజకుమారవర్గమును బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మాన
వరుని పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మనుమగండ
గోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవరుఁ డని పేర్కొనం బడెనని తోఁచు
చున్నది. కాంచీపురము కొంతకాలమునుండి విక్రమసింహ (నెల్లూరు)
పురాధిపతు లయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుటచేత మాన
వరుఁడు తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును.
ముప్పడినాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౬ వ సంవత్సరము జూను నెల ౧౧వ తేదిని
మానవరునికి పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౭ వ తేదిని
కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుళాల పెరుమాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మ
ములను గావించి శాసనము వ్రాయించెను. పెయ్యూరు కోట్టము నాటిలో
"అయింగదేరి' గుమ్మడిపూండి పాలెములతో పెయ్యూరు గ్రామమువలనను,
కచ్చియూరు నాటిలోని పొందైకారై యను గ్రామమువలనను వచ్చెడి

సంవత్సరపాదాయము ౧౦౦౫ గాడిగోపాల మాడలలోను ౭౪౦ మాడలు వేగవతీనదికి దక్షిణపుటొడ్డున నొక పుష్పోద్యానవనమును నిర్మించి నానావిధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటించుటకును, దాని సంరక్షణముచేయు వారి జీతములకును, ౩౬౦ మాడలు దేవుని నిత్యనైవేద్యాదుల కొఱకును, ౩౮౫ మండపము లాదిగాఁ గట్టించుటకును వినియోగించు నిమిత్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి కాంచీపురము గూడ నాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టమగుచున్నది.[1]

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు,

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రలు ముగించి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుఁడైన మలిక్ కాఫురు నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి యుండుటచే నితనియెడ ననేకుల కసూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యాపుత్త్రులకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫర్ వారలనుబట్టి చెఱలోఁ బెట్టెను. ఘూర్జరము చక్రవర్తియాధిపత్యమును దిరస్కరించెను. చిత్తోడ్ గఢ మను రాజపుత్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. దేవగిరిలో రామచంద్రదేవుఁడు వాని కుమారుఁడు శంకరదేవుఁడు మరణమునొందిన తరువాత రామదేవుని యల్లుఁడగు హరిపాలదేవుఁడు మహారాష్ట్రమునుండి తురుష్కులను దఱిమెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బురికొని బలవంతుఁడై తనతో సమానుఁడై యొప్పుచుండెను. ఈసమాచారములను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి చేయునది లేక వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యుండ [illegible]

1. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 18. Arulala perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

మును జేసి మలిక్ కాఫుర్ తన ప్రభువును జంపించె నని చెప్పుదురు. అల్లా ఉద్దీను క్రీ. శ. ౧౩౧౬ లో జనిపోయెను. అల్లాఉద్దీను చనిపోయినతోడనే యతని పెద్దకుమారుని కన్నుల నూడఁ బెరికి వానిఁ జెఱ నుంచి యాతని తమ్ముఁడై దేఁడ్లవాఁడుగా నుండఁగా వానికిఁ బట్టము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మెల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టు పెట్టిరి. అల్లాఉద్దీనుని నాలుగవకుమారుఁడు ముబారిక్ అనువాఁడు క్రూరుఁడై తనసోదరుల నందఱును జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ వ సంవత్సరమున మహారాష్ట్ర దేశముపై దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడించి హరిపాలదేవునిఁ బట్టికొని మహాక్రూరుఁడై బ్రదికియుండఁగానే వాని చర్మము నొలిపించి చంపించి యా రాజ్యమును దనసామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొనియెను. ఢిల్లీనగరమునఁ బ్రవేశింపఁగానే ఖుస్రూ యను వానిసేనాధిపతి యానిచునిఁ దల నఱికివైచి తాను రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. ఈ ఖుస్రూ యను వాఁడు ప్రచ్ఛన్నవేషములోఁ నున్న హిందు వగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషింప నారంభించెను.

అతని యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో విగ్రహములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయు నల్లకల్లోలముగా నుండెను. ఆసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు సుబాదారుగా నున్న గజీబేగుతుఘ్లఖ్ అనువాఁడు వచ్చి ఖుస్రూను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుద్దీను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్యపరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితారసజ్ఞుఁడును, విద్వద్గోష్ఠీప్రియుండును నగుటచేతఁ దనయాస్థానమున విద్వన్మహాకవుల ననేకులను బోషించుచువచ్చెను. అట్టివారిలో విద్యానాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుండని చెప్పందగును. ఆమహాకవి ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం బను నలంకార

శాస్త్రమును రచించి యాచక్రవర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మతియొక విద్వత్కవి సంస్కృత కర్ణాటభాషలయందుఁ బెక్కు గ్రంథములను రచించెను. త్రిపురాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేక గ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు ప్రేమాభిరామ మను వీధినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాథ మహాకవి వల్లభామాత్యునిపేరితోఁ దెనిఁగించి క్రీడాభిరామ మని పేరు పెట్టెను. ఈ గ్రంథమునుండి యనేకపద్యముల నుదాహరించిరియే యున్నారు. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రులలో నొకఁడగు గన్నమంత్రికి నంకితము చేసెను. భాస్కరకవి దశరథుల ను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొకఁడగు సాహిణిమారుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమును రచించి నందూరిగుండనామాత్యుని కంకితము చేసెను. శివదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వరసాయన మను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవు లనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నిచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములుగను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున డెబ్బదిరెండు నియోగములు (Departments.) గల వనియు, వానిని విచారించు నధికారులు గలరనియు గంగయ సాహిణింగూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలుపుచున్నాఁడును. దానింబట్టియే పరిపాలనము పగడుగా నుండె నని తెలుపఁదగలదుఁ రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతులు లోకచోళునుండి మతి యొక చోటికి మార్పఁబడుచుండిరని వారిశాసనములు తెల్పుచున్నకాలములు

వేఱు వేఱు దేశములందు గానంబడుచుండుట యిందునకు నిదర్శనముగాఁ జెప్ప వచ్చును. రాజకీయాధికారులెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతభేదముల చేతను వేఱుపడియున్నను చక్రవర్తియాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున వహింపఁ బడుచుండెను. చక్కని బాటలు శేర్పడియెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదినప్రవర్ధమానమై యతిశయించుచుండెను. వేయునేల? ఈతనిపాలనమున నాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విశ్వశములందు వేనోళ్లఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీ చక్రవర్తులను పక్కలోని బల్లెమై నిదుర పట్టనీయక భయంకరమై యొప్పు చుండెను.

ఇతర ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగవీరభద్రుఁ డని బిరుదుగాంచిన దేవరినాయనింగారు పల్నాటి యందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కామయ బొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటి యందును ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమున నధికారపదవులను వహించి ప్రసిద్ధికెక్కియుండిరి. వీరిశాసనము లాయా నాడులలోఁ గనుపట్టుచున్నది.

రాజ్యవిస్తారము.

తూర్పున సముద్రమువఱకును దక్షిణమునఁ గాంచీపురముఁ జేర్చుకొని యుత్తరమునఁ గళింగదేశములోని సింహాచలపర్యంతమును పశ్చిమంబునఁ గల్యాణకటకమువఱకును ప్రతాపరుద్రుని సామ్రాజ్యము విస్తరించియుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నిప్పటి నిజాము రాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగము లును, విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని సింహాచలమునకు దిగువభాగమును, గోదా వరి, కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, చెంగలుపట్టు, చిత్తూరు, కడప, అనంత పురము జిల్లాలోని యుత్తరభాగము, బళ్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, కంద నూలుజిల్లాయును చేరియున్నవని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పఁదగును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.

గ్యాసుద్దీన్ తుఘ్లక్ ఢిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మోగలులవలననే యుపద్రవముఁ గలుగకుండ సరిహద్దు ప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి దక్కని కట్టుబాటుల తెగ్గించి తన దృష్టినంతయు దక్షిణాపథము వంకకుఁ ద్రిప్పెను. దానికిఁ బ్రక్కలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చినకథలు ఢిల్లీచక్రవర్తికి వినవచ్చుచుండెను. ఎందఱెందఱో రాజు లా యాంధ్రచక్రవర్తియొద్ద సామంతామాత్యసర్వజ్ఞులై యున్నారని గూడ నాతఁడు విని కొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమునందు సేనాపతులలో పద్మనాయకులకును దక్షిణ బలిజవారలకును వైషమ్యములు వెలసియున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు చోళశిలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువులవలన సమాచారము లంపఁబడెనని కూడ వదంతులు గలవు. ఇంతకన్న మంచిసమయము దొరకదని ఢిల్లీచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౩౨౨ వ సంవత్సరమున తన జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన అలూఘ్‌ఖానుని బదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదికిఁ బంపెను. ఈయలూఘ్‌ఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలిక్‌ఫకీరుద్దీన్ జూనా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఘ్‌ఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చెందేరి, బుదావూన్, మాల్వా యను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధికెక్కినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యములతోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొనుచు నాంధ్రదేశముఁ బ్రవేశించినతోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యించుకయుఁ జలింపక యాంధ్రసామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుపొందిన సేనానులవారల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పు డుభయపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను తురుష్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాఢ్యమైనదియు నధికసంఖ్య కలదియు నగుటచేత నుప్పొంగి యాంధ్రులం బట్టి

బయట శత్రుసైనికులు సమరోన్ముఖులై యుంటచే దుర్గములోనుండి యెదిరించుట యుక్తమని తలంచి వెనుకకు మగిడి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయు లుత్సాహపూరితులై యేకశిలానగరదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు మాసములకొలఁది ముట్టడి సాగించి మహమ్మదీయులు తెంపరులై పోరాడ సాంధ్రపురుషసింహులును ప్రాణంబులు తృణప్రాయంబులుగా నెంచి శత్రువులు సమయము చేసికొనఁ గ్రీడించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి యుద్ధము సేయుచుండిరి. ఉభయపక్షములయందును వేలకొలఁది సైనికులు నాశనమైరి. ఉభయపక్షములను సేనాపతు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. దుర్గము మాత్రము శత్రువుల యాధీనము కాలేదు. మహమ్మదీయ సైనికుల యుత్సాహము తగ్గెను. వేలకొలఁది సైన్యము నాశనమైనను కోటగోడ యవంతయైన నూడిపడక దృఢముగా నుండెను. అశ్వములు మందు లేక కొల మగుచుచేఁ బ్రచండములయిన వేడిగాడ్పులు వీవఁదొడంగెను. అనేకులు వడ కొట్టఁబడి ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలరా మున్నగు వ్యాధులు శత్రువులఁ బీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ సైనికులకుఁ బిఱికితనము హెచ్చి ముట్టడిమాని స్వదేశమునకు మరలిపోవఁ దలంపు కలిగెను. తురుష్కస్కంధావారమున విశ్వాసఘాతుకము లగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయబడుచుండెను. అప్పటికి నెలనుండి ఢిల్లీసమాచారములు తెలియకుండుటచేత అల్లాఫ్ ఖాను ముక్రిందను, దిమాస్కస్ పురవాసి యైన షికుజడా యను వాఁడును, ఒబీదను ప్రసిద్ధ విశ్వాసఘాతుకుండును, ఢిల్లీచక్రవర్తియైన గ్యాసుద్దీను తుగ్లక్ల్లా మరణముఁ జెందెననియు, ఢిల్లీనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులు పుట్టించిరి. అంతఃపురంలో దృష్టియుంచక ముద్రాధికారియైన మలిక్ కాఫూర్, పతితుంకు యధికారమైన మహమ్మదు యనువారల కడకుఁ బోయి ఢిల్లీ సమాచారములఁ జెప్పిరి. ఉలేమా సింహాసనమునకై తనపంగల హక్కును వారు విచారింపవచ్చునని సంశయించుచు అల్లాఫ్ ఖాను తమ్మును విడిచిపోవ నిశ్చ

యుంచినాఁడని చెప్పిరి. ఈయసత్యవాక్యములను విశ్వసించి యానేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో నారాత్రియె స్కంధావారమును విడిచి తొలఁగి పోయిరి. ఇట్లు తనవారు కొందఱు తన్ను విడిచిపోవుటచేత అలూఘ్‌ఖాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికిఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళము వెంబడించివచ్చి పైఁబడి వేలకొలఁది శత్రుసైన్యంబును నఱికివైచెను. అలూఘ్‌ఖాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ఢిల్లీసమాచారములను గూర్చిన వదంతులు వస్తవని తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. చెదరిపోయిన సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. అలూఘ్‌ఖాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మార్గమధ్యమున నాంధ్రులచే మార్కొనఁబడి యనేకులు సంహరింపఁబడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుఱ్ఱములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మలిక్ సైమూరుద్దీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటి వాఁడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేఁ జెంపఁ గొట్టఁబడి యాదెబ్బతోనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు నఱికివేయఁబడియెను. "మల్లిక్ గుల్ అహమద్, మల్లిక్ కాఫుర్" అను వారలిరువురను శత్రుసైనికులు చెఱఁగొని వెంటఁ దీసికొని పోయిరి. అప్పుడు వీరలవట్టి ప్రవర్తనమును గూర్చి విచారణజరిగి నేరము చేసిన వారిని కనిపెట్టి వారిని ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఆ యధికారులు ఢిల్లీనగరము ప్రవేశించినతోడనే పాదుషా "వరమోసమున నన్ను బ్రదికియుండఁగానే నన్ను పాతిపెట్టినారు గనుక బ్రదికియుండఁగానే వీరిని నేను పాతిపెట్టించుచున్నా"నని చెప్పి యాయధికారుల నందఱిని ప్రాణములతోఁ బాతిపెట్టించెను.

అలూఘుఖాను దేవగిరినుండి ఢిల్లీనగరమును జేరవచ్చుటకు నతనితోఁ గూడ నున్నది యిరువదివేల గుఱ్ఱపుదళము మాత్రమే. ఇట్టి మహాపరాభవమునకుఁ జక్రవర్తియు, వానితోపాటు మహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలి

దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును దురుష్కులంతకుఁ బూర్వమెన్నఁడనుభవించి యుండలేదు.

తురుష్కుల కడపటిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహ మహోదగ్రుఁడై యెట్లయినఁ బగదీర్చుకొనవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్పించి అలూఫ్ఖానునే మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికిఁ బంపించెను. ఇంతత్వరలో తురుష్కులు మరలదాడివెడలివత్తురని యాంధ్రులు తలంచి సిద్ధముగనుండలేదు. ప్రసిద్ధసేనానాయకులు కొందఱింతవఱకే యుద్ధమున మరణము నొంది యుండుటచేత సైన్యములోఁ గ్రొత్తమార్పులను జేయవలసి యుండెను. అట్టిమార్పులు చేసికొనుటకవకాశము లేకపోయినది. కాలము మీఱివచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయునది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నమగుకాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాజ్ఞ నెవ్వరు గడవ నేర్తురు? తమ్మవారికిని పద్మనాయక వెలమలకును అంతఃకలహములు మెండయ్యెను. అయినను వెల్లాలవారును స్వామిభక్తిపరాయణులై యొప్పియుండిరి. కంటకులగు తురకలు ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొన ఏడిద (విదర్భాపురము) దుర్గమును ముట్టడించి స్వవశము చేసికొని క్రమముగా రాజధానీనగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు మిక్కిలి పౌరుషముతోఁ దురుష్కులను మార్కొని ఘోరసంగ్రామమును గావించిరి. మహమ్మదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి గోడ బ్రద్దలుచేసికొనిపోయి 'హుజ్జాహుజ్ బుజ్జాబుజ్' అను ఘోరధ్వని చెలంగ నాంధ్రవీరులతోఁ బిశాచములరీతి హోరాహోరిఁ బోరాడి యెట్టకేలకు సంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని విడిపింప పద్మనాయకులు, తమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్నించి

కొందఱొందఱో పోరాడిరి గాని యందఱును గతభాగ్యులై దేహముల నర్పించు
కొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనవలసినవా రయిరి. రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను
విడనాడిపోయెను. దైవబలము లేని పౌరుషమువలన నేమి ప్రయోజనము.
శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబ సహితముగా ఖదర్‌ఖాన్, ఖ్వాజాహాజీ
అను వారివెంట ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపిరనియు, అచ్చట వారు పరమానంద
భరితులై మహోత్సవము గావించిరనియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు
కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యది యంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁ
బడదు. ఏకశిలానగరము మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. అప్పుడా నగరము
నకు సులతానుపురమని అలూఫ్‌ఖాను పేరు పెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చెఱ
నుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి విడిపించెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుండ
లేదు. గాని హిందువుల గాథలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహ
విముక్తుఁడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సు చేసి యచ్చటనుండి స్వర్గముఁ
జెందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారావిమోచనమును గూర్చి యొక విచిత్రమైన
కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మణమంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు
పిచ్చివాని వేషమును ధరించి ఢిల్లీనగరమున విహరించుచు దక్షతతో మాయఁ
జేసి ప్రతాపరుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పుదురు. కాని యిదియును
విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులకన మారన తన మార్కండేయపురా
ణమునఁ గృతిపతియైన నాగయగన్నమంత్రిని నతఁడు యుగంధరునివంటి
వాఁడని యభివర్ణించియుండెను. కనుక యుగంధరుఁ డను వాఁ డొక్కఁడు
ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వమునందే ప్రసిద్ధికెక్కి యుండవలయును. కాఁబట్టి
యీకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో
నొక్కఁడగు కాచన్నసింగమనాయని పుత్రుఁడు అనపోతనాయఁడు క్రీ. శ.
౧౩౬౯ దవ సంవత్సరములో అయ్యనవోలు దేవస్థానములో వ్రాయించిన
శిలాశాసనములో "రాయబందీవిమోచన" యను బిరుదము వహించినట్లు

చెప్పఁబడి యున్నది. ఇతఁడు గాయబండీవిజాతనుఁడని చెప్పఁబడు కాకర్త
సేమిరాజుకు సుతుఁడు. ఆకాలమునకు నితఁడు గాయాని గాన్ధ ముఖ్యమంత్రియై
పరిపాలించుచున్న వాఁడు. ఇతని నితఁడు తన గెల్చినట్టి సింగనవాఁడు
వహించిన "గాయబండీవిజాతన" యను బిరుదము అట్టి గొప్ప వాఁడు
వహించియుండును. కాఁబట్టి ఇతని నోడించినవాఁడు, అతని సోదరులగు
పద్మనాయకులే సేనలు ప్రతాపరుద్రుని దగ్గఱ బంధువులు కాఁబట్టి ఋగ్వేద
లను బయలుదేరి గెలుపుం ల సమర్పించి యుండవచ్చును. అట్లు గాఁగ ఢిల్లీ సు
ల్తాను చేతఁ బడిన ప్రతాపరుద్రుఁడు ఎట్లు చచ్చును? ప్రతాపరుద్రుని
యందలి వారి దేశమునుండి వెడలించుటకే యుండినట్లుగా నీ ఢిల్లీ సు
ల్తాను ప్రతాపరుద్రుని మూల రాజ్యమున కప్పము గొంచిరు యుండును.
అట్లు జరిగియుండదేని. ఇతఁడు సుమ ప్రారంభమై వివర్తియుండవలయును.
ప్రతాపరుద్రుఁడు తెనుగ్గనింగమువాఁడు కుమారులగు వారిపలన దేశమందే
వినుకొండ్రై మ ఏకశిలానగరము గుజ్యులుయశ్వద్యుగుటచేగ గోదావరి
తీరమున వెలసినట్లు వినికించియుండి యత్యల్పకాలములోనే స్వర్గస్థుఁడై
యుండును సేమ తలంచుచున్నాము.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మగలము నుండిన ఆరుగు సాంధ్రసామ్రాజ్యము
భగ్నమై ఏకైకాన్యధిపుని స్వాధీనమం దుండిరవాగమున కానికాధిపుఁడే
ప్రభు యని ప్రకటించి యాబాగమును బరిపాలనము సేయుట సంభవించెను.
ప్రతాపరుద్రుని భవానానారాధ్యకులగు సోమయాజ్యు, ముక్కురుద్రు, (హరిహర
రాజు, బుక్కరాజు) అనువారు లాగి గొండిఁ బోయి తరువాత విజయ
నగర సామ్రాజ్యస్థాపకులైరి. తెచ్చినవా రయిన పద్మనాయకులు మహాశక్తి
మీయులతో నేకశిలానగర ప్రాంతదేశములఁ దెనఁగులాడు చుండిరి. కొండపీడు
మొదలుగాఁ రాజకుటుంబములకును కలదేశమును బంటుపుష్పయు

త్తైన రక్షణశముచేసికొని పరిపాలింపసాగిరి. ఆంధ్రశాస్త్రజ్ఞుల కేశస్త్రు క్రీ. శ. ౧౩౪౪ వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులను దఱిమి యేకశిలానగర ప్రాంత ప్రదేశమాక్రమించుకొనుటయు స్వల్పకాల మాదేశము మహమ్మదీయులచేఁ గా పరిపాలింపఁబడు చుండెనని తేటపడుచున్నది.

ఇటుతరువాతి వృత్తాంత మాంధ్రులచరిత్రములోని మూఁడవభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

రెండవ భాగము

సమాప్తము.

